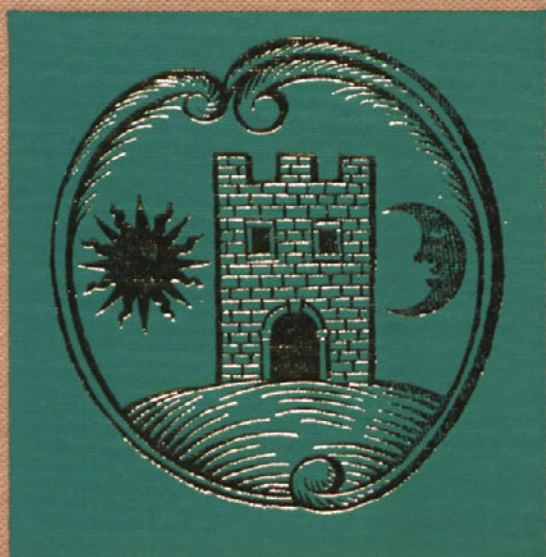

Schloß

W

ORMOŽ SKOZI STOLETJA

IZDAVA EKSPLOZIVA OBČINE ORMOŽ

Na področju in znanstveno strokovno prispevkov in odgovornosti avtorja

Uredili Janez Čadež

ORMOŽ SKOZI STOLETJA

1973

ZALOŽBA OBZORJA MARIBOR

IZDALA SKUPŠČINA OBČINE ORMOŽ

Za strokovno in znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji

Uredil Jože Curk

ORMOŽ
SKOZI STOLETJA

D 946 / 1

S-3482-0

20.6.1973

OB SEDEMSTOLETNICI MESTA ORMOŽA

Mineva sedemsto let, pestrih po svoji zgodovinski vsebini in bogatih po svojih kulturnih vrednotah, odkar se Ormož prvič omenja v pisanih virih. Leta 1967 je Zgodovinski arhiv Ptuj, ki pokriva s svojo dejavnostjo tudi območje občine Ormož, pod vodstvom direktorja te ustanove prof. Antona Klasinca organiziral v viteški dvorani ormoškega gradu kvalitetno in bogato razstavo »Ormož skozi stoletja«. Takrat je bila razstavljena tudi listina, datirana z 20. junijem 1273, na kateri je podpisan Frizo de Holermus oziroma Friderik Ormoški.

Sedemsto let je torej stara listina in z njo prva poznana pisana omemba Ormoža. S tem seveda ne mislim povedati, da Ormož ni starejši, da nima še starejše in bogatejše zgodovine. Arheološke izkopanine v samem centru mesta nam pričajo o močno utrjeni naselbini iz obdobja okoli 2.000 pred našim štetjem. Toda moj namen ni, da razglabljam o tem. Povedati želim le to, da se je ob priliki razstave, ki jo omenjam, ali mogoče celo nekaj prej, porodila ideja o praznovanju sedemstoletnice Ormoža in kot taka dobila široko podporo v sklepu občinske skupščine in vseh družbenih dejavnikov o pripravah in realizaciji jubilejnih prireditev v letu 1973 v Ormožu.

Vsaka prireditev ima svoj določeni namen. Posebnost te prireditve pa je v globokem vzgojnem pomenu, v kulturnem, političnem in narodnostno-domovinskem osveščanju ljudi. Ob takih prireditvah je prisotnih tudi mnogo drugih impulzov, ki naj dajejo kvalitetnejšo vsebino, obliko in določen pospešek našim družbeno-političnim, kulturnim in gospodarskim tokovom. Vsi si želimo, da bi bilo to jubilejno leto obogateno z mnogimi kulturnimi prireditvami, športnimi tekmovanji, prikazovanjem gospodarskega razvoja, razvoja turizma in rekreacije. Do posebnega izraza naj pride vsestransko uveljavljanje našega delovnega človeka, osvobojenega vseh oblik izkoriščanja in zaničevanja. S političnimi manifestacijami bomo dali duška naši stvarnosti, s ponosnim pogledom zazrti na trpljenja polno prehojeno pot naših prednikov in mnogih predstavnikov še živeče generacije. Stoletna borba za svobodo, za obstanek, za življenje, je dala našemu ljudstvu bisere kulturnih lepot, ki so zrasli iz bolečine. Bogata je naša ljudska zapuščina in prav je, da jo sami поблиže spoznamo in odkrijemo, obenem pa je naša želja, da te naše kulturne vrednote in ta naš prelepi svet, ki je bil skozi stoletja na prepihu raznih tujih zavojevalcev in gospodarjev, bolje predstavimo naši širši slovenski in jugoslovanski javnosti.

Prepričan sem, da je v nas vseh dovolj trdne volje, da mobiliziramo ljudske množice k realizaciji skupne kulturne ideje, ki bo dala voljo vsem nam za

še večje in bolj organizirano kulturno-prosvetno, vzgojno, turistično in splošno družbeno življenje in dejavnost v ormoški občini.

Da bi obogatili naše mnogokrat manj znane kulturne vrednote in zaklade, je na splošno željo Ormožanov odbor za pripravo proslav 700-letnice Ormoža sklenil izdati posebno publikacijo »Ormož skozi stoletja« v počastitev sedemstoletnice Ormoža. S to edicijo bomo dostojno proslavili jubilej našega mesta na pragu Panonske nižine, hkrati pa bomo dobili prvi obširnejši zapis, posvečen bogati ormoški zgodovini.

Mnogo sodelavcev se je po svojih močeh odzvalo želji Ormožanov in prispevalo gradivo za zbornik. Pristrčna hvala vsem avtorjem. Posebno zahvalo pa sem dolžan izreči direktorju Pokrajinskega muzeja Ptuj tov. Jožetu CURKU, ki je z veliko dobre volje prevzel nalogo zbiranja in urejevanja gradiva za zbornik ter v splošno zadovoljstvo nas vseh tudi to nalogo častno izpolnil. Za obilno pomoč pa se moram zahvaliti tudi mariborski založbi Obzorja, skupščini občine Ormož in vsem tistim, ki so njeno izdajo materialno podprli in tako omogočili popestriti bogato vsebino sedemstoletnega jubileja Ormoža.

V Ormožu, januarja 1973

Franc Novak
predsednik skupščine občine Ormož

Jože Curk

ORIS NASELITVENE ZGODOVINE PODRAVJA

Podravje je pokrajinsko in gospodarsko tipično prehodno ozemlje, ki povezuje alpski svet s panonskim prostorom. Ta prehodnost se kaže že v njegovi osnovni tipski razdelitvi na predalpski in subpanonski prostor, še bolj pa v izobliki njegovih gospodarskih enot: Pohorja, Kozjaka, Dravske, Mežiške, Mislinske doline, Slovenskih goric, Dravskega polja, Dravinjskih goric, Haloz, Murske ravnine in Goričkega. Na opisano razdelitev vplivajo mnogo dejavniki, ki bodisi posredno ali neposredno oblikujejo pokrajino in s tem ustvarjajo osnovo za njeno kulturno podobo.

Te dejavnike lahko razdelimo na primarne in sekundarne ali na geografske in antropogeografske. Med prve štejemo geološko sestavo tal, hidrografska mrežo, orografsko oblikovitost pokrajine, klimatske razmere, vegetacijo in favno, med druge pa: kulturno izrabo tal, lokacijo naselij in posameznih bivališč, parcelacijo, melioracije, komunikacije, izobliko naselij in tipiko bivališč, gradbeni material, tehnična sredstva itd. Ob sovplivu naštetih dejavnikov se je v stoletjih izoblikovala kulturna podoba pokrajine, katere civilizacijska zasnova se od enega predela do drugega spreminja, ohranja pa osnovne skupne poteze, načrtane v širših geografskih in historičnih okvirih.

Osnovni značaj Podravja je predalpsko-subpanonski ali sredogorsko-nižinski, čeprav obsega njegova reliefna oblika vse oblikovane elemente od visokogorskih predelov okoli Pece do mokrotnih nižin ob Ledavi. Osnovna oblika pokrajine z vsemi njenimi geografskimi posledicami je vplivala na pripadnost k eni od obeh enot: predalpski ali subpanonski, katerih ločitvena meja poteka ob vzhodnem obrobju Kozjaka, Pohorja in Stenice. Za prvo enoto je značilen sredogorski svet z globokimi dolinami in kotlinami, za drugo pa gričevje s širokimi dolinami in ravninami, ki samo na južnem obrobju prehajajo v nizkogorske oblike Donačke gore, Boča in Konjiške gore. Z orografsko obliko in geološko sestavo tal je seveda povezana klima, vegetacija in favna pa tudi drugi biotopični elementi, ki posredno vplivajo na človekov razvoj.

Geografski vpliv je v obratnem sorazmerju z razvojno stopnjo človeka. Zato je najmočnejši v najstarejši, predhistorični dobi, najslabši pa v naših dneh, ko ga premagujemo s sodobnimi civilizacijskimi dosežki.

Kakšno je bilo Podravje v dobi paleolita, to je v obdobju do okoli leta 3000 pred našim štetjem, je mogoče odgovoriti samo hipotetično. Gotovo sta prevladovala gozd in močvirje, čeprav je bila na sušnejših mestih možna tudi stepa. Redko, v hordah seleče se prebivalstvo neandertalske in pozneje fosilne rase je živelo v jamah ter se ukvarjalo z lovom in nabiranjem sadežev (lovske po-

staje v Potočki zijalki na Olševi, v Mornovi zijalki pri Šoštanju, v Špehovki pri Doliču in v Herkovih pečeh pri Radljah), pri čemer je uporabljalo kamnito in koščeno orodje. To obdobje je obsegalo čas od okoli 120.000 do 50.000 let pred našim štetjem, nakar je sledila zaradi močne poledenitve naselitvena cezura; le-to je okoli leta 3000 prekinila neolitska doba, ko se je človek znova naselil v naših krajih. Ta človek pa je bil gospodarsko mnogo naprednejši od paleolit-skega. Ukvarjal se je s poljedelstvom (sadilska kultura na kopaški stopnji) in z živinorejo, imel je boljše izdelano kamnito orodje, poznal je lončarstvo, za stalno se je naselil v večjih ali manjših naselbinah, ustvaril je rodovno-plemensko družbo, razvil prve oblike delitve dela in začel naturalno trgovino. Posamezne najdbe dokazujejo, da se je zemljišče obdelovalo s pomočjo požigal-ništnosti in motikarstva ter da je bilo tako obdelano Dravsko polje od Ormoža do Polskave, medtem ko so bili hriboviti kraji zaradi gozdov neposeljeni. Hiše so bile poljske (zemunice) ali pa pletene ali lesene, ometane z ilovko. Naselbine so navadno ležale blizu vodnih poti, ki so bile takrat uporabnejše od suho-zemskih.

S pojavom bakra okoli leta 2000 pred našo ero se je v družbenem življenju takratnega človeka marsikaj spremenilo: delitev dela je postala ostrejša, ostrejša pa je postala tudi delitev dotlej enotne družbe v bogate in revne, svobodne in nesvobodne, posestnike in sužnje. Pojačila se je trgovina, razvila obrt (tkalstvo, lončarstvo, kovinarstvo), zmanjšala pa varnost, ker so se začela plemena med seboj boriti za naravno boljše, predvsem rudarska področja (baker, zlato, sol). Naselja so se zato iz dolin umaknila v hribe na varnejša, za obrambo pripravnejša mesta (ptujski grad, Arh na Pohorju). Uvedba bronca okoli leta 1800 pred našo ero je opisani razvojni proces pospešila in stopnjevala. Pojačila se je obrt in trgovina, živinoreja je po pomenu prekosila poljedelstvo, družbene razlike so se povečale. Človek se je še vedno držal vodnih poti, kar dokazujejo najdbe, ki se gostijo ob njih, čeprav so se razvila pomembna pota tudi po kopnem (t. i. jantarska cesta, povezava med Italijo in Panonijo). Okoli leta 1600 pred našo ero so doživeli naši kraji prvo znano preseljevanje plemen, ki so ga povzročila neznana plemena v evrazijskem prostoru, okoli leta 1200 pred našo ero pa drugo, ki so ga tudi sprožili neznani doseljenci v vzhodno Evropo. Verjetno so pri teh selitvah že sodelovali Tračani in Iliri, vsekakor pa je v tem času zamenjala kulturo velikih grobnih gomil kultura žarnih grobišč (najdbe na ozemlju ob Dravi, Muri in Dravinji). Verjetni nosilci te kulture so bili poljedelski Veneti, katerih naselbine so bile razmeščene po terasah in vršajih, oblikovno prilagojene terenu ter zavarovane z nasipi in lesenimi ograjami (Ptujski grad, Ormož). Hiše so bile lesene, enoprostorne, imele so zunanja ognjišča in jame za odpadke, sicer pa nestatepana zemeljska tla. Vse kaže, da je bila naselitev plemensko-rodovno skoncentrirana v posameznih večjih naselbinah (Ruše, Pobrežje, Hajdina, ptujski grad, Ormož, Radgona, Križevci, Brinjeva gora), ne pa raztresena, kar je pripisati nemirnim časom v obdobju 1100—900 pred našo ero.

Z uvedbo železa v letih 1000—700 pred našo ero in z njegovo zahtevnejšo predelavo se je družbena delitev dela poostрила. Poleg rudarja, drvarja in oglarja se je pojavil še fužinar in kovač. Razlika dohodkov se je povečala, z njo pa tudi družbene razlike. Rodovna ureditev je začela razpadati najprej v večje soseske, nato pa v manjše družine, s čimer se je vedno bolj uveljavljala zasebna lastnina. S povečano učinkovitostjo dela se je po patriarhalnem suženjstvu začelo polagoma uveljavljati pravo suženjstvo, ki se je najprej napajalo z vojnimi ujetniki, pozneje pa tudi s trgovino. Z razzlojevanjem rodovno-plemen-

ske družbe so se pojavili »razredi«, katerih vodilni je po plemenskih zvezah in »državah« uvrstil svoje posebne pravice. Opisani razvoj razredne družbe se je v naših krajih razvijal deloma iz notranjih gospodarskih in družbenih pobud, deloma pa iz zunanjih. Med leti 800 in 750 pred našo ero se je sprožilo skitsko-kimerijsko preseljevanje, ki je deloma odteklo čez naše kraje v severno Italijo in vneslo vanje nemir. Ljudje so se znova naselili na naravno zavarovanih mestih, kjer so nastala močna gradišča. Začela se je prava železna doba (700—350 pred našo ero), katere nosilci so bila nova ljudstva, predvsem Iliri, ki so prišli iz zahodnega Balkana. V Podravju so se naselili Noriki, ki so ustvarili zvezo, sestavljeno iz plemen, ki so prihajala v naše kraje v več naselitvenih valovih. Posebno gosto so bili naseljeni v Dravski in sosednji Sulmski dolini (Poštela, Maribor, Hajdina, Slovenj Grādec, Wies). Prebivali so okoli utrjenih gradišč, v katera so se zatekali v nevarnosti. V gradiščih samih so bila le manjša naselja, ki so jih sestavljale okrog večje poglavarjeve kočee razvrščene manjše. Enocelične, štirioglate hiše so bile lesene, prepletene s šibami in ometane ter zamazne z glino. Nekatere so imele še odprto lopo, iz katere se je pozneje razvil drug zaprti prostor. Pokrite so bile s sedlasto streho iz slame ali ločja, včasih morda tudi že z lesenimi škodlami (Poštela). Prebivalstvo se je ukvarjalo s poljedelstvom in živinorejo, poznalo pa je tudi konje, vozove, rala, žrmlje in vse ostale starejše obrtne pripomočke. Kulturne povezave z Bosno in severno Italijo dokazujejo vedno močnejšo trgovino in promet (jantarska cesta!), vedno bogatejše najdbe pa vedno večjo družbeno-socialno diferenciacijo prebivalstva. Opisani razvoj je še pospešil prihod Keltov, ki so naše kraje poselili v letih 250—200 pred našo ero, ko je prišlo eno njihovih glavnih vzhodnoalpskih plemen Tauriski in še pozneje Latobiki. Vendar je bila ta naselitev zelo neenakomerna in lokalno porazdeljena. V Podravju je bila najmočnejša okoli Ptuja (Osek, Hajdina, Skorba, Ptuj, Ormož) in v Mislinjski dolini (Stari trg pri Slovenjem Gradcu). Toda medtem ko so Serreti pri Forminu prebivali še v malih štirioglatih lesenih, z ilovko zamazanih hišah, so jih Tauriski v gradišču nad Starim trgom razvili naprej: kuhinjo so ločili od sobe, lopo pa spremenili v drugo sobo. Največja hiša v tem gradišču je imela celo 5 prostorov, kar govori o sorazmerno visoki stanovanjski kulturi njenih prebivalcev. Sorazmerno redko naseljeni Kelti so izoblikovali zgornjo plast že močno razslojene družbe in se večinoma pomešali z Iliri v nova keltsko-ilirska plemena. Kelti so se ukvarjali s poljedelstvom, živinorejo, rudarstvom in obrtjo, imeli pa so tudi živahne trgovske stike z Italijo. Glavna novost, ki so jo vnesli v naše kraje, so bile mestne naselbine, ki so mogle uspevati na podlagi že razvitega suženjskega gospodarstva in ki so jih pozneje Rimljani izgrajevali naprej (Ptuj, Celje, Stari trg) ter s tem zabrisali njihovo keltsko zasnovo. Končno so Kelto-Iliri zapustili v naših krajih še obilico imen gorovij, rek in krajev, ki so se ohranila v antiki in do danes.

Rimljani so naše ozemlje zasedli v letih 16—9 pred našim štetjem in ga razdelili na province tako, da je Norik dobil ozemlje zahodno od črte Sladki vrh—Malečnik—Šikole—Stoperce, Panonia pa vzhodno, pri čemer so se očitno trudili prilagoditi meje provinc zemljepisnemu značaju ozemlja. Province so sestavljali mestni okraji, ki so se včasih skladali s starimi plemenskimi mejami. Rimska mesta so se deloma razvila iz starejših domačih naselij, deloma so bila na novo ustanovljena, delila pa so se v kolonije z rimskim državljskim pravom in municipije z omejenimi državljskimi pravicami. Ptuj je postal že v prvih letih rimske okupacije tudi sedež legijskega taborišča, ki se je okoli leta 90 prestavil v Vindobono; s tem se je državna obrambna organizacija dokončno

izoblikovala na črti obdonavskega limesa (sistema večjih in manjših utrdb ter stražnih stolpov), naši kraji pa so zaživeli večstoletno življenje rimskih provinc. Zaradi pomembne geopolitične lege in bližine Italije se je v njih rimsko življenje kmalu uveljavilo, čeprav ne smemo računati na preveliko priselitev Italikov, ker le-tem vzhodnoalpska klima ni posebna godila. Glavna značilnost rimskega načina življenja so bila mesta; ta so se zelo hitro romanizirala in začela kmalu vplivati tudi na širšo okolico. Naše ozemlje sta zajemala dva mestna okraja, in sicer celjski v okviru Norika in ptujski v okviru Panonije, katerih urbani središči s keltsko zasnovo sta spadali med večja in pomembnejša rimska provincialna mesta. Prebivalstvo v njih je bilo pol rimsko pol domače, medtem ko so na precej gosto poseljenem podeželju, posebno v hribovitejših krajih, prevladovali domačini.

Po osvojitvi naših krajev so Rimljani pobrali najboljšo zemljo domačinom in jo razdelili rimskim državljanom, največ veteranom. Iz njih so se razvila veleposestva tako, da so si posamezni sposobnejši in bogatejši posestniki pridobili zemljo od veteranov in domačinov, zgradili gospodarska središča v obliki t. i. vil ter jih obdelovali s pomočjo sužnjev, delno svobodnih libertinov in osebno svobodnih kolonov. Procentualno razmerje med svobodno kmečko posestjo in veleposestjo ni jasno, vendar smemo zadnje domnevati predvsem v rodovitnejših nižinah, kjer se je edino lahko uveljavila. Delitev dela je v tem času že nastopila med poljedelstvom in živinorejo ter med mestno in podeželsko obrtjo, vendar ni prekinila njegove individualistične narave z jasno potegnjeno mejo izrabe razpoložljivega orodja, kar je povzročalo kvečjemu kopičenje nezainteresirane suženjske delovne sile, ne pa njeno racionalno izrabo. To velja tako za poljedelske kot za obrtne panoge, kjer je bil delovni presežek minimalen. Vendar se to v prvih stoletjih rimskega gospostva še ni čutilo, ker je rimska država obsegala produktivno zelo različne pokrajine in je zato med njimi cvetela trgovina. Položaj se je spremenil šele v 3. in 4. stoletju, ko so se province produktivno že toliko izenačile, da je začela njihova trgovinska izmenjava pešati. Trgovini in prometu so rabile ceste, s katerimi so Rimljani prepregali zavzeta ozemlja in jih povezovali v rimsko državno celoto. Te ceste so nastale predvsem kot ogrodje državne vojaške organizacije in so bile pogosto le inženirsko izdelane naslednice predrimskih trgovskih poti. Na obravnavanem ozemlju so bile najpomembnejše: Celje—Stranice—Čadram—Polskava—Ptuj, nato Ptuj—Ormož—Preseka, Ptuj—Zavrč—Petrijanec, Ptuj—Polenšak—Ljutomer—Halicanum, Ptuj—Cerkvenjak—Radgona, Ptuj—Vurberg—Voličina, Ptuj—Maribor, Ptuj—Žetale, Polskava—Maribor—Lipnica, Maribor—Dravograd, Celje—Ponikva—Poljčane—Majšperk—Ptuj, Stranice—Vitanje—Stari trg—Ravne—Podjuna, Stari trg—Dravograd—Labotska dolina, Ljutomer—Radgona, Radgona—Lendava itd. Poleg cest je bilo še mnogo lokalnih potov in stez, ki jih je arheološko zaslediti celo na Pohorju in po Koroškem.

Rimska politična in gospodarska oblast, zlasti pa njihova družbena in kulturna premoč, je povzročila naglo preobrazbo domačega prebivalstva, njegove socialne strukture, civilizacije, verovanja itd. Proces romanizacije je v treh stoletjih pax romanae toliko napredoval, da od 4. stoletja dalje lahko govorimo o Romanih pri nas, med katerimi so samo še tu in tam živeli ostanki prvotnega ilirsko-keltskega prebivalstva. Središča romanizacije so bila seveda mesta, kamor se je usmeril tudi glavni priliv prebivalstva iz Italije. Romanizacija je bila samo spremni pojav popolnoma spremenjene oblike življenja. Rimski videz so dajala našim krajem predvsem mesta, med katerimi je bilo najpomembnejše Ptuj, mnogo manj pa ostali kraji kot Halicanum, Ad vicesimum, Pultovia

in Colatio. V Ptuju so bile uveljavljene vse pridobitve rimskega mestnega življenja: oskrba z vodo, centralna kurjava, kopališče, tržnica, gledališče, templji, pokopališča itd. V mestnem okolišču je bilo življenje seveda zelo odvisno od mesta, v katerem so živeli tudi vsi zemljiški veleposestniki in podjetniki. Na deželi je bil standard namreč znatno nižji, ker so domačini živeli še v tradicionalnih lesenih, z ilovko zamazanih kočah ter opravljali poljedelska in hišna dela. Mnoga gomilna grobišča dokazujejo gosto poseljenost Slovenskih goric, Prekmurja, Dravskega polja, obrobja Pohorja, Dravske in Mislinjske doline. Obliko poselitve so predstavljali poljedelski zaselki in zidane vile z lesenimi gospodarskimi poslopji.

Z markomanskimi vojnami (167—169) in državljanskimi vojnami v 3. stoletju so se za naše kraje kot izrazito prehodno ozemlje začeli slabi časi. Ker se je začel suženjski sistem razkrajati, so se zamajali gospodarski in družbeni temelji rimske države, bazirane na suženjskem redu. Zaradi pomanjkanja delovne sile, ki je bila neefektna, je začelo propadati poljedelstvo, obrt in trgovina. V okviru suženjskega reda so se začeli oblikovati kolonatski odnosi kot zametki poznejšega fevdalnega reda. Vzporedno z družbenim se je razkrajal tudi moralno-duhovni red; tega je po letu 313 nadomestilo dotlej preganjano krščanstvo. Zato lahko za naše kraje ob začetku preseljevanja narodov rečemo, da so bili v glavnem romanizirani in krščanski, da pa se je njihov gospodarski položaj slabšal. Osrednji prometni pomen prehodne ceste iz Panonije v Italijo se je pokazal usoden za ves njihov nadaljnji razvoj. Od začetka 5. stoletja je bila Panonija prostor, v katerem so se zbirala in urejala konjeniška ljudstva na stopnji vojaške demokracije ter vdiral v Italijo, ki je bila vedno šibkejša zaradi progresivne krize suženjskega reda. Najbližja naravna zveza med obema središčema politične sile in slabosti je vodila čez naše kraje. Zaradi pogostnih barbarskih pohodov od leta 350 dalje so si mestne naselbine poiskale zatočišča na bližnjih hribih, kjer se je bilo lažje braniti. Taka prestavitve mest, ki je dokazana tudi za Ptuj in Stari trg, je razumljiva le, če pomislimo na njihov močni gospodarski propad, ker je pomenila njihovo občutno zmanjšanje. To pa ne velja samo za mesta, ampak tudi za manjše kraje, ki so si gradili skupna zatočišča — bežigrade. V njih se je romansko krščansko prebivalstvo branilo pred nastopajočimi barbari in preživelo vse germanske pohode do naselitve Slovencev. Kljub tem političnim peripetijam pa se je romansko življenje pri nas razvijalo naprej: prebivalstvo se je posvečalo svojim vsakdanjim opravkom in svoji krščanski veri, kulturno pa je pred koncem celo doživelo relativen razcvet. Za vlade Ostrogotov (493—535) so se namreč poživile romanske oblike življenja v upravnem, kulturnem in verskem pogledu, zamenjala se je samo vojska. Gotske posadke niso bile niti goste niti številne, kot to dokazujejo gotski grobovi v Ptuju in pri Celju. V letih 546—568 so v naših krajih gospodovali Langobardi, ki so zasedli tudi mesto Norik — to je Poetovio. V njih je še vedno živel skoraj izključno romanski in romanizirani živelj, čeprav je bil že močno razredčen, ker so se bogatejši umaknili v Italijo, revnejši pa v utrdbe, v razraščajoče se gozdove in odročne predele. Gospodarstvo je bilo v razkroju. Poljedelstvo se je omejilo samo na okolico mest in utrjenih krajev, prevladala pa je živinoreja. Obrt je vegetirala, živele pa so še trgovske zveze z Italijo. Tudi cerkvena organizacija je bila močno načeta in kultura je zamirala. Vojaške organizacije ni bilo več, zato je bilo prebivalstvo navezano le na samoobrambo v obliki bežigradov in taborov. Po odhodu Langobardov, ki se jim je pridružil del domačega prebivalstva, so se v naše kraje naselili Slovenci, ki so srednje Podravje zasedli vsaj do leta 579, pred katerim je propadla škofija v Poetoviu.

Seveda ta naselitev ni bila niti gosta niti enakomerna; tega ni dopuščalo takratno slovensko nerazvito kmetijstvo, ki je zemljo slabo izkoriščalo. Poleg tega so proti enakomerni poselitvi nastopali še naravni faktorji: goratost, močvirnost dolin in zaraslost z gozdovi, ter politični: obrsko sosedstvo v Panoniji in ob glavni cesti Ptuj—Celje—Ljubljana—Italija, pa tudi splošna smer slovenske selitve v okviru drugega naselitvenega vala po letu 582., ki je šel od jugovzhoda proti severozahodu in je postopoma slabel. Med elementi, ki so vabili k naselitvi, pa je posebno omeniti prometne zveze, kultivirana zemljišča in gričevnat svet. Naselitev po gričevju je karakteristična za slovensko poselitev že zaradi plitve zemlje; takšno so takrat lažje obdelovali kot globoko. Naselitev je potekala v okviru panonskega naselitvenega toka od vzhoda in jugovzhoda, ki je poselil predvsem gričevje ob srednji Dravi, srednji Muri in zgornji Rabi. Močnejše so se Slovenci takrat naselili v Halozah, ob robu Dravskega polja in v Slovenskih goricah, najgosteje pa na Lipniškem polju. Šele pozneje, po propadu Obrov, so Slovenci v 1. pol. 9. stol. iz Alp bolj poselili tudi Panonsko ravnino okoli Blatnega jezera, ki so jo dotlej pustili precej prazno zaradi močnega obrskega pritiska.

Kaj se je zgodilo ob prihodu Slovencev s staroselci, je težko odgovoriti. Mesta, ki so bila tako značilna za romanske življenjske navade, so izginila ali tako, da se ni ohranilo niti njihovo ime (Colatio, Halicanum itd.), ali da so se prenesla na nov kraj v bližini antičnega (Ptuj, Celje), ki se je spremenil v razvaline. Ker pa se je ohranilo tudi nekaj drugih imen gorovij, rek, krajev in pokrajin (Karavanke, Drava, Mura, Raba, Skorba, Formin, Koroška itd.), smemo sklepati, da se je majhen del prvotnega prebivalstva vendarle ohranil (Laško, Hajdina). Vendar so Slovenci nastopali proti staroselcem dokaj ostro, njihove naselbine uničili, prebivalstvo pobili ali zasužnjili (Vlahi, Krščeniki), antične gospodarske in kulturne pridobitve pa potisnili v pozabo. Vzroke takega nastopanja Slovencev je iskati v njihovi takratni stopnji gospodarskega in kulturnega razvoja. Slovan živinorejec se je na osvojenem ozemlju šele do konca 8. stoletja spremenil v poljedelca, ustvaril stalnejše njive in naselja ter poleg kopaštva in požigalništva močnejše uveljavil oranje s pomočjo rala. Antična razdelitev zemljišča med poljedelce (stalne, katastrsko ocenjene in kvadratno urejene parcele) je propadla enako kot antični plug na kolesih in vinogradništvo ter samostojne obrti (rudarstvo, fužinarstvo, kovaštvo, kamnoseštvo itd.). Z močnejšim ustaljenjem njiv se je polagoma odpravljala skupna last in obdelava zemlje, nadomestila pa jo je vse izrazitejša posamična. Vendar se je ta proces končal šele v 9. stoletju, ko se je uveljavil frankovski pojem kmetije najprej kot mere in nato kot temeljne gospodarske enote. Poleg poljedelstva so se Slovenci ukvarjali še z živinorejo in nekaterimi hišnimi obrtmi kot platnarstvom in lončarstvom. O obliki slovenske poselitve iz časa od 6. do 10. stoletja vemo le malo, vendar je bistveno spremenila zunanjo podobo pokrajine. Staroselci so se stiskali v utrjenih središčih, za Slovence pa so bili značilni zaselki, ki navadno niso bili utrjeni — v nasprotju z gradci ali gradišči kot zatočišči za širšo okolico, ki so bili redno opasani z zemeljskimi nasipi in lesenimi palisadami. Prevladoval je hišni tip dimnice, lesene hiše z enim prostorom, ki je bil hkrati kuhinja, prebivališče ljudi in zatočišče manjših živali; redkejša je bila zemunica, napol v zemljo vkopana stavba s pletenimi stenami. O nepretrganem stiku staroslovenske dobe z antiko je mogoče govoriti le pri kulturnem zemljišču. Ker so se Slovenci radi naseljevali v krajih, kjer so živelj Romani, so se izogibali novega krčenja, ki je bilo zamudno in težko delo. Rimske ceste so seveda ostale v uporabi še dolgo v sred-

nji vek, ob njih se je od 10. stol. dalje razvila najstarejša farna organizacija pa tudi prva srednjeveška tržišča pri nas (Ptuj, Stari trg).

Novo obdobje v upravni in družbeni ureditvi naših krajev se je začelo z letom 796, ko so prišli pod Franke, in z letom 828, ko je prenehala slovenska notranja samostojnost. Pojav nemške gospodujoče plasti je pomenil tudi začetek prvega kolonizacijskega vala, ki je uvedel med Slovence nemški kmečki živelj. Ta naselitveni proces je bil posebno močan v Panoniji, ki je bila zaradi obrskih vojn opustošena in je poleg Nemcev pritegnila tudi mnogo Slovencev, tako da lahko govorimo kar o njihovi kolonizaciji Panonije. Po takratnih krajevnih imenih sodeč, so kraji zahodno od Ptuja obstajali že prej, vzhodno od Ptuja pa so nastali šele ob tej naselitvi. V zvezi z uvajanjem fevdalnega reda in z ustreznimi družbenimi spremembami se je spremenila tudi organizacija zemljiške posesti. Pri obdelavi zemlje se je uveljavilo triletno kolobarjenje s praho, ki se je poleg požigalništva v goratih predelih ohranilo prav do 18. stoletja. Takšna obdelava je poleg soseskinih obveznosti učvrstila individualno posestno pravico, tako da so se po letu 860 že pojavile kmetije kot gospodarske enote. To je omogočilo boljše izkoriščanje zemlje in gostejšo naselitev, kar je sprožilo notranjo kolonizacijo naših krajev. Sledovi polstalne naselitve so izginili, pomen poljedelstva pa je izredno narastel. Trgovina se je le počasi obnavljala in uporabljala stare rimske ceste, nastala pa so tudi prva sejemska središča (npr. Ptuj).

Pojav Madžarov je ta proces prekinil in s svojimi velikimi pustošenji za daljši čas ustavil (898 — 970). Šele z 11. stoletjem se začne pravi čas notranje poselitve naših krajev, ki se v prvi etapi konča s koncem 12. stoletja, v drugi etapi pa šele s sredino 15. stoletja. To je čas, v katerem je pokrajina dobila počasi tisto obliko, ki jo ima še danes. V teh 5 stoletjih je zrasla večina vasi in zaselkov, ki jih poznamo. Vasi je bilo marsikje celo še več kot danes. Šele v 15. stol. je notranja poselitev naletela na težave, ki so jo ustavile. Krajev, ki so nastali v poznejših stoletjih, je manj od krajev, ki so od 15. stol. dalje spet propadli. V obdobju te velike notranje kolonizacije pa se je začela podoba pokrajine približevati današnji tudi v tem, da so začela nastajati mesta. Vsekakor je uvajanje boljše obdelave zemlje bistveno povečalo njene pridelke, s tem pa omogočilo znatno gostejšo poselitev, ki je bila najmočnejša v 11. in 12. stoletju. Ta kolonizacija je bila posebno dinamična v predelih, ki so že prej privabljali največ naseljencev in ki so jih že v prejšnjih stoletjih naselili tudi Slovenci. Za te predele je značilno ravninsko ali dolinsko obeležje zemlje, večja rodovitnost in staro kulturno izročilo, ki ni bilo pretrgano z naselitvijo Slovencev, kar kaže, da ti okoliši tudi niso bili poraščeni z gozdom in da jih ni bilo treba šele pridobiti s krčanjem. Le v redkih primerih segajo takratna naselja v hribe. Naselbine, ki so takrat nastale na izkrčenih ozemljih, srečamo samo v predelih ob večjih dolinah ali večjih dotlej poraslih ravninah (Dravsko polje). To kaže, da je bilo v 11. in 12. stoletju še dovolj za poljedelstvo primerne zemlje v ugodnih okoliščinah. Ta pojav je mogoče razložiti le v zvezi z gospodarskim napredkom poljedelstva (uvajanje lesenega pluga, brane, kose, vprege, vodnih mlinov), saj je pri novem obdelovanju lahko živel na isti zemlji pet- do desetkrat več ljudi kot prej. Nove vasi so posejane med starimi, razen če so nastale na dotlej gozdnatem ozemlju. V takem primeru pokrivajo širši okoliš same nove vasi. Šele do konca 12. stoletja so se ravninski negozdnati predeli zopet nasitili s prebivalstvom. S tem pa se začenja v zgodovini notranjega naseljevanja naših krajev že novo obdobje. Razlikuje se od prejšnjega v več pogledih. Naseljevanje poljedelcev se je obrnilo vedno više v hribe do okoli

1000 m nadmorske višine, naselja so postajala manjša in pred njihovim ustanavljanjem je bilo navadno treba najprej izkrciti gozd. Notranja kolonizacija se je deloma napajala iz gosteje naseljenega domačega prebivalstva, deloma z nemškimi kolonisti. Ta kolonizacijska doba je bila združena v prvi vrsti s skrbjo zemljiških gospodov, da bi povečali donosnost svojih zemljiških posestev, vzdolž madžarske meje pa tudi z vojaško obrambno organizacijo. V 12. stoletju se je obmejna vojaška naselitev izpopolnila s »strelskimi« fevdi, ki so jih štajerski krajišniki uredili po vzorcu obmejnih stražniških naselbin na madžarski strani mejnega pasu. Strelci, ki so pod vodstvom posebnih »vaških mojstrov« živeli v okroglih vaseh, so stražarili in branili mejo. Takšne naselbine so nastale v Slovenskih goricah med Ptujem in Radgono, pri čemer so za strelce porabili tudi Slovence. Enako velja za madžarsko stran, kjer so zasedli Slovenci v 12. in 13. stoletju prazen obmejni pas med nemško in ogrsko državo (današnje Prekmurje) južno od Rabe, medtem ko so ozemlje severno od Rabe poselili Nemci. Južno od črte Kozjak—Slovenske gorice so se Nemci redkeje naseljevali. O priseljevanju meščanskega prebivalstva se v tej kolonizacijski fazi še ne more govoriti, ker so se naša mesta razvijala šele od 13. stoletja dalje.

V obdobju velike kolonizacije od 9. do 12. stoletja je torej nastala večina naselbin na Slovenskem v ravninskem in gričevnatem svetu ali pa je s povečanjem dobila vsaj temeljno obliko svojega jedra. Ker so se tudi starejša naselja ustalila šele v zvezi z gospodarskim razvojem v 9. stoletju, je pustil ta čas izredno močne sledove v zunanji podobi številnih naših vasi, predvsem pri razporeditvi kmečkih domov in razdelitvi zemljišča med kmetijami. Kakšna so bila staroslovenska naselja v obdobju od 6. do 9. stoletja, ni znano, vendar smemo domnevati gručaste zaselke z največ desetimi lesenimi domovi, razpostavljenimi brez posebnega reda v gruči. Taka oblika naselbin je nastajala tudi v poznejši dobi, in to največ v gričevnatem svetu, kjer je zaselek najprimernejša oblika naselbine. V dobi kolonizacije od 9. stoletja dalje se je zlasti v ravninskem in dolinskem svetu močneje uveljavila volja zemljiškega gospoda. Tu so se starejši gručasti zaselki razvili ali združili v vasi istega tipa. Večinoma pa so nastale nove vasi, pri katerih so domovi razporejeni po načrtu, medtem ko so stare naselbine opustili ali celo odstranili. Tako so nastale za načrtno kolonizacijo značilne dolge in središčne vasi. Urejanje kmetij v teh naselbinah je bilo zvezano z različno razdelitvijo zemljišč med nje. Pri zaselkih in gručastih vaseh prevladuje razdelitev polja na grude, pri dolgih in središčnih vaseh pa na delce in gradaste delce. Postanek obeh zadnjih zemljiških oblik je povezan z urejanjem kmetij in z uveljavljanjem triletnega kolobarjenja s praho, na primer t. i. izgonske vasi na vzhodnem obrobju Pohorja. Druga faza velike kolonizacije obsega čas od 13. do 15. stoletja, ko se je naselitveni tok obrnil v višji in hribovit, z gozdom pokrit svet približno do višine 1000 m. Naseljevanje s krčenjem gozda je bilo že od nekdanj bolj pod vodstvom zemljiškega gospoda kot poselitev neporaslega ravninskega sveta. Delno zaradi vpliva zemljiškega gospoda, predvsem pa zaradi oblike sveta, ki so ga tedaj naselili priseljenci, so se začele spreminjati organizacijske oblike kolonizacijskega dela. Hriboviti svet za večja naselja ni bil pripraven, tudi ne za kolektivno obdelavo polja. Zato so tu nastajale povečini kmetije z zemljiščem v celkih, bodisi da so bile razmeščene v razloženih naseljih ali pa so bile samotne. Posebna kolonizacijska oblika takratne dobe so bile tudi švajge, gosposke pristave za pridobivanje sira. Vendar so se morali planinski pašniki pod pritiskom kolonizacije umikati vedno višje, tako da so na kraju nastale prave visokogorske planine od višine 1300 m navzgor. Manj se je nadaljevalo kolonizacijsko delo v ravninah. Še vedno

so nastajale nove vasi, kot kažejo pridevki Zgornji in Spodnji, Stari in Novi, Sprednji in Zadnji poleg vaških imen. Vendar pa opozarjajo nekatere oblike, ki se uveljavljajo v že prej naseljenih okoliših, da je že začelo zmanjkovati zemlje. Številne na novo izkrcene kmetije imajo zemljišča samo še za polovico ali celo četrtino navadne kmetije. Naselitveno delo te kolonizacije je močno povečalo površino obdelane zemlje, posebno v goratem predelu Dravske in Mežiške doline ter na ozemlju med Dravo in Muro vzhodno od črte Ptuj—Radgona in tudi onstran meje v Prekmurju do pasu madžarskih stražarskih vasi iz 10. stoletja.

Pod vplivom srednjeveškega kolonizacijskega dela je število naselij preseglo današnje stanje, povečalo pa se je tudi število prebivalstva, tako da je v 2. pol. 15. stol. živel na našem ozemlju skoraj polovično število današnjega prebivalstva. Če upoštevamo precej manjši poljski donos in neznatno število nekmečkega prebivalstva, spoznamo velik uspeh opisanega kolonizacijskega dela. Seveda so bile s tem možnosti nadaljnje poljedelske kolonizacije v glavnem izčrpane. Kar še nastaja v naslednjih stoletjih, so večinoma kajžarije, ki so se samo delno preživljale s poljedelstvom, sicer pa z drugačnimi poklici. Zato se je v 2. pol. 15. stoletja kolonizacija našega ozemlja dejansko končala. Vzrokov za to je bilo več: pomanjkanje zemlje, prevelika izkrcenost gozdov, preveliko zmanjševanje srenjskih pašnikov in s tem padec živinoreje, pojav zgodnjega kapitalizma in s tem zvezana težnja po povečavi dominikalne zemlje na račun kmetске. Kmečka hiša je tudi v tem času imela po en prostor, ki je rabil s svojim odprtim ognjiščem za kuhinjo in prebivališče hkrati, včasih pa tudi za hlev za manjše živali. S tem prostorom se je združila najprej lopa in šele v 15. stoletju so začeli deliti notranjščino hiš v kuhinjo in sobo. Šele takrat so se začeli z ozirom na koloniste tudi oblikovati in razvijati različni tipi kmečke hiše, ki pa so šele v baroku dobili svoj stilni izraz.

V 2. polovici 15. stoletja je gospodarska moč fevdalcev izredno padla. To so povzročila mesta s svojim denarnim gospodarstvom, izčrpanost kmetij in mnoge vojne. Zato so kmalu izginile razne olajšave iz obdobja kolonizacije, povečala pa so se kmetška bremena. Kmet je začel bežati z zemlje. Tako je bilo ob koncu 15. stoletja v ptujski gosposčini 30 %, v ormoški pa celo 45 % opustelih kmetij. Pri tem je značilno, da je opustelost ravninskih in nevinorodnih predelov napredovala hitreje kot opuščanje gričevnatih z vinskimi goricami. Vino je takrat imelo ugodnejšo ceno od žita! Zato so si zemljiški gospodje od okoli 1470 dalje pomagali pri množični poselitvi opustelih kmetij z begunci z juga in vzhoda. Največ se jih je naselilo na Ptujskem polju in okrog Ljutomera. Ta prvi val beguncev pred Turki se je hitro oprijel poljedelstva in se niti gospodarsko niti družbeno ni tako razlikoval od starega prebivalstva kot drugi, mnogo močnejši val iz obdobja 1530—1560. To so bile velike skupine živinorejskega prebivalstva, ki so prihajale pod svojimi domačimi poglavarji in so se imenovalе Uskoki. Naselile so se v posameznih skupinah okoli Ptuja, Maribora in Ljutomera, dobile zemljo kot dedni fevd proti dolžnosti, da se bodo po potrebi na svoje stroške borili proti Turkom. Dvajset let so bili osvobojeni vsakih dajatev, pozneje pa so morali plačevati letno goldinar deželnemu knezu.

Značilno za 16. stoletje je naglo naraščanje kajžarstva, kar je v tesni zvezi z vedno večjim številom podeželskega prebivalstva, ki se ne ukvarja izključno s poljedelstvom, ampak tudi z vaško obrtjo, prometom, trgovino, fužinarstvom, oglarstvom in drvarstvom. Naraščanje vrednosti vinogradov po izločitvi madžarskih v 1. pol. 16. stoletja je povzročilo, da so jih v 16. in 17. stol. začeli intenzivneje vključevati v dominikalno posest, s čimer se je pojačila njihova

poselitev v obliki viničarij. V času velikih kmečkih uporov je poljedelstvo stagniralo, kmetje pa so se kljub prepovedi iz leta 1604 vedno močneje ukvarjali s podeželsko obrtjo in trgovino. Njihov podložniški položaj se je slabšal, ker so jih fevdalci vedno bolj izrabljali z uvajanjem vsakdanje tlake (krajevni upori okoli Ptuja v 17. stoletju) in vsakovrstnih dajatev. V poljedelski tehniki je prav do 18. stoletja prevladoval triletni obdelovalni kolobar z uporabo težkega lesenega pluga ali rala. Rodnost je bila še vedno zelo nizka, ker se še ni uvedlo gnojenje s hlevskim gnojem. Notranjo kolonizacijo 16. in 17. stoletja imenujemo kajžarsko, ker se je usmerila predvsem na srenjsko zemljo. Čeprav se namreč število vaških naselij ni bistveno povečalo, so nastajale ob starih naselbinah na srenjskem zemljišču skupine novih majhnih hiš. Posebno je naraslo kajžarstvo v 18. stoletju, a ostalo ves čas podrejeno vaški soseski, v kateri pa ni imelo enakih pravic kot kmetstvo. Ker je zasedalo srenjsko zemljo, so se pašniki vedno bolj umikali proti gozdovom, na katere se je izvajal vedno večji pritisk tudi zaradi uvajanja nekaterih novih samostojnih obrti, kot sta fužinarstvo in glažutarstvo. Kajžarstvo se je posebno razvilo pri farnih vaseh in v bližini pomembnejših potov, kjer je celo prekosilo kmečko prebivalstvo. Zunanji videz vasi se do sredine 18. stoletja ni bistveno spremenil. Hiše so sicer od 16. stoletja dalje postajale vedno večje in prostornejše (dobile so »hišo«, kuhinjo, lopo, izbo), vendar so bile večinoma lesene in z odprtim ognjiščem. Popis hiš na Štajerskem iz leta 1700 kaže še vedno 80 % lesenih hiš z odprtim ognjiščem.

S pojavom fiziokratizma v 2. pol. 18. stoletja se je začela agrarna revolucija, ki je močno spremenila razmere na deželi (uvedba dednega prava do kmečkih posestev, omejitev pravic zemljiških gospodov itd.) in s tem tudi njeno zunanjo podobo. Srenjska zemlja se je večinoma razdelila, povečalo se je gojenje krmnih rastlin in začela se je hlevska živinoreja, povezana z boljšim gnojenjem njiv. To je omogočilo opustitev prahe in nepretrgano uporablanje vsega njivskega fonda za poljedelstvo. Ta preobrat je postavil nove naloge tudi pred kmečko hišo in znatno spremenil njeno zunanjo podobo (novi prostori za povečane množine poljskih pridelkov, zlasti zalog hrane za živino). Zato pomenijo spremembe v poljedelstvu 2. pol. 18. stol. enoten sklop, s katerim se je začel eden največjih preobratov v zgodovini slovenske vasi. Ta menja odtlej tako svoj vnanji videz kot tudi svojo gospodarsko strukturo. Leta 1753 in 1754 je bila po vaseh prepovedana gradnja novih lesenih stanovanjskih hiš. Ker pa so hiše zaradi novih potreb po hlevih, kaščah in gumnih dobivale nove naloge, so se lesene hiše sorazmerno hitro umikale zidanim; le-te je oplodil baročni slog. Odstotek dimnic se je v naših krajih zmanjšal v obdobju od 1700 do 1800 od 80 % na 40 %. V novih hišah ali poleg njih so nastajale nove gospodarske zgradbe ali gospodarski deli hiš; tudi stanovanjski prostor se je še nadalje razčlenjeval.

Do 1. pol. 19. stol. je v poljedelstvu prevladalo tri- ali štiriletno kolobarjenje brez prahe, zato pa z intenzivnejšim gnojenjem, z uvedbo koruze, krompirja in detelje, z večjo pestrostjo celo do 9 let povečanega kolobarja, z izboljšanim poljedelskim orodjem (leseni plug z lemežem in črtalom) itd. Kot anahronizem so v hribih živeli še ostanki požigalništva! Vendar vse to ni preprečilo naraščanja vaške revščine; razmerje med kmeti in kajžarji je doseglo že številko 1:11 ter so se začele cele in polovične kmetije dobesedno utapljati v drobni zemljiški posesti, ki je zaradi slabih gospodarskih razmer izredno hitro naraščala. Kmečka odveza v letih 1848—1852 je kmete sicer osvobodila fevdalnih, ne pa gospodarskih vezi. Razslojevanje se je nadaljevalo. Število kočarjev, želarjev in viničarjev je naraščalo, medtem ko so se kmetije in polkmetije le s težavo

držale. Začela se je ekonomska emigracija, ki je bila posebno močna v Prekmurju, kjer je bila neposredna odvisnost od fevdalnih veleposestev še vse 19. stoletje posebno očitna. Vse to je seveda vplivalo na videz naših vasi in zaselkov; njihova sedanja podoba, v kateri žive posebno močni postbaročni in klasicistični elementi, je rezultat prav tega razvoja. Pri tem je treba poudariti, da ta podoba ni več adekvaten izraz zemljiške organizacije, ker med njo in zemljo ni striktnih posestnih povezav, ampak je navadno izraz njene prometne lege in nepoljedelskih dejavnosti v njej ali njeni okolici. To je pogojilo nastanek ne-tipske in brezstilne arhitekture 20. stoletja, ki več ali manj kvartirno avtohton videz naših ruralnih naselij.

Če povzamemo povedano, lahko rečemo, da je sedanja naselitvena podoba Podravja rezultat mnogih zgodovinskih dejstev, ki so se v pokrajinskem okviru uresničevala v njem. Za osnovo historičnega nastajanja današnje kulturne pokrajine lahko smatramo antično zapuščino, v kateri so odsevale ilirsko-keltske in rimske civilizacijske zasnove. Na to od preseljevanja ljudstev dalje precej zabrisano zasnovo so se v historičnem zaporedju usedale kolonizacijske plasti, napajane iz slovanskih in nekoliko bavarskih nacionalnih virov. Prva naselitvena plast, ki je obsegala 6. in 7. stoletje, je poselila naše kraje, ravnaoč se po terenu in kulturnih izročilih, druga v 9. stoletju pa se je usmerila predvsem v spodnjo Panonijo, čeprav se je dotaknila tudi že naseljenih področij. Prvi in najmočnejši kolonizacijski val je v 11. in 12. stoletju v celoti zasedel ravninska, dolinska in gričevnata področja, drugi v 13., 14. in 1. polovici 15. stoletja pa se je usmeril predvsem v hribovita in gozdna področja ter v neposeljene obmejne predele. Naselitev Uskokov v 2. pol. 15. in 1. pol. 16. stoletja je le manjši kolonizacijski pojav nasproti močni »kajžarski« kolonizaciji v obdobju od 16. do 18. stoletja; le-ta se je usmerila v srenje, gozdne krčine in vinorodne predele ter povzročila, da so stare kmetije skoraj utonile v drobni zemljiški posesti, ki je vtisnila močan pečat takrat porajajoči se baročni podobi naših podeželskih naselij. V novejši in najnovejši dobi začenjajo na razvoj naselij vplivati predvsem nekmetski elementi: promet, obrt in industrija, ki oblikujejo novo podobo naših ruralnih selišč in povzročajo, da se le-ta spreminjajo v tipično urbana naselja ali pa stagnirajo.

L I T E R A T U R A

- Joseph von Zahn: Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter, Wien 1883.
 Joseph von Zahn: Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark I., II., III., Graz 1875—1903.
 Carl Hiltl: Das Bachergebirge, Klagenfurt 1893.
 Vladimir Levec: Pettau Studien. Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft 1898, 1899 in 1905.
 Franc Kos: Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku I—IV, Ljubljana 1902—1928.
 Max Hoffer: Die Verteilung des bäuerlichen Grundbesitzes in der Umgebung von Marburg zu Beginn des XIX. Jahrhunderts. Jahresbericht des k. k. Staats-Gymnasiums in Marburg an der Drau 1907.
 Paul Schlosser: In den Schretten. Deutsche Rundschau für Geographie XXXV, 1912—1913.
 Paul Schlosser: Beiträge zur historischen Geographie des Bachergebirges in Südsteiermark. Deutsche Rundschau für Geographie, Wien, Leipzig XXXV-2, 1912—1913.
 Fran Kovačič: Trg Središče, Krajepis in zgodovina. Maribor 1910.
 Fran Kovačič: Ormož. ČZN VIII. Maribor 1911.

- Fran Kovačič: Slovenska Bistrica. ČZN IX. Maribor 1912.
- Fran Kovačič: Ljutomer. Zgodovina trga in sreza. Maribor 1926.
- Fran Kovačič: Doneski k starejši zgodovini Murskega polja. ČZN XV. Maribor 1919.
- Fran Kovačič: Zgodovina lavantinske škofije. Maribor 1928.
- Matija Ljubša: Slovenske gorice. Opis. Maribor 1925.
- Matija Ljubša: Zemljepisni razvoj župnij v prazupnijah Ptuj, Velika Nedelja in Radgona. ČZN XX. Maribor 1925.
- Matija Ljubša: Zemljepisni razvoj sedanjih lavantinskih župnij na levem bregu Drave do Jožefa II. ČZN XIX. Maribor 1924.
- Janez Koprivnik: Pohorje. Maribor 1923.
- Hans Pirchegger: Beiträge zu einer geschichtlichen Statistik der steierischen Städte und Märkte. Sieger-Festschrift. Graz 1924.
- Hausmann: Südsteiermark. Zbornik. Graz 1925.
- Marjan Sidaritsch: Die steierischen Städte und Märkte in vergleichend geographischer Darstellung. Zur Geographie der Deutschen Alpen. Wien 1924.
- Marjan Sidaritsch: Geographie des bäuerlichen Siedlungswesens im ehemaligen Herzogtum Steiermark. Graz 1925.
- Franjo Žgeč: Haloze. Rokopis.
- Hermann Wengert: Die Stadtanlagen in Steiermark. Graz 1932.
- Milko Kos: Zgodovina Slovencev od naselitve do reformacije. Ljubljana 1933.
- Milko Kos: K postanku ogrske meje med Dravo in Rabo. ČZN XXVIII. Maribor 1933.
- Anton Melik: Kmetiška naselja na Slovenskem. Geografski vestnik IX. Ljubljana 1933.
- Josip Mravljak: razni sestavki o zgodovini Radelj, Mute, Vuzenice, Dravograda in Raven, ki so izhajali med leti 1926 in 1952.
- Franjo Baš: Topografska dinamika mariborskega polja. Kronika slovenskih mest I—4, Ljubljana 1934.
- Doris Kraft: Das untersteirische Drauland. München 1935.
- Krajevni leksikon Dravske banovine. Ljubljana 1937.
- Fran Zwitner: Prebivalstvo na Slovenskem od 17. stoletja do današnjih dni. Ljubljana 1936.
- Günther Glauert: Zur Besiedlung der Steiner Alpen und Ostkarawanken. Deutsches Archiv für Landes und Volksforschung. Berlin 1937.
- Hans Pirchegger: Geschichte der Steiermark I, II, III. Graz 1931—1936.
- Slovenska krajina. Zbornik. Beltinci 1935.
- Fran Mišič: V žaru in čaru šumovitega Pohorja. Maribor 1934.
- Leskoschek Franz: Geschichte des Weinbaues in Steiermark I. Graz 1934.
- Job: Ruše. Topografska skica. Jubilejna knjiga SPD Ruše. Ruše 1936.
- Hans Wilhelmy: Völkische und koloniale Siedlungsformen der Slawen. Geographische Zeitschrift 1936.
- Barawalle-Knapp: Steirische Burgen und Schlösser. Graz 1936—1941.
- Franjo Baš: Izgoni na Dravskem polju. ČZN XXXII. Maribor 1937.
- Rajko Ložar: Narodopisje Slovencev. I. del. Ljubljana 1944.
- Marjan Mušič: Obnova slovenske vasi. Celje 1947.
- Josip Korošec: Staroslovenska grobišča v severni Sloveniji. Celje 1947.
- Slovenj Gradec ob 700-letnici. Zbornik. Slovenj Gradec 1951.
- Jaro Sašelj: Arheološka topografija slovenjegraškega okraja. Rokopis.
- Fran Zwitner: K predzgodovini mest in meščanstva na starokarantanskih tleh. ZgČ VI—VII. Ljubljana 1952—1953.
- Svetozar Ilešič: Sistemi poljske razdelitve na Slovenskem. Ljubljana 1950.
- Ivan Mohorič: Industrializacija Mežiške doline. Maribor 1954.
- Prlekija. Spominski zbornik. Ljutomer 1955.
- Spomeniško Pomurje. Zbirka predavanj. Murska Sobota 1957.
- Geografski zbornik. Murska Sobota 1959.
- Ermin Kržičnik: Gospodarski razvoj Maribora. Maribor 1956.
- Jože Koropec: Slovenjebistriški svet v luči prvih deželnoknežjih urbarjev. Kronika V. Ljubljana 1957.
- Ivan Zelko: Romanska arhitektura in naselitvena zgodovina Prekmurja. ZUZ NV V—VI. Ljubljana 1959.
- Anton Melik: Stajerska s Prekmurjem in Mežiško dolino. Ljubljana 1957.
- Anton Melik: Slovenija I. 2. izdaja. Ljubljana 1963.
- Bogo Grafenauer: Zgodovina slovenskega naroda I—V. Ljubljana 1955—1962.
- Ivan Gams: Pohorsko Podravje. Razvoj kulturne pokrajine. Ljubljana 1959.
- Franjo Baš: Posebne poteze prekmurske zgodovine v ogrski dobi. Prekmurški Slovenci v zgodovini. Murska Sobota 1961.

- Hans Pirchegger: Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte. München 1962.
- Ptujski zbornik I in II, Ptuj 1953 in 1962.
- Jože Curk: Maribor, Ptuj, Ormož, Ljutomer, Lenart, Ribnica, Lovrenc, Ruše, Radlje, Muta, Vuzenica in Slovenska Bistrica. Elaborati v okviru urbanističnih načrtov. Maribor 1961—1963.
- Ivan Zelko: Murska Sobota. Kronika X. Ljubljana 1962.
- Jože Curk: Kulturni in NOB spomeniki Pomurja. Panonski zbornik. Murska Sobota 1966.
- Iva in Jože Curk: Ptuj. Kulturni in naravni spomeniki Slovenije IV. Ljubljana 1965.
- Svet med Muro in Dravo. Zbornik ob stoletnici I. slovenskega tabora v Ljutomeru. Maribor 1968.
- Poetovio-Ptuj 69—1969. Zbornik razprav ob tisočdevetstoletnici. Ptuj 1969.
- Jože Curk: Maribor. Urbanistično-gradbeni zgodovinski oris I. ČZN NV 2 in II. ČZN NV 4. Maribor 1966 in 1968.
- Jože Curk: Ozemlje slovenskobistriške občine. Kulturni in naravni spomeniki Slovenije XII. Ljubljana 1968.
- Svetozar Ilešič: Severovzhodna Slovenija in njena regionalna razčlenitev. ČZN NV 3. Maribor 1967.
- Stanko Pahič: Maribor v prazgodovini. ČZN NV 4. Maribor 1968.
- Vladimir Bračič: Vzhodni del Haloz v luči cenilnega zapisnika gosposčine Borl iz leta 1542. ČZN NV 3. Maribor 1967.
- Jože Koropec: Slovenskobistriški svet v XIV. in XV. stoletju. Kronika XIII. Ljubljana 1965.
- Jože Koropec: Srednjeveški Vurberk. ČZN NV 4. Maribor 1968.
- Balduin Saria: Pettau. Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark. Sonderband 10. Graz 1965.
- Iva in Jože Curk: Ptuj. Ljubljana 1970.

Marjana Tomanič-Jevremov

ENEOLITSKA NASELBINA NA PAVLOVSKEM VRHU PRI ORMOŽU

Prazgodovinska naselbina na Pavlovskem vrhu pri Ormožu je bila odkrita leta 1959 pri topografiji terena. Tedaj so odkrili lisasto temno zeleno kalupasto kamnito sekuro, ki je značilna za mlajši neolit.¹ Še isto leto je pokrajinski muzej Ptuj na mestu, kjer je bila najdena omenjena sekira, izvedel sondažno izkopavanje,² pri katerem so ugotovili 0,50 m debelo kulturno plast z ostanki keramike, hišnega lepa in kremenim nožičkom (T.I.,3,6; T.II.,2,3; T.III.,13,14). Pri dobljeni podatki tako iz topografije terena kakor tudi iz sondažnega raziskovanja, ki govore o prazgodovinski naselbini, so dali spodbudo za nadaljnje raziskovanje na tem terenu. Tako je pokrajinski muzej Ptuj s sodelovanjem filozofske fakultete v Ljubljani izvedel sondažno raziskovanje, ki je trajalo od 1. do 10. septembra 1971.³ Raziskovanje sta finančno omogočili skupščini občin Ormož in Ptuj, za kar se jima na tem mestu najlepše zahvaljujem.

Izkopavanja smo začeli na prostoru, kjer je že leta 1959 bilo sondažno raziskovanje, na parcelni številki 82/2, in se je pozneje razširilo tudi na sosednje parcelne številke 82/1 in 87 vse k. o. Povlovski vrh. Izkopanih je bilo šest sond različnih velikosti in usmerjenosti. Tako so bile na prvi omenjeni parcelni številki izkopane 4 sonde, ki smo jih oštevilčili: sonda 1, 2, 4 in 5.

Sondi 1 in 2 sta bili dolgi 15 m, široki 2 m in globoki 1 m. Po podolgovati strani sta bili usmerjeni od severa proti jugu in od vzhoda proti zahodu. Sondi 4 in 5 sta bili dolgi 10 m, široki 1 m in globoki 1 m ter usmerjeni od jugovzhoda proti severozahodu in od jugozahoda proti severovzhodu. V teh sondah nismo zasledili nobenih ostankov drobnega arheološkega gradiva kot tudi ne kakršnih koli sledov stanovanjskih objektov. Čeravno so bile sonde precej oddaljene druga od druge, je profil z neznatnim debelinskim odstopanjem vrhnjih plasti v vseh sondah enak. Tako je pod 10 cm debelo ruševinsko plastjo 15 cm debela subhumozna, kateri sledi rumeno rjava ilovnata plast.

Sonda 3 je bila izkopana na parc. št.: 82/1 v velikosti 10 m × 7 m. Usmerjena je bila od severozahoda proti jugovzhodu. V njej smo takoj pod humozno plastjo v subhumozni plasti na globini 15 cm odkrili skoraj okrogel masten črn madež v velikosti 1,50 m × 1,30 m, ki je segel do globine 50 cm. V njem smo zasledili fragmente keramičnih posod, hišnega lepa, ostanke oglja in pepela. Zanimivo je, da smo drobno arheološko gradivo odkrili samo v tem madežu, in to v globini 25 do 35 cm. Čeravno zaradi zemeljskih del in vlage nismo našli nobenih kamnov, ki bi obrobljali ta prostor in ni bilo mogoče ugotoviti trdo nabite zemlje, je verjetno, da je bilo to ognjišče, sodeč po sledovih kolov v notranjosti stanovanjske stavbe. Morda govori za to tudi pojav sledov kolov,

ki se začenjajo na isti globini, do katere sežejo arheološki ostanki v samem ognjišču.

Zadnja sonda ali sonda 6 je bila izkopana na parc. št.: 87, v velikosti 10 m×5 m. Po podolgovati strani je bila usmerjena od jugovzhoda proti severozahodu. Čeravno v tej sondi ni bilo mogoče zaslediti sledov kolov, so nekateri pojavi skoraj enaki kot v sondi številka 3. Masten črn madež, ki smo ga označili kot ognjišče številka 2, se pojavlja v enaki globini kot ognjišče 1, to je 15 cm globoko v subhumozni plasti in seže ravno tako do globine 50 cm. Oblika ognjišča 2 je ovalna in večjih dimenzij: 2,90×1,50 m. Tudi pri tem ognjišču nismo mogli zaslediti nobene konstrukcije, verjetno iz istih vzrokov kot pri ognjišču 1 v sondi 3. Drobnost arheološko gradivo se pojavlja samo v ognjišču in seže od 15 do 50 cm globoko. Tu je kot novost med drobnim keramičnim gradivom pojav kremenih artefaktov.

Opis gradiva:⁴

Gradivo iz sonde 3:

1. Večji fragment ravnega dna rdeče-rjavo pečene posode, izdelan iz zemlje, pomešane s peskom in z manjšimi kamenčki. Zunanja površina je okrašena v tehniki barbotina. Vel.: 9,4×6,8 cm. Inv. št. P. 31.516.

2. Manjši fragment ostenja rdeče-rjavo pečene posode, izdelan iz zemlje, pomešane s peskom in z manjšimi kamenčki. Notranja površina je dobro zglajena, zunanja je okrašena v tehniki barbotina. Vel.: 5,2×3,2 cm. Inv. št. P. 31.517.

3. Fragment ostenja rdeče-rjavo pečene posode debelejših sten, izdelan iz zemlje, pomešane s peskom in z manjšimi kamenčki. Notranja površina je zglajena in porozna, zunanja je okrašena v tehniki barbotina. Vel.: 3,8×5 cm. Inv. št. P. 31.518.

4. Dva manjša fragmenta ostenja rdeče-rjavo žgane posode debelejših sten, izdelana iz zemlje, pomešane s peskom in z manjšimi kamenčki. Zunanji površini sta okrašeni v tehniki barbotina. Vel.: 4,8×3,5 in 3×1,8 cm; Inv. št. P. 31.519.

5. Manjši fragmentirani plastični konični izrastek, ki je bil apliciran na steno posode, izdelan iz dobro prečiščene zemlje ter enakomerno rdeče-rjavo žgan. Vel.: 0,9×1,2 cm; Inv. št. P. 31.520.

6. Fragment ostenja rumeno-sivo-črno žgane posode bolj polkroglaste oblike, izdelan iz dobro prečiščene zemlje. Površini sta zglajeni in nekoliko porozni. Vel.: 4,8×6,7 cm. Inv. št. P. 31.522.

7. Dva manjša fragmenta ostenja posode, izdelana iz zemlje, pomešane s peskom in z drobnimi kamenčki; na notranji strani sta sivo-črno, na zunanji pa rdeče-rjavo žgana. Okrašena sta v tehniki barbotina. Vel.: 3,9×3,2 in 2,8×1,8 cm. Inv. št. P. 31.523.

8. Manjši fragment ostenja posode, izdelan iz zemlje, pomešane s peskom in z manjšimi kamenčki; na notranji strani je sivo-črno, na zunanji pa rdeče-rjavo žgan. Zunanja površina je okrašena v tehniki barbotina. Vel.: 5,7×4,1 cm. Inv. št. P. 31.524.

9. Manjši fragment ostenja posode, izdelan iz zemlje, pomešane s peskom in z drobnimi kamenčki; na notranji strani je sivo-črno, na zunanji pa rdeče-rjavo žgan. Zunanja površina, na kateri je široka horizontalna kanelura, je okrašena v tehniki barbotina. Vel.: 2×2,4 cm. Inv. št. P. 31.525.

10. Fragment ustja in del ostenja rjavo-sivo pečene čaše konične oblike z ravno odrezanim ustjem, izdelan iz dobro prečiščene zemlje. Površini sta dobro zglajeni. Vel.: 3,8×6,8 cm. Inv. št. P. 31.526.

1. Fragment ostenja rjavo-sivo pečene posode, izdelan iz zemlje, pomešane s peskom in z manjšimi kamenčki. Površini sta zglajeni in porozni. Vel.: 4,4×2,9 cm. Inv. št. P. 31.527.

12. Manjši fragment ostenja posode, izdelan iz zemlje, pomešane s peskom ni z manjšimi kamenčki. Notranja površina je zglajena in sivo-črno, zunanja je okrašena v tehniki barbotina in rdeče-rjavo žgana. Vel.: 2,6×3,7 cm. Inv. št. P. 31.529.

Gradivo iz sonde 6:

13. Večji fragment ostenja neenakomerno rjavo-sivo žganega lonca z manjšo plastično konično aplikacijo, izdelan iz zemlje, pomešane s peskom in z manjšimi kamenčki, vidnimi tudi na zunanji površini. Zunanja površina in plastična aplikacija sta okrašeni v tehniki barbotina. Vel.: 6,7×7,5 cm. Inv. št. P. 31.530.

14. Fragment ostenja enakomerno rdeče-rjavo-sivo žgane posode debelih sten, izdelan iz zemlje, pomešane s peskom in z manjšimi kamenčki. Notranja površina je zglajena in porozna, zunanja, na kateri je široka horizontalna kanelura, pa je okrašena v tehniki barbotina. Vel.: 4,1×4,6 cm. Inv. št. P. 31.531.

15. Dva fragmenta rjavo-sivo žgane kroglaste skodele z malenkost navzven zavihanim ustjem, izdelana iz zemlje, pomešane s peskom. Na največji periferiji sta na enem fragmentu aplicirani dve plastični manjši jezičasti aplikaciji, od katerih je ena s široko vdolbino po sredini razdeljena na dva dela. Na drugem fragmentu je na največjo periferijo apliciran samo en plastičen jezičast izrastek. Vel.: 5×8,3 in 4,2×3,7 cm. Inv. št. 31.532. (T.II.,5).

16. Manjši fragment ostenja posode z apliciranim plastičnim koničnim izrastkom, izdelan iz zemlje, pomešane s peskom in z drobnimi kamenčki. Notranja površina je zglajena in porozna ter sivo-črno, zunanja pa rumeno-rjavo žgana. Vel.: 4,1×4,4 cm. Inv. št. P. 31.533 (T.III.,9).

17. Širok trakast ročaj, rjavo-sivo žgan, izdelan iz zemlje, pomešane s peskom. Širina ročaja: 3,6 cm. Inv. št. P. 31.534.

18. Fragment ostenja posode z apliciranim plastičnim jezičastim izrastkom, izdelan iz zemlje, pomešane s peskom in z manjšimi kamenčki. Notranja površina je zglajena in rumeno-sivo, zunanja, ki je okrašena v tehniki barbotina, pa je rdeče-rjavo žgana. Vel.: 4×4,3 cm. Inv. št. P. 31.535.

19. Manjši fragment ostenja enakomerno rjavo-rdeče pečene posode s plastično jezičasto aplikacijo, izdelan iz zemlje, pomešane s peskom in z manjšimi kamenčki. Zunanja površina in plastičen jezičast izrastek sta okrašena v tehniki barbotina. Vel.: 2,9×4,5 cm. Inv. št. P. 31.536.

20. Fragment ostenja enakomerno rjavo-rdeče žgane posode z ostankom trakastega ročaja, izdelan iz zemlje, pomešane s peskom in kamenčki. Vel.: 6,2×6 cm. Inv. št. P. 31.537.

21. Manjši fragment enakomerno rdeče-rjavo pečenega trakastega ročaja, izdelanega iz dobro prečiščene zemlje. Širina ročaja: 3 cm. Inv. št. P. 31.539.

22. Večji fragment ostenja jajčasto-ovalnega, enakomerno rjavo-rdeče žganega lonca, izdelan iz zemlje, pomešane s peskom in kamenčki. Okrašen je v tehniki barbotina. Vel.: 7,5×10,5 cm. Inv. št. P. 31.541.

23. Fragment spodnjega dela neenakomerno rjavo-sivo žganega lonca konične oblike z ravnim dnom, izdelan iz zemlje, pomešane s peskom in z večjimi kamenčki, od katerih so nekateri vidni tudi na površini. Notranja površina je zglajena in porozna, zunanja je okrašena v tehniki barbotina. Vel.: 6,8×9 cm. Inv. št. P. 31.543.(T.II.,8).

24. Fragment ostenja enakomerno sivo-črno žgane terine polkroglaste oblike, izdelan iz dobro prečiščene zemlje. Površini sta dobro zglajeni. Vel.: 4×4,5 cm. Inv. št. P. 31.544.

25. Dve plastični jezičasti aplikaciji, enakomerno rjavo-rdeče žgani, izdelani iz zemlje, pomešane s peskom in kamenčki. Okrašeni sta v tehniki barbotina. Vel.: 3,8 in 3,4 cm. Inv. št. P. 31.545.

26. Dva fragmenta ustij in dela ostenja neenakomerno rjavo-sivo pečenega lonca konične oblike z ravno odrezanim ustjem, izdelana iz zemlje, pomešane s peskom in z zdrobljeno keramiko ter manjšimi kamenčki, od katerih so nekateri vidni na zunanji površini. Površini sta slabo zglajeni in porozni. Vel.: 11,3×5,7 in 3,4×4,1 cm. Inv. št. P. 31.548.

27. Dva fragmenta zgornjega dela velikega, neenakomerno sivo-rjavo žganega lonca bolj cilindrične oblike v zgornjem in polkrožne v spodnjem delu posode, izdelana iz zemlje, pomešane s peskom in z drobnimi kamenčki. Vel.: 11,9×7 cm. Inv. št. P. 31.549. (T.I.,4).

28. Fragment ustja in del ostenja neenakomerno rdeče-sivo pečene čaše bolj konične oblike z ravno odrezanim širokim ustjem, izdelan iz zemlje, pomešane s peskom in z drobnimi kamenčki. Vel.: 5,5×6,7 cm. Inv. št. P. 31.550. (T.II.,7).

29. Fragment ustja in del ostenja lonca bolj konične oblike z ravno odrezanim ustjem, izdelan iz zemlje, pomešane s peskom, z drobnimi kamenčki in zdrobljeno keramiko. Notranja površina je zglajena in sivo-črno, zunanja, ki je okrašena v tehniki barbotina, pa je rdeče-rjavo žgana. Vel.: 5,9×5,8 cm. Inv. št. P. 31.557.

30. Fragment zgornjega dela lonca kroglaste oblike, izdelan iz zemlje, pomešane s peskom, z drobnimi kamenčki in zdrobljeno keramiko. Notranja površina je sivo-črno, zunanja, ki je okrašena v tehniki barbotina, pa je rdeče-rjavo žgana. Tik pod ustjem so vidni odtisi prstov. Vel.: 7,2×7,1 cm. Inv. št. P. 31.558. (T.I.,5).

31. Fragment zgornjega dela polkroglaste skodele, izdelan iz zemlje, pomešane s peskom, z drobnimi kamenčki in zdrobljeno keramiko. Ustje je ornamentirano s širokimi vrezi, napravljenimi s topim predmetom. Notranja površina je zglajena in rjavo-sivo žgana. Zunanja površina je okrašena v tehniki barbotina in rumeno-rjavo žgana. Vel.: 5×9,1 cm. Inv. št. P. 31.559. (T.I.,2).

32. Fragment zgornjega dela neenakomerno rjavo-sivo pečene posode polkroglaste oblike, izdelan iz dobro prečiščene zemlje. Vel.: 5×4,5 cm. Inv. št. P. 31.560. (T.III.,7).

33. Fragment zgornjega dela neenakomerno sivo-rjavo pečene polkrožne skodele z ravno odrezanim ustjem, izdelan iz zemlje, pomešane s peskom. Na največjo periferijo je apliciran manjši plastičen jezičast izrastek, ki je po sredini s poševno kaneluro razdeljen na dva dela. Vel.: 3,7×7 cm. Inv. št. P. 31.561. (T.I.,1).

34. Fragment ustja in del ostenja neenakomerno rdeče-sivo pečenega lonca debelih sten, izdelan iz zemlje, pomešane s peskom in z zdrobljeno keramiko. Ustje je okrašeno s širšimi poševnimi vrezi, napravljenimi s topim predmetom.

Ornamentiran je v tehniki barbotina. Vel.: 11,4×6,5 cm. Inv. št. P. 31.562. (T.II.,7).

35. Manjši fragment ustja in dela ostenja rjavo-rdeče-sivo pečene skodelice tanjših sten, kroglaste oblike v navzven zavihanim ustjem in nizkim cilindričnim vratom, izdelan iz dobro prečiščene zemlje. Obe površini sta fino zglajeni, skoraj na sij. Vel.: 2,3×3,4 cm. Inv. št. P. 31.563. (T.II.,6).

36. Fragment ustja in dela ostenja neenakomerno rdeče-sivo pečene posode z odebeljenim in ob vrat prilepljenim ustjem, izdelan iz dobro prečiščene zemlje. Steni sta dobro zglajeni. Vel.: 2,6×3,2 cm. Inv. št. P. 31.564. (T.III.,4).

37. Fragment ostenja rumeno-rjavo v prelomu sivo-črno žgane posode z jezičasto aplikacijo, izdelan iz zemlje, pomešane s peskom, kamenčki ter z zdrobljeno keramiko. Zunanja površina je okrašena v tehniki barbotina. Vel.: 2,4×6,4 cm; dolžina pl. aplikacije: 4,2 cm. Inv. št. P. 31.565.

38. Fragment ostenja enakomerno rjavo-sivo pečene posode z večjo plastično jezičasto aplikacijo, izdelan iz zemlje, pomešane s peskom in z drobnimi kamenčki. Vel.: 4,3×5,7 cm. Inv. št. P. 31.566. (T.III.,8).

39. Fragment spodnjega dela rdeče-rjavo-črno žgane posode z ravnim dnom, ki je na zunanji strani nekoliko poudarjeno; izdelan je iz zemlje, pomešane s peskom, z drobnimi kamenčki in zdrobljeno keramiko. Vel.: 2,3×8,8 cm. Inv. št. P. 31.568.

40. Dva fragmenta spodnjih delov rdeče-rjavo-sivo žganih posod z ravnim dnom, ki konično prehaja v ostenje posode, izdelana iz zemlje, pomešane s peskom, z drobnimi kamenčki in zdrobljeno keramiko. Okrašena sta v tehniki barbotina. Vel.: 3×9,6 in 1,9×11,1 cm. Inv. št. P. 31.569.

41. Dva fragmenta spodnjih delov rjavo-rdeče-črno pečenih posod z ravnim dnom, ki konično prehaja v zgornji del posode; izdelana sta iz zemlje, pomešane s peskom, z drobnimi kamenčki in zdrobljeno keramiko. Vel.: 2,7×4,7 in 3×3,5 cm. Inv. št. P. 31.570.

42. 18 fragmentov hišnega lepa z vidnimi odtisi prepleta, različnih velikosti. Inv. št. P. 31.583. (T.III.,10).

43. Fragment ostenja rumeno-rdeče žgane skodelice polkroglaste oblike, izdelan iz zemlje, pomešane s peskom in z drobnimi kamenčki. Vel.: 4,3×5,1 cm. Inv. št. P. 31.594.

44. Fragment ostenja rjavo-sivo-črno pečene posode, izdelan iz dobro prečiščene zemlje. Na zunanji površini je sled dveh plitkih vzporednih horizontalnih kanelur. Vel.: 3,8×3,2 cm. Inv. št. P. 31.596.

45. Fragmentiran in delno rekonstruiran konični spodnji del neenakomerno rdeče-sivo pečene večjega lonca z ravnim dnom, izdelan iz zemlje, pomešane s peskom, z večjimi kamenčki in zdrobljeno keramiko. Stene lonca in zunanja stran dna so okrašene v tehniki barbotina. Višina 11,5 cm; premer dna: 12 cm. Inv. št. P. 31.661. (T.II.,4).

46. Fragment ostenja sivo-rumeno žgane posode, izdelane iz dobro prečiščene zemlje. Ornamentiran je z brazdastim vrezom in z vbodi. Brazdasti ornament sestoji iz vzporednih poševnih linij, ki so omejene z dvema vrstama vbovov, pod njimi je z grobim brazdastim vrezom napravljena cikcak linija. Vel.: 5,4×4,2 cm. Inv. št. P. 31.662. (T.III.,5).

47. Pintadera ovalne oblike, rdeče-rjavo žgana, s plastičnim koničnim nastavkom za ročaj. Na spodnji površini in eni stranici je širok ornament v obliki cikcak linij. Dolžina 2,7 cm; višina: 1,5 cm; debelina: 0,6 cm; višina z nastavkom: 1,9 cm. Inv. št. P. 31.663. (T.III.,12).

48. Fragment največje periferije rumeno-rjavo žgane terine polkroglaste oblike, izdelane iz dobro prečiščene zemlje. Okrašen je s cikcak linijo, napravljeno z brazdastim vrezom. Velikost: 3,1×4,7 cm. Inv. št. P. 31.664. (T.II.,1).

49. Okra paličaste oblike. Dolžina 3,5 cm; širina 1 cm. Inv. št. P. 31.665. (T.III.,1).

50. Majhen fragment ostenja enakomerno sivo-rjavo žgane posode tanjših sten, izdelan iz dobro prečiščene zemlje. Ornamentiran je z brazdastim vrezom. Vel.: 1,5×2 cm. Inv. št. P. 31.666.

51. Manjši fragment ostenja enakomerno rumeno-sivo žgane posode tanjših sten, izdelan iz dobro prečiščene zemlje. Ornamentiran je z vrezanimi poševnimi linijami, ki so na eni strani omejene z vbodi. Vel.: 2,5×3,1 cm. Inv. št. P. 31.667. (T.III.,1).

52. Majhen fragment ostenja enakomerno sivo-črno žgane posode tanjših sten, izdelan iz dobro prečiščene zemlje. Ornamentiran je s krajšimi vrezi v obliki cikcak linij. Vel.: 2,3×2,9 cm. Inv. št. P. 31.668.

53. Majhen fragment ostenja enakomerno sivo-črno žgane posode, izdelan iz dobro prečiščene zemlje. Ornamentiran je z globokimi vrezanimi črtami v obliki narobe obrnjene črke V. Vel.: 2,1×2,9 cm. Inv. št. P. 31.669. (T.III.,2).

54. Majhen fragment ostenja enakomerno sivo-črno žgane posode, izdelan iz dobro prečiščene zemlje. Ornamentiran je z globokimi poševnimi vrezi. Vel.: 2,2×2,6 cm. Inv. št. P. 31.670. (T.III.,3).

55. Odbitek iz serpentina ali nožiček. Dolžina: 2,5 cm; širina: 0,9 cm. Inv. št. P. 31.671. (T.III.,15).

56. Pet manjših odbitkov iz serpentina. Inv. št. P. 31.672.

57. Manjši fragment neenakomerno sivo-rjavo pečene posodice tanjših sten, izdelan iz dobro prečiščene zemlje. Vel.: 2,6×2,4 cm. Inv. št. P. 31.597.) (T.III.,6). Gradivo iz leta 1959.

58. Fragment zgornjega dela enakomerno sivo-črno žgane skodele bolj polkroglaste oblike, izdelan iz zemlje, pomešane s peskom, z manjšimi kamenčki in zdrobljeno keramiko. Okrašen je v tehniki barbotina. Vel.: 5,1×7,2 cm. Inv. št. P. 30.774. (T.I.,6).

59. Fragment spodnjega dela neenakomerno rjavo-sivo pečene posode polkroglaste oblike z ravnim, nekoliko poudarjenim dnom, izdelan iz zemlje, pomešane s peskom, z manjšimi kamenčki in zdrobljeno keramiko. Vel.: 8×6,5 cm. Inv. št. P. 30.778. (T.II.,2).

60. Fragment ostenja neenakomerno rjavo-sivo pečene skodele, izdelane iz dobro prečiščene zemlje. Ornamentiran je z globokimi, vrezanimi vzporednimi linijami. Vel.: 4,1×3,7 cm. Inv. št. P. 30.667. (T.II.,3).

61. Fragment zgornjega dela neenakomerno rdeče-sivo pečenega lonca jajčasto ovalne oblike, izdelan iz zemlje, pomešane s peskom, z manjšimi kamenčki in zdrobljeno keramiko. Ornament je izdelan v tehniki barbotina. Vel.: 9,3×10,8 cm. Inv. št. P. 30.772. (T.I.,3).

62. Ploščato, bikonično vretence z navpično prevrtano luknjo. Vel.: 5,5 cm. Inv. št. P. 30.776. (T.III.,13).

63. Kremenji nožiček ali odbitek. Dolžina: 3,5 cm. Inv. št. P. 30.669. (T.III.,14).

Kot vidimo iz opisa, nimamo med do sedaj odkritim gradivom iz naše nasebine nobenega primera cele posode. Malo je tudi fragmentov, ki bi lahko pripadali isti posodi. Kljub temu pa lahko po večjih fragmentih rekonstruiramo ali pa vsaj domnevamo nekaj tipičnih oblik posod, ki so jih uporabljali v tej

naselbini. Najštevilnejši so fragmenti grobe keramike debelih sten, ki pripadajo loncem (T.I.,3,4,5,7; T.II.,2,4,8). Dna teh posod so bila glede na najdbe po vsej verjetnosti ravna (T.II.,2,4,8). Spodnji del posod je koničen (T.II.,4,8) ali zaobljene oblike (T.II.,2). Naslednja oblika, ki je med našim gradivom najštevilneje zastopana, so skodele polkroglastih (T.I.,1,2) in kroglastih oblik (T.II.,5,6). Med njimi lahko ločimo skodele z navzven zavihanim ustjem (T.II.,5) in nizkim cilindričnim vratom (T.II.,6) ter skodele z navznoter zavihanim (T.I.,2) in ravno odrezanim ustjem (T.I.,1). Nekatere imajo na največji perifერიји aplicirane plastične jezičaste in konične izrastke (T. I.,1; T.II.,5). Med skodele bi morda lahko prišteli fragment globoke posode polkroglaste oblike (T.I.,6) z navznoter zavihanim nekoliko odebeljenim ustjem, okrašen od ramena navzdol v tehniki barbotina.

V naši naselbini so med keramičnim gradivom zastopane tudi polkroglaste (T.II.,1) in bikonične (T.II.,3) terine, ki so navadno okrašene.

Redkeje se pojavljajo čaše; med temi je zanimiv fragment, ki ima ravno odrezano široko ustje (T.II.,7).

Med ostalim keramičnim gradivom iz naše naselbine naj omenim tudi fragment posode, ki ima odebeljeno in ob vrat prilepljeno ustje (T.III.,4); pintadero (T.III.,12); okro (T.III.,11); ploščato bikonično vretence (T.III.,13); plastične konične in jezičaste izrastke, ki so bili aplicirani na stene posod (T.III.,8,9); trake ročaje in fragmente hišnega lepa z odtisi vejevja (T.III.,10).

Od kamnitega gradiva je zastopana kalupasta sekira⁵, kremenji nožiček (T.III.,14) in nekaj kremenih odbitkov (T.III.,15) različnih velikosti.

Po ohranjenih fragmentih posod lahko rečemo, da prevladuje predvsem groba keramika debelejših sten. Ornament na tej keramiki je izdelan le v barbotinski tehniki. Barbotin je debelo nametan na zunanje stene posod in pri nekaterih fragmentih zglajen s prsti. Nekateri fragmenti barbotina imajo na stene posod aplicirane plastične aplikacije, ki so prav tako ornamentirane v isti tehniki. Zemlji, iz katere je izdelana groba keramika, je primešan pesek, drobni kamenčki in pri nekaterih fragmentih tudi zdrobljena keramika. Stene teh posod so neenakomerno žgane. Pri barbotinskih kosih opažamo, da je notranja stena sivo-črna, zunanja pa rdeče-rjavo žgana. Manjše je število fragmentov, ki kažejo finejšo fakturo in ki pripadajo posodam s tankimi stenami. Zemlja je pri tej vrsti keramike dobro prečiščena in včasih pomešana s peskom. Obe površini sta dobro zglajeni, vendar ne na sij.

Pri ornamentiki razlikujemo v glavnem tri tehnike, ki so navadno povezane z določenimi oblikami posod. Kot ornament je najpogosteje zastopana tehnika barbotina (T.I.,2,3,—7; T.II.,4,8), ki je značilna za grobo keramiko in večje posode. Pri tehniki vrezovanja, ki je karakteristična predvsem za srednje in manjše posode, moramo ločiti navadni (T.II.,3; T.III., 1—3) in brazdasti vrez (T.II.,1; T.III.,5). V tej tehniki so izdelani ornamenti predvsem geometrijskih oblik. Poleg teh dveh tehnik je zastopana tudi tehnika žigosanja, izvedena z raznimi odtisi, bodisi s topim predmetom (T.I.,2,7) ali s prsti (T.I.,5). Vsi navedeni načini ornamentiranja so bili izdelani pred žganjem posode. Morda so bili nekateri ornamenti tudi inkrustirani z belo barvo, kar lahko sklepamo po širokih in globokih vrezih, s katerimi so bile ornamentirane posode, čeprav danes ne vidimo pri njih nobenih ohranjenih sledov inkrustacije.

Za gradivo iz naše naselbine lahko najdemo vrsto analogij tako v Sloveniji⁶ kot tudi zunaj njenih meja. Vendar se bomo omejili samo na slovenska najdišča, kjer najdemo največ analogij za dosedaj odkrito gradivo iz naše na-

selbine. Za lonce najdemo po oblikah analogije v jajčasto-ovalnih in kroglastih posodah iz kolišča v Partih pri Igu⁷, iz kolišč skupine Ig I in Ig II⁸ in iz kolišča ob Resnikovem prekopu⁹. Kroglasto skodelo s cilindričnim vratom in z nekoliko navzven zavahanim ustjem bi lahko po obliki povežali s skodelo iz Ajdovske jame pri Nemški vasi¹⁰ kot tudi s skodelo iz Part¹¹. S tem najdiščem in ptujskim gradom najdemo analogije tudi za polkroglaste skodele^{12, 13}. Biko-nične terine lahko povežemo s ptujskim gradom¹⁴ in z Resnikovim prekopom¹⁵, polkroglaste terine pa oblikovno s posodami iz Part¹⁶. Za čašo s širokim, ravno odrezanim ustjem najdemo neke skupne elemente s čašami iz kolišč skupine Ig I in Ig II¹⁷, s čašo iz Part¹⁸, z najdbo iz kolišča pod Kamnikom¹⁹, z najdbo iz Bevk²⁰ kot tudi z nekaterimi čašami iz Drulovke²¹ in iz Vinomera²². Vendar čaša iz naše naselbine ni ornamentirana niti ne vemo, kakšno je bilo njeno dno. Tudi za odebljeno in ob vrat pilepljeno ustje najdemo primerjave v Drulovki²³, Jermanovi jami na Pijavškem²⁴, v koliščih skupine Ig I in Ig II²⁵, v Partih²⁶, v kolišču pod Kamnikom²⁷ in med najdbami iz lubniških jam²⁸.

Najzanimivejša najdba v naši naselbini je vsekakor pintadera, za katero najdemo analogije le po obliki v jami Kevderc na Lubniku²⁹, v Drulovki pri Kranju³⁰, zunaj naših meja naj omenim le pintadero iz Kanzianberga na Koroškem³¹, ki ima z našo pintadero tudi enak ornament, izveden v široki cikcak liniji.

Kot vidimo, gradivo iz naše naselbine nikakor ne predstavlja homogene celote, čeprav je bilo izkopano v isti naselbini. Tudi pri izkopavanju ni bilo mogoče ločiti horizontalne stratigrafije. Nehomogenost se vidi že v povezovanju posameznih elementov naše naselbine z drugimi najdišči v Sloveniji, to je z različnimi kulturnimi skupinami, saj imamo v naši naselbini gradivo, ki ga lahko povežemo z najdišči alpskega faciesa lengyelske skupine, kot so: ptujski grad³², Zreče³³, Brezje pri Zrečah³⁴, Resnikov prekop³⁵, Drulovka³⁶, Lubniške jame³⁷, pa tudi z gradivom skupine Ig I in Ig II kot izrazite skupine starejše kovinske dobe³⁸. Največ stičnih točk ima gradivo iz naše naselbine z naključnimi najdbami s kolišča Parti pri Igu, ki ga P. Korošec pripisuje času med kulturno skupino alpskega faciesa lengyelske kulture ter skupino Ig I in Ig II³⁹. Na slovenskem ozemlju je ta prehodna skupina znana še iz naselbine na ptujskem gradu⁴⁰ in z nekaj primeri iz Vinomera⁴¹. Sodeč po najdbah in analogijah, bi za sedaj temu prehodnemu obdobju lahko pripisali tudi našo naselbino.

OPOMBE

¹ Varstvo spomenikov VII, 316, T. III., 2. — S. Pahič, K predslovenski naselitvi Slovenskih goric in Pomurja; Svet med Muro in Dravo; Maribor 1968; 169, 174, A2.

² Izkopavanja je vodila Bernarda Perc.

³ Izkopavanja sta vodili Marjana Tomanič-Jevremov, kustodinja pokrajinskega muzeja v Ptujju in docentka na oddelku za arheologijo filozofske fakultete v Ljubljani dr. Tatjana Bregant.

⁴ V tem članku bom obdelala samo drobno arheološko gradivo. Gradbene ostaline, najdene na tej naselbini, bo posebej obdelala dr. Tatjana Bregant.

⁵ VS VII, 316, T. III, 2. — S. Pahič, 1. c., 174, A2.

⁶ J. Korošec, Drulovka, Zbornik filozofske fakultete III/4, Ljubljana 1960 (odslej J. Korošec, Drulovka) — J. Korošec, Neolitična naselbina v Drulovki pri Kranju, AV VII/1—2, Ljubljana 1956, 3 s. — J. Korošec, Kulturne ostaline na kolišču ob Resnikovem prekopu, odkrite v letu 1962, Poročilo o raziskovanju neolita in eneolita v Sloveniji I, Ljubljana 1964, 25 s. (odslej J. Korošec, Poročila I) — J. Korošec, Neoineneolitski elementi na ptujskem gradu, Poročila o raziskovanju neolita in eneolita v Sloveniji II, Ljubljana 1965, 5 s. (odslej J. Korošec, Poročila II.) — J. Korošec, Pred-

zgodovinska naselbina na ptujskem gradu, Ljubljana 1951 — J. Korošec, Kulturne ostaline v Ajdovski jami pri Nemški vasi, Razprave III, Ljubljana 1953, 45 s. — P. Korošec, J. Korošec, Najdbe s koliščarskih naselbin pri Igu na Ljubljanskem barju, Ljubljana 1969 (odslej, Katalog Ig I in Ig II — P. in J. Korošec) — P. Korošec, Poročilo o površinskih najdbah novega kolišča na Partih, Poročilo o raziskovanju neolita in eneolita v Sloveniji I, Ljubljana 1964, 47 s. (odslej P. Korošec, Poročilo I) — P. Korošec — Marjana Uršič, Neolitske in eneolitske ostaline iz okolice Krškega, Poročilo o raziskovanju neolita in eneolita v Sloveniji II, 55 s. (odslej P. Korošec — M. Uršič, Poročilo II) — P. Korošec, Zeitliche und kulturelle Einteilung einiger Funde aus Vinomer. Munera Archaeologica Josepho Kostrzewski, 129 s. (odslej P. Korošec, Vinomer) — S. Pahič, Prazgodovinska seliščna najdba v Zrečah, AV IV/2, Ljubljana 1955, 258 s. — S. Pahič, Neolitične jame v Brezju pri Zrečah, AV VII/3, Ljubljana 1956, 227 s. — Jesse Staško, Novo odkriti kolišči na Ljubljanskem barju, AV VI/2, Lj. 1955, 264 s. (odslej S. Jesse, AV VI/2) — Jesse Staško, Poročilo o sondiranju v okolici Iga pri Ljubljani, AV V/1, Ljubljana 1954, 95 s. — Tatjana Bregant, Sondažna raziskovanja v okolici Iga na Ljubljanskem barju, AV XV—XVI, Lj. 1964—1965, 179 s. (odslej Tatjana Bregant, AV XV—XVI) — Tatjana Bregant, Nekaj novih elementov alpskega faciesa lengyelske kulture pri Bevkah na Ljubljanskem barju, AV XX, Lj. 1969, 149 s. — Aci Leben, Arheološka izkopavanja v Kevdercu in Lubniški jami, Loški razgledi VII — 1960, 219. — Aci Leben, Materialna kultura in izsledki arheoloških izkopavanj v Kevdercu in Lubniški jami, Acta carsologica III, Lj. 1963 — (odslej Leben, Acta carsologica III) — Lojze Bolta, Neolitska naselbina na Rifniku, AV, XIII—XIV, 287 s.

⁷ P. Korošec, Parti, T.III,3.

⁸ Tatjana Bregant, AV XV—XVI, T.5,2.

⁹ J. Korošec, Poročila, I, T.8,4.

¹⁰ P. Korošec-M. Uršič, Poročilo II, T.1,1.

¹¹ P. Korošec, Parti, T.2,1.

¹² ibid.: T.3,2.

¹³ J. Korošec, Poročila II, T.18,3; T.21,2,3; T.22,4.

¹⁴ ibid.: T.21,1.

¹⁵ J. Korošec, Poročilo I, T.6,1; T.18,2.

¹⁶ P. Korošec, Parti T.3,4.

¹⁷ P. Korošec-J. Korošec, Katalog Ig I in Ig II, T.37—47, T.48,2—5,9; T.49,1,2,6. —

T. Bregant, AV XV—XVI, T.11,3; T.12,2,3.

¹⁸ P. Korošec, Parti, T.1,3.

¹⁹ S. Jesse, AV VI/2, T.II,10.

²⁰ T. Bregant, Nekaj novih elementov alpskega faciesa lengyelske kulture pri Bevkah na Ljubljanskem barju, AV, XX, Lj. 1969, T.1,1.

²¹ J. Korošec, Drulovka, T.20,9; T.31,2,4.

²² P. Korošec, Vinomer, T.2,2.

²³ J. Korošec, Drulovka, T.15,1,2; T.17,8.

²⁴ P. Korošec-M. Uršič, Poročilo II, T.4,1.

²⁵ T. Bregant, AV XV—XVI, T.7,1; T.8,1—3; T.9,1.

²⁶ P. Korošec, Parti, T.3,1,6,7; T.4,1—6; T.7,4.

²⁷ S. Jesse, AV VI/2, T.II,15.

²⁸ A. Leben, Acta carsologica III, T.10,1,2; T.23,3.

²⁹ ibid.: T.14,1; T.20,16.

³⁰ J. Korošec, Drulovka, T.11,4; T.40,9.

³¹ R. Pittioni, Urgeschichte des österreichischen Raumes, Wien 1954, 172, Abb.

116 — R. Pittioni, Urgeschichte. Allgemeine Urgeschichte und Urgeschichte Österreichs, Wien 1937, T.13.

³² J. Korošec, Poročilo II, 5 s. — J. Korošec, Predzgodovinska naselbina na ptujskem gradu, Lj. 1951.

³³ S. Pahič, Prazgodovinska seliščna najdba v Zrečah, AV VI/2,258 s.

³⁴ S. Pahič, Neolitične jame v Brezju pri Zrečah, AV VII/3, 227 s.

³⁵ J. Korošec, Poročilo I, 25 s.

³⁶ J. Korošec, Drulovka — J. Korošec, Neolitična naselbina v Drulovki pri Kranju, AV VII/1—2, 35 s.

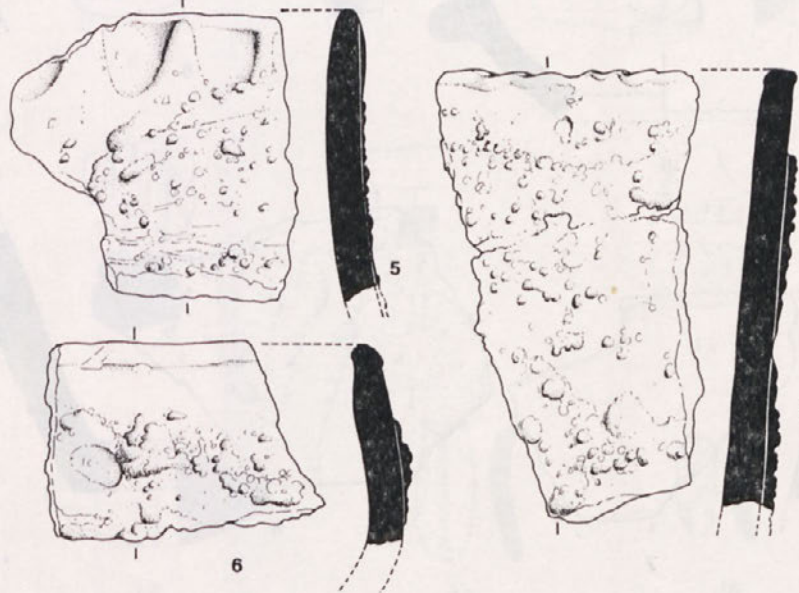
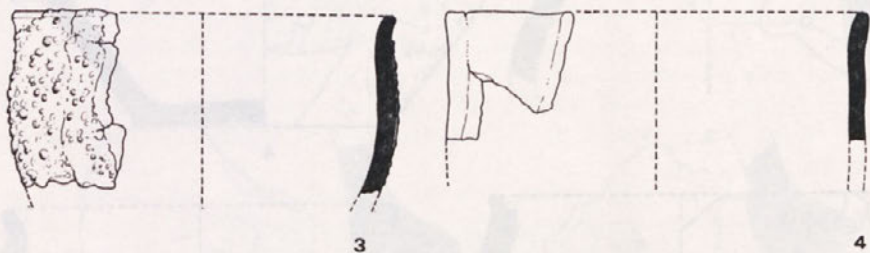
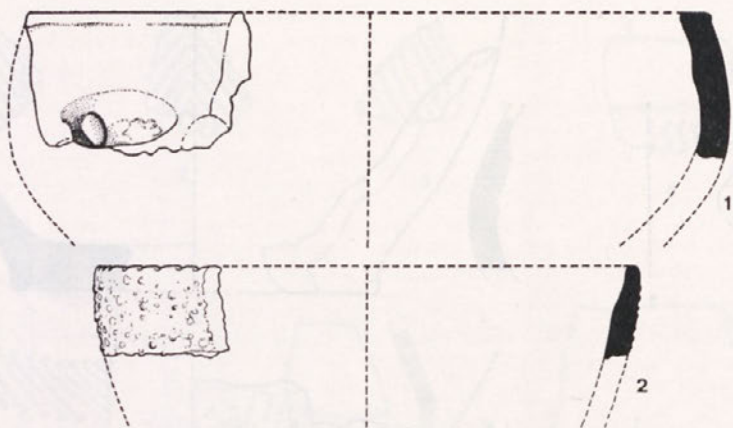
³⁷ A. Leben, Acta carsologica III, 215 s.

³⁸ P. Korošec, Kulturna opredelitev materialne kulture na koliščih pri Igu, AV, IX—X/2, Lj. 1958—1959, 94 s.

³⁹ P. Korošec, Parti, 52. — P. Korošec, Eneolit Slovenije, v tisku.

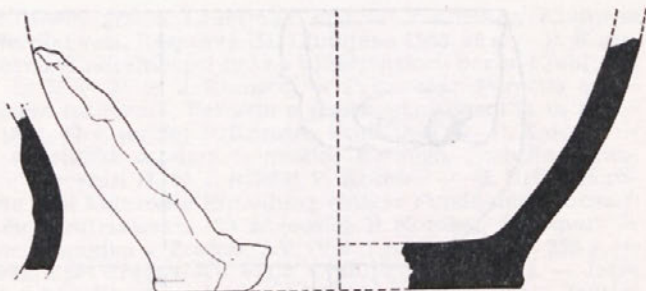
⁴⁰ J. Korošec, Predzgodovinska naselbina na ptujskem gradu, Lj. 1951.

⁴¹ P. Korošec, Vinomer.

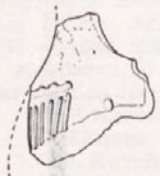

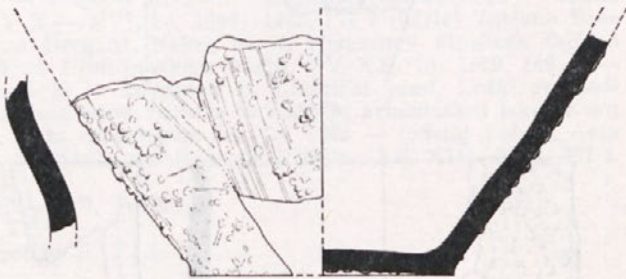
1

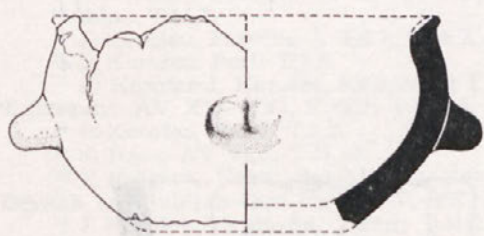
2

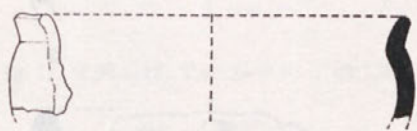
3

4

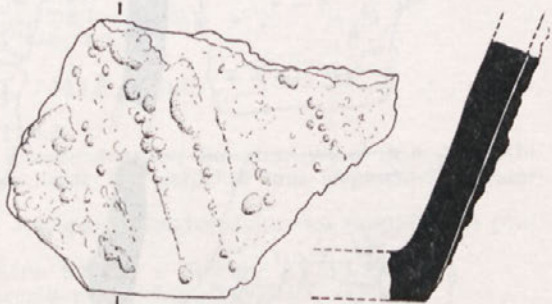
5

6

7

8

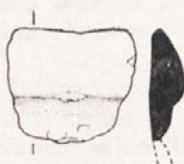
1

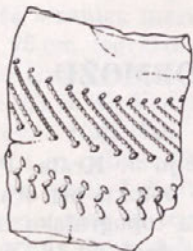
2

3

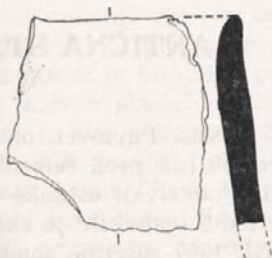
4

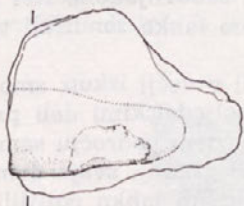
5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

Zorka Šubic

ANTIČNA STAVBA V PAVLOVCIH PRI ORMOŽU

V vasi Pavlovci, ob cesti Ormož—Ljutomer, za domačijo J. Krala, Pavlovci 28 (tik pred železniškim prelazom), so na vzpetini ob potoku pri oranju vedno odkrivali ostanke antične stavbe. Po teh že 1959. leta topografsko ugotovljenih podatkih¹ je ekipa pokrajinskega muzeja v Ptujju v dneh od 16. X. do 4. XI. 1967 zaščitno sondirala na delu parcel 153/1 in 151/4 K.O. Pavlovci, ki so jih ogrožali s poljedelskimi deli². Prostor, na katerem so bili opazni sledovi, je bil delno prekrit s kulturo detelje, delno pa s sadovnjakom. Ker so ob tej priliki posekali nekaj ostarelih sadnih dreves, smo lahko sondirali tudi v sadovnjaku.

S sondami, ki smo jih ponekod lahko razširili v večji izkop, smo raziskali površino 220 m² (priloga 1). Zemljišče je bilo s poljedelskimi deli precej globoko prekopano. Po pripovedovanju lastnika so na tem področju sami izkopali velik del ruševin. Uporabili so jih za material pri gradnji svoje domačije. Da je podatek resničen, smo na celotni raziskani površini lahko potrdili tudi pri našem zaščitnem sondiranju. Tudi zidove antične stavbe so sistematično izkopali in kamen prav tako uporabili za gradbeni material. V glini je ostala le sled vkopa za zid oziroma le plast položenih rečnih oblic, iz katerih so bili zgrajeni temelji zidov. Tu in tam smo zasledili ohranjene nekoliko višje zidove. Tako na primer v prostoru 6, kjer je na 15 cm debeli plasti oblic ostal še 52 cm visok

Pavlovci.
Prostor 1 — pogled
na estrih II (zgoraj)
in estrih I (spodaj).
Spredaj je viden
del prostora 4
z ogrevalnim
kanalom.

zid iz kosov lomljenca in oblic, vezanih z malto. Poleg vsega tega pa je bilo zemljišče po celi površini poškodovano s številnimi recentnimi vkopi in razvejanimi koreninami sadnega drevja.

S sondami smo sledili predvsem zidovom, da bi določili obseg stavbe. Izkopali smo njeno severno, vzhodno in zahodno steno. Na južni strani pa nam je sadno drevje preprečilo ugotoviti meje stavbe in njen oblikovni sklep. Tloris stavbe je pravokoten in v njegovem okviru smo ugotovili naslednje prostore (priloga 2):

PROSTOR 1 je v severovzhodnem vogalu stavbe in pravokotne oblike. Daljša stranica meri 15,30 m, krajša pa 4,60 m. Prostor so omejevali zidovi širine 75 cm (severni zunanji zid stavbe), 65 cm (vzhodni zunanji zid stavbe), 60 cm (južni zid, ki meji na prostor 6) in 50 cm (zahodni zid, ki meji na prostore 2,3 in 4). Vsi zidi so bili že poprej odstranjeni, pri čemer je bil delno poškodovan tudi tlak, ki smo ga v tem prostoru zasledili v dveh plasteh estriha (slika 1 in priloga 3). Na utrjeno osnovo iz steptane glinje je bila položena podlaga za estrih I. Sestavljena je bila iz dveh plasti rečnih oblic, ponekod pa tudi iz kosov opek in tegul z odbitimi robniki. Podlaga je bila debela 15 cm, čeznjo pa je bila 6 cm debela plast maltnega premaza estriha I bele barve. Kasneje so čez tega položili drugi tlak, estrih II, ki ima zaradi malti primešane zdrobljene opeke rdečkasto barvo. Estrih II je debel 5 cm in položen na 15 cm debelo podlago iz rečnih oblic. Te so bile položene v tanko plast glinje, ki je bila nanesena na estrih I. Estrih II je bil 25 do 35 cm pod današnjo površino in zaradi

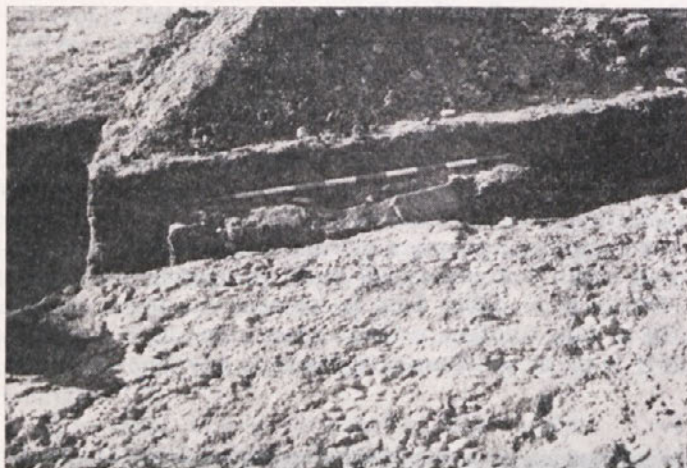

Pavlovci.
Severovzhodni vogal
stavbe s prizidanim
zidom in uničenima
estrihoma I in II.

tega zelo poškodovan, medtem ko sta bila v severnem delu prostora uničena oba estriha. Našli smo le še utrjeno osnovo iz steptane glinje in ponekod podlago za estrih I (posamezne oblice in kose opek). V sipu nad tlakom je bila orna zemlja, pomešana z oblicami, kosi imbreksov, drobnimi rimskimi najdbami (glej opis najdb, št. 1—20) in recentnimi ostalinami.

V smeri severnega zunanjega zida je bil ob severovzhodnem vogalu stavbe prizidan 50 cm širok zid iz kosov lomljenca in opeke, ki smo mu lahko sledili v dolžino le 1,30 m. Njegove funkcije ni mogoče pojasniti (slika 2).

PROSTOR 2 je skoraj kvadratne oblike, dolg 5,80 in širok 6 m. V celoti ga nismo raziskali. Odkrili smo ga, ko smo sledili zahodnemu zidu prostora 1, pri čemer smo dobili tudi njegovo južno steno, zid, širok 55 cm. Na vzhodu ga omejuje 60 cm širok zid, ki smo ga odkopali v sondi A, na severu pa 75 cm širok severni zunanji zid stavbe. Prostor smo omejili le s sondami, pri čemer nismo zasledili nobenega tlaka. Sipni material je bil pomešan z orno zemljo vse do globine 0,75 m, kjer je bila ohranjena sled vzhodnega zida.

Pavlovci.
Spreddaj estrih II
v prostoru 1, zadaj
povešen rob
estriha II
v prostoru 3.

PROSTOR 3 smo le delno raziskali. Dolg je 3,20 in širok 6 m ter je vmesni prostor med prostoroma 2 in 4. Leži južno od prostora 2 in zahodno od prostora 1, s čimer ga njihovi zidovi tudi omejujejo. Njegov južni zid je širok 55 cm in ga loči od prostora 4. Prostor 3 ima ponekod ohranjen tlak, ki je le 20 cm pod sedanjo površino. To je estrih II, rdečkaste barve, debel 5 cm. Odkrili smo ga tudi v prostoru 1 (slika 3).

PROSTOR 4 je bil močno poškodovan z recentnimi vkopi in raziskan skoraj v celoti. Dolg je 5,15 in širok 6 m. Na severni strani meji na prostor 3, na vzhodni strani pa na prostor 1. Na zahodu ga od prostora 5 loči 60 cm širok zid, prav toliko širok zid ga na jugu loči od prostora 6. Prostor je bil prekrit z estrihom II rdečkaste barve (ki smo ga zasledili v enaki globini tudi v prostorih 1 in 3) ter močno poškodovan z recentnimi vkopi, predvsem v južni in zahodni polovici.

Prezrez skozi plasti v tem prostoru nam kaže sledečo sliko (priloga 5). Na sterilni plasti rumene glinje je bila 20—30 cm debela plast žganine in pepela, v katero so delno vkopani in položeni zidaki hipokavstnih stebričkov — u, v, z, y, x in w (slika 5). Analiza oglja iz te plasti žganine je pokazala, da so tu kurili dob, to je hrast s kratkoplečjastimi listi in pecljatiimi plodovi.³ Na plast žganine, pomešane z naneseo rumeno glino, so kasneje v severni polovici sedanjega prostora 4 položili 5 cm debel rožnat estrih za osnovo za stebričke — e, f, g, h, i, j, k, l, m, n, o in p. Sistem ogrevanja so nato ponovno spremenili in zgradili čez tlak in stebričke ogrevalni kanal v smeri vzhod—zahod, ki se je nadaljeval tudi v prostor 5 (sliki 4 in 7). V prostoru 4 pa so z opečnimi zidci širine 30 in 20 cm

Pavlovci. Prostor 4 —
pogled na ogrevalni
kanal, opečne zidce
in slabo ohranjen
estrih II.

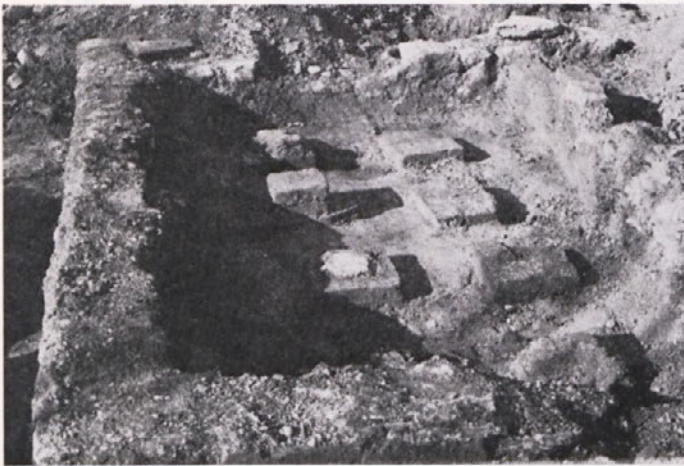
ogradili z rožnatim estrihom tlakovano področje v manjši prostor velikosti $2,40 \times 1,70$ m (slika 6). Pri tem so s severno steno ogrevalnega kanala delno prekrili in vključili v njeno gradnjo dele stebričkov — m, n, o in p. Enako je pri južni steni ogrevalnega kanala, ki vključuje v svoj zid hipokavstne stebričke w in x. Opečni zidci so bili zidani iz kosov tegul in zidakov ter debelo vezani z malto. Stene teh zidov so bile zunaj in znotraj tudi premazane z malto.

Ogrevalni kanal je bil visok 42 in širok 35 cm ter se je nadaljeval v prostor 5. Razmak med opečnimi zidci in nosilnimi stenami prostora 4 so premostili s hipokavstnimi stebrički. Čeznje pa so bile verjetno položene velike opeke ali kamnite plošče, prekrite z estrihom II. Od teh stebričkov smo dobili in situ le še temeljne zidake stebričkov a, b, c, d, r, s in t. Topel zrak, ki je v tej zadnji fazi ogreval prostor 4, je torej krožil po glavnem srednjem ogrevalnem kanalu in ob nosilnih stenah prostora.

Ko so postavili sistem ogrevanja z ogrevalnimi kanali, so del stebričkov, kot že omenjeno, prekrili z opečnimi zidci. Ostale stebričke na rožnatem estrihu pa

Pavlovci.
Prostor 4 — pogled
na ogrevalni kanal,
estrih II in desno
stebričke, vkopane v
plast žganine.

Pavlovci.
 Prostor 4 — pogled
 na manjši prostor,
 ograjen z opečnimi
 zidci in ostanki
 stebričkov e — p na
 rožnatem estrihu.

so kratko malo porušili in novo nastali vmesni prostor zasuli s sipnim materialom ter ga prekrili z estrihom II. Kako so to izpeljali v manjšem prostoru južno od ogrevalnega kanala, kjer so bili stebrički vkopani in položeni na plast žganine, nismo mogli ugotoviti zaradi globokih recentnih vkopov. Enako je bilo tudi v zahodni polovici prostora 4.

Hipokavstni stebrički so bili ohranjeni različno visoko. Samo po en zidak velikosti $30 \times 30 \times 5$ cm je ohranjen od stebričkov a, b, c, e, f, g, h, i, j, k, m in z. Po en zidak velikosti $22 \times 22 \times 5$ cm je ohranjen od stebričkov n, r in t, en zidak velikosti $32 \times 32 \times 6$ cm pa je ohranjen od stebrička y. Drugi: j — visok 17 cm, ohranjeni 3 zidaki. Spodnji meri $41 \times 25 \times 5$ cm, ostala dva pa $22 \times 22 \times 5$ cm; l — visok 12 cm, ohranjena 2 zidaka. Spodnji meri $30 \times 29 \times 5$ cm, zgornji pa $22 \times 22 \times 5$ cm; o — visok 12 cm, ohranjena 2 zidaka. Spodnji $30 \times 29 \times 5$ cm, zgornji $22 \times 22 \times 5$ cm; p — visok 13 cm, ohranjena 2 zidaka. Spodnji $45 \times 30 \times 5$ cm (prisekan iz prvotno večjega zidaka), zgornji $22 \times 22 \times 5$ cm; s — visok 16,5 cm,

Pavlovci.
 Prostor 4 in prostor 5
 — spredaj je vidna
 sled ogrevalnega
 kanala, ki se
 nadaljuje skozi slabo
 ohranjen zid v
 prostor 5, kjer so v
 profilu vidni ostanki
 hipokavstnih
 stebričkov na
 rožnatem estrihu.

ohranjena 2 zidaka velikosti $22 \times 22 \times 5$ cm; u — visok 28 cm, ohranjeni 4 zidaki. Spodnji $29 \times 22 \times 6$ cm, vsi drugi $22 \times 22 \times 6$ cm; v — visok 17 cm, ohranjena 2 zidaka. Spodnji $29 \times 22 \times 6$ cm, zgornji $22 \times 22 \times 5$ cm; w — visok 44 cm, ohranjenih 6 zidakov. Spodnji $34 \times 32 \times 7,5$ cm, vsi drugi $22 \times 22 \times 5$ cm; x — visok 24 cm, ohranjena 2 zidaka. Spodaj kos tegule z odbitimi robniki velikosti $34 \times 31 \times 3$ cm, zgoraj zidak velikosti $22 \times 22 \times 5$ cm (priloga 5). Vse opeke so bile brez žiga izdelovalca.

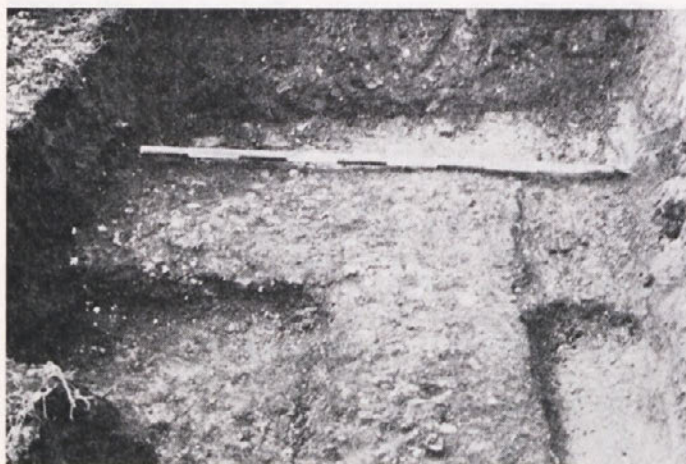
PROSTOR 5 je bil le delno raziskan in njegove velikosti nismo mogli ugotoviti. Je zahodno od prostora 4. Lahko smo ugotovili le njegovo južno steno. Zid, širok 60 cm, v nadaljevanju predstavlja južno steno prostora 4. V sondi B izkopana zahodna stena (slika 9), široka 60 cm, se proti severu nadaljuje in priključi na zid severozahodnega vogala stavbe v sondi A (slika 10). Na globini 60 cm pod današnjo površino je bil prostor tlakovan s 5 cm debelo plastjo estriha rožnate barve, na katerem so stali stebrički hipokavstnega sistema. Vzhodni zid prostora je bil večinoma odstranjen, vendar ga je ostalo še vedno toliko, da je bil razviden potek ogrevalnega kanala, ki se je iz prostora 4 nadaljeval v prostor 5 (slika 7). Ogrevalni kanal in manjši, z opečnim zidcem ograjen predel s porušenimi stebrički hipokavsta v prostoru 4 sta tlakovana z enakim rožnatim estrihom kot prostor 5. V obeh prostorih je estrih v enaki globini.

Stebrički so bili ohranjeni zelo nizko in so zloženi iz zidakov naslednjih velikosti: stebriček a ima le en zidak $30 \times 29 \times 5$ cm, b ima ohranjena dva zidaka, in sicer je spodnji velik $27 \times 27 \times 6,5$ cm, na njem pa je položen zidak velikosti $19 \times 17 \times 6$ cm. Stebriček c ima ohranjen tudi le en zidak velikosti $27 \times 27 \times 6$ cm. Med stebrički je bila plast sipnega materiala, mešanega z zemljo, debela 45 cm, nad njo pa 15 cm debela plast humusa.

PROSTOR 6 je bil prav tako le delno raziskan in precej poškodovan z recentnimi vkopi. Proti severu ga omejuje 60 cm širok južni zid prostorov 1 in 4, proti zahodu pa 60 cm širok zid, ki je podaljšek zahodne stene prostorov 2 in 3. Njegov obstoj smo dokazali tudi s sondo D. Na vzhodu ga omejuje zunanja vzhodna stena, proti jugu pa 50 cm širok zid, prav tako dokumentiran s sondo D. Prostor bi tako obsegal velikost $11 \times 9,10$ m. Raziskali smo le manjši del tega prostora in odkrili ohranjen sistem centralne kurjave — hipokavst. Na globini

Pavlovci.
Prostor 6 — pogled
na severni zid
prostora in prvi vrsti
opečnih stebričkov.
Med zidom in prvo
vrsto stebričkov so
vidni sledovi pokonci
postavljenih tubulov.

Pavlovci. Sonda B —
pogled na sledove
odstranjenih zidov.

0,85 (najnižje na tukajšnjem področju) je bil prostor tlakovan s 12 cm debelim estrihom, nanj pa v vrstah tesno drug poleg drugega postavljeni stebrički iz zloženih opečnih zidakov. Zidaki so bili zelo slabo ohranjeni in sprhneli. Med seboj so bili vezani z 2 do 4 cm debelo malto. Med zidom in prvo vrsto opečnih stebričkov so bili ostanki navpično postavljenih tubulov — votlih opek, ki so iz spodnjega stebriščnega prostora vodile topel zrak navzgor in s tem ogrevale tudi stene sobe (slika 8). Sledov načina prekrivanja hipokavstnih stebričkov in tlaka prostora nismo odkrili. Nad stebrički je bilo le 6 cm humusa in stebriščna kritina je morala biti že zdavnaj odstranjena. V sipu med stebrički so bili kosi zidakov, lomljenca, malte, belega stenskega ometa s sledovi rdeče rjave barve, tubulov, tegul in imbreksov.

Na estrihu med stebrički je bila 3 do 4 cm debela plast žganine in pepela. Analiza oglja je pokazala, da so tu kurili graden, to je hrast z dolgopecljatiimi listi in sedečimi plodovi.³

Pavlovci. Sonda A —
pogled na temelj
odstranjenega zida.

Stebrički iz opečnih zidakov so bili ohranjeni različno visoko (priloga 4): a — visok 27 cm, ohranjeni 3 zidaki velikosti $22 \times 22 \times 5$ cm; b — en zidak $22 \times 22 \times 5$ cm; c — visok 58 cm, ohranjenih 8 zidakov, spodnji $33 \times 30,5 \times 5,5$ (6) cm, vsi drugi $22 \times 22 \times 5$ cm; d, e, f, h — visoki 19 cm, ohranjeni 3 zidaki velikosti $22 \times 22 \times 5$ cm; g — visok 47 cm, ohranjenih 5 zidakov $22 \times 22 \times 5$ cm; i — visok 37 cm, ohranjeni 4 zidaki $22 \times 22 \times 5$ cm; j — visok 45 cm, ohranjenih 6 zidakov $22 \times 22 \times 5$ cm; k — en zidak $22 \times 22 \times 5$ cm; l — en zidak $22 \times 22 \times 5$ cm; m — en zidak velikosti $29 \times 29 \times 6$ cm. Tudi tu so bile vse opeke brez žiga izdelovalca.

OPIS NAJDB

1. Fragmenti ostenja (4 kosi) svetlo rjavo žgane posode, ornamentirane z vzporednimi horizontalnimi kanelurami. Vel. največjega fragmenta: $7,2 \times 5,7$ cm, deb. 0,7 cm. Inv. št. R 11361.
2. Fragment ostenja sivo žgane posode, okrašene z nesimetričnimi, delno vzporednimi vrezanimi črtami. Vel. $10 \times 4,7$ cm, deb. 0,9—1 cm. Inv. št. R 11362.
3. Fragmenti (3 kosi) ostenja sivo žgane posode, glina, mešana s peskom. Ornamentirani z glavničastim okrasom in ponekod s skupino poševnih vrezov. Vel. največjega fragmenta: $8,8 \times 8,1$ cm, deb. 1 cm. Inv. št. R 11363.
4. Fragment sivo rjavo žganega pokrova za lonec, glina, mešana s peskom. Rob je rahlo odebeljen, ostenje nazlebljeno s kanelurami. Vel. $11,2 \times 5,7$ cm, deb. 0,8 cm. Inv. št. R 11369. **T.3,sl.27.**
5. Poškodovana piramidalna utež, opečno rjavo žgana. Vel. $6,3 \times 4,8$ cm, visoka 9,4 cm. Inv. št. R 11370. **T.2,sl.15.**
6. Fragment ostenja in poškodovanega vodoravno izvlečenega ustja sivo žgane posode. Ostenje je okrašeno s horizontalnimi pasovi tankega glavnikastega okrasa. Glina je mešana s kremenčevim peskom. Vel. $11,8 \times 6,8$ cm, deb. 0,3 cm. Inv. št. R 11368.
7. Del ostenja in ustja sivo žganega in črno obarvanega krožnika, glina, mešana s sljudo. Vel. $4,5 \times 3,3$ cm. Inv. št. R 11366. **T.3,sl.20.**
8. Fragment ustja in ostenja rjavo žganega in črno obarvanega lonca. Glina je mešana s peskom in sljudo. Vel. $11 \times 5,4$ cm. Inv. št. R 11367. **T.1,sl.3.**
9. Fragment ustja in vratu sivo rjavo žgane posode. Glina je mešana s kremenčevim peskom. Vel. $3,6 \times 3,2$ cm. Inv. št. R 11360. **T.3,sl.18.**
10. Fragment ustja in vratu sivo rjavo žganega vrčka. Vel. $9,1 \times 4,2$ cm, deb. 0,7 cm. Inv. št. R 11358. **T.1,sl.4.**
11. Fragmentirano dno sivo žgane posode. Prehod dna v trup je poudarjen s širokimi, s prsti vtisnjenimi brazdami. Premer dna 9,9 cm. Inv. št. R 11357. **T.2,sl.9.**
12. Del ustja in ostenja sivo žgane posode. Glina je mešana s sljudo. Vel. $4,6 \times 4$ cm. Inv. št. R 11365. **T.2,sl.11.**
13. Fragment profiliranega ustja in ramena sivo žgane in črno obarvane skodelice. Na ramenu so krajši poševni vrezi. Vel. $4 \times 2,5$ cm. Inv. št. 11364. **T.3,sl.22.**
14. Fragment ustja in ostenja svetlo rjavo-sivo žgane posode. Na ramenu vidna sled glavnikastega okrasa. Vel. $5,5 \times 3,7$ cm. Inv. št. R 11359. **T.3,sl.19.**
15. Fragment ostenja kroglaste čaše gubanke, sivo žgane in sivo rjavo obarvane in zglajene, okrašene z valovitimi kanelurami. Vel. $4 \times 3,6$ cm, deb. 0,4 cm. Inv. št. R 11322. **T.2,sl.16.**
16. Železen zatič z ročajem okroglega preseka, ki se lopatasto razširi. Dl. 13,8 cm. Inv. št. R 11323. **T.2,sl.14.**
17. Železna peta — »Bodenspitze«. Dl. 9 cm. Inv. št. R 11373 a. **T.2,sl.13.**
18. Železen žebelj za pritrdjevanje stenske ali strešne obloge. Glava žebelja v obliki črke »T« je fragmentirana. Dl. 13 cm. Inv. št. R 11373 b. **T.1,sl.6.**
19. Fragmenti ostenja (6 kosov) sivo rjavo žgane posode. Glina je mešana s kremenčevim peskom. Brez okrasa. Vel. največjega fragmenta: $11,8 \times 9,2$ cm, deb. 0,6 cm. Inv. št. R 11356.
20. Bronast novec, antonian Klavdija II.
21. Del ravnega dna steklene posodice s plastičnim krogom na dnu. Svetlo zeleno prozorno steklo. Vel. $3,8 \times 2,8$ cm. Inv. št. R 11338. **T.3,sl.26.**
22. Del ostenja steklene posodice, okrašen z vbrušeniimi horizontalnimi pasovi. Vel. $4,2 \times 3$ cm. Inv. št. R 11339. Svetlo prozorno steklo. **T.3,sl.23.**

23. Del dna in ostenja svetlo rumeno rjavo žgane in rdeče obarvane posodice. Premer dna 4 cm. Inv. št. R 11340. **T.1,sl.8.**
24. Fragmenti ostenja — prehoda vratu v trup sivo žgane posode, verjetno vrčka. Glina, mešana s sljudo. Vidni so sledovi horizontalnega okrasa, kombinacija krožnih kanelur in plitkih vrezov. Vel. 8,4×5,4 cm, deb. 0,6 cm. Inv. št. 11341.
25. Fragmenti ostenja (5 kosov) sivo žgane posode s horizontalnim okrasom v kombinaciji glavničastega okrasa in plitkih kanelur. Vel. največjega fragmenta: 6,8×3,5 cm, deb. 0,7 cm. Inv. št. R 11342.
26. Fragmentiran konični pokrov za lonec, sivo črno žgan. Premer 19 cm. Inv. št. R 11343. **T.3,sl.28.**
27. Fragmenti ostenja (2 kosa) rjavo črno žgane posode z metličastim okrasom. Vel. največjega fragmenta: 7×6,5 cm, deb. 0,6—1,1 cm. Inv. št. R 11344.
28. Fragmenti ostenja (3 kosi) sivo žgane posode, okrašene z glavničastim okrasom. Glina, mešana s sljudo. Vel. največjega fragmenta: 5,8×4,6 cm, deb. 0,7 cm. Inv. št. R 11345.
29. Fragmenti ostenja (2 kosa) sivo rjavo žgane posode, okrašene z glavničastim okrasom. Vel. največjega fragmenta: 4,7×4,1 cm, deb. 0,7 cm. Inv. št. R 11346.
30. Fragmenti ostenja (2 kosa) rdeče rjavo žgane posode, okrašene z glavničastim okrasom. Glina je mešana s peskom. Vel. 4,3×3,2 cm, deb. 0,5×0,7 in 5,2×4,1 cm, deb. 0,9 cm. Inv. št. R 11347.
31. Fragmenta (2 kosa) ostenja in prehoda trupa v vrat črno-rjavo žgane posode, glina je mešana s sljudo in peskom. Prehod trupa v vrat je poudarjen s širšo kaneluro. Vel. največjega fragmenta: 4,3×2,4 cm, deb. 0,6 cm. Inv. št. R 11348.
32. Fragmenti (4 kosi) ostenj štirih posod, glina je močno mešana s kremenčevim peskom. Brez okrasa in žgano sivo, črno in sivo rjavo. Inv. št. R 11349.
33. Fragmenti (5 kosov) ostenja večje sivo rjavo žgane posode, okrašene z glavničastim vzorcem, čezenj so ponekod vrezane skupine nekaj poševnih črtic. Vel. največjega fragmenta: 15,2×8,1 cm, deb. 0,7 cm. Inv. št. R 11336.
34. Fragment ustja sivo žgane in črno obarvane skodele. Pod odebljenim ustjem je na ravnem vratu okrašena s krajšimi vertikalnimi vrezi. Vel. 7,2×4,3 cm. Inv. št. R 11337. **T.2,sl.12.**
35. Fragment ustja in ostenja rjavo žgane in rdeče obarvane sklede z ovratnikasto izpognjenim robom. Vel. 7,1 × 6,1 cm. Inv. št. R 11325. **T.1,sl.5.**
36. Fragment ustja in ostenja sklede iz terre sigillate, verjetno oblika Drag. 31. Vel. 4,4 × 3,8 cm. Inv. št. R 11324. **T.3,sl.25.**
37. Fragment ostenja črno žganega lončka, glina je mešana s kremenčevim peskom. Okrašen z glavničastim okrasom. Vel. 5×4,5 cm, deb. 0,5—0,6 cm. Inv. št. R 11350.
38. Fragment ustja, vratu in ramena rumeno žganega in rdeče obarvanega lončka. Vel. 3,2 × 2,8 cm. Inv. št. R 11351. **T.3,sl.21.**
39. Fragment ustja, vratu in ramena večje rjavkasto rdeče žgane posode. Glina je mešana s kremenčevim peskom. Na vratu je okrašena s krožnimi kanelurami. Premer ustja 29,4 cm. Vel. 5,1 × 5,6 cm. Inv. št. R 11352. **T.1,sl.2.**
40. Fragment krožnika z ravnim dnom. Svetlo rumeno rjavo žgan in rdeče obarvan. Vel. 5,6 × 6,7 cm, deb. 0,9 cm. Inv. št. R 11353. **T.2,sl.10.**
41. Fragment ostenja sivo rjavo žgane posode z vzporednimi horizontalnimi kanelurami in vmesnimi tankimi plastičnimi rebri. Vel. 5×3,6 cm, deb. 0,7 cm. Inv. št. R 11354.
42. Fragmenti ustja, vratu ostenja in dna večjega lonca, rjavkasto črno žganega. Glina je mešana s kremenčevim peskom. Premer ustja 27,9 cm. Okrašen s horizontalnim glavničastim okrasom in ponekod s skupinami poševnih rezov. Inv. št. R 11355. **T.1,sl.1.**
43. Del ostenja in ročaj z enostavnim oglatim izlivom opečno rumeno žgane mevnice. Ostenje je gosto obloženo s kremenčevimi zrcni. Vel. 24×13 cm. Inv. št. R 11330. **T.3,sl.17.**
44. Fragment ostenja mevnice, sivo rdečkasto rjavo žgane, znotraj premazane z rumenkasto zeleno glazuro čez gosto razmeščena kremenčeva zrnica. Vel. 11×9,8 cm, deb. 1,4—2,2 cm. Inv. št. R 11331.
45. Fragment dna in ostenja sivo rjavo žganega lončka. Glina je mešana s kremenčevim peskom. Premer dna 7 cm. Inv. št. R 11332. **T.3,sl.24.**
46. Trije fragmenti glavničasto okrašenih posod, glina, mešana s kremenčevim peskom. Največji fragment: del ostenja svetlo rjavo žgane posode s širokimi vodoravnimi pasovi glavničastega okrasa, ki so med seboj ločeni z ozkim pasom plitvih vrezov. Vel. 9,8×5 cm, deb. 0,9 cm. Inv. št. R 11334.

47. Fragment ustja in ostenja večjega svetlo rjavo sivo žganega lonca, okrašenega s horizontalnim glavničastim okraskom. Vel. $12 \times 8,1$ cm. Inv. št. R 11333. T.1,sl.7.
48. Dva fragmenta ostenja posode, rjavo črno žgane, okrašene z glavničastim okrasom. Vel. $5,7 \times 4,4$ in $5,5 \times 4,4$ cm, deb. 0,7 cm. Inv. št. R 11335.

SKLEP

Po opisu odkritih prostorov in po priloženih profilih, prerezih prostorov in tlorisu lahko v Pavlovcih sledimo več gradbenim fazam, ki dokazujejo, da je bila stavba naseljena dalj časa. Zemljišče, kjer je nekoč stala antična stavba, je bilo že pred našimi izkopavanji precej prekopano in poškodovano. Zaradi sadnega drevja (sadovnjak) nam ni bilo moč odkopati stavbe v celoti. Zaradi tega tudi ni mogoče točno povedati, v kateri čas sodijo njeni začetki in njeno nadaljnje gradbeno dopolnjevanje. Posamezne gradbene faze smo lahko ugotovili le v prostorih 1, 3, 4, 5 in 6.

Tloris stavbe je pravokotne oblike z razmestitvijo prostorov, kot je razvidno na tlorisu (priloga 2). Pri antičnih vilah so pogostni apsidalni vogalni stolpi, prav tako pa tudi stolpi z okroglim, štirikotnim in tudi šestekotnim tlorisom.⁴ Pri naši stavbi tako daleč nismo mogli kopati, zato je ostala oblika južne fasade nerazjasnjena.

Stratigrafija raziskanega področja je zelo enostavna in plitka. Osnovna, sterilna plast je na celem področju rumena glina. Vanjo so bili vkopani temeljni zidovi, nanjo pa položen estrih I (priloga 3). Plast rumene glinje je bila v prostoru 4 prekrita s 20–30 cm debelo plastjo žganine in pepela (priloga 5). V njej smo našli tudi večino drobnih najdb materialne kulture na tem področju (glej opis najdb, št. 21–48), ki so hkrati tudi kronološko najstarejše drobne najdbe na raziskanem področju. Predmeti so sicer fragmentarno ohranjeni in zato večinoma nekarakteristični za časovno opredelitev. Opremo se lahko le na nekaj značilnejših kosov kot so fragmenti posod. T.1,sl.5, T.2,sl.12 in T.3,sl.28, ki jih glede na analogno gradivo lahko datiramo v konec I. stol. in v prvo polovico II. stol.n.š.⁵ Sicer pa prevladuje med fragmenti posod slabša keramika (glina, mešana s kremenčevim peskom), okrašena z glavničastim okrasom, za katero bi lahko rekli, da je lokalni proizvod s staroselsko tradicijo.⁶ To zvrst keramike zasledimo tudi med mlajšim gradivom, med drobnimi najdbami v sipu nad estrihom II v prostoru 1.

Posamezne gradbene faze smo lahko ugotovili, kot že omenjeno, le v nekaterih prostorih. V prostoru 1 smo odkopali dve plasti estriha. Na estrihu I smo našli bronast novec, antonian Klavdija II/268–270).⁷ Estrih I je glede na svojo globino verjetno prekrival prostor 6. Prvotno kurišče za ta prostor lahko domnevamo v prostoru 4, kjer je debela plast žganine in pepela in fragmenti drobnih najdb iz prve polovice II. stol. n. š. V času estriha I so sistem ogrevanja v prostoru 4 dvakrat prenovili. Tretja prenovitev, ki ji pripisujemo sistem kanalnega ogrevanja, je sočasna z obnovitvijo tlaka v prostoru 1, to je z estrihom II, ki je prekrival tudi prostor 3 in 4, čez kanalno ogrevanje. V ta čas sodi tudi kanalno ogrevanje prostora 5, ki ga je po vsej verjetnosti prekrival tudi estrih II. Bil je položen v zadnji tretjini III. stol. n. š., kar nam dokazuje najdba antoniana Klavdija II. na estrihu I, torej tik pod estrihom II.

Villa rustica, antična podeželska stavba v Pavlovcih, je stala severno od ceste Poetovio—Savaria. Ob njej so bile doslej poleg stavbe v Središču topo-

grafsko ugotovljene še ruševine stavb v Gorišnici, Strejancih in Senežcih.⁸ Le villa rustica v Središču⁹ je bila doslej delno raziskana, vendar se njen tloris bistveno razlikuje od tlorisa stavbe v Pavlovcih. Vsa ta naselja pa lahko uvrščamo v skupino podeželskih stavb, ki nam s svojim odmaknjenim položajem od tedanjih večjih urbanih središč kažejo na prodiranje rimske civilizacije in kolonizacije v notranjost podeželja.

OPOMBE

¹ St. Pahič, Arheološka poročila za leto 1959, s. v. Pavlovci, Varstvo spomenikov 7, Ljubljana 1960, 335.

² Z. Subić, Arheološka poročila za leto 1967, s. v. Pavlovci, Varstvo spomenikov 12, Ljubljana 1969, 92.

³ Analize oglja je napravil dr. Alojz Šercelj, višji znanstveni sodelavec SAZU v Ljubljani, za kar se mu na tem mestu najlepše zahvaljujem.

⁴ E. B. Thomas, Römische Villen in Pannonien, Budapest 1964, 355.

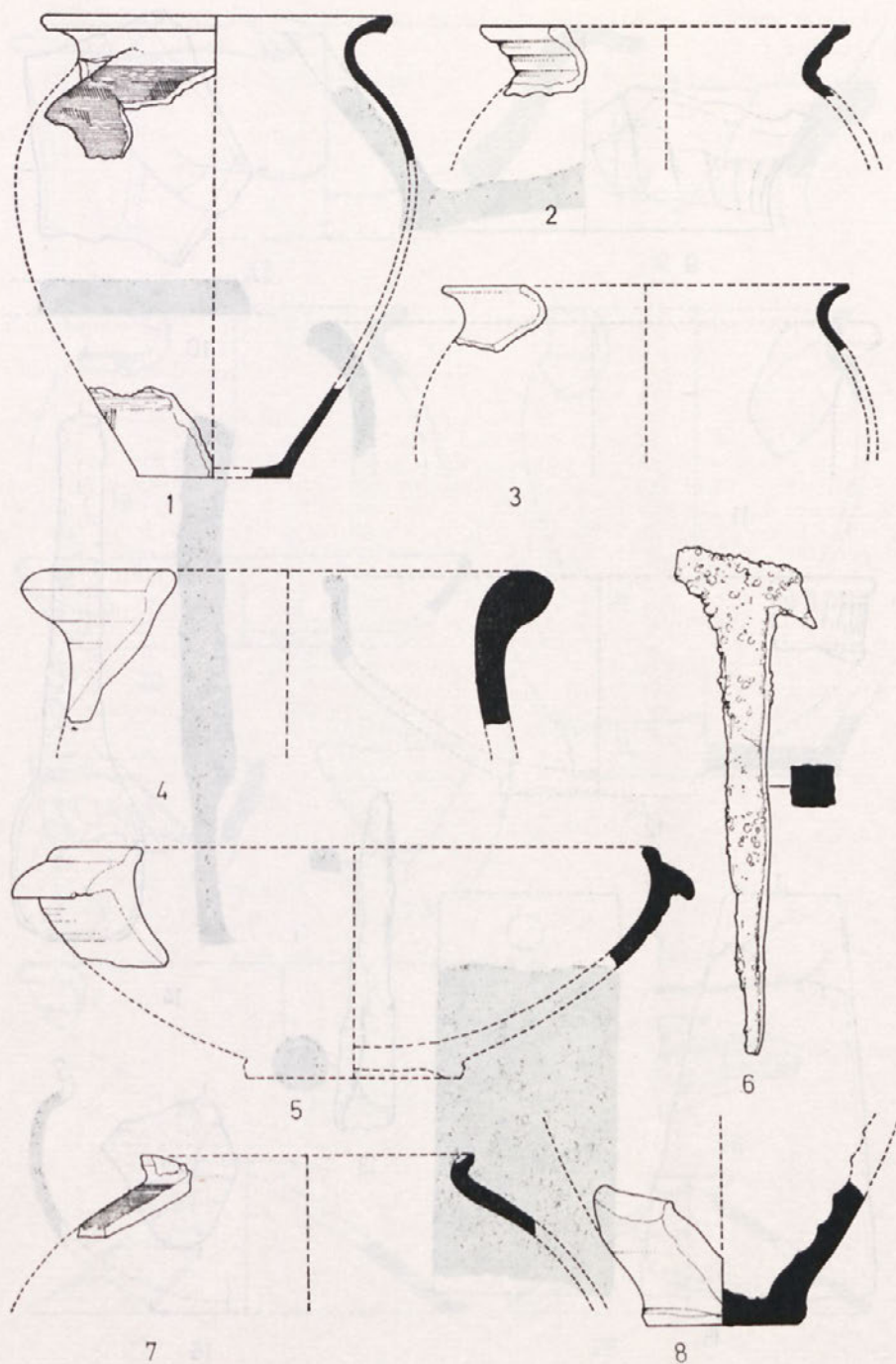
⁵ Analogije: za sl. 5 — E. Gose, Gefäßtypen der römischen Keramik im Rheinland, Bonner Jahrbücher Beiheft 1, 1950, št. 335; za sl. 28 — E. Gose, op. cit., št. 555; za sl. 12 — E. Bonis, Die Kaiserzeitliche Keramik von Pannonien, Diss. Pann. Ser. II/20, Budapest 1942, T. XXI, sl. 29.

⁶ Iva Mikl Curk, Prispevek proučevanja rimske keramike, Arheološki vestnik 20, Ljubljana 1969, 127.

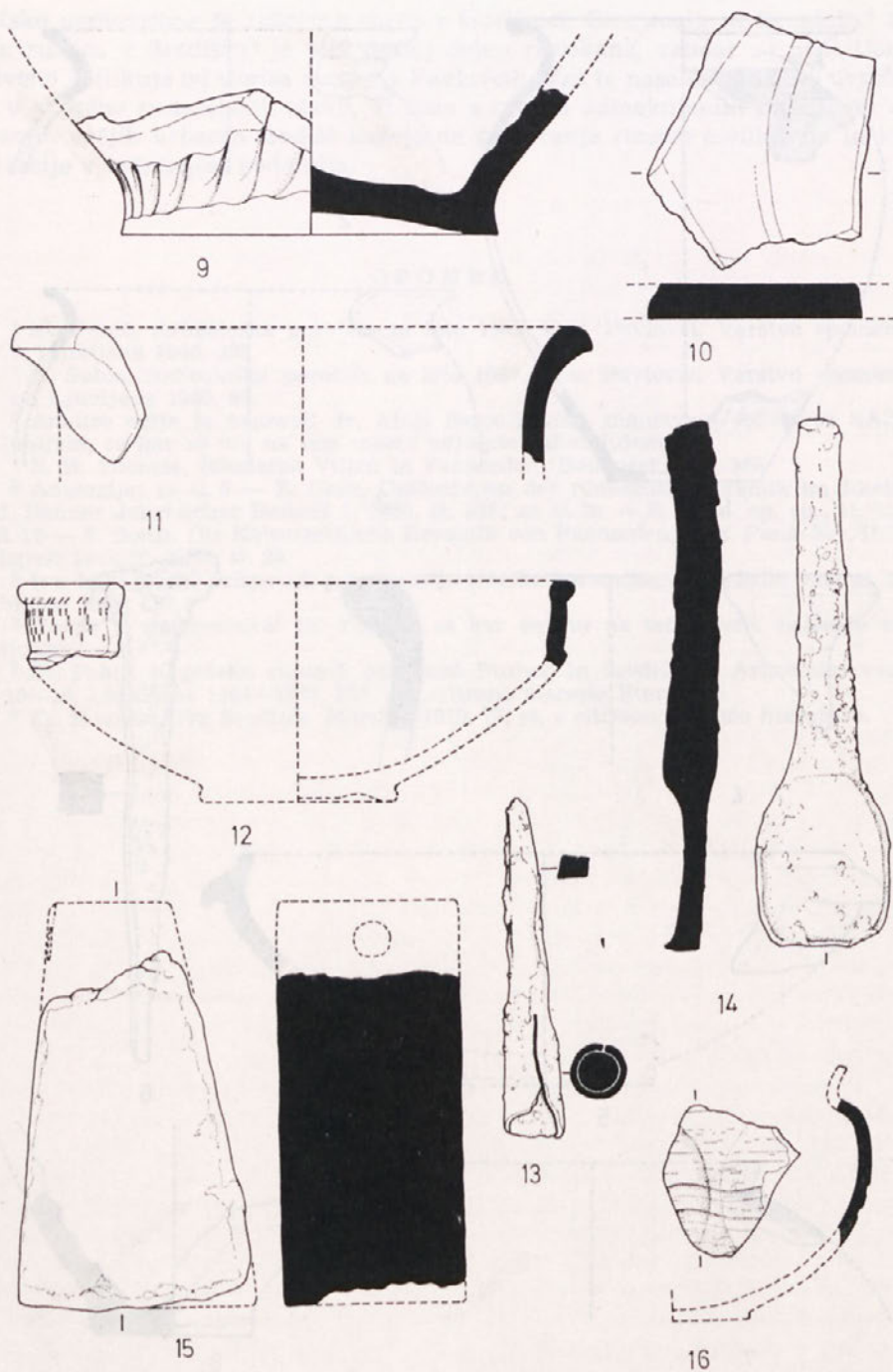
⁷ Novec je determiniral Ef. Pegam, za kar se mu na tem mestu najlepše zahvaljujem.

⁸ St. Pahič, K poteku rimskih cest med Ptujem in Središčem, Arheološki vestnik 15—16, Ljubljana 1964—1965, 315, s, s citirano starejšo literaturo.

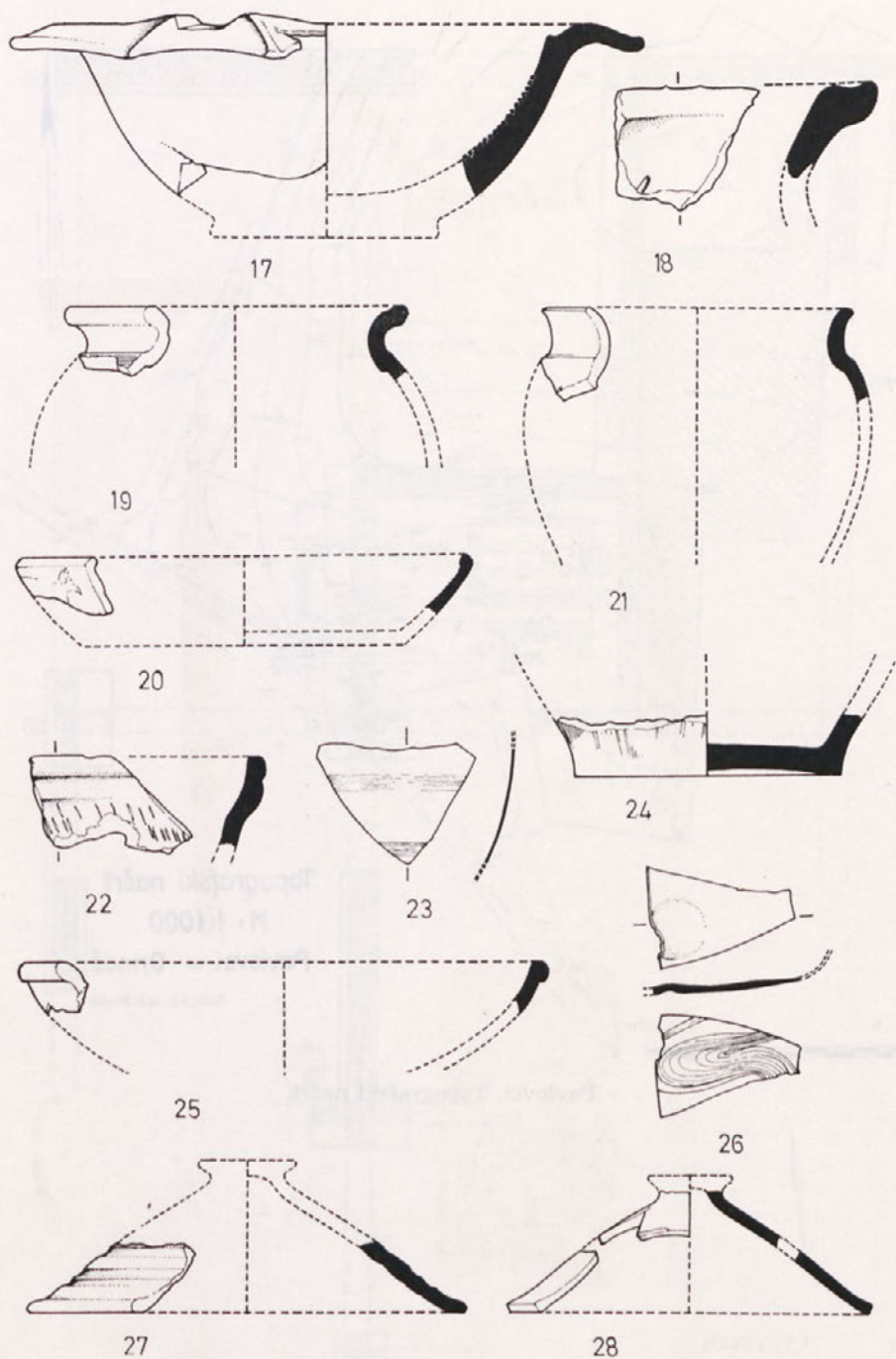
⁹ Fr. Kovačič, Trg Središče, Maribor 1910, 75, ss, s citirano starejšo literaturo.

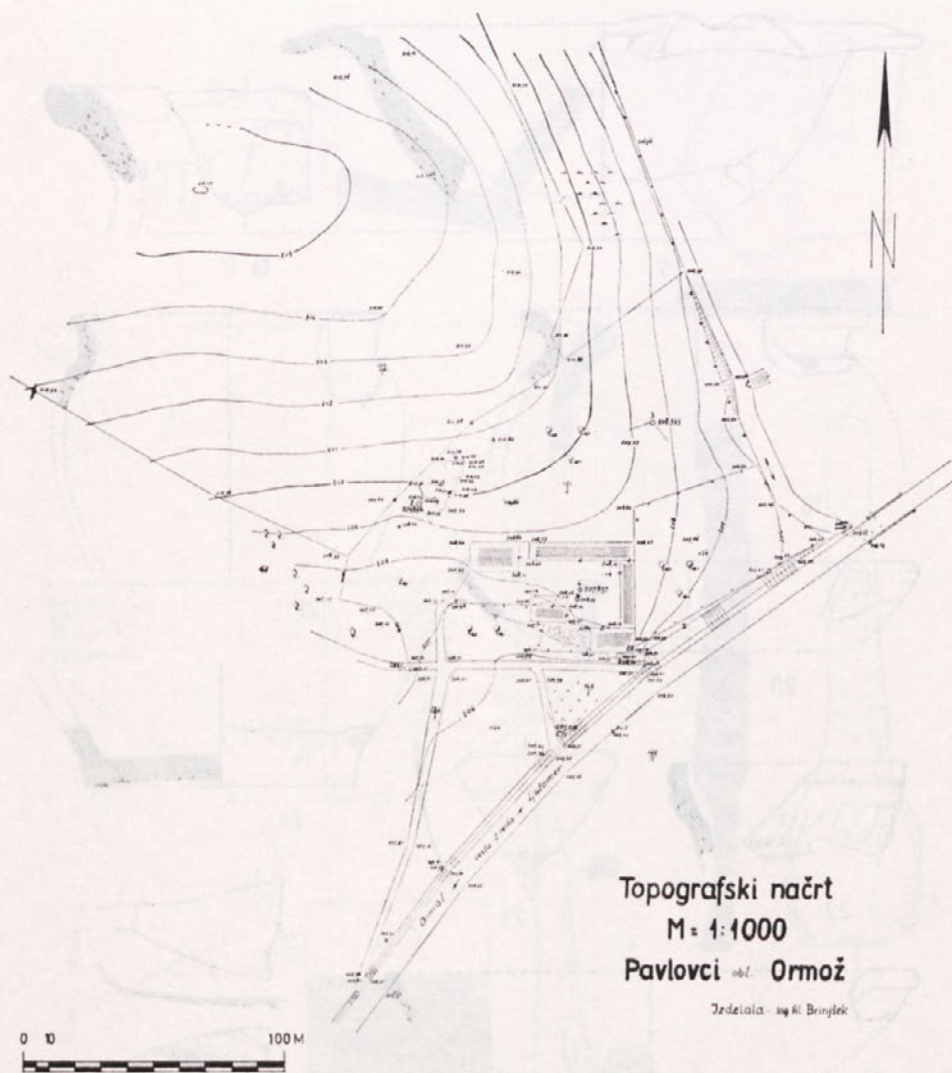
Pavlovci: 6 — železo, drugo glina. 1, 2, 3, 7 = 1/6; 4, 6, 8 = 1/2; 5 = 1/4.

Pavlovci: 13,14 — železo, drugo glina. 9, 10, 11, 13, 14, 15, 16 = 1/2; 12 = 1/4.

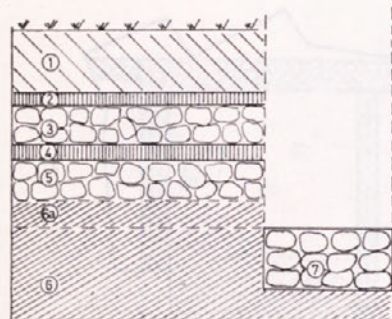
Pavlovci: 23,26 — steklo, drugo glina. 18, 21, 22, 23, 26 = 1/2; 17, 19, 20, 24, 25, 28 = 1/4.

Topografski načrt
 M = 1:1000
 Pavlovci obč. Ormož

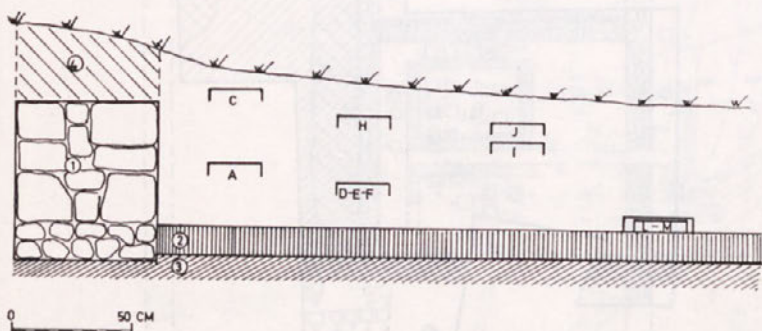
izdelala: ing. R. Brinšek

Pavlovci. Topografski načrt.

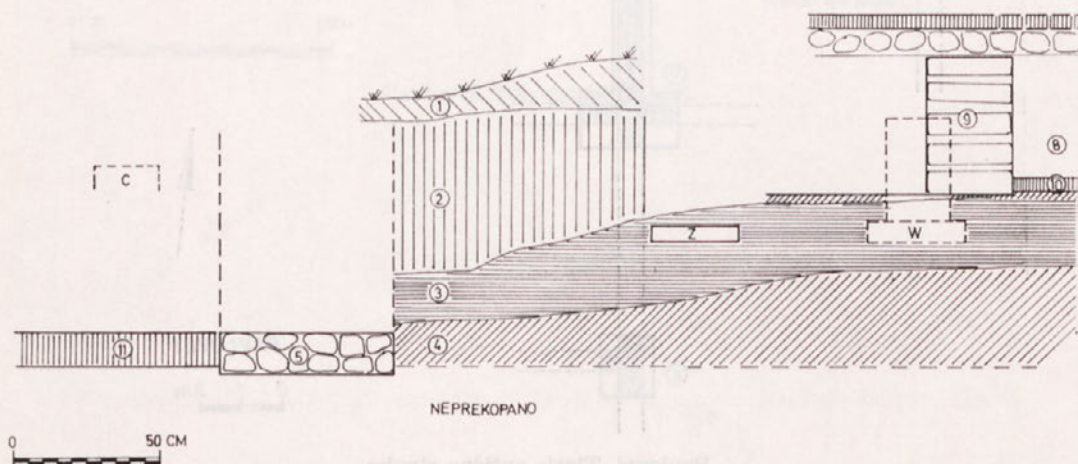
Pavlovci. Prerez čez estrihe v prostoru 1.

1. humus, mešan s sipnim materialom,
2. estrih II,
3. plast oblic, podlaga za estrih II,
4. estrih I,
5. plast oblic, podlaga za estrih I,
6. rumena glina,
- 6a steptana in utrjena plast rumene gline
7. temelj zahodnega zida prostora 1.

Pavlovci. Prerez čez prostor 6 z vrisanimi projekcijami višin posameznih stebričkov

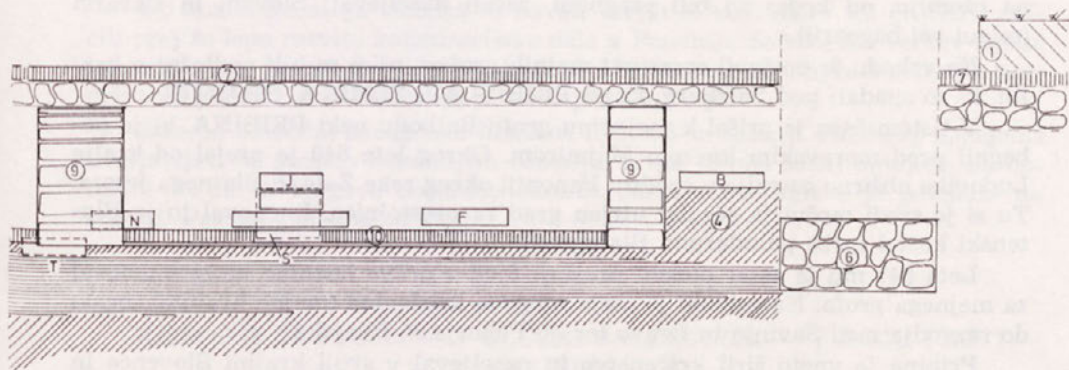
1. severni zid prostora 6,
2. estrih, na katerem so bili postavljeni stebrički,
3. rumena glina,
4. humus, mešan s sipnim materialom.

NEPREKOPANO

Pavlovci. Prerez čez prostor 3 z estrihom II, čez prostor 4 z vrsto stebričkov b — f — i — n — z in s projekcijami stebričkov w — t — s — ter projekcijo stebrička c v prostoru 6 z estrihom.

1. humus, mešan s sipnim materialom,
2. ruševinska plast,
3. plast žganine in pepela,
4. rumena glina.
5. južni zid prostora 4 ali severni zid prostora 6,
6. severni zid prostora 4 ali južni zid prostora 3,
7. estrih II s podlago,
8. ogrevalni kanal,
9. opečni zidci, ki so razmejevali prostor 4,
10. rožnati estrih,
11. projekcija estriha v prostoru 6.

Anton Klasinc

ORMOŽ SKOZI STOLETJA V LUČI ARHIVSKIH VIROV

Po zmagi nad Obri okoli leta 800 je cesar KAREL VELIKI v osvobojenih vzhodnih pokrajinah frankovske države razdelil obširne predele med razne svetne in cerkvene velikaše v smislu tedaj nastajajočega fevdalnega družbenega in gospodarskega reda. Ti so sredi 9. stoletja začeli močno kolonizacijo v srednjem Podonavju.

Mesto PTUJ in ozemlje vzhodno od Ptuja med Dravo in Muro tja do reke Rabe in Blatnega jezera ter daleč na jugovzhod je tedaj — po letu 860 — dobila v fevd nadškofijska cerkev v SALZBURGU.

NAJSTAREJŠE PRIČEVANJE O KARANTANSKIH IN PANONSKIH SLOVENCIH

CONVERSIO, spis o spreobrnitvi Bavarcev in Karantancev iz leta 870, govori o začetkih kolonizacije na nekdanjih obrskih tleh:

»Ko je bil cesar Karel Veliki pregnal Obre (pisec jih imenuje Hune), so se na ozemlju, od koder so bili pregnani, začeli naseljevati Slovani in Bavarci (sclavi vel bagoarii).«

Na vzhodu je postavil cesar pet mejnih grofov; njim so bili podložni v krajih, ki so spadali pod Salzburg, knezi PRIBISLAV, SEMIKA, STOJMIR.

V tistem času je prišel k mejnemu grofu Ratbodu neki PRIBINA, ki je pobegnil pred moravskim knezom Mojmirom. Okrog leta 840 je prejel od kralja Ludovika obširno ozemlje v spodnji Panoniji okrog reke Zale in Blatnega jezera. Tu si je sredi močvirja sezidal utrjen grad za prestolnico. Imenoval jo je Blatenski kostel (urbs paludarum, Blatograd).

Leta 847 mu je cesar podelil prejšnji fevd v pravo lastnino in ga imenoval za mejnega grofa. Na zahodu je meja njegove kneževine (mejne krajine) segala do razvodja med Savinjo in Dravo ter do Pohorja in Kozjaka.

Pribina je vneto širil krščanstvo in naseljeval v svoji krajini Slovence in Nemce.

»Na prošnjo kneza Pribine je poslal nadškof Liupram iz Salzburga zidarje, slikarje, kovače in tesarje za gradnjo cerkve v Pribinovem mestu. Zunaj glavnega mesta so bile posvečene cerkve v krajih, imenovanih Dudleipin, Ussitin, BUSINIZA, PTUJ . . . in tudi drugod, kjer se je zdelo primerno Pribini in njego-

govemu ljudstvu. — Vse cerkve so posvetili salzburški nadškofje.« — Tako beremo v spisu *Conversio*.

Zgodovinarjem se še do danes ni posrečilo določiti krajev, kjer je Pribina gradil omenjene cerkve. Zanimivo je, da iščejo nekateri »Businico« nekje ob Pesnici ali celo v sedanjih Pušencih pri Ormožu.

Pribinov sin in naslednik knez KOCELJ se je otresel nemškega političnega in misijonskega vpliva in vneto podpiral delo slovanskih blagovestnikov Cirila in Metoda.

O METODU beremo v že omenjenem spisu *Conversio*: »Salzburški duhovniki so v Kocljevi kneževini vztrajali toliko časa, dokler ni neki Grk, METOD po imenu, z novo izumljenimi slovanskimi črkami zvito izrinil latinskega jezika, rimskega nauka in starodavnih latinskih črk in s tem pri vsem ljudstvu ponižal maše, evangelije in božjo službo tistih, ki so jo opravljali v latinskem jeziku.«

Tako toži neznan nemški pisec pred 1100 leti, ko v svoji vnemi za nemško misijonsko delo ni mogel razumeti daljnosežnega vpliva slovanskega jezika v cerkvenem bogoslužju.

Knez Kocelj je skušal s pomočjo nadškofa Metoda priboriti panonskim Slovincem poleg politične samostojnosti še cerkveno neodvisnost. Žal to njegovo prizadevanje ni rodilo trajnih uspehov. Pritisk frankovske politične sile in nemško salzburške misijonske dejavnosti je bil premočan; zmagala je groba sila.

Okrog leta 874 mora NADŠKOF METOD zapustiti panonske Slovence in Kocljevo kneževino; KOCELJ, v nemških očeh izdajalec, izgine v nemških ječah.

V nekdanji Kocljevi kneževini gospodarijo po letu 874 zopet NEMCI.

Zadnja samostojna kneževina med Slovenci je propadla; Slovenci padejo za dolgo tisočletje v politično in kulturno odvisnost od svojih germanskih sosedov.

NAVALI MADŽAROV — UNIČENJE PANONIJE

Ob koncu devetega stoletja so navali divjih MADŽAROV ali OGROV uničili prej že lepo razvito kolonizacijsko delo v Panoniji. Salzburška cerkev izgubi tam vso svojo posest. S svojimi pohodi so Madžari v naslednjih desetletjih prodrli tudi globoko v Karantanijo in srednje Podonavje.

Šele po odločilni zmagi nad Madžari leta 955 se začneja Salzburg polagoma uveljavljati na svojem nekdanjem ozemlju, ki pa je bilo sedaj omejeno na obmejni PTUJ in njegovo najbližjo okolico. Meja proti Ogrski je potekala na spodnji Pesnici vzhodno od Ptuja.

GOSPODJE IZ PTUJA — V SLUŽBI SALZBURGA — V BOJU PROTI OGROM

V službi salzburških nadškofov kot gospodarjev Ptuja se je v začetku 12. stoletja pojavila v Ptuju rodbina nižjih vitezov, ki je pozneje dobila naziv »gospodje iz Ptuja« (die Herren von Pettaw) ali »gospodje Ptujski«.

Leta 1132 so prevzeli v upravo ptujski grad z nalogo, da varujejo Ptuj in njegovo bližnjo okolico pred stalnimi napadi Ogrov.

Ptujski so se v 12. stoletju izkazali v obrambi in bojih proti Madžarom, katere so polagoma in vztrajno potiskali proti vzhodu.

NASELITEV SLOVENSКИH GORIC

Do konca 12. stoletja so bile vzhodne Slovenske gorice z ravnino med Muro, Pesnico in Dravo obmejno ozemlje, krajina ali marka.

Razmere v krajini v prvi polovici 12. stoletja nam nazorno riše življenjepisc salzburškega nadškofa Konrada I.¹

Ko je (nadškof) videl, da je bila tudi krajina zaradi napadov Madžarov spremenjena v puščavo, je sklenil s kraljem trajen mir.

Preden je bil ta mir sklenjen, so veliko trpeli Ogrri in Bavarci (Nemci), ker so drug drugemu vsak dan z raznimi napadi pustošili zemljo. Zaradi tega je zadelo mnogo nezgod ondotne Bavarce in SLOVENCE, ker so si napadalci lastili ljudi in živino ter puščali za seboj popolnoma opustošeno zemljo.« (Življenjepis nadškofa Konrada, 18. poglavje.)

Po letu 1131, ko je prišlo z Ogrri do trajnejše pomiritve, so na salzburškem ozemlju vzhodno od Ptuja, nekako do črte Bratislavci (prej Škofja vas)—Formin, nastopili mirnejši časi.

Sredi 12. stoletja so nastale vse vasi, ki so še danes vzhodno in severovzhodno od Ptuja do Pesnice.

Meja proti Ogrski seveda ni bila stalna; obmejni napadi so se ponavljali, gospodje Ptujski pa so kot branilci meje vpadali tudi čez Pesnico na ogrsko ozemlje.

V uspešnem ofenzivnem sunku je FRIDERIK PTUJSKI okrog leta 1200 za vedno iztrgal Ogrom *pust in neobljuden del* vzhodne krajine, današnji *ormoški okraj*.

Tedaj je bila premaknjena in ustaljena meja nemške države s Pesnice pred Ptujem onstran današnjega Središča na levi in Borla na desni strani Drave.

POSEST SALZBURŠKE NADŠKOFIJSKE CERKVE V ORMOŠKI KRAJINI

Salzburška posest v vzhodnih Slovenskih goricah je bila načrtno kolonizirana šele v 13. stoletju.

Za te vzhodne predele je značilna tvorba krajevnih imen na -ci (Hermanci) ali na -ovci (Cvetkovci) in slovensko narečje, ki ga po besedi »prle« (prej) imenujejo prleško, deželo samo pa Prlekijo.

Glede oblike kmečkih domov so za to celotno področje značilni kmečki domovi, grajeni v obliki ključa; naselja sama pa so razporejena v dolgih vrstah po slemenih goric.

Vzhodni del Slovenskih goric so salzburški nadškofje oddajali v fevd gospodom iz Ptuja in številnim njim podrejenim vitezom ter plemičem nižje vrste, pozneje tudi ptujskim meščanom in uradnikom salzburške cerkve v Ptuj.

Vsi ti fevdniki (lastniki fevdov) so pomagali izganjati Madžare iz dežele, nato pa so bili budni varuhi in čuvarji salzburške posesti ob ogrski meji. — Enak namen je imela tudi uredba *strelcev* in *strelskih dvorcev*, na katere še danes spominjajo imena vasi Strelci, Strjanci okrog Ptuja in Stročja (= Strelčja) vas pri Ljutomeru.

VZHODNE SLOVENSKE GORICE V POPISU IZ LETA 1293

Ta najstarejši popis ormoške krajine je pravi fevdni zapisnik.² Nastal je kot posledica dolgotrajnega spora med salzburškimi nadškofi kot lastniki Ptuja in ozemlja vzhodno od njega do ogrske meje in gospodi Ptujskimi, ki bi bili radi postali samostojni lastniki in gospodarji mejne krajine.

Popis imenoma navaja 31 vasi, v katerih je bilo skupno 324 kmetij, en dvor in pet domcev. Te kmetije so morale dajati v tistem času okrog 300 hektolitrov gornine (dajatev od vinskega pridelka) in dva dela desetine od poljskih pridelkov z vsega ozemlja v mejah deželskega sodišča. Vse te dajatve so pripadale gospodom Ptujskim kot fevd salzburške cerkve.

V zapisniku imenovane vasi so večinoma še danes s takimi imeni. Nekatera imena so tuja in danes nepoznana; vasi so verjetno v poznejših stoletjih propadle, druge pa se imenujejo še po županih, ki so vas ali ustanovili ali bili pozneje res prvi župani, to je predstavniki fevdnega gospodarja kot pravega lastnika vasi.

Število kmetij v vaseh je različno. Poprečno je v vasi po 10 kmetij; nekatere so bile precej velike, štele so tudi po 15 do 20 kmetij in še nekaj manjših obdelovalnih enot, ki jih zgodovinarji imenujejo domci.

V popisu iz leta 1293 so imenovane naslednje vasi s številom kmetij, kakor sledi:

GURKAUTZ ima šest kmetij, WEIDENTZ devet. Lega obeh vasi danes ni znana; ležali sta verjetno med Središčem in Ormožem v ravninskem delu blizu Drave. OBREŽ (Obrarn) ima šest in pol kmetije, PUŠENCI deset in pol, GOZTREITSDORF ima 15 kmetij, PERGMAISTER (nadzornik vinogradniške posesti) devet in pol, KORČICA (Chuenratsdorf) blizu Grab enajst kmetij, FRANKOVCI (Chrinkendorf) imajo celo 17 in pol kmetije. Vas »bey dem Peyer« ima šest in pol kmetije, Pölsdorf (morda poznejši PAVLOVCI) ima 12 kmetij, Gornji Pölsdorf celo 15.

Župan Meško ob Libanji ima šest kmetij, VELIČANE 16 in pol, GODENINCI osem in KOG (Gehag) celo 26 kmetij.

V ŠALOVCIH je bilo šest kmetij, v VUKOMARJU 20, v SLANJČI VASI (Zleuningsdorf) 9 in v vasi z imenom Buzmersdorf 13 kmetij.

V RUCMANCIH je bilo 28 kmetij, v SAVCIH (Sawrnarn) samo osem, ob SELNICI (Sejanskem potoku) šest in pol in v CVETKOVCIH (Zweikautz) sedem kmetij.

Vas župana GRIZOLTA je imela deset in pol kmetije, TRGOVIŠE (Altenmarkt) en dvorec in pet domcev, vas župana IVANKA devet kmetij. Vas župana JAKOBA ob Lešnici (Liesentz) je imela 12 kmetij, vas drugega župana JAKOBA samo 2 kmetiji.

FEVDNI ZAPISNIK IZ LETA 1320

Komaj trideset let po prvem popisu vasi in naselij v obmejni krajini je dala salzburška cerkev znova popisati svojo posest okrog Ptuja.³

V urbarju iz leta 1322 so popisane vasi in dohodki od njih iz bližnje okolice Ptuja. V isti rokopisni knjigi je vpisan tudi zapisnik iz leta 1320. V njem je popisana posest Salzburga na vzhodu v krajini, kolikor je niso imeli v fevdu gospodje Ptujski. Zapisnik vsebuje dolgo vrsto vitezov, nižjih plemičev in drugih, ki so imeli od salzburške cerkve v fevdni lasti vasi v vzhodnih Slovenskih goricah. Omenimo naj samo nekatere:

VULFING iz ORMOŽA (de HOLRMUOS) ima kot salzburški fevd 9 kmetij v Koračici, 8 v Pušencih in 12 na Humu.

EBERHARD in njegov sin NIKOLAJ iz ORMOŽA imata pet in pol kmetije v Slanjči vasi, štiri in pol ob Libanji, 14 v Lešnici in dve na Dobravi pri Ormožu.

HEUGEL iz ORMOŽA ima pet kmetij v Žerovincih, štiri domce v Lešnici in dohodke iz gornine v Šardinju.

Rodbina RAUMSCHÜSSEL iz Ptuja ima 16 kmetij v Ključarovcih, Savcih in Cvetkovcih; Andrej iz Ptuja ima skupno 19 kmetij v Bresnici, Cvetkovcih in Sejancih ter tri vinograde v Hermancih in Vuzmetincih.

VILJEM iz Gorišnice ima skupno 29 kmetij v Jastrebcih, Vodrancih, Pavlovcih, v Brebrovniku, Savcih in Šardinju.

HENRIK WALBAR je imel poleg nekaj kmetij v Brebrovniku in Šardinju tudi dohodke v *trgu Ormožu* («in foro H o l e r m u o s »).

MEJE SALZBURŠKE POSESTI V SLOVENSKIH GORICAH

Salzburška cerkev je v omenjenem urbarju iz leta 1322 označila meje svoje posesti okrog PTUJA takole:

»Vedeti je torej, da se začenja prva meja, ki se nanaša na Ptuj, pri gradu VURBERKU in se razprostira do tja, kjer teče voda, imenovana Pesnica, in potem od imenovane vode Pesnice do Svetega Lovrenca (danes Juršinci). Nato od Svetega Lovrenca do vode, imenovane Ščavnica (Tzienitz), in nato od vode Ščavnice do meja OGRSKE. Nato ob mejah Ogrske do reke, imenovane DRAVA.

Znotraj teh imenovanih meja sta Središče (Polstrow) in ORMOŽ (HOLRMUOS), kar vse spada pod salzburško cerkev.«

ZEMLJIŠKA GOSPOSTVA V ORMOŠKI KRAJINI

GOSPOŠČINA ORMOŽ

V drugi polovici 15. stoletja se je iz nekdanjih salzburških fevdov v rokah gospodov Ptujskih in drugih fevdnikov polagoma izoblikovalo ormoško zemljiško gospostvo, ki so mu ob prehodu v novi vek dali končno obliko prvi lastniki iz rodbine SZEKELY (Zekel, Zeckel).

URBAR IZ LETA 1486

Prvi podrobni popis podložniške zemljiške posesti gosposčine Ormož je ohranjen iz leta 1486.⁴

Urbar, ki so ga tega leta izdali grofje Schaumbergi, je rabil pozneje rodbini SEKELI za prvi popis njihovih podložnikov.

Po omenjenem urbarju so bili podložniki upravno razdeljeni na dva urada, v gornji in spodnji urad.

V gornjem uradu je bilo 22 vasi in v njih 127 naseljenih ter 64 (34 %) pustih ali nenaseljenih kmetij, skupno 191 kmetij.

V spodnjem uradu je bilo samo 16 vasi in v njih 99 naseljenih ter 111 (53 %) pustih ali nenaseljenih kmetij, skupno 210 kmetij. V obeh uradih je imelo zemljiško gospostvo Ormož podložnike v 38 vaseh; v njih je bilo skupno 226 naseljenih ter 175 (77 %) nenaseljenih ali pustih kmetij; vseh je bilo nad 400.

Podroben pregled urbarja kaže, da je bilo največ opustelih kmetij v ravninskih vaseh od Središča do Ormoža in Velike Nedelje. Tu so v zadnjih dveh desetletjih plenile in pustošile trume divjih Turkov ter vojske cesarja Fridrika in ogrskega kralja Matije. Tako je bilo na primer v Grabah med 23 kmetiji 13 pustih, v Frankovcih od 23 kmetij kar 19, v Loperšicah od 22 kmetij 14 pustih, v Ivanjkovcih od 18 kmetij 10 nenaseljenih.

Morda bo za tega ali onega tudi zanimivo, če navedemo imena nekaterih vasi in nekaj imen in priimkov tamkajšnjih slovenskih kmečkih gospodarjev, podložnikov ormoškega gradu.

VASI V GORNJEM URADU

TRGOVIŠČE (Altenmarkt) ima dve naseljeni in šest pustih kmetij. Imena: Žigman, Kozel, Ribič.

SENEŠCI imajo samo štiri kmetije. Imena: Majcen, Kozel, Benedikt.

CVETKOVCi (Mayerhoffen) imajo devet naseljenih in sedem pustih kmetij. Imena: Ivanuš, Antol, Janžekovič, Stainer, Veselko, Gal.

OSLUŠEVCI imajo pet naseljenih in štiri nenaseljene kmetije z imeni: Jarmerk, Tomaž, Rogina Martin, Kokol, Tomaž Krajnec.

BRESNICA ima samo tri kmetije z imeni Jakob Vajda, Jančec, Kozjirep.

V PODGORCIH ima ormoški grad šest kmetij, ki so vse puste.

SEJANCI (Nyder Ror an der Selnitz) imajo sedem naseljenih in samo eno nenaseljeno kmetijo. Imena: Andrej Kramar, Peter Bratecov sin, Antol, Arne Veselkov sin, Klement, Juri Krapinčak.

SAVCI (Suaren) imajo osem naseljenih in štiri puste kmetije. Imena: Jurij Sratošič, župan Mihal, Mihal Janžekov sin, Jurij Lajh, Jurgec, Kolar, Jank Solt-nik, Surk, Križan Stulnik.

RUCMANCI so velika vas, imajo 20 naseljenih in tri puste kmetije. Imena: Jakob Ivanič, Jakob Belčič, Jurij Rep, Gregor županov hlapec, Urban Matošič, Urban Subotič, župan Jakob, Miklaš, Štefan Heric, Mihael Lah, Mate Murkovič, Gregor Ivanuš.

KORAČICE imajo štiri naseljene in šest pustih kmetij. Imena: župan Obran, Peter Sitek, Majtaž Soutiack, Walchobitza, Pavel Osel.

HRANJIGOVCI so srednje velika vas; imajo pet naseljenih in šest pustih kmetij. Imena so: Veselko, župan Peter, Štefan Malec, Gregor Prasec, Modrinjak, Mikše, Podplatnik.

HARDEK je bil v tem času velika vas, saj ima kar 22 naseljenih in samo tri puste kmetije. Imena: Janžek Zadravec, Jakob Brežnik, Blaž Mesijarič, Marko Šahonica, Mate čevljar, Martin Benedič, Pavel Novak, Ivan Šikovec, Matej Vurčica, Štefan Granda, Pavel Krabar, Mišel Mlinar.

VASI V SPODNJEM URADU

GRABE so velika vas, zaradi svoje lege v ravnini in ob ogrski meji močno izpostavljene tujim napadom in pustošenju. Zato imajo samo deset naseljenih in 13 pustih kmetij. Njihovi prebivalci so z njih ali zbežali ali pa so bili pobiti.

Imena so: župan Peter, Mihal Brumec, Kupina, Janže Gerdeniš, Valent kovač, Arne Petek, Zorko, Antol Zadravec, Brežnik, Jakob Mikolnjač, Mihal Liška.

KRIŽ(A)NA VAS (Krisendorf) nekje ob Dravi med Grabami in Frankovci je bila v tem času skoraj že popolnoma izumrla. Imela je samo še tri naseljene kmetije in enajst pustih ter je pred letom 1600 popolnoma propadla. Imena: Makoter, Pulič, Pavel Froša, Tomaž Fulčič.

OBREŽ: tu ima ormoški grad le polovico kmetij; od teh so štiri naseljene, osem jih je pustih. Imena: Simon Makoter, Borkovič Martin, Ivan, Simon, Štefan, Pavel čevljar, Martinec, Ožbalt.

FRANKOVCI so skoraj na robu propada, imajo samo še štiri naseljene kmetije in kar 19 pustih ali nenaseljenih. Imena: Andrej Stulnik, Klemen, Matej, Petermanič, Jutroša, Matej Herzog. Dosti na boljšem niso LOPERŠICE (Rueprechtsdorf), ki imajo osem naseljenih in 14 pustih kmetij. Imena: župan Jakob, Vrančič, Pavel Grol, Matej Ivanič, Ožbalt, Pavel Belobrad, Zorko Martinič, Matej Gralič, Ivanuš, Peter Tosič, Krajnc, Kuš.

PUŠENCI so že mnogo na boljšem, imajo deset naseljenih in samo štiri nenaseljene kmetije. Imena: Martin Toplak, Jutroša.

PAVLOVCI so na slabšem; imajo samo štiri naseljene in osem pustih kmetij. Imena: Maufort, Zlatarič, Mišel, Kostreka, Simon, Benedikt, Štefan, Martin Toplak.

MIKLAVŽ (Zw Sand Nicla) je že ves drugačen, ker je med hribi in oddaljen od glavne ceste, ki vodi od ogrske meje proti Ptujju. Ima 18 naseljenih

kmetij in samo dve pusti. Imena: Matej, Filip, Urban, Jakob Jelen, Martin mesar, Krznar, Ivan, Scratula, Gregor Mesopust, Jurij Vogrin, Petrič, Štefanica (= Štefanova vdova).

UZMETINCI so manjša vas, imajo samo šest naseljenih in štiri puste kmetije. Imena: Petrič, Vrančič, Matej Janžek, župan Nikolaj.

Slično je v SLANČJI VASI (zw Lanestorf), ki ima šest naseljenih in dve pusti kmetiji. Imena: Jurij Gutleben, Valenčič, Ferbežar, Jurij Turk.

ŠALOVCI so velika vas; skoraj vse kmetije pripadajo nemškemu redu pri Veliki Nedelji; ormoški grad ima tu samo tri kmetije.

VELIČANE so manjša vas; imajo šest naseljenih in šest pustih kmetij. Imena: Gregor Košič, Simon, Kostenjak, Gašpar.

Še manjši so ŽEROVINCI s štirimi naseljenimi in s prav toliko pustimi kmetijami.

IVANJKOVCI so sicer večja vas, ki pa imajo samo osem naseljenih in deset pustih kmetij. Imena: Jurij Majnec, Rupert, Muhl, Križan, Jakob Lebak, župan Pavlek, Ilijaš, Kitek, Bratko, Cvetnik.

V gornjem pregledu niso navedene vse vasi niti vsi podložniki, posestniki in uporabniki kmetij. V urbarju so vpisana imena tudi na tistih kmetijah, ki so sedaj puste. To so imena zadnjih posestnikov, preden je kmetija opustela.

Vsi podložniki zemljiškega gospostva Ormož so morali dajati svojemu gosposdu določene dajatve v denarju in živilih. Poleg tega pa so morali opravljati gradu tudi tako imenovano ročno in vozno tlako, ki je bila navadno za kmeta največje breme.

VINOGRADNIŠTVO V ORMOŠKI KRAJINI OB KONCU SREDNJEGA VEKA

Vinogradniška posest v vzhodnih Slovenskih goricah je nastala kakor tudi druge s krčenjem primerne sveta na južnih pobočjih slemen neodvisno od naselitve ali kolonizacije po vaseh in kmetijah.

Zemljiški gospod je navadno določil večje zemljišče za izkrčenje in za nasad vinograda. Posamezne dele je razdelil tistim, ki so želeli postati obdelovalci ali uporabniki (»hasnovalni lastniki«) vinogradov. Ti so običajno skupno opravili krčenje. Oblike posameznih vinogradniških parcel so se ravnale tudi po oblikovanosti terena. Tako so največkrat nastali delci kot dolgi pasovi, ki so se z vrha spuščali v dolino. Zaokrožen del tako nastalih vinogradov z značilnimi pasovi se je imenoval gora, gorice (Berg). Na gornjem delu tako nastalih vinogradov so si uporabniki ali sogorniki postavili lesene hrame, ki so jih v novejšem času nadomestile zidanice.

Zanimanje za napravo in izkoriščanje vinogradov je bilo že v srednjem veku prav veliko. Uporabniki so bili kmetje podložniki, ki so imeli nekje v vasi svojo podložniško kmetijo in so na njej živeli, pa tudi svobodni ljudje: meščani iz raznih mest, plemstvo svetnega in cerkvenega stanu in zlasti samostani. Za obdelovanje je skrbel vsak sam, kakor je vedel in znal. Kmetje so navadno obdelovali vinograde sami, meščanstvo in plemstvo pa si je pridobilo iz množice nezaposlenega kmečkega proletariata ljudi, ki so se naselili na »gori« v njihovih vinogradih in jim proti plačilu in odškodnini v naravi opravljali vinogradniška strokovna dela. Tako se je začel polagoma razvijati poseben sloj viničarjev (Weinzurl), ki pa tja do začetka 19. stoletja nima tistih značilnosti kakor pozneje.

Iz vinogradniške posesti ni nastajalo nobeno posebno podložniško razmerje. Zato so bili na »gori« kot uporabniki vinogradov v istem pravnem položaju kmetje podložniki, meščani in predstavniki plemstva. Vsi so imeli skupno ime »nagornjaki« ali »sogorniki« (Bergholden). Njihov gospod, pravi lastnik vinogradniškega zemljišča (Bergherr), je prejemal od svojih sogornikov vsako leto

vneprej določeno količino vinskega mošta, ne glede na letino in dejanski pridelek. Količina dajatev je bila v glavnem odvisna od velikosti vinograda. Graščaki, lastniki vinogradniških zemljišč, so imeli vse te dajatve skrbno popisane v posebnih knjigah. Navadno so te knjige imenovali REGISTER gornine ali vinske desetine. Poleg gornine je moral namreč vinogradnik tlačan dajati od svojega vinograda zemljiškemu gospodu še deseti del od vinskega pridelka, desetino.

Fevdni lastnik vinogradniških zemljišč je seveda budno pazil, da so vsi sogorniki vinograde skrbno obdelovali. Če kdo tega ni storil ali nekaj časa vinograd zanemarjal ali če ni pravočasno oddal predpisane dajatve, je izgubil pravico do vinograda in graščak ga je dal v uporabo komu drugemu.

Pravice in dolžnosti sogornikov in njihovih gospodarjev gorskih gospodov so obravnavali na posebnih zborih ali večah. Tu so sodili o svojih sporih po starem običajnem ali ljudskem pravu, ki se je ohranjalo iz rodu v rod. Listine nam v tej zvezi govorijo o »gorskih pravnih«, zapisi o teh zborih in o pravnih običajih v zvezi z vinogradništvom pa so bili zapisani v tako imenovanih »gorskih bukvah«. Te so bile izdane za Štajersko že leta 1543 in prevedene v slovenščino leta 1582.⁵

REGISTER VINSKE DESETINE IZ LETA 1482

Ormoško zemljiško gospostvo s sedežem v ormoškem gradu je imelo poleg kmečkih podložnikov, popisanih v prejšnjem poglavju, v fevdalni lasti še izredno obsežno vinogradniško posest skoraj po vseh vrhovih vzhodnih Slovenskih goric od Sloma in Podgorcev do Koga in Jastrebcov ob ogrski meji.

V ohranjenem registru iz leta 1482 so popisani večinoma kmečki podložniki, ki so dajali od svojega vinskega pridelka v vinogradih po številnih goricah in vrhovih graščaku vinsko desetino.⁶

Gospoščina Ormož je imela svojo vinogradniško posest organizirano v dveh uradih prav tako kakor kmečko.

GORNJI URAD je obsegal severozahodni del od Brezovcev in Sloma, Rucmancev in Mezgovcev, Koračic in Ključarovcev do Lešnice. Skupno je zajel 42 vasi ali naselij z 256 sogorniki. V tem uradu je imelo vinograde tudi 30 meščanov iz Ormoža.

SPODNJI URAD je zajel vinogradniško posest v ormoškem predelu Slovenskih goric od Pavlovcev do Žerovincev, Veličan, Brebrovnika, Slanjče vasi, Koga, Jastrebcov in Godenincev. Obsegal je 30 vasi ali naselij z 229 sogorniki.

Skupno je imela gospoščina Ormož v Slovenskih goricah v dveh uradih vinogradniško posest, ki jo je izkoriščalo in dajalo od nje letne dajatve v vinu ali moštu 485 sogornikov v 72 vaseh ali naseljih.

VASI IN IMENA SOGORNIKOV

GORNJI URAD:

V TRGOVIŠČU je bilo sedem sogornikov. Imena: Jakob, Mate Gošl, mesar Štefl, Mihel Črnič, vrvar Peter, Peter Grašap.

CVETKOVCI imajo deset sogornikov z vinogradi v Podgorskem vrhu. Imena: župan Peter, Stane, Andrej, Pavel, čevljar Juri, Bratoša.

PODGORCI imajo šest sogornikov z vinogradi v Podgorskem vrhu. Imena: Jurše, Primož Prasec, Jurij Zdonec, krojač Jurij itd.

NIDERROR (Sejanci): 16 sogornikov z vinogradi nad Podgorci in drugje. Imena: Urban, Nikolaj Ulrikov sin, Peter Belec, Kelemen Kramar, Marko Gerdič, Jakob Vajdič, Jurij Striglavec, Jakob Male, Štefek mesarjev sin, župan Pavel.

OBERROR (Bratonečice): enajst sogornikov z imeni: Mihel Sok, Janžo Muršelič, Gregor Pfeifer, Kelemin, Andrej Valpotič, Gregor Kiš, Anton Schutz, Veselko.

SAVCI: dvanajst sogornikov z imeni: Križan Stulnik, Jurij Bratič, župan Miha, Janko, Matej Frančič, Golobač, Petrič, Jakob.

SPODNJI URAD:

V MIHALOVCIH je 16 sogornikov. Imena: župan Arne, čevljar Tomaž, župan Makoter, Ivanuš, Boštjan Tuc, Andrej Walfart, Kog Mate, Andrej Točič, Pavel Lubenič.

IVANJKOVCI: 15 sogornikov z imeni: krojač Benedikt, Lukač, Jurij iz Veličan, Ulrik Brand, Jurij Marin, Pavel Grdoša, Gregor Jakobov sin, Pavel Marinov sin, Ivan Balh.

SLANJČA VAS: 20 sogornikov z imeni: Matej Valenčič, Murko, Tomaž Kušovič, Martin Zechmaister, župan Miha in mnogo samo krstnih imen, ki pričajo, da se priimki še niso v tem času prav razvili.

KOG: — Tu ima ormoški grad samo šest sogornikov, mnogo več jih ima komenda Velika Nedelja. Imena ormoških sogornikov: Janžo Forduš, Štefek Lukačič, Rupert Babin, Mate Nemeč, župan Tomaž, Gregor Kristanič.

GORNJI ŠALOVCI: 13 sogornikov z imeni: Djurdj Kuharič, Miklavž Kostrc, Pavel Samuša, Kelemen Bagnar (kolar).

Tudi kmečki podložniki iz ravninskih vasi so imeli v gorskem zakupu vinograde.

OBREŽ ima 17 sogornikov z vinogradi večinoma v Brebrovniku. Imena: Peter Jorglinič, Janžo Makoter, Ivan Jurjak, Jurij Golak, Andraž Klepec, Štefan Novačič, čevljar Ivan, Vido Jurjak, Ivanuš Kostenjak, Andrej Mrzлак, Ulrik Kramer, Ivan Novak.

PUŠENCI imajo enajst sogornikov z vinogradi v Brebrovniku. Imena: Ivan Jutroša, Jurij, Matej, Matej Kiklovič, župan Janže, Blaž županov hlapec, Klement Frančič.

KOMENDA VELIKA NEDELJA

Razvoj Velike Nedelje kot naselbine spremljamo od leta 1200, ko so gospodje Ptujski v službi salzburških nadškofov pregnali Ogre od Pesnice tja za Ormož in Središče. Tedaj so podelili ozemlje okrog sedanje Velike Nedelje bratom nemškega križarskega reda v Jeruzalemu, kakor se je tedaj križniški red uradno imenoval.

Z listino iz leta 1222 je Friderik Ptujski potrdil nemškemu redu posest okrog Velike Nedelje (in Dominico) in polovico dohodkov od desetine v celotnem okraju.⁷ Nekaj let pozneje so križniki dobili v posest tudi cerkev pri Veliki Ne-

delji. Ta je postala središče obsežne prazupnije nemškega reda za celotni ormoški okraj s podružnicami v Ormožu, Središču in pri Miklavžu.

Zemljiška posest nemškega reda pri Veliki Nedelji je bila sprva skromna. Počasi se je večala z raznimi darovi in volili zlasti gospodov Ptujskih, gospodov iz Kunšperka in tistih iz Podsrede. Tudi slednji dve rodbini sta imeli obširno zemljiško posest na Ptujskem polju in v Slovenskih goricah.

V 15. stoletju je povečevanje zemljiške posesti prenehalo. Njen obseg je razviden iz ohranjenega urbarja iz leta 1486.⁸ To je obdobje ogrskih vojn in turških napadov, ko je bilo mnogo kmetij in celo vasi hudo opustošenih in popolnoma uničenih.

URBAR IZ LETA 1486

Po podatkih urbarja je imela komenda podložnike v 13 vaseh, kjer je bilo skupno samo 46 kmetij, 2 polovični kmetiji in 31 domcev (želarskih domačij).

V vasi *Velika Nedelja* (Suntagsdorf) je bilo samo šest kmetij in 29 domcev; v *Trgovišču* deset kmetij, v *Cvetkovcih* samo dve, v *Mihovcih* (Tiefenau) tudi samo dve, v vasi *Oberror* (danes Bratonečice) šest kmetij, v *Šardinju* štiri, v vasi *Stanovno* tri, v *Brebrovniku* dve kmetiji, v *Šalovcih* devet kmetij. Skoraj v vseh teh vaseh je imela tudi gosposčina Ormož svoje podložnike.

Komenda Velika Nedelja je po istem urbarju imela lepe dohodke od gornine sogornikov, ki jih je bilo v *Hermancih* celo 45, v *Slanjči* vasi pet in v Gornjem *Brebrovniku* trije.

Vinsko desetino od podložnih vinogradnikov si je komenda delila z vsakokratnim lastnikom gosposčine Ormož. Po podatkih urbarja iz leta 1486 je prejela vinsko desetino od 881 vinogradnikov v 52 vrhovih (goricah) od Osluševskega vrha na zahodu do Kajžarja in Koga na vzhodu.

Žitno desetino je komenda prejela od kmetij v celotnem ormoškem okraju. Vendar si je to desetino kakor vinsko delila z ormoško gosposčino. Komenda je prejela žitno desetino v vaseh od Trgovišča, Tomaža in Žerovincev, Koga, Godenincev in Središča do Obreža in Pušencev pri Ormožu. Skupno je prejela žitno desetino v 57 vaseh od 409 kmetij.

NEKAJ IMEN IZ URBARJA

SREDIŠČE:

Tudi Središčani so kot tržani dajali žitno desetino komendi Velika Nedelja. Imena tržanov: Matija Bokolič, mesar Martin, Jurij Vranšjak, Pavel Vogrin, Matej Urbanič, Boštjan, Gregor, Luka Merzlak, Benedikt, Valent, Valent Kos, Horvat, Dobrota, Koskoneg, Filipič, Jančec, Sundarič, Jurij Pašjak, Marin Krabar, Pileplec, Petrič, Andrej kolar, Krajnec, Veloša, Benedikt, Vitina Udalrikov (sin), Simon Puklavice.

OBREŽ: Tomaž Dravnik, Vido Majhenovič, Pavel Cocel, Gašpar Urbanič, Vido Jurič, Ivan Marlak, Jurij Golek, Martin Volkarič, Andrej Poderk, Gašpar Zagorec, Peter Kuharič, Meško.

PUŠENCI: Urbar ima vpisana samo krstna imena brez rodbinskih, ki so v tem času še v nastajanju. Imena: Tomaž, Rupert, Pavel, Lenart, Blaž, tkalec župan Janže.

LAHONCI: Krabonja, Mesarič, Jutroša, Lepošič, Martin Homašič, Moder-njak, Janžo Koren, Martin Vajda, Jakob Brabona, Jakob Mesarič, Petrovica (vdova).

OBERROR: župan Matej, Peter Plohl, Jakob Petek, Gregor Kušar.

SAVCI: Jurij Lah, Mihel Sok, Jurij Bratošič, Janžek, Ivan Petrov sin.

ORMOŽ — OBMEJNO MESTECE NAD DRAVO

Ugodna lega na diluvialni terasi nad enotno strugo Drave ob prehodu v Podravinsko-Medmursko ravan je bila že v prazgodovinski dobi odločilna za nastanek naselja na tem prometnem križišču.

Na tem mestu zraste v zgodnjem srednjem veku kmetiško naselje, ki deli tja do 13. stoletja usodo ostalih slovenskih selišč v mejni krajini ali marki.

Ko si gospodje Ptujski okrog leta 1278 sezidajo tu utrjen stolp, naselje kmalu preraste v tržno središče in počasi v pravo mestno naselbino obrtnikov in trgovcev.

Mestne pravice podele Ormožu gospodje Ptujski leta 1331.

Skozi vsa stoletja fevdalnega obdobja je Ormož tako imenovano patrimonialno mesto; fevdalni gospodar mesta je vsakokratni posestnik zemljiškega gospostva in gradu Ormoža

Mesto ima svojo samoupravo; meščani si iz svojih vrst volijo in postavijo mestnega sodnika, vendar s privolitvijo in vednostjo gospostva (graščaka).

Potem ko so gospodje Ptujski izumrli, je leta 1438 prešlo mesto Ormož v gradom in zemljiško posestjo v last fevdalnih rodbin Schaumbergov, Frankopanov, Sekelijev, Pethejev, Königsackerjev. Ob zatonu fevdalizma leta 1848 pa zaživi v novih razmerah v samostojno mestece z lastno občinsko upravo, vendar brez statuta samostojnih mest.

ORMOŽ — ORMOSD — HOLERMUS — HOLRMUOS — FRIDAW — FRIEDAU

V listinah, ki so se nam do danes ohranile, naletimo prvič na ime sedanjega Ormoža leta 1273.⁹ V listini iz tega leta je med pričami Friderikom Ptujskim, župnikom Konradom iz Ptuja itd. imenovan tudi vitez Fric iz ORMOŽA, v izvorniku »FRIZO DE HOLERMUOS«.

Najstarejše ime naselbine na mestu sedanjega Ormoža je torej Holermuos, tudi Holrmus, kakor so ga zapisali nemški pisarji, nevešči slovenskega jezika in celó domačega (ormoškega) narečja. Jezikoslovci novejšega časa menijo, da je sedanje ime Ormož nastalo iz imena HOLERMUS ali HOLRMUOS v naslednjih jezikovnih prehodih: OLERMUS — OLRMUS — ORMUS — ORMUŠ — ORMUŽ — ORMOŽ.

Pod imenom Holermus se javlja Ormož v listinah do sredine 14. stoletja tudi v nemško pisanih listinah. Od tega časa dalje imenujejo nemško pisani viri

mesto in grad Ormož vedno FRIDAW, pozneje Friedau, latinsko pisani viri madžarskega ali hrvatskega porekla pa vedno ORMOSD, Ormosdinum (oppidum). Prvič se to ime pojavi v listini iz leta 1478.¹⁰

Ime FRIDAW je dobil Ormož po Frideriku Ptujskem okoli leta 1278.¹¹

OKROG LETA 1278 — ORMOŽ — GRAD OB MEJI

Pred približno sedemsto leti je kmetiško naselje na mestu sedanjega Ormoža doživelo veliko spremembo, ki je polagoma prinesla razvoj vasi v trg in pozneje v mesto.

Tedaj je namreč FRIDERIK PTUJSKI v vojni, ki jo je bil začel kralj Rudolf Habsburški proti češkemu kralju Otakarju II., stopil na stran Habsburžana in mu poslal na pomoč 200 oboroženih konjenikov.

Kralj Rudolf ga je po zmagi leta 1276 bogato nagradil. Zastavil mu je grad in mesto Ptuj, obenem pa mu je dovolil, da si na svojem ali v fevd danem zemljišču na meji ogrskega kralja postavi GRAD. (»... bey den gemerchtn des Kunigs zw vngrn behausung zethun...«)

Gospodje Ptujski so seveda le poredkoma bivali v novo zgrajenem gradu (Fridaw) ob vasi Holermus. Stalno so imeli v službi nižje viteze, ki se skozi 50 let pojavljajo v listinah z imenom »Ormoški« (von dem Holrmues«). Bivali so v ormoškem gradu in so kot kastelani ali grajski poveljniki neposredno upravljali zemljiško posest svojih gospodarjev in svojo lastno.

Okoli leta 1300 je *vas Ormož* že prerasla v *trg* po zaslugi svojih gospodarjev gospodov Ptujskih. V salzburškem fevdnem zapisniku iz leta 1293 je omenjen tudi TRG ORMOŽ (»in foro Holrmus«). Tudi salzburški urbar iz leta 1322 imenuje Ormož *trg*.

LETA 1331 — ORMOŽ (HOLERMUES) DOBI MESTNE PRAVICE

O tem važnem dogodku za nadaljnji razvoj Ormoža poroča listina, ohranjena samo v prepisu, ki sta jo 2. maja 1331 izdala Herdegen Ptujski, deželni maršal štajerski, in njegov brat Friderik.

Oba sporočata, da sta podelila svojim *meščanom* v Ormožu (»Holler-mues«) in vsem njihovim naslednikom vse pravice in svoboščine, ki jih imajo meščani mesta Ptuja.¹² — Obenem obljubita, da bosta v najkrajšem času izdala ustrezno listino (mestne privilegije ali pravice) po posvetovanju s kastelanom (ormoškim) in z mestnim sodnikom ter z dvanajstimi mestnimi svetovalci. S Herdegovim pečatom na listini se oba Ptujška zavežeta zase in za svoje naslednike, da bodo mestu podeljene pravice imele trajno in nepretrgano veljavo.

Listino je pečatilo tudi več prič. Med njimi so sodnik in pisar mesta Ptuja, kastelan Vulging iz Ormoža, ormoški mestni sodnik in Gregec, ormoški meščan.

Pravice in svoboščine mesta Ptuja so bile sicer zapisane šele leta 1376, dejansko pa so bile v veljavi, kakor pravi statut sam, že v začetku 14. stoletja.

Iz ohranjenega statuta mesta Ptuja iz leta 1376 je mogoče preučiti vse značilnosti samouprave in gospodarskega življenja srednjeveških avtonomnih mest. Vse to velja seveda tudi za mesto Ormož.

MESTNA SAMOUPRAVA

V 13. stoletju si meščanstvo v boju za svojo neodvisnost od mestnih gospodov pribori in ustvari *mestno avtonomijo* ali *samoupravo*. Ta se izraža zlasti v samostojni upravi in sodstvu ter v svojevrstnem razvoju gospodarstva.

Pravni položaj mesta določa *mestno pravo* ali *mestni statut*. Ta vsebuje mestne pravice ali privilegije.

Po statutu so meščani osebno svobodni, zato jim sodijo po posebnem pravu, imenovanem *mestno pravo* (*Stadtrecht, ius civile*). Zato ima vsako mesto lastno sodišče, ki sodi vsem meščanom in tistim, ki bivajo na območju mesta. To *mestno območje*, imenovano tudi pomirje ali obgradje (*Burgfrid*), se širi zunaj mestnega obzidja in je točno določeno z mejniki. Meščani so navadno vsakih sedem let v svečanem obhodu z glasbo in streljanjem objezdili in obhodili to pomirje in zlasti mladini točno pokazali, kje so posamezni mejniki pomirja, da bi pozneje znala braniti pravice mesta proti fevdalnim zemljiškim sosedom.

Skupnost vseh meščanov (*Bürgerschaft, Gemain, Gemeinde, gmajna, communitas civium, komuna*) voli svoje predstavnike v *mestni svet* (*Rat*). V notranjem mestnem svetu sedi navadno dvanajst najuglednejših in najpremožnejših meščanov. Ti volijo iz svojih vrst mestne uradnike ali funkcionarje. Najvišji med njimi je *mestni sodnik*, ki je najvišji uradnik mestne samouprave in mestnega sodišča, ki ga sestavljajo člani notranjega sveta.

Mesta so imela navadno samo pravico do tako imenovanega nižjega *sodstva*. To je zajemalo zasebne pravde, premoženjskopravne zadeve in nižje kazensko sodstvo. Višje kazensko sodstvo (*Kriminalgericht, »krvava rihta«*) je bilo organizirano za območje ene ali več gosposčin povsem drugače in je spadalo pod oblast deželnega vladarja.

V mestu se smejo ukvarjati s trgovino in z obrtjo samo pravi *meščani*, tisti, ki so bili sprejeti v meščansko zvezo. Vanjo pa je sprejet neoporečen obrtnik ali trgovec, ki stanuje in dela v mestu ali se namerava tam naseliti, če ima v mestu lastno hišo ali jo namerava kupiti.

Ob sprejemu se mora tak novi meščan obvezati s posebno meščansko prisego, da bo poslušen mestni oblasti. Tedaj mora tudi plačati poseben prispevek v mestno blagajno.

Tako je vsako srednjeveško mesto predstavljalo sklenjeno naselbino trgovcev in obrtnikov, ki so se delno ukvarjali tudi s kmetijstvom. Na zunaj nastopajo meščani kot samostojni ročni delavci in podjetniki. Po vrstah udeleževanja in obrti se združujejo v posebna združenja, imenovana *cehi* (*Zunft*). Ti urejajo njihove delovne razmere in delo. Izdelke sicer delajo za trg, vendar le toliko, da se morejo dostojno preživljati. Vsak *ceh* sprejme samo določeno število samostojnih mojstrov in samo ti so upravičeni opravljati javno priznano obrt. Skozi stoletja so mestnim obrtnikom delali hudo konkurenco podeželski priučeni, nekvalificirani obrtniki, ki seveda niso mogli biti člani cehovskih združenj. Listine jih imenujejo »*Störer, Fretter*«. Mestnim trgovcem je povzročala dosti preglavic trgovina, s katero so se ukvarjali ljudje na deželi in tudi go-

spoščine (Gayhandel). Za gospodarski razcvet mest so bili poleg primernega zaledja važni predvsem tedenski in *letni sejmi*. Tu so se neposredno izmenjavale dobrine med domačimi in tujimi obrtniki in trgovci ter potrošniki iz mesta in okolice. Letnih sejmov so se smeli udeleževati tudi tuji trgovci, ki jim je bilo sicer kot tujcem med letom prepovedano prodajati blago v drugih mestih. To pravico so imeli samo domači trgovci.

Vsi obrtniki in trgovci so uživali v času letnih sejmov — le-ti so trajali po teden dni ali celo več — posebne ugodnosti, udeleženci pa štirinajst dni pred sejmom in po njem posebno zaščito svojega življenja in premoženja (»sejemski mir«). V času sejmov je mirovalo tudi vse zasebno pravno in nižje kazensko sodstvo.

Prebivalstvo mest se je delilo na maloštevilne zastopnike plemstva in duhovščine in *meščanstvo*, ki je predstavljalo sloj obrtnikov in trgovcev. Ti so bili po današnjem pojmovanju samostojni proizvajalci in posredovalci potrošnih dobrin.

Mestni proletariat so sestavljali gostači (Inwohner), ljudje brez lastnih nepremičnin, dninarji, hlapci, dekle in druga služinčad. Vsi so bili sicer osebno svobodni, če so nemoteno vsaj leto dni uživali »mestni zrak« (»die Stadtluft macht frei«), gospodarsko pa so bili odvisni od ostalih mestnih slojev.

PRAVICE MESTA ORMOŽA V URBARJU IZ LETA 1486

Po 150 letih so temeljne pravice mesta Ormoža navedene v urbarju iz leta 1486, ki potrjuje mestu samostojno sodišče, lastno ozemlje in vse pravice nad njim (pomirje -Burgfrid) ter pravico, da si meščani izmed sebe volijo in postavljajo sodnika, vendar s privolitvijo in z vednostjo gospostva (»... doch mit der herrschaft willen und wissen«).

Za gospodarski dvig obmejnega mesteca je poskrbel njegov novi gospodar Jakob SEKELI z novimi *letnimi sejmi*.

Cesar Maksimilijan je namreč na njegovo prošnjo leta 1497 podelil sodniku in meščanom mesta Ormoža (Fridaw) dva navadna letna sejma na dan Marije Magdalene in na dan sv. Martina¹³. Obenem je dovolil, da prestavijo tedenski tržni dan, ki je bil dotlej ob nedeljah, na ponedeljek. Vsem, ki prihajajo na letni in tedenski sejem ali obiskujejo te sejme s svojim blagom, se zagotavlja štirinajst dni prej in pozneje »svoboda, mir, spremstvo in varstvo«; vsem pa, ki bi imenovanim delali na poti ovire, je zagroženo s kaznijo 20 mark v zlatu.

ORMOŽ OB ZATONU SREDNJEGA VEKA

V drugi polovici 15. stoletja so vse slovenske in predalpske dežele doživljale hude čase.

Ko so izumrli *grofje Celjski* (1456), se je začela dolgotrajna vojna za njihovo obširno zemljiško posest, ki je končno pripadla pretežno cesarju Frideriku. Bojujoče se vojne stranke so najemale slabo plačane najemniške čete, te pa so ropale in plenile po deželi ter povzročale splošen propad in obubožanje prebi-

valstva. Tedaj so se tem nadlogam pridružile še nove. To so bili nenadni napadi *Turkov*, ki so leta 1453 zasedli Carigrad in v naslednjem desetletju uničili bolgarsko, srbsko in bosensko srednjeveško državo. Od leta 1469 so začeli usmerjati svoje napade v slovenske dežele, na Kranjsko in slovensko Štajersko, kjer so zlasti trpeli ravninski predeli ob Dravi od Središča in Ormoža do Ptuja in Maribora.

Ko so bili naši kraji po turških navalih že močno izčrpani in opustošeni, so jih prizadele nove vojne nesreče.

Nemški cesar *Friderik* in ogrski kralj *Matija* ali kralj *Matjaž*, kakor ga imenuje slovenska narodna pesem, sta začela dolgotrajno, uničujočo vojno.

Najemniške čete v službi cesarja *Friderika* so prizadejale Salzburgu, cesarjevemu nasprotniku, in njegovi posesti na Štajerskem: Ptuju, Ormožu, Središču, Borlu, Slovenskim goricam, Ptujskemu polju in Halozam veliko gorja.

Velik del te posesti je končno obdržal v svoji lasti kralj *Matija*, čigar čete niso kakor *Friderikove* po deželi morile in požigale.

Še preden je bil med obema nasprotnikoma sklenjen mir, je kralj *Matija* nenadoma umrl. Tako je *Frideriku* uspelo, da je s pogajanjem dobil vse kraje, mesta in trdnjave na Štajerskem, ki so bile dotlej v rokah kralja *Matjaža*. Tedaj so tudi salzburska mesta *Ptuj*, *Brežice*, *Sevnica* pripadle cesarju in Habsburžanom.

MESTO MENJA GOSPODARJE

V tem času je bil *Ormož* (mesto in grad) z zemljiško posestjo v vzhodnih Slovenskih goricah v lasti plemiške rodbine *SCHAUMBERG*. Ana, sestra *Friderika*, zadnjega gospoda *Ptujskega*, je bila namreč poročena z grofom *Schaumbergom*, ko je po letu 1438 podedovala grad in mesto *Ormož* z mitnino, sodiščem ter gornjim in spodnjim uradom (kmečkih podložnikov), trg *Središče* in vse ozemlje v Slovenskih goricah med *Pesnico*, *Ščavnico* in *Dravo* ter ogrsko mejo.¹⁴

Grofje *Schaumbergi* so leta 1486 po dolgem obotavljanju končno le izročili za doto svoji sestri *Barbari*, poročeni z grofom *Dujmom Frankopanom*, gospodstvo in mesto *Ormož*, ki pa sta postala žrtev vojnih homatij.

Že naslednje leto (1487) so mesto in grad zasedle najemniške čete cesarja *Friderika*. Morale so ga sicer po krajšem času zopet zapustiti, toda ob odhodu je vojska mesto požgala (»castrum nostrum *ORMOSD* vocatum«). S seboj je odpeljala ujetega mladega *Mihaela Frankopana*, sina grofice *Frankopanske*, roj. *Schaumberg*.

Tedaj je obupana mati zaprosila ogrskega kralja *Matijo*, naj ji reši in odkupi sina. V zameno mu je ponudila grad in mesto *Ormož*.¹⁵ Ko je kralj izpolnil njeno prošnjo, mu je oboje tudi izročila. Kralj *Matija* je podelil leta 1489 gospodstvo *Ormož* z mestom in gradom ogrskemu stotniku *Jakobu SZEKELYJU DE KHEVENTU*, sposobnemu in vplivnemu poveljniku in svetovalcu, tedaj tudi poveljniku *Ptuja* in *Radgone* (v ogrskih rokah).¹⁶

Že leto dni prej je bil kralj *Matija* podelil *Jakobu SZEKELYJU* »za izkazano zvestobo in velike zasluge v vojni« s cesarjem *Friderikom* grad *BORL* (»*Borlyn*«) v *Halozah* tik nad *Dravo*. V začetku leta 1490 je bil *Jakob Szekely*, sposoben in častihlepen ogrski častnik in plemič ter novi zemljiški gospod *Ormoža* in *Borla*, v središču važnih vojaških in političnih dogodkov.

S pooblastilom ogrskega kralja Matije je vodil pogajanja s cesarjem Friderikom za sklenitev miru. Še preden pa so bila pogajanja končana, je kralj Matija 6. aprila 1490 umrl.

Tedaj je Jakob SZEKELY prestopil na stran cesarja Friderika, mu prisegel zvestobo, ponemčil svoje ime v ZEKEL in se trajno naselil v Ormožu. Plačilo za novo »zvestobo« seveda ni izostalo. Z listino, izdano 25. julija 1490 v Linzu, je podelil cesar Jakobu Zeklu mesto in grad Ormož (»die stat und Geschloss Frydaw«) z vsemi pritiklinami (zemljišči) proti pločilu 24.000 goldinarjev, ki jih je Zekel vedno zadolžnemu cesarju izplačal.¹⁷

Proti plačilu nadaljnjih 12.000 goldinarjev pa je cesar podelil Zeklu tudi grad Borl (»Geschloss Ankhelstain«).

Jakob ZEKEL (Zeckel) se je kot novi gospodar Ormoža kar dobro izkazal. Mestu je priznal njegovo samoupravo in skušal dvigniti obrt in trgovino ter zaceliti rane, ki so jih bili Ormožu in njegovemu zaledju povzročili turški napadi in dolgotrajna vojna med cesarjem Friderikom in kraljem Matijo. Pri novem cesarju Maksimilijanu je dosegel za mesto Ormož dva nova letna sejma, ki naj bi zopet dvignila gospodarstvo in blaginjo težko preizkušenega mesteca ob Dravi.

Plemiška rodbina Szekelyjev (ZECKEL) je gospodarila Ormožu nad sto let in je spadala sredi 16. stoletja v vrsto vplivnega in bogatega štajerskega plemstva. Proti koncu istega stoletja so začeli propadati. Okrog leta 1600 so bili hudo zadolženi in na robu propada. Velika večina njihove zemljiške posesti in dohodkov je bila zaradi dolgov zastavljena raznim upnikom.

Nekaj desetletij pozneje so SZEKELYJI — pod tem imenom jih poznamo v naši zgodovini — kot štajerska plemiška rodbina izumrli.

NEMIRNO ŠESTNAJSTO STOLETJE

PRODOR TURKOV V SREDNJO EVROPO

V prvih desetletjih 16. stoletja je turška država pod vladu slovitega sultana Sulejmana II. (1520—1566) z ognjem in mečem razširila svojo oblast čez Savo in Donavo in dosegla vrhunec svojega razvoja.

Leta 1521 so Turki po dvomesečnem obleganju zavzeli Beograd. Poleti 1526 so strahovito porazili mladega kralja Ludovika in njegovo vojsko pri Mohaču. Kmalu nato so osvojili Budimpešto in stali neposredno na meji rimsko nemškega cesarstva, na vratih srednje Evrope.

Spomladi 1529 se je sultan Sulejman pojavil z 250.000 vojaki in s 300 topovi pred Dunajem in ga skoraj mesec dni v krvavih bojih brezuspešno oblegal.

Leta 1532 se je hotel maščevati za ta svoj neuspeh. Zopet je zbral ogromno vojsko in se čez srednjo Ogrsko usmeril proti Štajerski in Dunaju. Ob štajerski obmejni trdnjavi Kisek (Güns) ga je zaustavil Nikola Jurišič s svojimi 700 vojaki. Skoraj mesec dni je maloštevilna posadka odbijala turške napade, dokler ni Sulejman opustil obleganja in se z vojsko spustil proti Gradcu, ne da

bi udaril proti Dunaju, od koder so se bližale cesarske čete Štajerski na pomoč. Turki so se obrnili na jug proti Lipnici in Mariboru, ki pa ga niso zavzeli. V Melju so zgradili lesen most za prehod čet, ki so na svoji poti po Slovenskih goricah in po Ptujskem polju morile, ropale in požigale. Del čet se je počasi valil proti Celju, glavčina pa proti Ptujju, ki ga Turki niso oblegali, in skozi Haloze ter ob Dravi na Hrvaško.

OBRAMBA PROTI TURKOM; »TURŠKI« DAVEK

Po letu 1532 so se na Štajerskem resno pripravljali, da bi uspešno odvrnili morebitne napade Turkov.

V Ptujju je bil sedež posebnega vojnega sveta v ta namen; mesto samo so izdatno utrjevali, v Gradcu pa naglo vlivali nove topove in kovali orožje ter pripravljali strelivo. V Ptujju so napolnili skladišča z orožjem in s hrano za oskrbovanje čet.

V Ormožu je dal leta 1540 Luka Sekeli, lastnik ormoškega gradu, na kraljev ukaz utrditi mesto z dodatnimi nasipi in okopi. Pri teh utrjevalnih delih so morali pomagati prebivalci štiri milje (sedem kilometrov) daleč okrog Ormoža.¹⁸

Vsepovsod so potekale mrzlične priprave v strahu, da bo sultan nenadoma vdrl na Štajersko in se maščeval za neuspehe v letih 1529 in 1532.

Leta 1541 je kraljev svetovalec in zaslužen vojskovodja v bojih proti Turkom JANEZ UNGNAD, štajerski deželni glavar, predložil kralju velikopotezen vojni načrt proti Turkom. Stroški za uresničenje tega načrta bi znašali tri milijone funtov. Ta sredstva bi po predloženem načrtu zbrali, če bi vsem kraljevim deželam za tri leta naložili enakomeren in ne previsok davek za vojno proti Turkom, »dednim sovražnikom krščanskega sveta«.

Na kongresu predstavnikov vseh dežel v Pragi v decembru 1541 je bil Ungnadov predlog sprejet in novi vojni davek v letu 1542 razpisan.

Za pravično obdavčitev so opravili tudi popis vse kmečke podložniške posesti: premičnin in nepremičnin, hiš, njiv, travnikov, gozdov in zelo podroben popis živine pri vsakem podložniku posebej.

Vse je bilo tudi podrobno ocenjeno. En vol je bil cenjen na štiri do pet goldinarjev, konj na štiri goldinarje, krava na dva, tele ali telica na en goldinar, svinja poprečno na 30 krajcarjev ali tri svinje za en goldinar. — Obdelovalna zemlja v izmeri enega težaka (Tagwerk — tavr) je bila ocenjena na pol goldinarja.

Ti podrobni popisi kmečkih podložniških gospodarstev so za ormoški okraj še danes ohranjeni in dajejo svojevrstne podatke o stanju kmetijstva v okraju sredi 16. stoletja.¹⁹

ZIVINOREJA V ORMOŠKEM OKRAJU LETA 1542

Leta 1542 je imelo 195 podložniških kmetij stare ormoške zemljiške posesti njiv v izmeri 1584 težakov in travnikov v velikosti in izmeri 338 koscev. Glede živinoreje daje pregled za oba ormoška urada naslednjo sliko:

Konj in kobil je bilo samo 79, kar je za 195 kmetij pač malo. V mnogih vaseh po Slovenskih goricah sploh niso imeli konj ali pa samo dva do pet v eni vasi. Tako so imele vasi: Savci tri, Koračice dva, Hranjigovci tri, Hardek dva, Ivanjkovci štiri, Žerovinci štiri, Vuzmetinci in Grabe po pet, Frankovci samo enega, Loperšice tri in Pušenci dva konja.

Redke so vasi, ki imajo nad pet konj. To so Rucmanci, ki jih imajo osem, Sejanci prav toliko, Vukomarje šest, Obrež dvanajst.

Brez konj so bile celo ravninske vasi Oslušovci, Cvetkovci, Trgovišče. Pač pa imajo v teh vaseh po nekaj žrebet ali žrebic, ki jih je v obeh uradih samo 29.

Govedoreja in svinjereja pokaže drugačno sliko.

Skupno ima omenjenih 195 kmetij v 43 vaseh 378 volov, 570 krav in 172 telet ali telic ter 1021 svinj. Preračunano poprečno na eno kmetijo, je bilo stanje živinoreje kar ugodno: ena kmetija ima poprečno po dva vola, tri krave, po eno tele in po pet svinj.

Zanimiv je tudi pogled na stanje živinoreje *po posameznih vaseh*. Za nekatere lahko na tem mestu navedemo podrobnejše podatke.

Savci imajo 13 kmetij in 3 konje, 20 volov, 38 krav in 13 telet ter 85 svinj. Imena gospodarjev: Gregor Stulnik, Jurij Brumen, Jurko Cajnko, Andrej Kovačec, Koloman Malec, Mihael Hrganja.

Oslušovci s petimi kmetijami imajo dve žrebeti, pet volov, 26 krav in šest telet ter 18 svinj. — Imena: Pavel Ivankovič, Pavel Margraf, Štefan Cep.

Cvetkovci s sedmimi kmetijami so gospodarsko bolj razviti, imajo šest žrebet, 20 volov, 31 krav in 8 telet ter 46 svinj. Imena: Blaž Toplak, Barbara Striglavka, Janžek Štukl, Gregor Hadl, Matej Hajdinšak.

Mezgovci imajo samo šest kmetij in tri žrebičke, 14 volov in 21 krav ter pet telet in 62 svinj. — Imena: Jakob Pucel, Andrej Puconja, Andrej Čagran, Štefan Žegar.

Lepo uspeva tudi *Hardek* pri Ormožu, ki ima deset kmetij in samo dva konja, pač pa 26 volov, 24 krav in 12 telet ter 33 svinj. Imena gospodarjev: župan Blaž, Jurko Bratkovič, Jernej Šimonič, Jurko Markovec, Pavlič, Miklinič, Petrič, Markovec, lončar Jurko.

Tudi nekatere vasi v Slovenskih goricah so lepo razvite.

Rakovci imajo sicer samo sedem kmetij in enega konja, vendar 30 volov, prav toliko krav ter 12 telet in kar 67 svinj. Imena: Gregor Andrejčec, Andrej Majcen, Mihal Brumen, Jurij Matejčič, vdova Arnejca, Mihal Matijev sin.

Koračice imajo samo štiri kmetije in dva konja, 10 volov, 12 krav ter 8 telet in 21 svinj. — Imena: Boštjan Obran, Štefan Brumec, Blaž Obran, Jernej Obran.

Rucmanci so velika vas in imajo 19 kmetij. Od domače živine imajo osem konj in štiri žrebete, 41 volov in 69 krav, 18 telet in 115 svinj. — Imena gospodarjev: Peter Lah, Štefan Vojsk, Benedikt Petrov sin, Valent Rakovščak, Koloman Zorčič, Jakob Sobotar, Matjaž Ivanič, Klemen Zorčič, vdova Šimonica, vdova Gašparica.

Lepo so razviti tudi *Sejanci*. Imajo devet kmetij in osem konj, 18 volov in 25 krav ter sedem telet in samo šest svinj.

V VZHODNEM DELU SLOVENSКИH GORIC, v spodnjem uradu ormoške gospoščine, je živinoreja v hribovitih vinorodnih predelih slabo razvita, močnejše v ravninskih vaseh. Podrobni podatki za nekatere vasi dajo naslednjo sliko.

Ivanjkovci imajo samo pet kmetij in štiri konje, osem volov in osem krav ter dve teleti in samo deset svinj. Imena: Valent Grdoša, Jurko Horvat, župan Avguštin.

Vukomarje so velika vas, saj imajo 14 kmetij, šest konj in 16 volov, 30 krav in pet telet ter 15 svinj. — Imena: Jernej, Andrej in Janžek Železnak, Venko Meznarič, Andrej Sterc, Simon, Rupert in Venko Filipič, Krištof Poderk.

Vuzmetinci s šestimi kmetijami zmorejo samo pet konj, šest volov in 12 krav ter pet telet in 15 svinj. — Imena: Gregor Jurina, Luka Puklavec, Valent Krajnc, Pavel Zadavec, Urša Jančecova žena.

Grabe imajo deset kmetij in samo pet konj, 20 volov in 27 krav, pet telet in 57 svinj. Imena: Jurko Možič, Mikloš Sernek, Andrejaš Lovrečič, Jurko Zadavec, Andrejaš Mesarič, kovač Jakob, čevljar Mihal.

Obrež je bogata ravninska vas; ima dvanajst kmetij in tudi toliko konj. 28 volov in 30 krav, 15 telet in 55 svinj. Imena: Mikloš in Matej Kosec, Jurij Makoter, Jurij, Blaž in Pavel Borkovič, Jurij Šparovec.

Pušenci imajo šest kmetij in samo dva konja ter šest volov, 15 krav ter dve teleti in 21 svinj. Imena: Andrej Valpotič, Jernej Podgorelec, Koloman Železnak, Bolfenk Zupanič, Koloman Lovrečič, vdova Katarina Elsič.

Naj navedem na koncu še primer, kako so bili popisani posamezni kmetje s svojimi nepremičninami in premičninami.

Savci (Saffendorf): Gregor Stulnik, graščinski upravnik gornjega urada, je bogat kmet. Njegova hiša je ocenjena na 20 goldinarjev. Ima štiri vole, ocenjene na 20 goldinarjev, eno kravo in tri teleta, oboje je ocenjeno na 19 goldinarjev, 18 svinj, ki so ocenjene na štiri gld.; tri konje, ocenjene na 12 gld.

Obdelovalne zemlje ima za 30 težakov; zemlja je ocenjena na 20 goldinarjev, travniki na dva goldinarja, mlin ob potoku na šest goldinarjev. — Skupno je ocenjeno njegovo premoženje na 103 goldinarje.

ORMOŽ IN RODBINA SZEKELY (ZECKEL)

Rodbina Szekelyjev je v prvi polovici 16. stoletja kot lastnica mesta in goščine Ormož razširjala svojo zemljiško posest in postajala vedno vplivnejša med štajerskim plemstvom. Poleg Ormoža in Borla je imela še mnogo vasi in kmetij na Ptujskem polju (Videm, Breg pri Ptuju, Tržec ob Dravinji, svobodno hišo v Ptuju, gradič Svetince pri Desterniku, gradič v današnjih Markovcih) in številne podložnike v vaseh tostran Pesnice (Moškanjci, Gorišnica, Dornava, Placarovci, Zabovci, Spuhlja, Nova vas itd.). Velike dohodke je dobivala na ime gornine od številnih vinogradov, 229 po številu, v srednjih Halozah. Poleg tega je imela rodbina gradove z zemljiško posestjo v Slavoniji na Sedmograškem.

JAKOB SZEKELY (ZEKEL)

Začetnik tega plemiškega rodu na Štajerskem je bil poročen z grofico Marjeto Szeczi z gradu Gornja Lendava, z nemškim imenom Oberlimbach, danes Grad v gornjem Prekmurju.

Umrli je že leta 1504 in je bil pokopan v cerkvi frančiškanskega samostana v Ormožu, ki ga je bil leta 1495 sam ustanovil.²⁰

Zraven samostana je dal zgraditi veliko cerkev v poznogotskem slogu. V tej cerkvi je bil tudi pokopan pod lepim marmornatim sarkofagom, ki pa je bil po letu 1786, ko je bil samostan razpuščen in cerkev porušena, uničen.

Na Jakoba SZEKELYJA še danes spominja močno preperel nagrobnik na severni zunanji strani župnijske cerkve v Ormožu z velikim Szekelyjevim grbom in s popolnoma nečitljivim besedilom.

LUKA ZECKEL (SZEKELY)

Jakobov mlajši sin, ki je podedoval Ormož, je širil posest svoje rodbine zlasti z dvojno ženitvijo. Kot izkušen vojak in vojskovodja je bil dragocena opora cesarju Ferdinandu v boju proti Turkom in pri organizaciji obrambe Slavonije in Hrvatske. Rodbina Szekelyjev je bila sredi 16. stoletja tako premožna, da je iz stisk reševala celo cesarje, deželne kneze, svetne ter cerkvene velikaše.

V Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu je ohranjena izvorna listina s podpisom cesarja Ferdinanda kot zadolžnica za izredno veliko vsoto denarja, za 11.040 goldinarjev posojila. To vsoto je cesarju posodil Luka Zeckel.²¹

Cesar pa se je svojemu zvestemu vojskovodji izkazal hvaležnega s primernimi uslugami. Tako mu je dvorec v Ptujju, imenovan Pfisterhaus, že leta 1557 oprostil mitnine in dajatev od vina in žita, ki ga pripeljejo v Ptuj v to hišo kot podložniške dajatve s Szekelyjevih posestev okrog Ptujja.

Leta 1569 mu je dovolil nadvojvoda Karel, da sme do svoje smrti vsako leto uvoziti 25 tovorov morske soli brez carine, mitnine ali kateregakoli davka.

Zecklovo razmerje do mesta Ormoža lepo osvetljuje izvorna pergamentna listina z dne 25. julija 1570 s svojeročnim podpisom Luke Zeckla. S to listino podeljuje sodniku in svetovalcem mesta Ormoža in vsej občini proti plačilu svojo hišo z dvorom in vrtom, imenovano »kamnita hiša« (»Stainhaus«) — meščanske hiše so bile tedaj še večinoma lesene — z namenom, da jo bo mesto uporabljalo za mestno hišo ali rotovž (Rathaus).²²

Luka Zeckel je bil ustanovil v Ormožu tudi špital za siromašne in osirotele meščane. S svojo oporoko je leta 1573 obvezal svoja sinova in dediča Mihaela in Jakoba, da bosta tudi onadva vzdrževala vsak po štiri osebe, kakor je on to doslej delal.²³ Nejasna določila te oporoke so bila v 17. stoletju graščakom iz rodu Pethe dobrodošel povod, da niso spoštovali določil ustanove niti po črki niti po duhu. Zemljišča, ki so pripadala špitalu (velik vinograd z imenom »špitalšek«), so prodali ali si jih prisvojili, oskrbo v prehrani so dajali po svoji volji, hiše za oskrbovance sploh niso zgradili.

MIHAEL ZECKEL

Mihael, sin Luke Szekelyja iz drugega zakona, je podedoval Ormož in se poročil z bogato Elizabeto Pögl, hčerko barona Pögla z Reifensteina pri Judenburgu na Gornjem Štajerskem.

Mihael je bil pravo nasprotje svojega očeta: nemiren, nestalen, zapravljiv, do podložnikov nestrpen in trdosrčen, pravi primer neusmiljenega in nasilnega graščaka.

Zaradi lahkomišelnega in potratnega življenja se je zadolževal in začel prodajati manjše in večje dele svoje zemljiške posesti in dohodkov. Žena mu je hotela pomagati iz dolgov s tem, da je leta 1589 prodala grad Reifenstein, ki ga je bila prejela za doto. Pa tudi to ni mnogo zaleglo; dolgovni so naraščali, upniki pa so zasegali posestvo za posestvom. Okrog leta 1603, ko je Mihael umrl, je bila gosposčina Ormož skoraj v celoti zasežena in v rokah številnih upnikov.²⁴ Rodbina Szekely (Zeckel) je propadla.

Mihael Zeckel in pozneje njegova žena-vdova sta bila zapletena v številne spore in pravde z mestom Ormožem, kateremu sta z malo uspeha skušala izpodbijati razne mestne pravice in svoboščine. Ormožanci so s pomočjo spretnih pravnih zastopnikov pri deželnih oblasteh v Gradcu skoraj vedno uspeli.

MESTO ORMOŽ V BOJU ZA SVOJO SAMOUPRAVO

Mesto ORMOŽ je kot samostojno in samoupravno mesto skrbno in celo ljubosumno varovalo svoje pravice in svoboščine proti grajskemu gospodu, ki je bil obenem gospodar mesta, mestni gospod.

O tem nam pričajo številna poročila o dolgotrajnih in trdovratnih sporih in pravadah, ki jih je mesto od druge polovice 16. stoletja dalje imelo s svojimi fevdalnimi gospodarji v ormoškem gradu.

O prvi veliki pravdi mesta Ormoža proti graščaku Mihaelu Zecklu imamo ohranjeno izvirno pergamentno listino iz leta 1577.²⁵

POGODBA IN PORAVNAVA IZ LETA 1577

Obe pravdni stranki sta se končno zedinili za imenovanje komisije, ki naj podrobno preišče vsa sporna vprašanja in doseže mirno rešitev.

Kot zastopniki mesta Ormoža so v listini navedeni: Vaclav Košutar, mestni sodnik leta 1577, Simon Filip, meščan in mestni sodnik leta 1575, ter Jakob Fabjanič in Valentin Marinič.

Ormoški mestni sodnik in mestni svet sta se bila že leta 1575 pritožila zaradi vmešavanja Szekelyjev v volitev mestnega sodnika, zaradi pogostnih nasilnih dejanj in zaradi vsiljene obveze, da mora mesto vsako leto iztočiti in plačati gradu 20 štrtinjakov vina, ki jih kot »Bann- oder Hofwein« grad vsili mestu.

Mesto je s pritožbo na deželnega glavarja uspelo glede volitev mestnega sodnika. Rzsodba se je glasila: »Glede volitev mestnega sodnika naj meščani po starih izročilih vsako leto izvolijo iz svojih vrst dva moža in njuni imeni sporočijo ormoškemu gospodu v potrditev. Enega od teh mora graščak sprejeti in potrditi za sodnika.«

Za reševanje ostalih vprašanj je mešana komisija v Ormožu po ustnih pritožbah in pismenih vlogah zaslišala obe stranki in v najvažnejših spornih vprašanjih odločila naslednje:

1. Volitev sodnika

V tem letu (1577) naj ostane sedanji sodnik Vaclav Košutar v svoji službi. V prihodnje pa naj bo tako: vsako leto naj se pred novim letom izmed mestnih svetovalcev izbereta za sodnika dve osebi, ki sta na dobrem glasu in ne pripadata kateri drugi gosposki. Ta dva se morata na novega leta dan predstaviti gospodu Szekelyju, njegovim dedičem ali vsakokratnemu lastniku ormoškega gradu. Če je ta odsoten, se predstavitava upravitelju, ki mora enega od teh sprejeti in potrditi ter ga »skozi in skozi držati« (ne med letom odstaviti). Potrjeni sodnik se mora kmalu na gradu predstaviti, kakor je to že od davnine običaj.

2. Sprejem meščanov in podelitev meščanskih pravic

Sprejmejo se lahko samo pošteni ljudje, ki so na dobrem glasu (»ehrliche Personen«) in se lahko izkažejo z rojstnim listom in s potrdilom, kje so prej bivali. Sprejeti pa so lahko samo »s prejšnjo vednostjo in privolitvijo« gospodarja Ormoža.

Pred mestnim sodnikom in enim svetovalcem morajo priseči, da bodo zvesto izkazovali meščansko poslužnost gospodu Szekelyju, njegovim potomcem in naslednikom in tudi mestnemu sodniku ter mestnemu svetu. Tako zapriseženi meščani so lahko izvoljeni za mestnega sodnika in v mestni svet.

3. Davki (Steuer)

Do sedaj so meščani plačevali gradu letno 32 funtov denarja in druge deželne naklade po odlokih dežele Štajerske. Tako naj bo tudi v prihodnje. Vse dajatve je treba pravočasno oglasiti (objaviti), denar zberejo meščani med seboj. Vsakdo, ki je ormoški meščan, naj bo plemenitega rodu ali ne, naj stanuje v mestu ali zunaj njega v meščanskih hišah, mora prispevati k davkom in vsem nakladam.

4. Mostnina (Pruggeld)

Ta pripada mestu. Pokojni Luka Szekely pa je sam pobiral mostnino po svojem mitničarju skupno z mitnino.

SKLEP. Odslej pobirajo mostnino meščani sami po mostninarju; mostnina pa se uporablja za vzdrževanje mostov in drugih zgradb v mestu.

Mostninar mora dajati mestu letni račun, mesto pa mora predložiti graščaku obračun, kako je bil denar uporabljen.

5. Graščak dela škodo v mestnih gozdovih in logih

SKLEP. Naj s tem preneha.

6. Neprimerno nastopanje in ravnanje grajskih slug, graščaka, vojaštva, častnikov

Vojaštvo postavlja konje v meščanske hiše, je nasilno in dela škodo. Ob letnih sejmih delajo zdravo graščinski ljudje in prihaja do preteпов.

SKLEP. Mesto se naj v vseh takih primerih takoj pritoži pri graščaku. Če pa zagrešijo kaj hujšega in teče kri (Malefiz) ter jih primejo pri dejanju, naj jih takoj izročijo deželskemu sodišču. Če zakrivijo kaj proti meščanom, naj jim sodi mestno sodišče.

Zgodi se tudi, da vojaški častniki ali celo sam graščak dajo zapreti meščane ali celo mestnega sodnika. To se ne sme dogajati, ako ni važnih vzrokov. Ako ne delajo prav in so njihova dejanja kazniva (»strafmässig und ungerecht«), naj graščak določi nepristranske osebe za preiskavo in sodbo. V važnih in »visokih« prestopkih ima pravico sodbe graščak kot gosposka.

7. Tlaka meščanov

Graščak jo je neupravičeno zahteval; obljubi, da je ne bo več zahteval.

8. Tržno nadzorstvo in javni red

Da bi se med meščani Ormoža ohranil red (»gute Polizey«), je naročeno meščanom, naj postavijo iz vrst mestnega svetovalca tržnega cenilca (Schatzmeister), gospostvo Ormoža pa redarja. Ta dva bosta od binkošti do posta pregledovala in cenila meso na stojnicah, prav tako pa tudi druga živila na prostem trgu, kakor jih nosijo z dežele naprodaj v mesto. Cenitev in pregled se morata nanašati na vrednost, starost, poreklo; nadzorovati pa je treba tudi mere in uteži.

Vinski dac (trošarina) je dohodek dežele Štajerske. Zato mora vsakdo, ki hoče točiti svoje vino, to prijaviti trošarinskemu zaupniku (Zapfenmasseinneher), mesto pa mora skrbeti, da ne bodo uganjali tihotapstva (Verschwerzung oder Contrabanda).

Mestni sodnik mora tudi skrbeti, da odpravi nemoralo in javno pohujšanje (Laster und öffentliche Unzuchten).

9. Ostale sporne točke in pritožbe

Poleg že navedenih pritožb, ki so v poravnavi tudi rešene, je ostala še cela vrsta takih, o katerih ni prišlo do rešitve in poravnave. O teh je rečeno, naj vsaka stranka skuša priti do svoje pravice. Najvažnejše sporne točke, ki so ostale nerešene, so:

— Zahteva graščak, da meščani vsako leto iztočijo (in plačajo) 20 štrtinjakov graščinskega vina.

— Prejšnji ormoški graščak Luka Zeckel je bil odvil mestu nekaj kmetij s podložniki med vasmí Pušenci in Pavlovci.

— Mitnina; te so oproščeni meščani za svoje blago in pridelke.

— Pomirje (mestni okoliš, Burgfried) in ribolov, do katerega imajo meščani po lastnem zatrjevanju vso pravico.

SKLEP :

1. SODNIK, MESTNI SVET IN MEŠČANI MESTA ORMOŽA, prav tako pa tudi njihovi potomci, se ne bodo upirali svojim naravnim dednim gospodarjem, njihovim potomcem in bodočim gospodarjem Ormoža kot svoji od Boga določeni gosposki, temveč jim bodo vedno izkazovali poslušnost in pokorščino.

2. GOSPOD SZEKELY (ZÄGGL), NJEGOVI POTOMCI IN BODOČI LASTNIKI ORMOŽA bodo meščane v njihovi blaginji ne samo podpirali, temveč tudi branili in jim izkazovali svojo naklonjenost.

3. Nobena stranka ne bo storila ničesar proti tej poravnalni pogodbi, kakor sta si to obljubili z besedo in dejanjem.

Pergamentna listina v obliki velikega zvezka s štirimi listi je bila izdana 11. maja 1577 v Ormožu.

Podpisali so jo vsi trije komisarji ter Mihael Szekely.

Listino so pečatili poleg gornjih še predstavniki mesta Ormoža z mestnim pečatom.

(Izvirno listino hranijo v zgodovinskem arhivu v Ptujju)

Svečanih obljub ob gornji poravnavi vsaj graščak in njegova žena nista mislila preveč resno.

O tem nas pouči druga velika pergamentna listina iz leta 1603. Po 25 letih so Ormožanci imeli vloženi v Gradcu 12 tožb proti graščaku Mihaelu in 18 tožb proti njegovi ženi. Ker sta bila 6. novembra leta 1603 že oba mrtva, se je z Ormožem v teh spornih zadevah poravnal njun sin Friderik.²⁶

Ormož je imel skoraj vse pravde že izpeljane do kraja in dobljene, zato je imel lahko stališče. Friderik se je odpovedal vsem povračilom pravnih stroškov, Ormož pa se je zadovoljil z že prejetimi vsotami na račun tožbenih stroškov.

Obe stranki sta pristali na določila poravnave iz leta 1577.

Izvirno listino v obliki štirih listov velikega formata so pečatili grof Herberstein, deželni glavar, Friderik Zäggel in mesto Ormož. — (Tudi to listino hranijo v zgodovinskem arhivu v Ptujju).

ORMOŽ — MESTO IN MEŠČANI V NOVEM VEKU

Mesto Ormož si je izoblikovalo svojo samoupravo že v 14. stoletju.

Omenili smo že, da je dobilo mestne pravice leta 1331 in s tem tudi svojo lastno upravo in sodstvo.

Mesto je spadalo v skupino tako imenovanih zasebnih mest, ki so jim bili gospodarji zemljiški gospodje tistega gospodstva, na katerega ozemlju je mesto bilo. Taka mesta imenujemo tudi patrimonialna mesta v nasprotju z deželno-knežjimi mesti, katerih gospodar je bil sam deželni vladar.

Splošen gospodarski razcvet mesta je bil v mnogočem odvisen od tega, komu je mesto pripadalo. Deželni knezi so s politiko večanja in utrjevanja svojih dohodkov seveda radi podpirali svoja mesta in jim dajali razne pravice in prednosti predvsem v trgovanju. Če so namreč njihova mesta dobro uspevala, so bili tudi njihovi dohodki iz teh mest, zlasti od carin in mitnin, znatno večji. — Na Štajerskem so bila deželnoknežja mesta: Celje po letu 1456, Maribor, Slovenska Bistrica, Radgona in Ptuj po letu 1555.

Kakor vsa mesta na Štajerskem je bil tudi Ormož mesto obrtnikov, ki so se preživljali z delom svojih rok in prodajali svoje izdelke okoličanom vsak dan v svojih delavnicah in na tedenskih ter letnih sejmih. Obenem pa so se ti meščani vsaj nekoliko ukvarjali tudi s kmetijstvom; skoraj vsak je imel po eno ali dve kravi in nekaj svinj, nekateri pa celo konje. Precej meščanov je imelo vinograde v bližnji ali daljni okolici Ormoža. Od pridelka so dajali vinsko desetino fevdnemu gospodarju vinogradniških zemljišč.

Register vinske desetine iz leta 1482 ima najstarejši popis ormoških meščanov vinogradnikov, ki jih je okrog 30. Njihova imena so: Janez Gray, Peter Vlčko, čevljar Jurij, kovač Avguštin, Mihael Ferk, Matej iz Ključarovec, Jurij Matejčič, Car, Ahac Brand, lončar Jurij, Jurij Lanar, Benedikt, Andrej Mair,

Jakl, Kelc, Jurše iz Pavlovcev, Štefan Granda, Jurij Brand, Jernej Padar (brivec, ranocelnik in kopališčar), Leb, župan Jurjak, Jurič, mesar Tomaž, sodar Jakob, Jurše Bebar, mojster Lenart — krojač, Matejko, zidar Ulrik, Krumpfleck, Benedikt Zadravec.

ORMOŠKI MEŠČANI LETA 1542

Iz tega leta je ohranjen podroben popis ormoških meščanov in njihovega premoženja in nepremičnega imetja. Ta seznam je bil napravljen v zvezi z razpisom posebnega davka za vojno proti Turkom.²⁷

Ormož je bil tedaj skromno mestece, štel je komaj 30 meščanskih hiš. Poleg tega je spadala k mestu mitnica (kot zgradba), kjer je grajska gosposka pobirala davek od vsega, kar so v mesto prinesli ali pripeljali naprodaj. Popis omenja kakor tudi že urbar iz leta 1486 kopalnico (Badstube), ki je pripadala mestu.

V seznamu ni pri vseh meščanih naveden poklic, zato tudi naslednji podatki niso popolni.

V mestu so živeli in delovali: trije krojači, en lončar, dva čevljarja, trije mesarji, dva tesarja, en mlinar, en pek in dva prodajalca soli.

Sedem meščanov je imelo skupno 14 konj, povečini po dva; 20 meščanov je imelo skupno 48 krav, povprečno po dve do tri. Med 30 meščani jih je 24 imelo tudi svinje, povprečno izračunano po tri na eno hišo.

Imena meščanov: Krojač Gregor, Matejko iz Varaždina, lončar Matjaž, Anton Seydnater, čevljar Urban, čevljar Miklavž, mesar Tomaž, gospod Mikloš, Klement Puff, krojač Matej, Bara Krainerjeva, solnarica (prodajalka soli) Roza, Jurij nadzornik ribnikov, mojster Vid tesar, Peter Manhart, Vaven Mihal, vdova po Luku Dijaku, vdova po krojaču Otonu, pek Janko, mesar Lovrenc, Tomaž iz Majšperka, Mandlovka, solnar Krištof, tesar Ivan, Gregor Sparan, mesar Valent, Ivanuš Brosak, mlinar Ambrož, Lovrenc Khaventnar, Andrej Miklinič, Jurko Čefelo, mitničar Martin.

MESTNA UPRAVA LETA 1659

Mesto Ormož je bilo po svojem prebivalstvu skozi dolga stoletja skoraj popolnoma slovensko mesto. To stanje se je začelo spreminjati ob koncu 18. stoletja z naseljevanjem nemških obrtnikov in trgovcev.

Zapisnik ormoškega mestnega sveta iz leta 1659 je zanimiv dokaz narodnostne strukture mesteca sredi 17. stoletja.²⁸

Za leto 1659 je bil izvoljen za mestnega sodnika Matija Kostenjak, za mestne svetovalce: Andrej Kikl, Adam Krabonja, Peter Zamberger, Franc Kovačič, Jurij Rudic, Matija Kajn, Tomaž Vukovič, Miha Kukovec, Andrej Valpotič, Gregor Kurič, Martin Salek in Martin Habič. Znano je, da so bili mestni svetovalci — v tako imenovanem notranjem svetu jih je bilo navadno 12 — vedno najpremožnejši in zato tudi najbolj vplivni meščani. To je brez dvoma veljalo tudi za Ormož.

Posamezne službe mestne uprave so opravljali: mestni pisar je bil Jurij Rudic, četrtnika sta bila Jakob Link in Miha Breznik; cenilca Miha Kukovec in Andrej Valpotič. Gradbeni mojster je bil to leto Matija Herman.

MEŠČANSKA PRISEGA

Vsakdo, ki je bil v srednjem ali novem veku sprejet za meščana kakega mesta, je moral poleg drugih pogojev tudi priseči zvestobo mestni oblasti.

Razumljivo je, da so Slovenci in Hrvati, sprejeti za meščane mesta Ormoža, opraviti tako prisego v svojem domačem jeziku. *Obrazec take prisege iz 17. stoletja*, zapisan okrog leta 1700, je še danes ohranjen.²⁹ V sedanjem slovenskem črkopisu se glasi:

»Jaz N. Prisežem, da jaz nijednom drugom Gospodnu niščem podložen ali pokoren biti, nigo Gospodnu Rihtaru i Ratu (svetu) Ormoškoga varaša (mesta), i njihov hasen na dobro pomoči spravljati i varaške pravice hoču pomoči braniti, hočem njim pokoren in podložen biti i z niščem z nijednem zvenskem (zunanjim) nikakav baratag ali pajdaštvo imati; kaj bi suproti varaške pravice dostojalo, nišču govoriti, nigo koliko mi moguči je od Božje strani, hoči ju pomoči braniti. — Tako mi Bog pomoz i Blažena devica Marija, Majka Božja, prez Anega greha i macule (madeža) Prijeta i Svi Sveteki, amen.«

V arhivu mesta Ormoža je ohranjen tudi mlajši obrazec prisege iz druge polovice 18. stoletja v vzhodnoštajerskem slovenskem narečju.

ORMOŽ OKROG LETA 1750

V terezijanskem katastru deželnega arhiva v Gradcu je ohranjen tudi popis prebivalcev Ormoža iz leta 1749, torej približno dvesto let po popisu iz leta 1542.³⁰

Ormož ima tega leta 71 hiš. Od teh jih je 17 v predmestju pred ptujskimi vrati, 43 v mestu samem, 4 v predmestju pred ogrskimi vrati in sedem drugje zunaj mesta samega.

Tudi sedaj je Ormož izrazito *obrtniško mestece*.

V mestu je 19 različnih obrti, v katerih dela in s tem preživlja svoje družine 45 samostojnih obrtnih mojstrov, združenih v obrtniške skupnosti ali cehe.

Zanimiv je pregled obrti po številnosti obrtnikov, ki opravljajo določeno obrt. Najmočnejše je zastopana čevljarjska, usnjarska, mesarska in tkalska obrt. To so stroke, katerih izdelki so potrebni ne le meščanom, temveč tudi podeželskim prebivalcem.

Širok krog odjemalcev je povzročil, da so obrtniki te vrste dobro uspevali. Zato se je tudi večalo na eni strani število obrtnikov teh vrst v mestu, na drugi strani pa število šušmarjev ali »štererjev« (die Störer) na deželi.

Ormož je imel v tem času pet čevljarjev, po štiri mesarje, tkalce in usnjarje, po tri kovače, krojače, lončarje, mizarje in tesarje, po dva ključavničarja, peka in sodarja ter po enega jermenarja, kolarja, krznarja, padarja, steklarja, vrtnarja in zidarja.

Imena meščanov

V *predmestju pred ptujskimi vrati* so imeli svoje hiše: Andrej Masten, Marina Polančeva vdova, mizar Jurij Gorjup, mesar Filip Kokl, Gregor Rudolf, Vid Mravljak — tkalec lanu, usnjar Miklavž Weibhauser, peka Franca Raucha dediči, Mihael Kelemina, vdova Jera Potnekova, Jakob Rues, kovač Blaž Kovačec, Štefan Weninger, krojač Gregor Šebola, vdova po kolarju Mihaelu Hofferju, tkalec Matija Krušič.

V *mestu Ormožu* so živeli hišni lastniki: lončar Hanns Jerg Purschi, Andrej Zadavec, padar Anton Doran, Jakob Polanec, čevljar Matija Rudolf, čevljar Janez Hopf, tesar Janez Kos, mizar Mihael Dorer, v šolskem poslopju šolnik (Schulmeister), usnjar Janez Avernik, Mihael Sovinek, mestni pisar Feliks Wainzinger, Marko Zimmermann, tkalec Matija Dornik, Terezija Hermanova, vdova po krznarju, lončar Anton Rauš, mesar Marko Sovinek, steklar Franc Hötl, Jožef Kozober, krojač Jožef Valpotic, mizar Mihael Pluško, sodar Martin Železnik, mesar Mihael Reberšek, usnjar Gašpar Zorko, pek Franc Samer, gospod Jakob Plešnik, lončar Janez Kügerl, usnjar Matija Plavec, mesar Gregor Kos, ključavničar Matija Honak, krojač Anton Lučnik, zidar Maks Meydacher, cesarsko kraljevi solni urad, jermenar Jožef Sanenbor, kovač Adam Polek, gospodstvo Ormož, čuvaj Janez Vezjak, Mihael Sovinek, kovač Simon Lohner, tkalec Gregor Wanzl, vrtnar Janez Mulc.

V *predmestju pred ogrskimi vrati* bivajo: čevljar Martin Stajnko, ključavničar Marko Plemenič, Blaž Zidarič, Franc Kristanič.

Drugje zunaj mesta so: Matija Kelemina, Blaž Zadavec, Jurij Kikl, čevljar Miklavž Krničar, Andrej Kikl, sodar Matija Leskovar, tesar Janže Valuh.

ORMOŽ IN NJEGOVI PREBIVALCI LETA 1825

Zemljiški kataster iz leta 1825 je zahteval točen popis vseh zemljiških in gradbenih parcel in njihovih lastnikov. — Ohranjen je še danes obenem s katastrskimi mapami, ki so povečini do današnjega dne temelj zemljiške izmere in na njej sloneče obdavitve po katastrskem donosu.

Zemljiški kataster — imenujemo ga franciscejskega po cesarju Francu — je ohranjen tudi za okraj in mesto Ormož.³¹

Katastrska občina Ormož vsebuje 127 katastrskih števil. Od teh je 92 števil v območju nekdanjega mesta Ormoža; njihove lastnike bomo obravnavali v naslednjih izvajanjih.

Mesto je imelo tega leta 20 različnih obrti, ki jih je opravljalo skupno samo 33 samostojnih obrtnikov. Seznam vsebuje tudi 18 meščanov, za katere ni označen poseben poklic, in 14 kočarjev.

Nekateri obrtniki in meščani so lastniki nepremičnin na več katastrskih številkah. — Od javnih zgradb našteva popis župnišče, mestno župnijsko cerkev, šolo, rotovž (mestno hišo), mitnico, solni urad in dve hiši, ki sta last mesta.

V prvi polovici 19. stoletja je bila obrt v Ormožu slabo razvita, najboljše še tkalstvo in mizarstvo.

Ormož je imel v tem času štiri gostilne, štiri tkalce, tri mizarje, po dva kovača, lončarja, steklarja, trgovca, usnjarja in čevljarja ter po enega barvarja, kirurga, klobučarja, krznarja, ključavničarja, peka, izdelovalca mila, sedlarja, strugarja in vrvarja.

V primerjavi s popisom iz leta 1749 je treba ugotoviti, da se je v začetku 19. stoletja precej spremenila narodnostna sestava ormoškega meščanstva.

Sredi 18. stoletja so bili prebivalci Ormoža skoraj izključno Slovenci, sedaj pa naletimo v popisu na številna nemška imena. Ta dosega v ožjem mestnem območju že celih 38 odstotkov prebivalstva. To priča o močnem doseljevanju nemškega življa od drugod, zlasti z nemškega dela dežele Štajerske.

Nemci so nekateri bogatejši meščani, trgovci in boljši obrtniki. Njihova imena so: Hanns Kautzhammer, trgovec, osumljen ovaduštva in zvez z Madžari leta 1848, mizar Hanns Gottersohn, sedlar Josef Ranzmeyer, ključavničar Josef Riegler, steklar Franz Bassmann, barvar Franz Landwehr, gostilničar Josef Schweigler, trgovec Jakob Tomasy itd.

Velika večina ormoškega prebivalstva, čeprav gospodarsko ne najmočnejša, so seveda še vedno Slovenci. Med njimi naletimo na značilna imena: Zemljíč, Bratko, Senjur, Stamen, Masten, Novak, Vavpotič, Marin, Skolibler, Cajnko, Zadavec, Kovačič, Štuhec, Habjanič, Raušl, Kelemina, Sinko, Hrga, Trop itd.

RODBINA PETHE DE HETHES — GOSPODAR ORMOŽA V 17. STOLETJU

Začetek 17. stoletja pomeni dobo obnovljene turške nevarnosti. Leta 1600 je padla važna trnjava Kaniža v roke Turkom; tem je bila tako odprta pot v štajersko Podravje in Pomurje. Resnična nevarnost za ormoški okraj je nastopila spomladi leta 1664, ko so Turki zavzeli Novi Zrinj, trdnjavo ob izlivu Mure v Dravo in si odprli pot v Medmurje.

Po zmagi nad Turki avgusta istega leta pri St. Gothardu na Rabi je bila Štajerska za vedno rešena Turkov. Tudi leto 1683, ko so Turki brezuspešno oblegal Dunaj, je za naše slovenske dežele minilo brez nevarnosti.

Nemiri na ogrski meji, stalne priprave za vojno s Turki, uničujoča tridesetletna vojna (1618-1648) v osrčju Evrope, vse to je povzročilo tudi pri nas splošno obubožanje in gospodarsko propadanje mest in podeželja.

Ko je turška nevarnost minila, je ormoški okraj kakor ostala Štajerska močno trpela zaradi strašne epidemije kuge. Nevarnost pred njenim širjenjem je povzročila dolgotrajno zaporo ogrske meje, od koder so uvažali žito za prehrano prebivalstva. Končno pa je ormoški okraj poplavila povodenj divjih Krucev, ki so leta 1704 s svojim pustošenjem in ropanjem povzročili veliko škodo.

LADISLAV PETHE

Leta 1598 je grof Jurij Rupert Herberstein kupil od Mihaela in Elizabete Szekely še nezastavljeno zemljiško posest z gradom in mestom Ormožem.

Ko je s plačilom dolgov različnim Szekelyjevim upnikom pridobil še večino ostale zastavljene posesti, je vse skupaj kot gosposčino Ormož že 20. marca 1604

prodal za 57.800 goldinarjev ogrskemu plemenitašu Ladislavu PETHEJU DE HETHESU.

Ladislav Pethe je postal novi zemljiški gospod kmečkim podložnikom ormoškega okraja in tudi gospod mesta Ormoža. Za prve in druge je nastopilo novo obdobje; obdobje novih nemirov, krivic in stiske, odpora in zakonitega boja proti storjenim krivicam za stare pravice.

Novi fevdni gospodar je začel s spremembami, ki so boleče prizadele kmečke podložnike in meščane. Za prejšnje ustaljeno in nekako znosno sožitje in za priznavanje prejšnjih pravic ni imel ne volje ne smisla. Verjetno je bil navajen na svojih posestvih na Ogrskem vladati z železno roko madžarskega fevdalca, ki svojevoljno kroji pravice svojim podložnikom.

Tako je začel tudi v svoji novi gosposčini v Ormožu.

Razumljivo je, da je tako ravnanje vzbudilo odpor.

Prvi so bili *Središčanci*.

V nekem pismu iz leta 1606 toži 20 srediških tržanov gospoda barona Ladislava Petheja, da je dal zaradi neke na novo vpeljane tlake več kot 20 tržanov zapreti v nesnažen stolp, v katerega so sicer zapirali samo najhujše zločince in razbojnike («Ergisten Malefiz Personen»). Tam jih je pustil več dni v smradu brez jedi in pijače, končno pa so mu morali plačati še 100 goldinarjev kazni.³²

Tudi z mestom *Ormožem* se je zapletel novi graščak kmalu v številne spore in pravde.

Iz avgusta leta 1613 je ohranjena obširna, 20 strani obsegajoča spomenica s številnimi prilogami, ki jo je vložilo mesto po deželnem glavarju v pravdi zoper Ladislava Petheja na nepristransko sodišče.³³ Iz spomenice povzemamo naslednje:

Novi gospodar gosposčine in mesta Ormoža nalaga meščanom nove dajatve, omejuje in krši njihove pravice in privilegije; hoče jih imeti za navadne podložnike («für Pauer oder Sclauen»).

Priziv načenja vsa temeljna vprašanja mestne samouprave: upravno in sodno neodvisnost, pomirje, iz njega izhajajoče pravice itd.

Ko je za graščaka pritožba v Gradec postala neprijetna, se je hitro poravnal z mestom. Kot pretkan diplomat je v poravnavo vpletel zahteve, s katerimi si je tudi na zunaj utrdil svoj ugled pred meščani.

PORAVNAVA IZ LETA 1613

»Visokorodni gospod, gospod baron Ladislav Pethe« se je 14. oktobra 1613 poravnal s sodnikom in svetom mesta Ormoža.³⁴ Poravnava obsega več točk; omenimo samo nekatere:

Dosedanje razsodbe deželnega glavarja v pravih med obema strankama se obojestransko priznavajo.

Graščak odpusti »na najponižnejšo prošnjo mesta« sedem pritožb, ki jih je bil vložil proti mestu.

Mesto se obveže, da se bo vzdržalo vseh neupravičenih dejanj in nastopov proti graščaku; obljubi priznavati ga za svojega varuha in lastniškega gospoda («Schutz- und Aigenthumbs Herr»), ki mu bo izkazalo dolžno meščansko pokorščino, ga ljubilo in spoštovalo («lieben und ehren»).

Graščak (»Ir Gnaden« — njihova milost) se ponudi, da bo ščitil meščane proti vsem nasprotnikom, in se obveže, da bo vse tožbe hitro in pravično reševal.

Obe stranki priznata veljavnost pogodb in poravnav z Mihaelom Szekelyjem (iz leta 1577 in 1603).

Leto pozneje je Ladislav Pethe zapleten v hujšo in bolj nevarno tožbo, ki so jo dvignili proti njemu njegovi *podložniki*. Toda tudi tu se je znal spretno izmakniti. Izkoristil je neenotnost podložnikov in napol izsilil iz njih pismena priznanja, da so zadovoljni s svojim položajem. Vse drugo je bila stvar sobnih odvetnikov.

ORMOŠKI PODLOŽNIKI PROTI NOVEMU GRAŠČAKU V VELIKI PRAVDI LETA 1614

Podložniki gosposčine Ormož so se bili pritožili deželnemu glavarju v Gradcu zaradi »čezmerne in neznosne robote (tlake)«. ³⁵ Prišli so tudi z drugimi pritožbami. Vse to jim hoče vsiliti novi lastnik v nasprotju s starimi navadami in obveznostmi.

Ladislav Pethe je ugovarjal gornjim pritožbam in zahteval, da je treba sestaviti imenski seznam vseh podložnikov, ki se pritožujejo, s točno navedbo tožbene zadeve. Nepristranska komisija, ki naj jo imenujeta obe stranki, naj nato rzsodi vsak posamičen primer.

Nato je od okrog 300 podložnikov 156 podložnikov imenoma pismeno navedlo svoje pritožbe.

Komisija se je sestala in strnila vse pritožbe v tri točke: tlaka, srenjski svet (gmajna) v Šalovcih, telesne in denarne kazni.

Podložniki priznavajo ročno tlako; pritožujejo se zoper vozno tlako, ki jo morajo opravljati tudi zunaj dežele. Srenjski svet, ki so ga doslej nemoteno izkoriščali za drva in pašo, jim je novi graščak odvzel. Za denarne in telesne kazni zahtevajo povračilo in odškodnino.

Na vse tri točke obtožnice je Pethe pripravil obširen odgovor, ki bi bil v čast dobremu pravnemu zastopniku. Pridobil si je priznanja 151 »miroljubnih« podložnikov s Hardeka, Miklavža in iz urada Savci. Vsi ti so v svojih »prošnjah« izjavili, da bodo opravljali dolžno tlako. Prosili so, naj jih ne kaznujejo, ker v ničemer ne soglašajo in ne podpirajo neprimernih in samovoljnih pritožb ostalih podložnikov. Tudi so izjavili, da nimajo nobenih vzrokov, da bi se pritoževali, in so popolnoma zadovoljni z gospodom Pethejem.

Tako je imel seveda graščak lahko stališče. Zato je odločno izjavil glede tlake: »Ljudje opravljajo tlako neredno; pozno pridejo in zgodaj gredo; na dan ne delajo več kakor štiri ure. Pri delu so leni in s tem si povzročajo več poti in več tlake, kakor bi bilo potrebno. — Vsakemu podložniku, ki noče delati tlake in meni, da je z njo preobremenjen, je dano na voljo, da odide. Jaz (Pethe) si upam take kmetije vsak čas zasesti s poslušnimi podložniki.«

Konec zapisnika ni ohranjen. Iz poznejših sporov in pravnih pa je videti, da so podložniki v tej pravdi glede tlake izgubili. Priznati so morali, da jo bodo opravljali po tri dni v tednu. Povračil za denarne in telesne kazni graščak ni hotel priznati.

Jeseni leta 1617 je Ladislav Pethe umrl.

Bil je trd gospodar svojim podložnikom, spreten diplomat v pogajanjih in pravadah z njimi.

V obsežni oporoki je določil gosposčino Ormož z gradom in mestom Ormožem za dediščino mlajšemu sinu Štefanu (»castrum... Ormosd... Stephan...«).³⁶ Tudi je v oporoki razglasil zemljiško posest Ormož za fidejkomisno posest, ki je ni mogoče prodati, podeduje pa jo vedno moška vrsta v rodbini.

Ko je leta 1710 umrl zadnji moški potomec rodbine Pethe, so zaradi tega nastali za gosposčino Ormož nekaj desetletij trajajoči dedni spori.

ŠTEFAN PETHE

Štefan Pethe je po svojem očetu, ki je umrl v starosti 73 let, prevzel upravo in vodstvo ormoške gosposčine. Bil je mirnejši po svojem značaju. Do svoje smrti okrog leta 1634 je imel samo nekaj sporov in pravnih z ormoškimi meščani, predvsem zaradi nesrečne obveznosti, da morajo meščani točiti in dobro plačati graščinsko vino (Hofwein). V tej pravdi so meščani izgubili in so doslej do konca stoletja mirno sprejemali nase to obveznost.

V svoji oporoki je natančneje določil obveznosti gradu do ormoškega špitala.³⁷ Po šest moških in ženskih oskrbovancev mora grad tudi za naprej vzdrževati; vsak teden pa mora dati vsakemu po en goldinar v gotovini. Hišo za špital je treba še to jesen — tako je zapisano v oporoki — zgraditi, enako tudi kapelo.

Njegovi nasledniki so to obveznost popolnoma zanemarili, čeprav jih je vlada večkrat na to opozarjala.

SUZANA PETHE-KOINSKY IN ADAM ŠTEFAN PETHE

Ko je Štefan Pethe okrog leta 1634 umrl, je bil njegov sin Adam Štefan še nedoleten. Zato je prevzela upravo gosposčine njegova varuhinja in teta Suzana, vdova po Štefanovem bratu Juriju, po letu 1635 poročena Koinsky.

Grofica Suzana je bila odločna ženska, prav tako trda grajska gospodarica, kakor je bil Ladislav Pethe, obenem pa slaba upraviteljica gosposčine.³⁸

Kmalu so se začele vrstiti pritožbe o slabem gospodarstvu: grad je propadal, določil iz oporoke Štefana Petheja niso izpolnjevali. Na drugi strani je ohranjena dolga vrsta pritožb ormoškega mesta in podložnikov zoper njeno nasilno ravnanje. Mesto je skoraj neprenehno vlagalo tožbe, gotovo ne brez resnih razlogov, tako leta 1620, 1621, 1635, 1636, 1637.

Za gospodarski napredek mesta je bila važna pravda, ki so jo začeli Ormožanci leta 1636 zaradi mitnine.³⁹ Predstavniki mesta so trdili, da so meščani že od davna oproščeni mitnine za svinje in za vse blago, ki ga prevažajo skozi mitnico za svoje potrebe in za preprodajo. Predlagali so, naj komisija zasliši o tej stvari 40 prič, kar se je naslednjega leta tudi zgodilo.⁴⁰ — Zastopnik graščakinje pa je trdil, da imajo meščani mitnine prost uvoz blaga samo za domače potrebe. — Kljub jasni izpovedi navedenih prič pa je bilo vprašanje plačevanja mitnine še naprej nejasno.

ORMOŠKI PODLOŽNIKI V VELIKI PRAVDI PROTI GOSPOŠČINI LETA 1640

Pravdo, ki so jo bili začeli ormoški podložniki, približno 130 po številu, bi danes imenovali veleproces tako glede števila tožnikov kot glede številnosti in mnogovrstnosti tožbenih zadev.⁴¹ Treba je bilo prav izrednega poguma, da se je sredi 17. stoletja polovica kmečkih podložnikov ormoškega gradu dvignila s tožbo proti svojemu fevdnemu gospodarju. Bila pa je brez dvoma tudi polna mera krivic, trpljenja in poniževanja, ki jih je moral prenašati slovenski tlačan ormoškega okraja od svojih gospodarjev. To je bilo tudi kmalu po letu 1635, ko se je vnovič dvignil val kmečkih uporov po Štajerskem in pri Polskavi in Slivnici segel tudi na Dravsko polje.

Uvodni postopek sam je bil zelo zapleten in za podložnike neugoden. Ti so morali svoje ustne *pritožbe* predložiti *pismeno* pri gosposčini, ki je dala svoje pripombe. Nato se je komisija, v kateri sta imeli obe stranki svoje predstavnike, zopet sestala in začela podrobno preučevati gradivo in zasliševati podložnike po pismeno predloženih konkretnih pritožbah in zahtevkih. Za vsak obravnavan primer je komisija takoj izrekla ustrezno razsodbo.

Že v začetku procesa je komisija izdala razsodbo o najvažnejših pritožbah podložnikov:

1. TLAKA: v veljavi ostane poravnava iz leta 1614, s katero so podložniki sami ponudili (!), da opravlja tlako tri dni v tednu. To so tudi odslej dolžni brez obotavljanja opravljati.

2. LES ZA DRVA IN STAVBE:

Že od nekdanj ima vsaka kmetija odkazan les (gozd). Po pogodbi iz leta 1614 lahko uporabljajo les iz kmečkih gozdov za svoje potrebe, ne da bi morali kaj prijavljati gosposčini. Tudi ni treba za te kmečke gozdove plačevati gosposčini pašnine. Za nujne gradbene namene dobijo les iz graščinskih gozdov, če to prijavijo.

3. PODLOŽNIKI IZ HARDEKA, ki so morali v gradu opravljati nepretrgano stražarsko službo in druga dela na vrtu, imajo samo dolžnost tridnevne tlake na teden in nič več.

4. VOZNA TLAKA

Zunaj dežele je niso dolžni opravljati. — Če pa je podložnik poslan peš na pot v Bratislavo, mora dobiti, preden gre na pot, izplačane potne stroške za tja in nazaj. Tudi se mu odpiše toliko dni tlake, kolikor dni je prebil na poti.

Pri posameznih zasliševanjih je komisija pri 97 podložnikih, ki so se bili pojavili na obravnavi — okrog 30 jih je izostalo — razsodila takole:

- pritožbam ugodi v 37 primerih;
- pritožbam ne ugodi v 25 primerih;
- delno ugodni ali doseže poravnavo v šestih primerih;
- sklene posebej obravnavati 25 primerov.

V tej veliki pravdi so podložniki dosegli mnogo. Obsojena je bila samovoljnost grajskega upravitelja, ki je za vsako malenkost delil visoke denarne kazni; rešene so bile tudi nekatere druge, za kmete važne zadeve. Uspeha pa niso imeli z zahtevo po dvodnevni tlaki, ki so jo opravljali prej, kakor so zadrževali, po določenih starih urbarjev. To njihovo zahtevo je komisija zavrnila

kot »nezakonito in samovoljno, uporno nepokorščino, ki bi povzročila veliko škodo in utegnila imeti slabe posledice.«

Tudi po letu 1641, ko je mladi Adam Štefan Pethe prevzel upravo gospodarske in gradu, se ni poleglo nezadovoljstvo podložnikov in meščanov. Mladega graščaka označujejo zgodovinarji za vihravega in lahkomišelnega človeka, ki se je rad vdajal »sladkemu življenju«, kakor bi to danes rekli. Zoper njegovo »epikurejsko« (razvratno) življenje je ohranjena obširna pritožba z mnogimi zanimivimi podrobnostmi.⁴²

Za gospodarstvo se mladi baron ni mnogo brigal, za svoje razsipno življenje je potreboval denar. Tega je različno izvlekel od podložnikov in celo od meščanov. Vse to pa je dajalo povod za nove spore in pritožbe.

Ohranjene so pritožbe mesta Ormoža iz let 1642, 1643, 1644, 1646 in 1658.

MESTO V BOJU ZA SVOJE SAMOUPRAVNE PRAVICE

V avgustu 1642 je štajerski deželni glavar grof Saurau povabil Adama Štefana Petheja na zagovor v zvezi s pritožbo, ki so jo bili proti njemu dvignili sodnik in svet mesta Ormoža zaradi kršitve pomirja.⁴³

V grajski ječi je bil namreč zaprt središki tržan Mikloš Jelenčič. Pobegnil je bil iz grajske ječe in se skril v mestu v hiši Janeza Dobuša. Grajski poveljnik Lovrenc Valpotič je sam od sebe ali na graščakov ukaz poiskal begunca in ga brez prijave mestu, ki je edina oblast na mestnem ozemlju (pomirju), zopet nasilno odvedel v grad.

Mesto poudarja, da že dolga leta v miru in brez motenj uživa pravico pomirja. Zato zahteva v osmih dneh poravnavo za kršitev mestnih pravic.

Kako se je zadeva končala, iz ohranjenih virov ni razvidno.

Poleti 1646 se mesto in graščak zopet pravdata.⁴⁴ Ohranjen je osnutek vloge (»appellation«), v kateri je mesto jasno in razumljivo obrazložilo, v čem so samoupravne pravice mesta Ormoža:

Meščani niso podložniki gradu, marveč imajo pravice samostojnega mesta (privilegije), mestno ozemlje (pomirje ali obgradje), pravice sodstva in kaznovanja nad vsemi, ki so pod njihovo sodno pristojnostjo (jurisdikcijo), če ne zadeva smrtnih kazni. Letno plačuje mesto gosposčini davek (remanenco), sodnika predlagajo v potrditev gradu, sicer pa nima grad z njimi nobenih opravkov in naj jih ne nadleguje in naj jim ne dela sile.

Vse hiše in njim pripadajoča zemljišča so last meščanov, ti pa imajo zanje »dobra« pisma, potrjena z mestnim pečatom.

V vseh spornih zadevah se je mesto vedno obračalo na deželo (na organe deželne uprave, na deželnega glavarja, na deželno pravdo in na okrajno sodišče). Vse to je tudi dokaz, da je Ormož pravo samostojno (avtonomno) mesto, ki ima gospoda iz Ormoža (graščaka) samo za mestnega gospoda in nič več.

Gornje pritožbe z odločnim stališčem mesta so bile posledica spopada, do katerega je bilo prišlo že poletu 1643 ob obhodu mestnega pomirja.⁴⁵

V Pušencih je meščane, ki so prišli tja na svojem obhodu od enega do drugega mejnika, ustavila gruča grajskih podložnikov pod vodstvom častnika Jurija Orjaniča in grajskega valpta Lovrenca Valpotiča. Grajski ljudje so bili, kakor je to pozneje ugotovila komisija, oboroženi. Prišlo je do prerekanja, pre-

pira in pretepa. Tako so grajski ljudje meščanom onemogočili obhod in pregled pomirja, kar je veljalo za hudo kršitev mestnih pravic.

Svoje ukaze so graščaki meščanom in podložnikom pošiljali v nemškem jeziku. Kadar pa so bili v denarnih stiskah, kakor je pogosto bil tudi Adam Štefan Pethe, so znali zapisati nekaj stavkov tudi v domačem narečju.

Tako je imenovani ormoški graščak leta 1643 pisal središkemu trškemu sodniku Blažu Modrinjaku:

»Dobar dan Vam Bogh day y Zdrawje, draghi Richtar moy Sserianski! Sstanouito nebi Vass rad bil sstim Bantuval, aly pokih dob da je tako ulika potrbucha, poslete mi, moy Rihtar, edno tridesseti Reinskih gori, hochu Vam na oni penzi, kay bi Imal k finkusdu dati, obrachuniti, a Vam pako Wutom nistar kriuo ni tesko ne bude. Wutom mojum hoteniu zada mi ne zman kajte, a ja Vam pak hochu Vazdar Milosstivan Gospodin osstati.«⁴⁶

K temu pismu dodaje Fran Kovačič v svoji knjigi *Zgodovina trga Središče* naslednje: »Gotovo redke slučaje na Štajerskem, da je graščak v 17. stoletju s svojimi podložniki občeval v slovenskem jeziku.«

V naslednjih letih se je Adam Štefan Pethe zapletel s Središčanci v dolgoterne spore in pravde.

Iz leta 1648 je ohranjena v osnutku zanimiva *pritožba srediških tržanov* proti ormoškemu graščaku *v slovensko-kajkavskem narečju*.⁴⁷ Nekaj odlomkov iz tega tožilnega pisma, kakor pritožbe imenuje zgodovinar Matej Slekovec, naj pokaže značilnosti vzhodnoštajerskega obmejnega govora sredi sedemnajstega stoletja:

Dostakrat smo se mi siromake purgare sreanskega varosa pertoshili, ij pomochi iskali per suetlem orsage, da bi mogli en mir imeti, koker druge mesta no druge varosche v Staierie imaiio. Dosta smo tosba popisanih naprei dali, koliko smo po nashem rihtnem gospone pete adame marhe pogubile, koko nas je sam robil uosil skouane u shelese po turskim sakone. . . ij varossa sreanskoga rihtara ni kriuoga ni dusnoga, g. Stefana Kosca, ueliki rasboii inu gwalt uchinil . . .

Negoue catane (konjeniki) bili u nashem varoshe en celi tieden dali smo iem slepo dosta piti ij jesti, i toga niso za dobro imali, semuch so sami rasbiali v nashem varoshe, kure louili ij strelali na sromoto ij takai she kradli, kar so mogli, pili silo po kerzmah a nistar platili.

Marco Lakuš, Jacob Prepelez, Iuan Workho,
Thomass Sagorez, Iuan Lessiak, Peter Duth«

Končno so se januarja 1654 pooblaščenici obeh strank pogodili in sklenili obsežno poravnavo v sedemnajstih točkah.⁴⁸

Na graščakovo zahtevo so natančno določili pravice trga glede volitev trškega sodnika, glede sprejemanja novih tržanov in sodne pristojnosti, pri čemer je Središče obdržalo samostojno sodstvo nižje vrste.

Še važnejše je bilo za barona Petheja, da so točno določili, koliko in katere vrste davkov in dajatev mora trg plačevati graščaku. Središčanci so izgubili ribolovne pravice na Dravi, pač pa so dobili neomejeno pravico do ribičije v potokih Črnc in Trnava.

Kakor v Ormožu je tudi v Središču slovesno sklenjena poravnava trajala le malo časa. Kmalu po smrti Adama Štefana je prišlo še do hujšega nasilja in nečloveškega ravnanja s Središčanci, kakor beremo v že omenjeni knjigi Frana Kovačiča na straneh 313 do 318.

Adam Štefan Pethe je že stopil na pot svojih zapravljivih prednikov iz rodbine Szekeley. Začel je zastavljati in odprodajati svojo zemljiško posest in dohodke iz gornine, da je lahko poplačal svoje dolgove.

Leta 1646 je zastavil Matiju Plochmanu za kritje dolga 4.000 goldinarjev dohodke iz gornine od sogornikov gosposčine Ormož.⁴⁹ Leta 1654 je za 20.000 goldinarjev prodal gornino v spodnjem uradu grofu Nikolaju Passmanu, ki je bil poročen z njegovo sorodnico Rozino Pethe.

Konec leta 1655 je Adam Štefan Pethe zbolel in napravil *oporoko*.⁵⁰ V njej je izrazil željo, da ga pokopljejo v rodbinski grobnici v cerkvi frančiškanskega samostana v Ormožu. Za dediča je postavil nedoletnega sina Franca Adama, za varuha svojo ženo Ano Marijo, rojeno Khonski (v spisih tudi Koinsky). Ormoškemu špitalu določi svoj vinograd v ljutomerskih gorinah, »špitalšek« imenovan, in 16 startinov (96 hl) vinskega pridelka iz njega v letu 1655.

Spomladi leta 1657 je umrl in dobro leto za njim tudi žena. Za varuha in upravitelja je oblast določila dediču materinega brata grofa Petra Koinskega.

V *zapuščinskem inventarju*, ki je bil sestavljen jeseni 1658 po smrti obeh staršev, je poleg inventarja v gradu popisani tudi obsežen grajski arhiv.⁵¹ Značilna je tudi pripomba komisarjev: »Ob našem prihodu v grad so bili pečati na nekaterih vratih zlomljeni, ključi od sob sploh niso bili spravljani pod pečat; nekaj skrinj z blagom pa je izginilo in bilo baje odneseno v mesto.«

FRANC ADAM PETHE

Leta 1660 je bil z 18 leti razglašen za polnoletnega in je prevzel upravo ter gospodarstvo gosposčine. V zakonu z Ano Marzilijo Locatelli je imel edinega sina Franca Antona, ki je bil ob njegovi smrti leta 1674 star sedem let.

Kot gospodar je bil slaboten in nesamostojen; glavno besedo je imel grajski upravitelj. — Iz leta 1661 je ohranjena pritožba mesta Ormoža zaradi nasilja, ki ga grajski ljudje uganjajo nad meščani. Podobna pritožba je tudi iz leta 1667.

Zapuščinski inventar, ki so ga po njegovi smrti sestavili komisarji, daje pretresljivo sliko o propadanju ormoške gosposčine.⁵² — Na 16 straneh so popisane listine in drugo arhivsko gradivo, ki priča o nekdanji moči družine. Obširno je popisana lastna (graščinska) posest z živim inventarjem in nato *podložniška zemljiška posest* po vaseh z navedbo števila kmetij in kočarjev. V celoti je bilo v 15 vaseh stare ormoške posesti *naseljenih samo 31 kmetij in 34 koč; nenaseljenih je bilo 15 kmetij in dve koči.*

FRANC ANTON PETHE

V času njegove nedoletnosti je upravljala gosposčino njegova mati Ana Marija do svoje smrti leta 1680.

Leta 1676 je napravila dvoletni *obračun* o svojem varuštvu. V tem času je skrbno gospodarila in poplačala nad 6.000 goldinarjev dolgov.

Zapuščinski inventar iz leta 1681 — velik, 55 strani obsegajoč popis — je zadnji dokaz grajske stanovanjske kulture in gospodarskega stanja nekdanj močnejše gosposčine Ormož.⁵³

Inventar vsebuje popis listin, knjig, nakita in srebrnine, oblek, perila, posteljnine, orožja, opreme in pohištva ter številnih slik v grajskih sobah. Poleg tega so popisane zaloge živil, žita, vina; popisana je živina in perutnina na grajski pristavi in na Spišičevem dvorcu pri Pavlovcih.

O zadnjem predstavniku rodbine Pethe imamo malo podatkov. Leta 1690 se je štiriindvajsetletni baron poročil z grofico Marijo Elizabeto Saurau, ki je po svoji materi izhajala iz rodbine grofov Gallerjev.

Njegova *oporoka* iz leta 1710 je kratka.⁵⁷ Ker je brez potomcev, določi za dedinjo svojo ženo. To pa je bilo proti določilom o fidejkomisni posesti gosposčine Ormož. Tudi naroča, da je treba izpolniti določila iz oporoke Ladislava Pethe o špitalu v Ormožu.

Tudi *zapuščinski inventar*, sestavljen po njegovi smrti leta 1710, je skromen.⁵⁵ — Celotna zemljiška posest je ocenjena na 60.000 goldinarjev, od tega samo vinograd na Gomili na 15.000.

Grad s pristavo je bil napol v razpadu. Pred leti sta ptujska zidarska in tersarska mojstra Dirnberger in Wernglitsch napravila stroškovnik za potrebna popravila v višini nad 6.000 goldinarjev.

LETA 1704 — K R U C I V O R M O Š K E M O K R A J U

Mladi baron Franc Anton Pethe se ob vdoru Krucev v Ormož v prvih dneh februarja 1704 ni posebno izkazal. Prepustil je grad in mesto na milost in nemilost ogrskim upornikom in njihovim zaveznikom Središčancem ter okoliškim kmetom in z ženo zbežal na varno v Ptuj.⁵⁶

Kruci so mesto in grad temeljito izropali in delno požgali. V *gradu* so napravili, tako piše Gašpar Adlešič, ki je sam vdor Krucev doživljal, za več tisoč goldinarjev škode. Popili in odpeljali so okrog 100 startinov (600 hl) vina. Baje so odkrili v zidu tudi skrito grajsko zakladnico in jo izropali.

Ko je nevarnost minila, se je baron vrnil in našel grad izropan in opustošen. Skrbno je popisal in ocenil nastalo škodo in napravil dolg seznam za posamezne vrste izropanega blaga: zlatnine in nakita, posode, posteljnine, živil in vina, živine, vozil in orodja. Skupna škoda je bila po njegovi ocenitvi res ogromna, saj je znašala 27.935 goldinarjev, torej polovico vrednosti celotne ormoške gosposčine.⁵⁷

Škodo, ki so jo Kruci povzročili *mestu Ormožu*, so tudi popisali in skušali doseči vsaj odpis nekajletnega davka. Cenitev iz leta 1707 je dala naslednje ugotovitve: oškodovanih je bilo 42 meščanov; požganih je bilo v mestu osem hiš, pet v predmestjih. Odpeljali so pet konj in 20 krav ter pet telet. Odvzeta in uničena je bila velika količina vina in žita. Vsa storjena škoda, ki je znašala pri posameznih oškodovancih po 10, 30, 100 in 250 do 610 goldinarjev, je bila ocenjena na visoko vsoto 4.556 goldinarjev.⁵⁸

Za odpis davka, ki jim ga je bila odobrila deželna oblast, so se morali Ormožanci dolga leta pravdati s svojo graščakinjo vdovo Marijo Elizabeto Pethe. Šele leta 1719 je končno prišlo do poravnave.⁵⁹

Kratek oris dogodkov v času vdora Krucev v ormoški okraj je podal tedanji velikonedeljski kaplan Gašpar Adlešič v svojem dnevniku. Sicer pa je ohranjeno le prav malo izvirnih podatkov o vdoru, ropanju in pustošenju Krucev okrog Ormoža.

ORMOŠKI OKRAJ V OSEMNAJSTEM STOLETJU

Prva polovica tega stoletja poteka brez posebnih dogodkov ali pretresov za kmečko podeželje ormoškega okraja.

Ormoška gosposčina (die Herrschaft Friedau) postane po letu 1710, ko je izumrla rodbina Pethe, kot fidejkomisna posest predmet desetletnih sporov in pravn.

Šele leta 1742 je pripadla gosposčina sorodnici izumrle rodbine grofici Polikseni THAVONAT, poročeni KÖNIGSACKER. Po tej grofici postane pravni naslednik gosposčine njen mož Jožef Königsacker in za njim njegov sin Leopold. Königsackerji so le redko bivali v Ormožu; gospostvo so v njihovem imenu vodili nasilni in lakomni upravitelji, ki so povzročali mestu Ormožu in njihovem meščanom nevšečnosti.

Leta 1805 je grof Leopold Königsacker prodal grad in gosposčino Ormož meščanskemu pridobitniku z Gornje Štajerske Jožefu PAUERJU. Temu je cesar leta 1812 podelil plemstvo in mu dal naslov »plemeniti Ormoški« (der Edle von Friedau).

Pauerjev sin Franc je bil *zadnji fevdalni gospod Ormoža*. Leto 1848 pomeni konec fevdalizma in zemljiškega podložništva.

Komenda Velika Nedelja ima v tem času posebno skrbne upravitelje. Številni inventarji, urbarji in popisi iz te dobe kažejo na dobro gospodarstvo. Podložniško zemljiško posest komend Velika Nedelja in Muretinci leta 1723 posebej natančno in podrobno popisujejo.

Urbarja ormoške gosposčine in komende Velika Nedelja iz sredine 18. stoletja sta zadnja velika popisa zemljiške posesti ormoškega okraja. Podajata nazorno sliko fevdalnih razmer na začetku velikih reform cesarice Marije Terezije.

GOSPOŠČINA ORMOŽ PO URBARJU IZ LETA 1756

Urbar daje zanimivo sliko gospodarskega in socialnega stanja v velikem delu ormoškega okraja.⁶⁰

Podložniki

Ti so upravno še vedno razdeljeni na dva urada.

Sedež *gornjega urada* je še vedno v Savcih. Združuje osem vasi z 59 kmetijami in 34 želarji.

Največji vasi sta *Savci* s 16 kmetijami in 15 želarji ter *Rucmanci* z 19 kmetijami in s šestimi želarji.

Mezgovci, *Koračice*, *Sejanci* in *Cvetkovci* imajo po štiri do sedem kmetij in po enega do štiri želarje.

Spodnji urad s sedežem v Pavlovcih je mnogo obsežnejši. Obsega 17 vasi s 181 kmetijami in 51 želarji.

Med vasmi spodnjega urada so največje: *Obrež* s 23 kmetijami in štirimi želarji; *Pušenci* z 21 kmetijami (brez želarjev), *Loperšice* s 17 kmetijami (tudi brez želarjev). Sledijo: *Hardek* s 16 kmetijami, brez želarjev, *Lešnica* s 15 kme-

tijami, tudi brez želarjev; *Grabe*, ki imajo samo enajst kmetij in 23 želarjev; *Frankovci* s 13 kmetijami in prav toliko želarji.

Skupno je imela gospoščina po urbarju v 25 vaseh 240 kmetov in 85 želarjev, vsega 325 podložnikov.

PODLOŽNIŠKE DAJATVE

Dajatve od kmetij in zemlje so v denarju. Vsaka kmetija plača splošni zemljiški davek (zins, činž) in urbarialne dajatve zemljiškemu gospodu.

»Male pravice« (Kleinrecht) dajejo še vedno v naravi. Vseh 325 podložnikov iz 25 vasi je dajalo vsako leto 103 kopune, 248 piščancev in 1212 jajc.

T L A K A

Podložniki še vedno opravljajo tlako, ki je bila z odlokom cesarice Marije Terezije določena na največ 156 dni v letu ali po tri dni na teden. Podložniki jo seveda opravljajo v različni izmeri, kakor je pač to bilo doslej zapisano in določeno v urbarjih.

Ormoški urbar je imel glede tlake naslednja določila: 137 podložnikov opravlja ročno tlako po tri dni v tednu; 58 podložnikov samo po dva dni, 26 podložnikov po poldrugi dan in samo enajst podložnikov opravlja samo enodnevno tlako na teden.

Imenovane tlake (vnaprej določene za predvidena dela med letom) je imela gospoščina skupno 204 dni na leto. Nekatere vasi so že plačevale tako imenovano »robotnino« v denarju namesto osebne tlake.

V celoti je 232 podložnikov opravilo vsako leto nekaj nad 30.000 dni tlake ali 1.154 delovnih mesecev po 26 dni, kar da na koledarsko leto poprečno 96 delovnih let tlake.

VINOGRADNIŠKA POSEST

Ormoška gospoščina je imela tudi v tem času obsežno vinogradniško posest od Drsteljskega vrha nad Ptujem po vseh Slovenskih goricah do Vinskega vrha in Kajžarja pri Miklavžu in do Koga na ogrski meji.

Od vinogradnikov (sogornikov), ki so imeli na 31 vinskih vrhovih 466 vinogradov, je gospoščina prejemale dajatve v naravi in v denarju, in sicer:

— gornino: v naravi nad 32 startinov ali okrog 170 hektolitrov vina; v denarju okrog 600 goldinarjev letno;

— druge dajatve: okrog 300 kopunov letno;

— tlaka za vinogradniška dela je znašala 400 dni letno.

Vinogradniški vrhovi (Berg) so imeli različno število vinogradov, kakor vidimo iz nekaterih primerov. Rucmanski vrh je imel 23 vinogradov, Lahonski vrh 19, Savski vrh 33, Gornji Koračički vrh 25, Šardinjski vrh 18, Jastrebski vrh pa 31 vinogradov.

PREBIVALSTVO VZHODNIH SLOVENSКИH GORIC

po urbarju iz leta 1756

Za narodnostno in socialno sestavo prebivalstva Slovenskih goric daje urbar zanimive podatke.

Poimenski sezname podložnikov v vaseh ormoške graščine dokazujejo enako kakor starejši urbarji, da je bilo prebivalstvo vsa stoletja skoraj stoodstotno slovensko.

V nekaterih obdobjih so se sicer pojavljali veliki premiki in naselitve sosednjega kajkavskega elementa iz Hrvaškega in Medmurja. Številna imena Horvat, Hrvat, Kroat, Krabat itd. pričajo o teh notranjih selitvah.

V prvi polovici 16. stoletja opažamo močno naseljevanje takoimenovanih prebegov ali uskokov. To so bili ljudje, ki so se pred Turki umikali iz svoje domovine v zahodni Bosni in našli nova bivališča ob mejah dežele Kranjske in Štajerske. Tam so jih načrtno naseljevali deželni vladarji kot učinkovito pomoč v vojnah proti Turkom. Mnoga imena v urbarjih iz sredine 16. stoletja in iz imenjskih cenitev iz leta 1542 očitno spominjajo na te uskoke, na primer: Toma Bernardič, Mate Buzdarič, Janžo Vuk, Jurij Borkovič itd.

Na splošno so se imena podložnikov v vaseh ormoške gosposčine skozi stoletja močno spreminjala. Vzroki so bili različni, najvažnejši je bil brez dvoma gospodarski. Če podložnik iz raznih vzrokov ni zmozel dajatev, ki jih je terjal grad, je moral zapustiti kmetijo in si iskati kruha in obstoja drugje. Na drugi strani so turški napadi in razna vojna pustošenja skupno z izbruhi kuge in drugih bolezni močno uničevali prebivalstvo, zlasti v ravninskih predelih.

Večje premikanje in naseljevanje prebivalstva po Slovenskih goricah je prenehalo pred dobrimi dvesto leti. Zato morda ni odveč, če se malo podrobneje seznanimo z imensko strukturo prebivalstva po zgoraj navedenem urbarju. Primerjava s sedanjimi priimki prebivalstva v istih vaseh bo lahko dokazala starost in poreklo premnogh kmečkih rodbin in domov skozi dve stoletji.

Imena podložnikov po vaseh

S a v c i imajo 16 kmetij in 15 želarjev ali kočarjev. Imena *kmečkih* gospodarjev so: Vido Brumen, Mihael Rakovščak, Urban Malec, Jurij Janžekovič, Janže Munda, Tomaž in Jakob Rakovščak, Tomaž Loparnik, Štefek Cajnko, Blaž Marin, Filip Munda, Blaž Voršič, Vido Janžekovič, Jurij Munda. — *Želarji* so: Anton Brumen, Tomaž Senur (Senjor), Jurij Petek, Matej Kose, Jožef Piconja, Andraž Ehrlich, Vido Rakovščak, Tomaž Pavlič, Lovrenc Primož, Andraž Franc, Andrej Dovečar, Jurij Sok, Simon Dovečar, Martin Zorman, Jurij Veselko.

R u c m a n c i imajo 19 kmetov in šest želarjev. *Kmetje* so: Jurij Voršič, Jožef Matjašič, Lovrenc Simonič, Jakob Piconja, Andrej Brumen, Tomaž Rakovščak, Simon Horvat, Tomaž Petrič, Andraž Rakovščak, Jernej Ritonja, Jožef Rakovščak, Jurij Cajnko, Lovrenc Majcen, Simon Brumen, Jurij Weissman,

Jakob Vojsek, Anton Rojht, Janžo Janžekovič. — *Želarji* so: Marko Petrič, Blaž Voršič, Blaž Plohl, Ševек Ritonja, Tomaž Piconja, Anton Kräbel.

Sejanci imajo šest kmetov in pet želarjev. *Kmetje*: Jožef Slekovec, Lovrenc Majcen, Jurij Marin, Štefan Hrgula, Martin Gašparič, Koloman Marin. — *Želarji*: Andrej Kotar, Blaž Kenč, Martin Kovačič, Jurij Dominicus, Martin Šlatič.

Cvetkovi imajo sedem kmetov in štiri želarje. *Kmetje* so: Matjaž Rajh, Matej Marin, Matej Plohl, Matej Brumen, Blaž Mavrič, Janžo Horvat. — *Želarji* so: Gera Ploholova, Ševек Kukovec, Pavel Ledinšek.

V *spodnjem uradu* so velike vasi v ravninskem predelu od Ormoža proti Središču. Tako imajo Pušenci 21 kmetij, Pavlovci deset kmetij in devet želarjev, ki pripadajo Spišičevemu dvorcu na Pavlovskem vrhu. Frankovci imajo 13 kmetij in 13 želarjev, Loperšice 17 kmetij, Obrež 23 kmetij in štiri želarje, Grabe enajst kmetij in celo 23 želarjev, Vukomarje ima 14 kmetij, Godeninci deset, Vuzmetinci sedem in Vodranci osem kmetij.

V naslednjem navajamo imena iz nekaterih vasi spodnjega urada.

Pušenci: Martin Vrhovšak, Gregor Kociper, Ivan Vrhovšak, Blaž Pavlinič, Gregor Serjak, Filip Pevec, Martin Novak, Mihal Masten, Jurij Masten, Gregor Vavpotič, Blaž Kuharič, Stanko Kuharič, Jakob Leskovar, Stanko Pavlinič, Matej Malec, Gašpar Rauš, Martin Golob, Štefan Vojda (Vajda), Mikloš Vavpotič, Jernej Meško.

Obrež: Mihal Koček, Peter, Martin Vavpotič, Ivan Borko, Matjaž Sršen, Štefan Glavnik, Jurij Ivanuš, Mihael Lesničar, Matjaž Turk, Lovrenc, Blaž, Gregor Trstenjak, Blaž Štefan, Lovrenc Horvat, Andraž Dokša, Andraž Jaušovec, Nikloš Borko, Andrej Tičar, Jakob Tičar, Ivan Rakovšak, Martin Mihalkovič.

Grabe: Mihael Mihalkovič, Barbara Ivanuša, Andraž Dokša, Peter Žnidarič, Jožef Dominicus, Ivan Horvat, Jurij Murat.

Želarji na Grabah: Mihael Savkovič, Peter, Matjaž in Jurij Horvat, Matjaž in Mihael Ivanuša, Jurij Hoydžar (Hodžar), Jurij Sabolič, Anton Križan, Tomaž Gradišnik, Peter Kupec, Mihael Mihalkovič, Jakob Lah, Jurij Vogrin, Ivan Benkovič, Matjaž Vuk, Štefan Vabič, Jakob Šinko, Jurij Unuk, Martin Zadravec, Martin Kolarič, Jožef Vrhovšak, Mihael Ivanuša.

Godeninci: Luka Vukovič, Matija Lah, Jakob in Peter Ivanuša, Štefan Kocjan, Mihael Kolarič, Andrej Čurin, Marko Veselko, Andrej Dokša.

Vuzmetinci: Gregor Jurina, Ivan Vabič, Jurij Ozmec, Jakob Sučič, Ivan Unuk, Ivan Terša, Matjaž Vabič.

Vukomarje: Gašpar, Mihael in Tomaž Zadravec, Janez Sevšek, Blaž Vabič, Ivan Jurina, Peter Sever, Matjaž Risman, Blaž Tusič, Blaž Žnidarič, Jurij Ozmec, Štefan Vaglovič.

KOMENDA VELIKA NEDELJA PO URBARJU IZ LETA 1758

Urbar tega leta nam daje dobro sliko gospodarskega stanja komende in podložniških dajatev komaj sto let pred ukinitvijo podložništva leta 1848.⁶¹

Podložniki

Večino dajatev dajejo v denarju, in sicer: davek od zemljišč (Grudzins — rusticale) in služnosti zemljiškemu gospodu (Herrenforderungen — Urbarzins). Nekaj dajatev je še ostalo v naravi. Tako je komenda prejela letno 11 mernikov (880 litrov) pšenice, 15 mernikov ovsa in 377 mernikov (300 hl) ajde.

Komenda je imela v tem času 122 podložniških kmetij in 13 želarij v 18 vaseh ormoškega okraja, poleg tega pa še 46 podložniških družin v osmih vaseh gornjega Ptujskega polja in v zahodnih Slovenskih goricah. — Skupno je bilo v vseh 26 vaseh 100 kočarjev ali želarjev.

Stare dajatve v naravi, nekoč namenjene grajskemu upravniku, »stare pravice« (Kleinrecht) imenovane, so znašale: eno tele, šest koštrunov, 219 kopunov, štiri kokoši, 94 piščancev, 195 jajc, 15 kolačev pšeničnega kruha, 30 funtov lanene preje in nekaj prosene kaše.

TLAKA

Vse vrste tlake so bile v tem času že nadomeščene z denarno odkupnino. Ta je znašala 481 goldinarjev na leto. Vendar pa urbar zaradi obračuna in jasnosti še vedno podrobno navaja vrste in količino tlake.

Ročno tlako po tri dni v tednu je imelo 88 podložnikov; po dva dni 19 podložnikov; po en dan samo osem podložnikov. V celoti so vsi podložniki pred odkupom tlake z denarjem opravili vsako leto 18.512 dni ali 712 delovnih mesecev tlake, kar da računsko povprečno 59 let tlake letno.

VINOGRADNIŠKA POSEST

Sogorniki (posestniki vinogradov) dajejo v 25 vrhovih gornino (dajatev v vinu) od 423 vinogradov. Skupno znaša po urbarju letna dajatev gornine 19 startinov ali okroglo 104 hektolitre vina.

PODLOŽNIŠKA POSEST

Komenda je imela v posameznih vaseh le malo svojih podložnikov. Ti so živeli pomešani s podložniki gosposčine Ormož in drugih gosposčin in imetij. Samo v štirih vaseh je imela večje število podložnikov: v Veliki Nedelji 31 kmetij in 13 želarjev, v Trgovišču 17 kmetij, v vasi Oberror (Bratonečice) 19 kmetij in v Šalovcih 11 kmetij. V drugih vaseh je navadno samo po nekaj (po ena do šest) kmetij komende. Zelo stara je posest komende v vasi Hermanci. Vendar ima v tem času tam samo šest kmetij, zato pa mnogo več sogornikov.

Imena podložnikov

Velika Nedelja: Gregor Vezjak, Gregor Bokša, Andraš Voršič, Jernej Meško, Matej Zadavec, Lovrenc Hrzič, Maklavž Podplatnik, Janže Vršič, Tomaž Šošterič, Marko Hojnik, Blaž Petek, Jurij Ozmec, Matija Košar, Blaž Prešiček.

Trgovišče: Mihal Kumar, Štefan Farkaš, Mihal Marinič, Matej Leben, Filip Kovačec, Gregor Megla, Martin Novak, Vido Kekec, Jakob Horvat.

Bratonečice: Andrej Munda, Blaž Voršič, Matej Richter, Andraž Antolič, Mihal Štabuc, Blaž Petek, Vido Marinič, Jakob Margrab.

Šalovci: Anton Kotnik, Matjaž Urbančič, Ivan Kolmančič, Gregor Šinko, Stanko Čavničar, Martin Sinkovič, Ivan Pavlinič.

ORMOŽ IN RODBINA KÖNIGSACKER

Po letu 1745 je postala lastnica ormoškega gradu in zemljiškega gospodarstva ter tudi mesta Ormoža plemiška rodbina Königsacker. Tej rodbini italijanskega porekla, ki je šele pred nedavnim dobila plemstvo, so bile razmere slovenskega podeželja tuje, slovenski jezik nerazumljiv.

Zato se ni čuditi, da novi graščaki niso imeli razumevanja tudi za stare pravice mesta Ormoža, ki so si ga hoteli popolnoma podrediti enako kakor svoje podeželske podložnike.

Grof Jožef Königsacker je že leta 1754 sestavil dolgo pritožbo okrožnemu glavarju v Mariboru in predlagal, naj odstavi mestnega sodnika Janeza Vizjaka ter kaznuje uporne ormoške meščane in postavi drugega sodnika.⁶²

Zanimivi so razlogi, ki jih navaja graščak v svoji pritožbi. Najprej izjavlja, da so meščani podložni grajski gosposki, ker plačujejo od svojih hiš davek. Tudi mestni sodnik vsako leto priseže zvestobo in pokorščino gospostvu; vsakdo pa, ki si hoče kupiti v mestu hišo in postati meščan, se mora prijaviti v gradu. Grajska gosposka lahko — tako meni graščak — kadar hoče, odstavi mestnega sodnika in pisarja, če ugotovi, da nista sposobna.

V posebni prilogi k tej pritožbi navaja graščak razne prestopke, ki jih je zagrešilo mesto, zlasti njegov *mestni sodnik Vizjak*. Tega imenuje pijanca in »nemirno noro glavo«, ki nasprotuje vsem odlokom gosposčine in celo deželnim odlokom. On povzroča nemir med meščani, ki so postali uporni in pozabljajo na dolžno pokorščino.

Tako Vizjak ni ubogal nekaterih odlokov, ki jih je poslal graščak. Vsak meščan mora namreč za čiščenje dimnikov plačati letno 15 krajcarjev. Dimnike čistijo dimnikarji iz Ptuja. Meščani sami ne skrbijo za čiščenje, saje pa pomenijo veliko nevarnost za izbruh požara v mestu. — Sodnik ni hotel zbrati denarja za čiščenje dimnikov in je tako pokazal svojo neposlušnost. Tudi ni hotel izvršiti odloka, da mesto nastavi skupnega pastirja za pašo živine; pastirja naj bi plačalo mesto. Sedaj pasejo živino mali otroci, ki na paši pogosto zaspijo in tako povzročijo gradu in drugim veliko škodo. Poleg tega je bilo graščaku sporočeno, da pridejo na paši fantje in dekleta skupaj in da uganjajo tam nespodobnosti, za katere on ne more odgovarjati pred Bogom in svetom.

Tudi so otroci s pašo ovirani, da bi se učili pisati in brati. Tako skoraj nihče od starejših v mestu ne zna brati in pisati; ti pa tudi svojim otrokom nočejo privoščiti, da bi postali kaj drugega kakor svinjski in živinski pastirji.

Zaradi paše otroci tudi ne obiskujejo božje službe.

V svoji prilogi je graščak navedel nad 20 različnih primerov, ki da dokazujejo kaznivo nepokorščino mestnega sodnika in nekaterih meščanov. Za vse zahteva strogo kazen. Mestnega sodnika je treba odstaviti, njegovo hišo prodati, njega samega pa izgnati iz mesta. Enako bi bilo napraviti z nekaterimi upornimi meščani.

RAZSODBA IZ LETA 1754

Deželski sodnik Janez Menhart je 6. maja v gornji zadevi izrekel naslednjo sodbo:

1. Mestni sodnik Vizjak je odstavljen.
2. Mestnemu pisarju gospostvo odpusti njegove prestopke.
3. Za začasnega sodnika je imenovan meščan Anton Lučnik, ki bo opravljal to službo do izvolitve novega mestnega sodnika.
4. Graščak odpusti kazen meščanoma Filipu Koklu in Janezu Kigerlu, ki sta se šla v Gradec pritožiti in sta tam v gostilni »Pri Florijanu« hudo krivično govorila proti graščaku ter bila zaradi tega obsojena na tri dni zapora v meščanskem stolpu.

5. V raznih spornih zadevah se sklene glede dimnikov naslednje: meščani bodo skrbeli za dimnike, ki so zidani ali leseni; graščak pa bo dal siromašnim meščanom opeko in apno za zidanje dimnikov, za katere pa je obvezno čiščenje.

NOVA UREDITEV MEST — TEŽKA PREIZKUŠNJA ZA ORMOŽ

Proti koncu 18. stoletja je obnem z mnogimi političnimi in drugimi reformami stopilo v ospredje vprašanje, kako urediti položaj mest, ki so imela že od srednjega veka svoje posebne pravice in se v svoji notranji organizaciji od tistega časa niso nič spremenila, pač pa so še vedno ljubosumno branila svoje svoboščine.

Novi časi, nove razmere prosvetljenega absolutizma, reforme cesarice Marije Terezije in Jožefa II., so zahtevale tudi reformo samoupravne ureditve mest.

V načrtih za to novo ureditev so bila seveda najbolj prizadeta majhna in gospodarsko šibka mesta, ki niso zmogla velikih stroškov za namestitve šolanega osebja v mestni upravi. Med taka mesta je spadal tudi ORMOŽ. Zanj je že bilo določeno, da izgubi pravice nižjega sodstva in da postane popolnoma odvisen od novega politično upravnega oblastva z imenom »okrajna gosposka« (Bezirksobrigkeit). Vodstvo tega novega upravnega političnega organa pa je skoraj povsod prevzel zemljiški gospod ustreznega okraja. Tako je bilo določeno tudi za Ormož.

Vendar se Ormožanci niso vdali.

SPOMENICA IZ LETA 1788

Mesto si v obširni spomenici prizadeva, da bi v zvezi z novo organizacijo mestnih uprav obdržalo dosedanje nižje sodstvo in položaj samostojnega mesta. Zanj pa je značilna samostojna uprava političnih zadev, pravica do vodstva zemljiške knjige in pravica do pristojnosti z njo v zvezi.⁶³

Mesto je dalo oceniti vse svoje nepremičnine in mestne dohodke. Po tej ocenitvi je znašala vrednost nepremičnin 7.400 goldinarjev. Mesto je imelo tedaj tri vinograde, dva gozda, en travnik in mestno posest (Gült) na Dobravi z devetimi podložniki — želarji.

Namen ocenitve je bil ugotoviti, ali bi mesto lahko vzdrževalo potrebno strokovno uradništvo za krajevno sodišče in magistrat (mestno upravo). Meščani so bili pripravljene morebitna manjkajoča denarna sredstva prispevati iz svojega. Letno bi bilo potrebno za novo uradništvo okoli 450 goldinarjev.

K tej nameravani ureditvi položaja mesta je seveda dodalo svoje zahteve tudi grajsko gospostvo, ki zahteva zase nadzorno pravico in pravico druge stopnje, kakor je to imelo že doslej.

Leta 1795 mesto še ni doseglo uspeha v svojem prizadevanju. Odlok okrožnega urada v Mariboru celo zahteva od mesta, da mora takoj izročiti gosposčini Ormož vse sodne posle (zemljiško knjigo s spisi itd.). — Ormožanci kljub tej uradni zahtevi niso izročili zemljiške knjige, temveč so prosili, da jim te pravice še naprej pustijo neokrnjene, njihovo občino pa naj organizirajo kot pravi magistrat.

Morebitni primanjkljaj v ta namen potrebnih denarnih sredstev bodo krili meščani sami vzajemno.

V obširni spomenici so podrobno opisali nič kaj razveseljivo razmerje med mestom in grajskim gospostvom.⁶⁴ Nekaj primerov lepo označuje to razmerje:

Meščan Jurij Skoliber je bil zaradi neznatnega prestopka pol leta zaprt, toda ne v zaporu, temveč pri konjaču, kjer je bil skrajno zanemarjen in mu je zrasla brada do pasu.

Mestni pisar Aspach je bil zaradi manjšega prestopka z rzsodbo grajskega gospostva za pol leta vržen v grajski stolp.

Bivši zakupnik gosposčine Ormož Karel Vizjak je bil dal pretepsti ženo mestnega sodnika Girtnika, ker je bil njen mož odpotoval v Gradec, da bi se tam pritožil zaradi nekkih krivic.

Grad si na vso moč prizadeva, da bi mesto ugonobil. Kljub temu pa je mestni magistrat v zadnjih šestih letih omogočil, da so zgradili več zidanih hiš in popravili cesto, ki je sedaj sposobna za najtežji promet iz Trsta na Ogrsko. Kmalu pa bo dobilo mesto tudi poštno zvezo.

SPORAZUM LETA 1796

Končno je bila vztrajnost Ormožancev le nagrajena.

Januarja leta 1796 se je v Ormožu sestala komisija pod predsedstvom okrožnega komisarja, v navzočnosti grofa Leopolda Königsackerja, mestnega sodnika in mestnega pisarja ter osmih zastopnikov meščanov.⁶⁵

Mesto je doslej v raznih spomenicah na okrožni urad v Mariboru in na apelacijsko sodišče stalno zatrjevalo, da ima letno dovolj sredstev za vzdrževanje uprave magistrata po novi uredbi.

Komisija podrobno oceni premoženje in letne dohodke mesta. Grof kot predstavnik grajskega gospostva predlaga, naj mesto proda vinograde in denar naloži za glavnico; mestni gozd pa, ki ga izkoriščajo tudi meščani, naj bi mesto prodalo meščanom.

Razpravo so končali z ugotovitvijo, da ima mesto možnosti za organiziranje novega magistrata, grof Königsacker pa je »iz ljubezni do mesta« popustil, da bi končno prenehali spori med mestom in gospostvom. Vendar je stavil naslednje pogoje:

1. Pred izvolitvijo mestnega sodnika, pisarja in svetovalcev je treba predložiti gradu njihova imena, po izvolitvi pa se morajo kakor doslej predstaviti.
2. Vsakega meščana, ki ga mesto sprejme v meščansko zvezo, je treba naznaniti grajskemu gospostvu.

3. Opravilne zapisnike (delovodnike) mestne uprave je treba vsak mesec predložiti v grad na vpogled.

4. Letne račune je treba predložiti gospostvu.

5. Za meščane je prva prizivna stopnja v upravnih in sodnih zadevah in glede zemljiške knjige gospostvo. Šele nato se lahko meščani obračajo na višje politične in sodne instance.

Ormožanci so sicer na te pogoje pristali, vendar še tudi v prihodnjih letih ni prišlo do nove organizacije mesta; le-to se je glede tega pritožilo celo na samega cesarja.

Končno je bila dolgotrajna *pravda rešena spomladi leta 1803*.⁶⁶

Mesto Ormož je doseglo pravice samostojnega (municipalnega) magistrata. Novi magistrat (župan, sindik — mestni tajnik in trije svetovalci) je bil zaprišežen pred predstavnikom gospostva Ormoža.

BOJ DO ZLOMA FEVDALIZMA

Kljub sporazumu iz leta 1796 in končni cesarski odločitvi o novem položaju mesta se lastniki gosposčine Ormož in njeni višji uradniki niso mogli spoprijazniti z dejstvom, da je bila mestu v upravi in sodstvu pravno priznana samostojnost. Na mesto in meščane so še vedno gledali kakor na svoje podeželske podložnike. Tako stanje je trajalo prav do leta 1848.

Prebujajoče se ormoško meščanstvo se je seveda krčevito upiralo takemu poniževalnemu obravnavanju in odločno protestiralo ter vlagalo pritožbe na okrožni urad v Mariboru in na višjo deželno oblast v Gradec.

Še v decembru 1845 je ormoški meščanski odbor kot neposredni predstavnik celotnega mestnega prebivalstva dal naslednjo izjavo o samostojnosti svojega mesta:

»Popolnoma novo je za nas pojmovanje grajskega gospostva, da so meščani njemu *podložni*. — Čeprav smo v okrajni in varstveni zvezi (Bezirks- und Schutzverband) z gosposčino Ormož, imajo meščani posest, ki ne plačuje dajatev (lavdemija) gosposčini. Imamo lastno zemljiško knjigo, lastno sodstvo; mesto ima svoj okoliš, pomirje (Burgfried) imenovan. Nepremičnine na tem pomirju dajejo služnosti magistratu.

Mestna občina ima prost lov in ribolov, ima lastne dohodke, pobira davščine in takse. Meščani so lastniki imetja Dobrova, kjer živi osem podložnikov s tlako in sedem podložnikov brez nje.

Mesto obravnavajo v raznih primerih kot mestno občino ali pa kot lastnico imetja in ji priznavajo lastnost dominija (zemljiškega gospostva).

Vsa ta dejstva nasprotujejo pojmovanju podložništva.«

Na koncu pozivajo magistrat, naj ta protest meščanov sporoči oblastem in naj krepko brani upravičene interese meščanov.⁶⁷

Pol leta pozneje zopet isti odbor v pismeni vlogi zavrača gosposčino Ormož, ki še vedno trdi, da je mesto gradu podložno. V tem pojmovanju se je sedaj gradu pridružila še okrožna oblast v Mariboru, ki je odkrila, da je v rektifikacijskem urbarju gosposčine Ormož iz leta 1756 na prvem mestu vpisano mesto Ormož z običajnim letnim davkom gosposčini.

Pismo meščanskega odbora se končuje z odločno in samozavestno izjavo:

»*Mi ne priznamo podložniške odvisnosti v smislu ustreznega patenta niti od*

ormoške niti od katerekoli druge gosposčine. Razloge za to smo navedli v izjavi 9. decembra 1845. Odločeni smo za vse zakonite korake v obrambi naših pravic. V tem mišljenju smo popolnoma enotni in složni.«⁶⁸

Tako govori prebujeno meščanstvo sredi 19. stoletja v boju za svoje zgodovinske, a že zastarele in povsem neustrezne pravice, izhajajoče iz privilegirane položaja srednjeveških mest.

Konec večstoletnih bojev za samoupravne pravice mesta Ormoža je prineslo viharo leto 1848, ki je zrušilo fevdalizem v vseh njegovih oblikah.

LETO 1848

Leto 1848 pomeni važen mejnik v zgodovini majhnega, več kot tisočletje zatiranega slovenskega naroda.

Februarska revolucija v Parizu in marčna revolucija meščanstva, visokošolskega dijaštva in delavstva na Dunaju pomenita tudi za Slovence novo dobo.

Slovensko visokošolsko dijaštvo na Dunaju in v Gradcu s peščico izobražencev v domovini organizira in izdela *prvi slovenski politični program*, ki ga poznamo pod geslom »zedinjena Slovenija«. Ta program je zahteval, da se uvede povsod, kjer živijo Slovenci, slovenski jezik v šole in urade, vsi Slovenci pa naj se združijo v posebno samostojno upravno enoto, imenovano SLOVENIJA.

Leto 1848 je kljub mnogim nejasnostim in razočaranjem prineslo slovenskemu kmečkemu ljudstvu pravo revolucionarno spremembo v njegovi tisočletni zgodovini: zdrobilo je okove fevdalne odvisnosti od zemljiških gospodarjev. Kmet je postal pravi lastnik svoje zemlje, konec je bilo njegovega hlapčevanja in tlačanstva osovraženemu graščaku. Pa tudi tu se ni izpolnila zahteva revolucionarno razgibanih kmečkih množic, da postane zemlja njihova last brez kakršnekoli odškodnine.

SLOVENSKA ZEMLJA MED DRAVO IN MURO LETA 1848

Marčni dogodki na Dunaju so vzbudili tudi med štajerskimi Slovenci viharo navdušenje, zlasti med slovenskim dijaštvom v Gradcu. Tu so že sredi aprila 1848 ustanovili društvo SLOVENIJA. Njen najvidnejši predstavnik in ideolog je bil dr. Jožef Muršec, doma iz Biša pod Desternikom nad Ptujem.

Graška SLOVENIJA je konec aprila v posebni spomenici vladarju postavila naslednje zahteve Slovencev v novem času:

1. Slovenskemu jeziku se morajo priznati na slovenskem ozemlju enake pravice, kakor jih imata nemški in italijanski jezik na svojem ozemlju.
2. Slovincem je treba omogočiti tesnejše zveze s Hrvatsko, Slavonijo in Dalmacijo.

Žal slovenski politični predstavniki v Ljubljani niso bili kos novemu položaju in zahtevnim nalogam nove dobe.

Njihova nedozorelost, nesamostojnost in strah pred revolucionarnimi pojavi na podeželju so jih kmalu pridružili avstrijskim reakcionarnim silam, ki so podpirale ogroženo dinastijo in mnogonarodno državo Avstrijo.

Pravo nevarnost prebujenega nemškega in italijanskega meščanstva z raznarodovalnimi težnjami so začutili predvsem obrobni Slovenci na Primorskem, Koroškem in Štajerskem; tu je bila močna ilirska struja, ki je iskala zveze s Hrvati.

Narodno prebujenje štajerskega podeželja se je pokazalo v zbiranju podpisov proti splošnemu državnemu zboru in v razvijanju slovenskih (rdeče-modro-belih) zastav v mestih in trgih. Seveda je zlasti slednje vodilo do sporov in spopadov z nemško usmerjenim meščanstvom.

Časopisna poročila iz leta 1848 govore o takih nastopih z razobešenjem zastav v Mariboru, Ptuju, Ormožu in Ljutomeru.

ORMOŽ LETA 1848

Prva narodnostna nasprotstva med Slovenci in Nemci v Ormožu in njegovi okolici se pojavijo šele leta 1848, v letu, ki ga zgodovinarji imenujejo »pomlad narodov«.

Živahen veter, ki je spomladi leta 1848 zavel po vsej Sloveniji in zbudil v novo življenje zlasti slovenske izobražence, je razgibal tudi Ormož z okolico. O tem govore poleg pričevanja sodobnikov tudi istodobni arhivski viri.

RAZVITJE SLOVENSKE ZASTAVE

Ormož, malo obmejno mestece s svojim delno nemškim meščanstvom, ki se je začelo polagoma usmerjati v novo, velenemško smer, je imelo zaradi bližine ogrsko-hrvatske meje leta 1848 še posebno pomembnost. Tudi Slovenci v Ormožu in okolici so bili zelo razgibani. Svojo narodno prebujenost so hoteli manifestirati s posebno slavnostjo v mestu Ormožu. Tu so nameravali na cerkveni stolp razobesiti slovensko zastavo.

Ormoški mestni magistrat, v katerem so imeli večino priseljeni nemški obrtniki, je zvedel za te priprave in je skušal to manifestacijo preprečiti.

O tem dogodku so ohranjeni izvirni dopisi med magistratom in okrajno gosposko (Bezirksobrigkeit), ki je bila tedaj politična oblast prve stopnje.

Dne 14. septembra poroča *magistrat* o nameravani »demonstraciji«, katere program je naslednji: svečan vhod v mesto s slovensko (ilirsko) zastavo, postavitve zastave na mestni stolp, veselica v gostilni Pri kroni.⁶⁹

Magistrat je zaskrbljen, da bi mogli »tisti čez mejo« tak nastop napačno razumeti in bi to utegnilo imeti za mesto usodne posledice. Njegovo nasprotovanje »demonstraciji« ne izvira morda — tako dopis — iz kakšnih strankarsko

političnih razlogov, temveč meni, da bi bila taka prireditev zaradi bližine ogrsko-hrvatske meje in tamkajšnjih vojnih dogodkov nevarna, pojav »nacionalnega simbola« (slovenske zastave) pa nezaželen.

Spričo precejšnje vznemirjenosti in napetosti med prebivalstvom bi zlasti veselica lahko dala priložnost za spopade.

Doslej je mesto živelo v mirnem in prijateljskem sožitju s podeželjem in želi tako tudi v prihodnje.

Zato prosi magistrat okrajno gosposko, naj iz razlogov javnega reda, miru in varnosti odvrne nevarnost nameravane demonstracije.

Dva dni pozneje je magistrat že imel *odgovor okrajne gosposke* na svojo vlogo.⁷⁰ V njej čutimo samozavest državne birokracije, ki gleda nekam vzvišeno na ozko lokalno problematiko in nastalo vznemirjenje ter nastopa kot prava oblast, za katero stoji avtoriteta države.

»Vedno imamo pred očmi skrb za ohranitev reda in miru. Smo že obveščeni o nameravanem slavlju Slovencev (der slawischen Nationalität).

Smo prepovedali vse razen godcev v gostilni, ker okrajna oblast nima moči, da bi tudi to prepovedala.

Razlogi za prepoved:

Narodni simboli lahko postanejo v današnjih razmerah tik ob ogrsko-hrvatski meji in zaradi tamkajšnjih vojnih homatij *nevarni*.

Zaradi nekaterih bojevitih in strastno vznemirjenih mestnih prebivalcev in kmetov lahko pride do izgrediv. Treba pa se je izogniti vsaki, tudi najmanjši žalitvi mestnih prebivalcev.

Tudi bi bilo želeli, da bi magistrat pomirjevalno vplival na tiste mestne prebivalce, ki gojijo osebno nasprotstvo (proti Slovincem) in so sovražstvo deloma sami povzročili in ga še razpihujejo.

V varstvo meščanov bo — tako je slišala okrajna gosposka — vkorakalo v Ormož tudi *vojaštvo*. Zakaj ni politična oblast o tem obveščena?

Tako je potekal pismeni dialog med magistratom kot lokalno mestno oblastjo in okrajno gosposko kot najnižjo, a vendar važno politično instanco državne oblasti.

Osebná nesoglasja med predstavniki gornjih oblastnih organov, bližina ogrske meje, kjer je 11. septembra ban Jelačić pri Varaždinu s svojo vojsko prestopil Dravo in šel »pomirjat« revolucijo na Ogrskem ter reševati cesarja, in močna razgibanost slovenskega podeželja okrog Ormoža, vse to je pripomoglo, da se je kljub prepovedi politične oblasti napovedana velika narodna slavnost 16. septembra 1848 v Ormožu izvedla — prav veličastno in v vsem obsegu. Tako namreč beremo na dopisu okrajne gosposke magistratu, kjer je magistratni tajnik na robu dopisa razočarano dostavil: »... die untersagten Demonstrationen dennoch in ganzer Ausdehnung geschahen.«

Zanimivo je, da v uradnih aktih iz leta 1848 nikjer ne omenjajo imen ljudi, ki so bili nosilci in glasniki slovenskega narodnega prebujenja v Ormožu in njegovi okolici ter brez dvoma tudi pobudniki in organizatorji nevarne slovenske »demonstracije«. To sta bila ormoški zdravnik dr. Anton Magdič in ormoški kaplan Jurij Kajnih, narodni buditelj slovenskih kmečkih množic v ormoškem okraju.

DEVETNAJSTO STOLETJE — STOLETJE BOJEV IN ZMAG

Leto 1848, »pomlad narodov«, se je počasi prevesilo v »poletje narodov« v mnogonarodni avstro-ogrski monarhiji. Slovenci so se skupno z ostalimi slovanskimi narodi v monarhiji začeli vztrajno boriti za svoje politične, kulturne in socialne pravice. Ta boj je potekal v težavnih razmerah, ker je ogromni večini slovanskih narodov v državi skrajno pretkano vladala in gospodovala spretno organizirana in v svojih sredstvih brezobzirna velenemško usmerjena buržoazija.

Tako pomeni druga polovica 19. stoletja trd boj slovenskega naroda s premočnim nemškimi imperializmom, ki si je čez slovensko ozemlje skušal zgraditi most proti Trstu in Jadranskemu morju.

VIRI IN LITERATURA

Kratice, zgodovinska dela in objave virov navajam v prispevku Gradivo za zgodovino Ormoža in njegovega okraja, zato jih na tem mestu ne omenjam.

Vse arhivsko gradivo, ki je bilo podlaga za ta sestavek, je v arhivskih in drugih ustanovah, ki so navedene v opombah. Njihove posnetke (mikrofilme, fotokopije, kserokopije) hrani zgodovinski arhiv v Ptujju.

OPOMBE K BESEDILU SESTAVKA

¹ Vita Chunradi archiepiscopi Salisburgensis, ANK, rok. 1524. Objavil Wattenbach v Monumenta Germaniae scriptores selecti (MGSS), XI, 63—77.

² ADA, Salzburške komorne knjige, IV, str. 309, št. 123.

³ ŠDA, rokopis 1157; objavil M. Kos, Urbarji salzburške nadškofije, 1939.

⁴ ANK, rokopis 13.996, f. 7^r—16^r.

⁵ M. Dolenc, Pravna zgodovina..., str. 210, 242.

⁶ ŠDA, Arhiv rodbine Schaumberg.

⁷ CANR, zbirka listin.

⁸ CANR, rokopis 164.

⁹ 1273, VI/16, Ptuj: CANR, zbirka listin.

¹⁰ 1487, VII/16, Ormož: ANK, rok. 13.996, f. 17^r.

¹¹ (1278): ŠDA, arhiv rodbine Stubenberg I/1—1.

¹² ANK, rok. 13.996, f. 20^r.

¹³ 1497, I/31: ZAP, zbirka listin.

¹⁴ ANK, rok. 13.996, f. 2^r—4^r.

¹⁵ f. 17^r.

¹⁶ f. 18^r.

¹⁷ f. 19^r.

¹⁸ A. Muchar, Geschichte des Herzogthums Steiermark, VIII, str. 454.

¹⁹ ŠDA, Cenitve imetja (Gültschätzung).

²⁰ 1504, VIII/23: ANK, rok. 13.996, f. 39^r—41^r.

²¹ 1558, VI/6: ŠDA, arhiv rodbine Zeckel.

²² 1570, VII/25: ŠDA, zbirka listin.

²³ 1573, VII/10: ŠDA-Altes Landrecht, 1487 (Zackl).

²⁴ CANR, Komenda Velika Nedelja, karton št. 203.

²⁵ 1577, V/11: Zgodovinski arhiv v Ptujju (ZAP), zbirka listin.

²⁶ 1603, XI/6: ZAP, zbirka listin.

²⁷ 1542: ŠDA, cenitve imetja: Ormož 8/91.

^{28, 29} 1659: ŠDA, Arhiv mesta Ormoža (AMO), 6/16; 1650—1725: zapisniki mestnega sveta, AMO, 6/16.

³⁰ ŠDA, Terezijanski kataster: marib. okr., mesta in trgi št. 1.

³¹ ŠDA, Franciscejski kataster, kat. občina Ormož.

³² Fr. Kovačič, Trg Središče, str. 308.

- ³³ 1613, VIII: ŠDA, Altes Landrecht, 219/10 (mesto Ormož).
³⁴ 1613, X/14: ŠDA, arhiv mesta Ormoža, 2/3 e.
³⁵ 1614, IX/9: ŠDA, Altes Landrecht, 842/1 (Pethe).
³⁶ 1617, XI/14: ŠDA, Altes Landrecht, 843/1.
³⁷ 1635, IX/24: ŠDA, Altes Landrecht, 842/2.
³⁸ 1637, VI/22: kakor zgoraj.
³⁹ 1636, IX/12: ŠDA, arhiv mesta Ormoža (AMO), 2/3 e.
⁴⁰ 1637, VII/25: ŠDA, Altes Landrecht, 219/10.
⁴¹ 1640, IV/16: ŠDA, Altes Landrecht, 842/2.
⁴² 1644, III/15: kakor zgoraj in: AMO, 2/5 a.
⁴³ 1642, III/27: AMO, 3/3 b; 1642, VIII/5: AMO, 2/3 e.
⁴⁴ 1646, VI/22: AMO, 2/3 e.
⁴⁵ 1644, VII/6: ŠDA, Altes Landrecht, 219/10.
⁴⁶ Fr. Kovačič, Trg Središče, str. 308—309.
⁴⁷ Slovensko tožilno pismo iz leta 1648; Kres II, 1882, str. 282.
⁴⁸ 1654, I/20—21: ZAP; objavil Fr. Kovačič, c. d., str. 311—313.
⁴⁹ 1646, IX/17: ŠDA, AMO, 1/1.
⁵⁰ 1655, XI/29: ŠDA, Altes Landrecht, 843/1.
⁵¹ 1658, IX/12: ŠDA, Altes Landrecht, 842/1.
⁵² 1674, XI/17: ŠDA, Altes Landrecht, 843/2.
⁵³ 1681, I/23: ŠDA, Altes Landrecht, 847/8 (Ptuj — mestna župnija)
⁵⁴ 1710, I/10.
⁵⁵ 1710, VI/7: ŠDA, Altes Landrecht, 844/1.
⁵⁶ Dnevnik (Diarium) Gašparja Adlešiča: ŠDA, rok. 922.
⁵⁷ 1705, I/21: ŠDA, Altes Landrecht, 843/3.
⁵⁸ 1707, VII/28: ŠDA, AMO, 3/8.
⁵⁹ 1719, I/19: ŠDA, AMO, 2/3 e.
⁶⁰ 1756: ŠDA, Terezijanski kataster, marib. okrožje, št. 22.
⁶¹ 1758: CANR, Komenda Velika Nedelja, kart. 213.
⁶² (1754): ŠDA, AMO, 5 b/15.
⁶³ 1788, II/23: ŠDA, AMO, 5 c/15 a.
⁶⁴ 1795, XI/27, kakor prejšnji.
⁶⁵ 1796, I/8: ŠDA, AMO, 5 c/15 a.
⁶⁶ 1803, IV/17: ŠDA, AMO, 5 c/15 a.
⁶⁷ 1845, XII/9: ŠDA, AMO, 3/7.
⁶⁸ 1846, V/15; ⁶⁹ 1848, IX/14; ⁷⁰ 1848, IX/15; za vse tri: ŠDA, arhiv mesta Ormoža, 3/8.

Anton Klasinc

GRADIVO ZA ZGODOVINO ORMOŽA IN NJEGOVEGA OKRAJA

Zgodovina Slovencev v prvih stoletjih po njihovi naselitvi v sedanji domovini je zavita v temo. Za to najstarejšo dobo niso ohranjeni pisani spomeniki. O njej govorijo samo arheološke izkopanine in naključne najdbe posameznih predmetov, grobišč ter ostankov naselij.

Prvi in najstarejši pisani vir, ki obširneje govori o Slovencih (Karantancih), je spis neimenovanega salzburškega duhovnika o pokristjanjenju Bavarcev in Karantancev (*Conversio...*) iz druge polovice 9. stoletja.¹

Ta spis omenja tudi panonske Slovence, njihova kneza Pribino in Koclja ter slovanskega blagovestnika panonskega nadškofa Metoda.

Skromni ostanki nekdanjih panonskih Slovencev so današnji Slovenci v Pomurju in v današnjih vzhodnih Slovenskih goricah, torej tudi prebivalci Ormoža in njegovega okraja, nekdanje krajine ob nemirni ogrski ali madžarski meji.

Srednjeveški pisani spomeniki za zgodovino Ormoža in njegovega okraja so se ohranili do današnjega dne v dokaj skromnem številu.

Ormoško ozemlje je v tistem času spadalo pod oblast mogočnih cerkvenih in svetnih fevdalnih gospodov. To so bili nadškofje iz Salzburga. Središče njihove fevdalne zemljiške posesti v štajerskem Podravju je bilo živahno trgovsko mesto Ptuj.

V imenu salzburških nadškofov je skoraj 300 let upravljala to njihovo posest in branila mejo proti Ogrom viteška rodbina gospodov Ptujskih. Eden od teh, Friderik V., si je z dovoljenjem kralja Rudolfa Habsburškega okrog leta 1278 zgradil ob vasi Holermus (Ormož) na ogrski meji utrjen grad.² Ta grad, verjetno z imenom Fridau, je bil začetnik in jedro poznejšega in sedanjega ormoškega gradu.

V sredini 13. stoletja ustvari nemški viteški red s središčem v gradu Velika Nedelja obsežno fevdalno zemljiško gospodstvo, v zgodovini znano kot komenda Velika Nedelja. Ta je zajela skupno z gosposčino v Ormožu skoraj celotni del vzhodnih Slovenskih goric in ravninske predele ob Dravi in Pesnici.

V začetku novega veka sta na ozemlju ormoškega okraja izoblikovani dve veliki zemljiški gospodstvi. Gosposčina Ormož (Herrschaft Fridau), nekdanje posest gospodov Ptujskih, je bila v 16. stoletju v rokah plemiške rodbine Szekely ali Zekel, v 17. stoletju pa last rodbine Pethe. Komenda Velika Nedelja, last nemškega viteškega reda, ki skozi stoletja ni menjala lastnika, je predstavljala dobro organizirano fevdalno posest s trdno upravo in stalnimi dohodki, zlasti iz vinogradništva.

V tesni odvisnosti od vsakokratnih gospodarjev ormoške gosposčine in gradu se je že ob koncu 13. stoletja na manjši terasi nad mogočno reko Dravo razvilo sprva skromno vaško naselje, ki je kmalu preraslo v tržno središče (Markt, forum) in nato v mestno naselbino s svojo upravo in sodstvom. To je HOLERMUS, tudi HOLRMUOS, kakor beremo v najstarejših listinah nemškega porekla. V latinskih listinah madžarskega izvora se mesto skozi vsa stoletja imenuje ORMOSD, Ormosdinum (oppidum)-mesto Ormož.

Ormož je predstavljal skozi ves novi vek utrjeno mestno naselbino z močno grajsko utrdbo na skrajni jugovzhodni meji dežele Štajerske proti Ogrski.

S trgom Središčem, tik ob madžarski meji, je preživel hude čase in bil vedno znova žrtev roparskih pohodov in vojnih napadov iz vzhoda, naj so to bili divji Ogrji v srednjem veku in pozneje Turki ter nato Kruci in sredi 19. stoletja Madžari ali skoraj sto let pozneje v poslednjih krčih zvijajoči se zmaj hitlerjev-ske nacistične vojne koalicije.

Iz tega kratkega pregleda zgodovinskega razvoja Ormoža in njegovega okraja je že mogoče razbrati, kje naj iščemo napisano gradivo — imenujemo ga tudi arhivske vire — za zgodovino Ormoža. V naslednjih izvajanjih bomo podrobneje obravnavali arhivske vire in ustanove, ki hranijo te pisane podatke. Te ustanove imenujemo arhive, pisane podatke, ki jih arhivi zbirajo in hranijo, pa arhivske vire, arhivsko gradivo, arhivske dokumente ali kratko arhivalije.

ARHIVSKO GRADIVO ZA ZGODOVINO ORMOŽA

Za starejše zgodovinsko obdobje — imenujemo ga *srednji vek* in sega nekako do leta 1500 — so značilne redke ohranjene *listine* in popisi zemljiške posesti ter dajatev podložnih kmetov. Temu gradivu se pridružujejo še redki obsežnejši spisi: kronike, življenjepisi, prepisi listin v posebnih zbirkah, fevdni zapisniki, davčni popisi itd.

Iz neposredne povezanosti ormoškega okoliša s ptujskim v srednjem veku izhaja dejstvo, da je ptujsko zgodovinsko gradivo zelo pomembno tudi za Ormož in za njegovo krajino.³

Po letu 1450, ko so razdelili nekdanjo posest izumrlih gospodov Ptujskih, zaživi tudi ormoški okoliš samostojnejše življenje. Z nastopom vplivne in imovite ogrske, pozneje germanizirane plemiške rodbine Szekelyjev (Zecklov) se začne za Ormož in za vzhodni del Slovenskih goric novo obdobje.

Tudi mesto Ormož vedno bolj razvija in poudarja vse sestavine samostojnega mesta z močno meščansko zavestjo in prihaja pogosto v spore in sodne pravde z gradom in njegovimi gospodarji. Ti so kot zemljiški gospodje imeli tudi vrhovno oblast nad mestom Ormožem.

LISTINE

Zgodovino ormoške krajine od 9. do 16. stoletja osvetljujejo redke listine, ki jih hranijo predvsem avstrijski arhivi v Gradcu, na Dunaju in v Salzburgu.

Najpomembnejše med njimi so izvirne pergamentne listine v centralnem arhivu nemškega reda na Dunaju, 36 po številu, in v Avstrijskem državnem

arhivu na Dunaju, 18 po številu. V Avstrijski narodni knjižnici na Dunaju so številni prepisi listin v kopiaalni knjigi plemiške rodbine Szekelyjev.⁴ V Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu je 23 listin iz 16. stoletja. Deželni arhiv v Salzburgu hrani znamenite fevdne knjige salzburške nadškofijske cerkve s številnimi vpisi o podeljevanju kmetij, vasi in dohodkov v ormoški krajini.⁵ Starejše listinsko gradivo, ki govori o gospodih Ptujskih, je ohranjeno v prepisih v tako imenovanih salzburških komornih knjigah. Hranijo jih v državnem arhivu na Dunaju.⁶

Doslej je bilo v zgoraj navedenih arhivih odkritih nad 110 ormoških listin za srednji vek. Listinsko in tudi ostalo gradivo, ki ga omenja ta članek, je v posnetkih zbrano v zgodovinskem arhivu v Ptujju. Ta hrani tudi nekaj dragoce- nih izvornih ormoških listin, prav tako tudi pokrajinski arhiv v Mariboru.

Bravcem tega zapisa bi radi omogočili neposrednejši vpogled v bogastvo srednjeveških listin, zato podajamo v naslednjem nekaj najpomembnejših listin v kratkih izvlečkih ali registih.

861, 21. marec, Regensburg:

Panonski knez KOCELJ podeli samostanu v Freisingu na Bavarskem po- sestvo z *vinogradi* pri Blatnem jezeru.

Najstarejša omemba vinogradništva na slovenskih panonskih tleh.

1222:

FRIDERIK iz PTUJA potrdi nemškemu redu daritev svojega očeta Fride- rika. Ta je podaril svojo posest pri (Veliki) Nedelji obenem s polovico desetine nemškemu redu, ko je bil *to pusto in nenaseljeno ozemlje iztrgal iz rok Obrov*. — Izvirna pergamentna listina v centralnem arhivu nemškega reda na Dunaju.

1236, 26. januar, Ptuj:

Salzburški nadškof EBERHARD potrdi listino bratov Friderika in Hartnida iz Ptuja, s katero sta ponovno podarila nemškemu redu posest in cerkev pri Veliki Nedelji (*»apud Sanctam Dominicam«*). Nadškof je to storil, ker je imel pred očmi (dušnopastirsko) *»izboljšanje ondotnega slovenskega ljudstva«* (*»plebis illius sclauice«*). To izboljšanje pa lahko nastane — tako pravi listina — ob skrbnem ravnanju bratov omenjenega reda.

1247, 28. oktober, Ptuj:

FRIDERIK iz Ptuja podeli na prošnjo svojega vazala HERMANA, posest- nika vasi *Hermani*, to vas z *vinogradi*, njivami, gozdovi in pašniki nem- škem redu v večno posest.

1252, poleti:

Ogrski kralj BELA vpade na ŠTAJERSKO, zasede PTUJ in velik del Šta- jerske.

(1255):

Ogrski kralj BELA izda Frideriku iz Ptuja fevdno pismo za gradove *»POL- STRAW, den turn TRA und ANCHELSTAIN«*. — *Prva omemba Središča in Borla.*

1273, 16. junij, Ptuj:

Vitez *»Wluingus de Poumgarten«* se odpove v korist nemškega reda pri Veliki Nedelji (*»in sancto Dominico«*) ene kmetije na Gornji Hajdini pri Ptujju

z vsemi pritlikinami pod pogojem, da mu nemški red izroči v dosmrtni užitek dve kmetiji v istem kraju.

Listino potrdi deset prič. Prvi med njimi je Friderik iz Ptuja, za njim ptujski župnik Konrad, nato komendator brat Bertold in še štirje redovni bratje. — Na zadnjem mestu je kot priča omenjen »*dominus Frizo de HOLERMUOS*« — vitez Friderik (Fric) iz Ormoža.

Izvirna pergamentna listina — v arhivu nemškega reda na Dunaju najstarejša ohranjena listina z imenom *H o l e r m u s* — Ormož.

1277, 13. julij, Ptuj:

SINKO, župan v vasi HERMANCI, izroči nemškemu redu vso svojo lastno posest (*vinograde* in njive) in se obveže, da bo prodal svojo dedovino, ki ne leži v območju redovnih posestev, ter se naselil znotraj meja njihovega ozemlja. — Izvirna pergamentna listina z lepo ohranjenim pečatom mesta Ptuja — v arhivu nemškega reda na Dunaju.

(okoli 1278):

Kralj RUDOLF HABSBURŠKI dovoli FRIDERIKU iz PTUJA, da si postavi »pri mejah kralja Ogrske hišo na lastni ali fevdni zemlji«. — *Grad v Ormožu*.

1315, 15. avgusta, Velika Nedelja:

Vitez Seifrid iz PODSREDE podeli nemškemu redu desetino v vaseh ŠARDINJE in SODINCI, kakor so jo bili komendi podelili otroci Oertleina iz Gorišnice in Otokar iz Dornave. — Med pričami je naveden tudi vitez »Vulfinc von dem Holrmuez« — iz Ormoža.

1320, 6. december, Ptuj:

Bratje Seifrid, Friderik in Ulrik, iz Podsrede, vrnejo salzburški cerkvi vse podeljene jim fevde med Muro in Pesnico, med Pesnico in Dravo, med Dravo in Dravinjo, z vsemi pravicami. — V podrobnem seznamu teh fevdov, ohranjenem skupno s salzburškim urbarjem iz leta 1322, je Ormož že imenovan *trg* (»in foro Holrmuos«).

1323, 25. maj:

V listini, ki jo je izdal Viljem iz Gorišnice, sta med pričami navedena tudi vitez *Vulfing* iz Ormoža in *Martinek*, (mestni) sodnik v Ormožu (»Herr Wulfinch von Holermuos« in »Mertel Richter dacz dem Holermuos«).

1331, 9. maj, Ptuj, na gradu:

Herdegen Ptujski, maršal štajerski, in njegov brat Friderik Ptujski podelita prebivalcem v Ormožu (»unsern Bürgern darzue dem Hollermues«) vse pravice in svoboščine, kakor jih imajo meščani v mestu Ptuj. — Pravo pismo — mestne pravice ali statut — bosta izdala pozneje po posvetovanju s kastelanom, sodnikom in s svetom dvanajsterice (v Ormožu). — Listino, ki jo pečati Herdegen in namesto Friderika njegov bratranec Amelrik, izročita mestu Ormožu. Listino potrdi 11 prič, med njima so mestni pisar in mestni sodnik mesta Ptuja, vitez *Wulfing* iz Ormoža, Herman, sodnik v Ormožu (»darzue dem Hollermues«), in Gregec, ormoški meščan.

1339, 1. december, Gradec:

Listina omenja spor med Ptujem in Slovensko Bistrico zaradi prevoza vina. Ptujčani morajo vino, ki ga vozijo iz Ptuja in iz *Krajine* (iz okolice Ormoža), v Bistrici raztovoriti. — *Razvito vinogradništvo v ormoškem okraju*.

1442, 21. november, Schaumberg:

Grofica Ana Schaumberg, rojena PTUJSKA, potrdi prevzem dediščine po umrlem bratu Frideriku (†1438), kakor ji je pripadla po delitvi; vse fevde salzburških nadškofov. — Prevzela je *grad in mesto Ormož, grad in trg Središče* (»die Vesten und Stat FRIDAW, die VESTEN und MARKCHT POLSTRAW . . «).

1458, 13. marec, Bruck na Muri:

Salzburški nadškof Sigmund podeli grofu Hannsu Breunerju posestva, ki jih je imel doslej samo kot fevd, v njegovo dedno last. Ta posest je: 10 kmetij v *Šalovcih*, 7 kmetij in gornina v *Brebrovniku*, 21 kmetij ob *Bresnici*, 3 kmetije v *Cvetkovcih*, 12 kmetij ob *Selnici* (danes Sejanski potok), 4 kmetije »zu *Ober Ror*« (danes *Bratonečice*), 4 kmetije na *Obrežu*, 12 kmetij v *Žerovincih* z desetino in gornino, 10 in pol kmetije v *Slanjši vasi* z gornino, 9 kmetij, en mlin in en domec v *Hvaletincih*, 6 in pol kmetije z gornino ob *Libanji* in 4 kmetije v *Jiršovcih*.

1488, 29. junij, Ormož:

Barbara Frankopanska, roj. Schaumberg, potrdi prebivalcem *Središča* (POLSTRAW) pravice, kakor so jih uživali že prej in kakor veljajo v cesarskih trgih. — (Središčanom so njihove »pravice« (= listine) ob požaru zgorele, zato so prosili za njihovo ponovno potrditev.

1488, 1. december, Ormož:

Grof Dujmo FRANKOPAN in njegova žena Barbara, roj. Schaumberg, izročita proti plačilu 4.000 goldinarjev in za osvoboditev sina Mihaela *grad Ormož* (Fridaw, . . . Ormosd . . «) s celotno zemljiško posestjo, kakor sta jo bila prevzela od Schaumbergov.

1489, 16. januar, Dunaj:

Ogrski kralj MATIJA, tudi vojvoda avstrijski, podeli Jakobu ZECKHLU (Szekelyju) iz Kewenda, poveljniku mest Radgona in Ptuj, . . . *grad in mesto ORMOŽ* (»Vnnser Schloss vnnd Statt Ormosd«) z vso posestjo, kakor ga je bil prejel od grofa Dujma Frankopana in njegove žene Barbare po osvoboditvi sina Mihaela.

1494, 14. marec, Ormož:

Jakob ZEKEL iz Kewenda, *gospodar ORMOŽA*, spremeni prebivalcem trga *Središče* (»Polstraw«) davek, tlako in druge služnosti v naravi v letno denarno dajatev.

1497, 31. januar, Innsbruck:

Kralj MAKSIMILIAN podeli mestu Ormožu (»dem Richter, Rat Vnnd gemeinde . . Stat Fridaw . . «) na prošnjo Jakoba in Nikolaja *Zeckla* (Szekelyja), gospodarja Ormoža, *dva navadna letna sejma*: na dan Marije Magdalene (22. julija) in na dan sv. Martina (11. nov.). — Obenem dovoli, da prestavijo tedenski tržni dan, ki je bil doslej ob nedeljah, na ponedeljek. — Izvirno veliko pergamentno listino z izdajateljevim pečatom hrani zgodovinski arhiv v Ptuj.

ZAPISNIKI, URBARJI, REGISTRI

Po letu 1200 se je salzburška oblast razširila in polagoma utrdila tudi v vzhodnem delu Slovenskih goric. To ozemlje je Salzburg oddajal v fevd. Skoraj polovico so ga imeli v stalnem fevdnem zakupu gospodje Ptujski tja do svojega zatona sredi 15. stoletja. Ostali del je Salzburg dajal v fevd številnim vitezom in svobodnim ljudem, tudi meščanom, z namenom, da bi krepil obrambno moč pokrajine ob ogrski meji.

Najstarejše podatke o zemljiški posesti salzburške cerkve v ormoški krajini daje *zapisnik fevdov gospodov Ptujskih*.⁷ Zgodovinarji ga datirajo že v leto 1293, čeprav je bil v uporabi tudi še okrog leta 1430.

V drugem delu našteva popis fevde gospodov Ptujskih v marki, kakor so tedaj imenovali celotno obmejno ormoško ozemlje.

V ožjem obmejnem predelu vzhodno od današnje ceste in železnice Ormož—Ljutomer je naštetih 22 vasi z 239 kmetijami, v zahodnem delu, ki je segal približno od Savcev do Trgovišča, pa samo 9 vasi s 85 kmetijami. Skupno je popisanih 31 vasi s 324 kmetijami, z dvorcem in s 5 domci v Trgovišču.

Popis posebej omenja *Ormož kot trg in grad* ob njem (*»Holermus das haws und den marckte«*) ter *trg Središče* z utrjenim stolpom (*»Polstrawe die vest und den marckte«*).

Nekatere vasi še nimajo svojih imen, temveč jih zapisnik poimenuje po vaških županih: župana Meška (vas) ob Libanji, župana Ivanka (vas), župana Jakoba (vas) ob Lešnici itd.

FEVDNI ZAPISNIK GOSPODOV IZ PODSREDE IZ LETA 1320

Vsebuje seznam številnih in manj pomembnih imetnikov fevdov v ormoški krajini. Ohranjen je v enakem rokopisu kakor urbar salzburške posesti iz leta 1322.⁸

Številni vitezi iz tega popisa (Ormoški — de Holermuos, Pesničarji, Raumschüssli, vitezi z Grajene pri Ptuju, iz Dornave, iz Spuhlje pri Ptuju, iz Gorišnice itd.) so bili skrbni stražarji in varuhi salzburškega gospostva ob meji na vzhodu. Fevd in njegovi dohodki so jim bili nagrada za zvesto službo (*»fidele servitium«*).

V celoti je v fevdnem zapisniku imenoma navedenih 33 vasi z okoli 400 kmetijami.

URBAR IZ LETA 1486 ZA ORMOŠKI OKOLIŠ

Zemljiška posest Ptujskih, ki je bila po letu 1438 prešla z Ano, sestro Friderika Ptujskega, na grofe Schaumberge in od njih z ženitvijo Anine hčerke Barbare na grofa Dujma Frankopana, je bila popisana leta 1486 v navedenem urbarju. Ohranjen je v kopiaalni knjigi rodbine Szekely (Zekel) v dunajski na-

rodni knjižnici in je obenem najstarejši popis zemljiške posesti te rodbine in gospoščine Ormož.⁹

Celotna posest je bila upravno razdeljena na dva urada. V gornjem uradu s sedežem v Savcih je bilo v 23 vaseh popisanih 194 kmetij, od teh jih je bilo 66 naseljenih (31 0/0). V spodnjem uradu je bilo v 16 vaseh 215 kmetij, od teh 116 opustelih (54 0/0).

POPIS VINSKE DESETINE GOSPOŠČINE ORMOŽ IZ LETA 1482

Skromen ozek sešitek 12 popisanih listov v mehkem pergamentnem ovitku z naslovom »Weinzehend ... zu fridaw anno LXXXII (1482)« lepo dopolnjuje gornji urbar in izhaja prav tako iz obdobja, ko so bili Schaumbergi gospodarji Ormoža in njegove krajine.¹⁰

To je najstarejši popis kmečkih podložnikov gospoščine Ormož, ki so dajali od svojega vinskega pridelka po številnih goricah in vrhovih vinsko desetino.

V gornjem uradu je popisanih 42 vasi in naselij z 256 uporabniki kmečkih vinogradov in posebej 30 meščanov iz Ormoža. V spodnjem uradu je zajetih 30 vasi z 229 vinogradniki.

Kako se je ta mali zvezčič s tako dragoceno vsebino ohranil skozi štiri stoletja, ni jasno. Znani arhivski raziskovalec in vneti lokalni zgodovinar Matej Slekovec poroča pred letom 1893, da je zvezek v križniškem arhivu pri Veliki Nedelji. Sedaj hrani ta popis Štajerski deželni arhiv v Gradcu v skromni arhivski zbirki rodbine Schaumberg. Pripis na prvem listu tega popisa iz leta 1894 pa pove, da ga je graškemu arhivu daroval in s tem prav verjetno rešil pred uničenjem omenjeni Matej Slekovec.

CENITEV IMETJA IZ LETA 1542

To svojevrstno, zelo obsežno in po vsebini nadvse dragoceno arhivsko gradivo sicer ne predstavlja urbarja v ožjem pomenu besede, za socialno in gospodarsko stanje našega kmeta sredi 16. stoletja pa daje skoraj neizčrpne podatke.

V težnji, da bi našli stalne in zadostne denarne vire za organiziran boj proti Turkom, so deželni stanovi pristali na posebno obdavčitev fevdalne in podložniške posesti, nepremičnin ter vse premične imovine. Popisali in ocenili so vse stavbe, vse vrste zemljišč in domače živine na vsaki posamezni kmetiji ter za vsakega kmeta določili ustrezen izredni davek. Enako so storili tudi s posestjo in z imetjem fevdalnih gospodov. Ti popisi, opravljeni za vsako zemljiško gospodarstvo posebej, so za Štajersko in tudi za ptujsko-ormoški okoliš v celoti ohranjeni. V zadnjih letih so postali predmet posebnega zanimanja mlajših raziskovalcev, zgodovinarjev in geografov.

Zemljiška posest gospoščine Ormož je popisana na 292 straneh v dveh velikih skupinah. Prvo skupino predstavlja nekdanja posest gospodov Ptujskih v ormoški krajini, drugo kasneje pridobljena posest rodbine Szekely. V prvi skupini je bilo v gornjem uradu 16 vasi s 102 podložniškima kmetijama, v spodnjem uradu 17 vasi in 92 kmetij. V drugi skupini, zahodno od Pesnice, je bilo v gor-

njem uradu 14 vasi in 97 kmetij, v spodnjem uradu pa so bile samo 4 vasi s 36 kmetijami. Skupno je bilo v 51 vaseh 327 kmetij.

Ormoška grajska (dominikalna) posest je bila v celoti ocenjena na 4544 funtov, grad sam na 2000 funtov.¹¹

Komenda Velika Nedelja je bila mnogo manj obsežna in bogata. V popisu zajema samo 61 strani. V 21 vaseh je imela 123 podložnikov, na 11 vinogradniških vrhovih 160 sogornikov.

Grajska (dominikalna) posest je bila v celoti ocenjena na 820 funtov, od tega grad na 500 funtov. Dobro so bili ocenjeni vinogradi na Koglu in Drakšlu ter znani Temnar (Temler, Tembler) pri Hermancih.¹¹

DAVČNI REGISTER PODLOŽNIKOV GOSPOŠČINE ORMOŽ ZA LETA 1562—1566

Obširen, 78 popisanih strani obsegajoč seznam podložnikov ormoškega zemljiškega gospodarstva iz dobe, ko so Szekelyji dosegli vrhunec svojega razvoja in gospodarske moči, ni navaden suhoparen seznam davčnih zavezancev. V dveh skupinah podrobno popisuje po vaseh imenoma vse podložniške kmetije, ki so zavezane davku. Za vsako nastavlja pregled za plačevanje treh vrst denarnih dajatev (»*Steuergellt, Zinsgellt, Wachtgellt*«); grajski upravni uradniki pa so vsako leto skrbno zapisali svoj »d« (dedit = je dal), kar je pomenilo, da je podložnik za tisto leto odrajtal svoj davek.

V prvi skupini stare posesti Ptujskih je v dveh uradih zajeto 37 vasi in 296 kmetij ali podložnih davčnih zavezancev. V drugi skupini, ki je zajela posest onstran Pesnice, je bilo v dveh uradih samo 15 vasi s 112 podložniki. Poleg tega so imeli Szekelyji na Bregu pri Ptujju 27 davčnih zavezancev, podeželskih obrtnikov in kočarjev ter v Tržcu 24 in v Vidmu osem.

Obravnavani davčni register je v deželnem arhivu v Gradcu.¹²

URBARSKI IZVLEČKI PODLOŽNIKOV GOSPOŠČINE ORMOŽ PO LETU 1603

Popis podložnikov in vasi, sestavljen po smrti zapravljivega Mihaela Zekla, poročenega z baronico Elizabeto Pögl z Reifensteina, predstavlja posest, ki je bila zastavljena raznim upnikom, pri katerih se je Mihael Zeckel zadolževal.

Na 182 straneh je v 40 vaseh imenoma popisanih 417 podložnikov nekdanj mogočne zemljiške posesti rodbine Szekelyjev, sedaj v popolnem razsulu in razpadu. Deset različnih upnikov si je razdelilo 40 večjih ali manjših vasi. Med njimi je najvažnejši grof Jurij Rupert Herberstein, ki ima zastavljen grad in mesto Ormož s sodstvom in deželsko sodnijo, brod in mitnino. Ta je v naslednjih letih odkupil tudi ostale dele gosposčine od upnikov ter leta 1605 prodal zemljiško gospodarstvo Ormož ogrskemu baronu Ladislavu *Petheju*.

Obravnavani urbarski izpiski imajo značaj pravega urbarja, ker so skrbno in natančno napravljeni. Večina vasi ima poleg nemškega tudi *slovensko* ime.

Za vsako vas so imenoma navedeni podložniki in njihove dajatve, na koncu seznama pa zbirniki dajatev v naravi in v denarju.

Urbar, ki priča o gospodarskem propadu rodu Szekely, je hranjen v centralnem arhivu nemškega reda na Dunaju.¹³

GORNINSKI URBAR ZEMLJIŠKEGA GOSPOSTVA ORMOŽ IZ LETA 1646

Ta popis je sicer po svoji zunanosti skromen, samo sešitek štirih pol velikega formata s 13 popisanimi stranmi. Nastal pa je prav tako v denarni stiski, ko je moral Adam Štefan PETHE, gospodar Ormoža, zastaviti Matiju Plochmanu za kritje za plačilo dolga v višini 4000 goldinarjev svoje dohodke iz gornine, dajatve od vsakoletnega vinskega pridelka iz vinogradov, ki so morali dajati ta davek v naravi gosposčini Ormož. Pri vsakem sogorniku — navedeni so imenoma — je točno določena količina vina, ki jo mora dajati letno, in še kakšnega kopuna povrhu.

V gornjem uradu je bilo v 20 vinskih vrhovih 168 obveznikov gornine, v spodnjem uradu v 12 vrhovih 85; skupno v 32 vrhovih 253 obveznikov, ki so dajali letno nad 220 veder vina in 240 kopunov.

Gorninski urbar iz leta 1646 hranijo v deželnem arhivu v Gradcu.¹⁴

POPIS HIŠNIH GOSPODARSTEV LETA 1754

V zvezi z upravnimi in davčnimi reformami cesarice Marije Terezije je bil na Štajerskem leta 1754 opravljen uradni popis prebivalstva (Volkszählung), ki pa se je omejil na popis naseljenih hiš in hišnih gospodarjev (Häuserzählung).

Zemljiška gospostva so prejela strog uradni ukaz, da skrbno sestavijo zahtevane sezname za svoje podložnike. Ti so v skladu z novimi davčnimi reformami glede na premoženje razvrščeni v skupine gruntar (zemljak), polgruntar (polzemljak), četrtgruntar (četrtnjak), kočar, dninar.

V vinogradniških predelih poznajo popisi sogornike (Berghold), to so gorski podložniki ali zakupni lastniki vinogradov po gorskem pravu, viničarje in dni-narje.

Zemljiško gospostvo Ormož je na 66 popisanih straneh velikega formata zajelo v 25 vaseh 324 kmečkih gospodarstev. Po vinskih vrhovih je bilo popisanih 150 hiš. V njih je bivalo 91 sogornikov in 59 viničarjev.

Zanimiv je tudi podroben popis hiš in njihovih gospodarjev v Ormožu in Središču. Ormož je imel s predmestji v tem letu samo 77 naseljenih hiš, Središče 111. Označba poklicne dejavnosti pri popisu Ormožancev in Središčanov daje zanimiv vpogled v socialno strukturo podeželskih mest in trgov tega časa.

Komenda Velika Nedelja je na 21 straneh popisala podložnike v 26 vaseh, kjer je bilo 200 naseljenih hiš. Samo v 10 vaseh je imela več kot 6 hišnih gospodarstev, v 16 vaseh samo po eno do štiri gospodarstva.

Velike vasi so bile Trgovišče (18 hiš), Ober Rohr, sedaj Bratonečice (32 hiš), Pongerce (21 hiš), Velika Nedelja (47 hiš, od teh 20 kočarskih), Šalovci (13 hiš).

V vinogradniških predelih je popis ugotovil na 23 vrhovih 132 naseljenih hiš. Sogorniki so bili v 51 hišah, viničarji v 55, dninarji v 16 hišah.

Izvirni popisi naseljenih hiš za vse gosposčine ptujsko-ormoškega okoliša so ohranjeni v deželnem arhivu v Gradcu.¹⁵

REKTIFIKACIJSKI URBAR ZA GOSPOŠČINO ORMOŽ IZ LETA 1756

Finančne reforme Marije Terezije so imele namen dvigniti gospodarsko moč države, ne da bi pri tem še bolj obremenjevale kmeta. Vse potrebe državne uprave in vojske naj v glavnem krije donos obdelovalne zemlje, zemljiški davek, h kateremu je treba zavezati tudi plemstvo.

Izhodišče za to je bil popis in izmera zemljišč. Zemljiška gospostva so morala s posebnimi prijavami (fasijami) predložiti podrobne popise lastnih in podložniških zemljišč, vrste in višino lastnih dohodkov in dohodkov od podložniških dajatev.

Določene so bile tudi posebne komisije, ki naj bi pri gosposčinah na terenu, kakor danes rečemo, pregledale urbarje, registre, davčne sezname in drugo dokumentacijo ter odpravile nepravilnosti in uskladile nesoglasja (Landbereitung).

Ko je glavna komisija v Gradcu pregledala vse zbrano gradivo — danes ga imenujemo terezijanski kataster — je deželno knjigovodstvo sestavilo za vsako gosposčino tako imenovani subreparticijski ali *rektifikacijski urbar*. Ti urbarji so bili osnova za uvedbo novega sistema zemljiških davkov (Rustikal-, Dominalsteuer).

Iz tega obdobja je ohranjen za gosposčino Ormož osnutek rektifikacijskega urbarja, datiran z letom 1756.

Na 73 straneh velikega formata so imenoma popisani podložniki po vaseh in vinskih vrhovih ter njihove denarne dajatve v obliki štirih različnih davkov in tako imenovane »male pravice«, dajatve kopunov, kokoši in jajc ter obvezno delo za gosposčino, robota ali tlaka.

V 18 vaseh plačuje 238 kmetov vsako leto za vse vrste davkov okoli 820 goldinarjev, v naravi pa dajejo 103 kopune, 248 kokoši in 1212 jajc.

Tri dni ročne tlake brez hrane v tednu dela 137 podložnikov, 2 dni v tednu 28, poldrugi dan 26 in samo en dan v tednu 11. Tri dni ročne tlake štejejo za poldrugi dan vozne tlake in nasprotno. Tako imenovani Jurijev in Martinov činž za izkoriščanje manjših njiv in travnikov ter lazov za pašo plačuje 70 zavezancev v višini 98 goldinarjev.

Gornji urbar hranijo v deželnem arhivu v Gradcu.¹⁶

URBARJI IN REGISTRI KOMENDE VELIKA NEDELJA

Okoli leta 1200 se je ozemlje zemljiškega gospostva salzburške cerkve premaknilo še dalje proti vzhodu, v ormoško krajino.

Leta 1199 je Friderik Ptujski odbil močan napad Ogrov proti Ptuju in jim iztrgal iz rok ozemlje okrog današnje Velike Nedelje, ki je bilo tedaj prazno in

neobljudeno. Na tej zemlji, ki je postala njegova fevdna last, je naselil v obrambo meje proti Ogrom nemški viteški red.

V prvi polovici 13. stoletja se je začela močna kolonizacija in gospodarska obnova vzhodnih Slovenskih goric. Salzburška oblast med Muro in Dravo se razširi in utrdi na vzhodu vse do poznejše meje med Štajersko in Ogrsko.

Nemški viteški red si je na tem ozemlju polagoma večal zemljiško posest z nakupi in zlasti z darovi, kakor nam to izpričujejo številne ohranjene listine iz 13. in prve četrtine 14. stoletja.¹⁷ Zlasti si je pridobil izdatne in stalne dohodke iz žitne in vinske desetine. Svoje ozemlje je naseljeval skoraj izključno s slovenskimi in hrvaškimi naseljenci, veččimi zlasti vinogradništva.

Pražupnija nemškega viteškega reda pri Veliki Nedelji je zajela celotno ormoško krajino. Obsegala je prvotne vikariate v Ormožu, Središču in pri Miklavžu.

Zemljiška posest nemškega viteškega reda pri Veliki Nedelji, kot fevdalno zemljiško gospostvo imenovana *komenda Velika Nedelja*, je bila skozi stoletja pod neposredno upravo visokih plemičev iz lastnega reda. Imenovali so se komendatorji. Upravo in gospodarstvo so vodili pod stalnim nadzorstvom višjih redovnih organov, zato se ni čuditi, da je za komendo Velika Nedelja — kakor tudi za druge — ohranjeno obsežno arhivsko gradivo. Začenja se z listinami 13. stoletja in s srednjeveškimi urbarji in se nadaljuje z bogatim spisovnim gradivom od 16. stoletja do najnovejše dobe.¹⁸

URBAR IZ LETA 1486

Najstarejši ohranjeni popis zemljiške posesti in podložniških dajatev komende izvira komaj iz druge polovice 15. stoletja in je sorazmerno skromen. Ohranjen je v zajetnem rokopisu, ki vsebuje urbarske zapise komende Velike Nedelje (fol. 137—147), Ljubljane, Metlike in Črnomlja. Ta *velikonedeljski urbar* datirajo pred leto 1486. Komenda je imela v tem času podložnike v 11 vaseh okrog Velike Nedelje s 74 kmetijami. Onstran Ptuja je bilo v 6 vaseh 39 kmetij. Gornino (dajatev od vinogradov) je prejemale od 129 vinogradov v 8 vinskih vrhovih, največ v Hermancih in Slanjči vasi, na Hajndlu in Drakšlu ter na Gradišču nad Veliko Nedeljo. — Vinsko desetino je komenda prejemale od 128 vinogradov v 17 vrhovih.

Ormoška krajina je bila v tem času zaradi vojne z Ogrji in zaradi turških napadov prizadeta, zato je bilo tudi mnogo kmetij opustelih.

URBAR IZ LETA 1496

V pergamentni rokopisni knjigi manjšega formata s krasno srednjeveško drobno gotsko pisavo je na straneh 134—242 vpisan obširen, nad 200 strani obsegajoč urbar komende pri (Veliki) Nedelji.²⁰ V petih oddelkih so skrbno popisane vse vrste dajatev, ki jih je prejemale komenda od podložnikov v obliki zemljiškega davka (Zins, činž) za izkoriščanje kmetije in v obliki denarnih in

naturalnih dajatev: desetine od žita v snopju (Traidzehend) ter v zrnju (Versch-nik oder Sackzehend) in od vinskega pridelka (Bergrecht, Zehend).

V 20 vaseh je bilo samo 85 podložniških kmetij. Gornino so dajali največ lastniki vinogradov v Hermancih. — Vinsko desetino v dveh uradih je dajalo 881 vinogradnikov v 52 vinskih vrhovih (goricah, Berg). — Žitno desetino v obeh oblikah je dajalo 409 kmetij v 57 vaseh in naseljih.

V vseh vaseh in goricah so imenoma navedeni obvezniki dajatev z lepimi izvirnimi slovenskimi imeni. Mnogi imajo še krstna imena, rodbinska imena se ob koncu srednjega veka v tem okraju šele oblikujejo.

URBARJA IZ LET 1513, 1522

Oba urbarska zapiska sta pomenila verjetno samo priročnik za upravitelja komende, zato sta po količini in zunanosti skromna. Prvi ima komaj 15, drugi 23 listov, oba pa obliko navadnega sešitega zvezka.²¹

Prvi urbarski zapis ima v naslovu oznako »— Register zu dem Suntag im 1513 Jar«. Navaja 12 vasi v velikonedeljsko-ormoškem okraju in 7 vasi okrog Ptuja in na gornjem Ptujskem polju. Od vasi sta bili največji Gočova blizu Lenarta v Slov. goricah in Pangerce (Perlsdorf) pri Cirkovcah.

Urbar iz leta 1522 ima že v naslovu naziv urbarja (»Urbarpuech . . .«) in je nekaj obsežnejši, saj ima posebej sumaren popis vasi, kjer komenda pobira žitno in vinsko desetino ter gornino.

URBAR IZ LETA 1570

Urbar v najboljšem pomenu te besede je popis posesti in dajatev iz leta 1570.²²

Na zunaj sicer ne vzbuja posebne pozornosti, ker je samo sešitek pol velikega formata in brez platnic. Vendar je na 114 popisanih straneh pod izvirnim naslovom »URBARIUM der Comenterey zum Sonntag . . .« podan popis lastne (dominikalne) posesti: sadovnjakov, njiv, travnikov, vinogradov, ribnikov, gozdov itd. in podložnikov z imenskimi sezname po vaseh v treh skupinah glede na njihove dajatve od zemlje in od pridelkov.

URBARSKI REGISTER ZA LETA 1613—1616

Knjiga velikega formata z mehкими pergamentnimi platnicami ima 212 popisanih strani in je pravi priročni register, kjer naj upravnik za vsako leto potrdi, da je podložnik določeno dajatev res tudi izpolnil.²³ Zato ima vsaka stran na levi polovici rubrike za leta 1613 do 1616, ki pa so ostale prazne, na desni polovici pa rubrike za dajatve v denarju in naravi (kopuni, koštruni, kokoši). —

Zelo mnogo imen s prvotno pisavo je črtanih in so vpisana nova, dokaz, da je bil urbar dolgo časa v praktični rabi.

Kljub svoji začetni zasnovi si torej ta register zasluži ime urbarja, kakor ga nosi v naslovu.

URBARSKI REGISTER IZ LET 1668—1672

Ta register je po svoji zasnovi in notranji ureditvi popolnoma enak prejšnjemu, čeprav je nad 50 let mlajši.

Knjiga velikega formata z mehкими pergamentnimi platnicami ima 197 listov, ki imajo enake rubrike kakor urbar iz leta 1613.²⁴ Tudi dajatve so v glavnem enake. Lepa pisava brez kakršnega koli črtanja in vnašanja novih imen da slutiti, da register ni bil dolgo v praktični rabi.

POPIS PODLOŽNIKOV KOMENDE VELIKA NEDELJA IZ LETA 1712

Zvezek velikega formata ima 38 popisanih strani z izredno lepo pisarniško pisavo in je prišel izpod rok skrbnega upravitelja Jožefa Zelenika. Ta je osebno zbral podatke pri podložnikih in se na koncu popisa ovekovečil s svojim podpisom in pečatom.²⁵ Čeprav popis ne spada med urbarje v ožjem pomenu, ker ne vsebuje podatkov o dajatvah, je zlasti za gospodarskega zgodovinarja izredno dragocen.

Po popisu iz leta 1542 je to edini imenski seznam podložnikov po vaseh, ki ima za vsakega podrobne podatke o posestnem stanju (velikost kmetije, količina njiv, travnikov, vinogradov itd.), o količini in vrsti posevkov in o številu vseh vrst domačih živali.

V 25 vaseh, ki so se razprostirale povečini po ravnini Dravsko-Ptujskega polja od Pohorja do Šalovcev in v nekaterih dolinah v Slovenskih goricah, je bilo popisanih 164 kmetov, želarjev in kočarjev. Največ jih je bilo v vaseh Sonntagdorf ali Mihovci (to ime navaja popis) (30), v uradu Ober Rohr (Bratonečice-18), v Trgovišču (14), v uradu Pangerce (15), v Šalovcih (11).

URBAR IZ LETA 1723

Rokopisna knjiga s trdimi platnicami in z 230 popisanimi stranmi že na zunaj vzbuja pozornost. Po svoji raznovrstni vsebini in po bogastvu podrobnih podatkov ta rokopis v resnici zasluži, da ga uvrstimo med najzanimivejše in najbolj dragocene urbarje za ozemlje ormoškega okraja.²⁶

Široka zasnova urbarja je očitna že v obsežnem naslovu »Urbarium über der Commende Grossonntag ihre Foundationen, Freyheiten... Unterthanen und Bergholden... Ist aufgerichtet worden Im Jahr Christi 1723«.

Na prvih trinajstih straneh so podrobno popisana lastna (dominikalna) zemljišča komende in njene svoboščine. Kratko je obdelana zgodovina naselbine križnikov pri Veliki Nedelji, v prepisih so podane pomembne listine iz let 1222, 1235, 1236, 1458 in 1549. Nato sledi popis podložniške posesti in gorninskih dajatev na 220 straneh.

Na koncu je na strani 238 pripis s pečatom in podpisom deželnega komturja na Dunaju. V pripisu le-ta zatrjuje, da je bil urbar sestavljen po starih pristnih listinah in urbarjih in da je tako dobil svoj sedanji obseg. Kot tak naj v prihodnje velja za pristen in verodostojen dokaz pravic in posesti komende Velika Nedelja.

Prav na koncu je na strani 240 vpisana klasična balada profesorja Suppantšitscha o Frideriku Ptujskem in o ustanovitvi Velike Nedelje leta 1199.

URBAR IZ LETA 1758

Ta urbar, ki je zadnji v vrsti ohranjenih velikonedeljskih urbarjev, je rezultat že omenjene terezijanske davčne reforme.²⁷ Očitno kaže na poseganje deželnega knjigovodstva v podrobno ureditev in obračun podložniških dajatev v denarju in naravi. Na koncu urbarja je knjigovodstvo sestavilo povzetek vseh vrst dajatev, malih pravic in tlake, preračunalo naturalne dajatve v nove mere in opravilo potrebne popravke in uskladitve, kakor v zapisu samo opozarja.

Ta kratek sumaričen pregled podaja čudovito nazorno sliko o količini in vrstah podložniških dajatev slabih sto let pred razsulom fevdalnega gospodarskega in družbenega reda.

Urbar se nam predstavlja kot velika knjiga s trdimi platnicami in z usnjanim hrbtom, ima 89 listov in naslov »URBARIUM der Hochritterlich Deutsch Ordens Komende Grossonntag«.

URBARJI IN REGISTRI KOMENDE MURETINCI

Vasi na levi dravski terasi nasproti Borla in Zavrča so bile v srednjem veku last gospodov Ptujskih in vitezov Pesničarjev, ki so imeli svoj sedež v Gajovcih. Ko so njihovi rodovi izumrli in propadli, so vasi prešle v roke deželnega kneza.

V ogrski vojni 1479—1490 se je teh vasi kot gospodar Borla in Ormoža postal Jakob Szekely in jih pozneje s cesarjevo privolitvijo tudi obdržal.

Gajovci in Muretinci s sosednjimi vasmi so ostali tudi pozneje v rokah Szekelyjev, ki pa so začeli proti koncu 16. stoletja propadati. Tedaj sta obe imetji (posestvi) menjali lastnike.

Leta 1652 je Muretince, nekaj let pozneje tudi Gajovce in urad Veliki Kog, kupil grof Maks Herberstein. Še istega leta pa je Muretince zamenjal z nem-

škim viteškim redom za posest St. Johann pri gradu Herbersteinu ob Bistrici na vzhodnem Štajerskem.

Nemški red je ob koncu 17. stoletja izoblikoval iz te posesti samostojno komendo (zemljiško gospostvo) in zgradil v Muretincih grad. — Upravni sedež komende je bil stalno v Veliki Nedelji.

Zemljiška posest komende se je raztezala od Muretincev, Gajovcev, Osluševcev in Cvetkovcev do Trgovišča in Velike Nedelje. Od nekdanjega Herbersteinovega imetja Veliki Kog pa je komenda imela vasi Obrež, Vodrance in Lačo vas ter obilno gornino (dajatve od vinskega pridelka) na Velikem in Malem Kogu, na Malem Vinskem vrhu in na Vodranskem vrhu.

Muretinska zemljiška posest je bila skoraj v celoti v mejah zgodovinske ormoške krajine, zato jo v tem zapisu tudi kratko obravnavamo.

DAVČNI REGISTER IZ LETA 1660

V arhivu komende Muretinci je ohranjen ta najstarejši popis zemljiške posesti nove komende.²⁸ V zvezku velikega formata so na 45 straneh popisani najprej muretinski podložniki v 5 vaseh z 42 kmetijami in s 15 kočarji. Sledi popis podložnikov imetja Gajovci (vasi Mala vas, Gajovci, Placarovci, Osluševci, Cvetkovci in Trgovišče). V 6 vaseh je bilo 65 kmetij in samo 4 kočarji. Gorninska posest ni bila vključena v ta popis.

URBAR ZA PODLOŽNIKE KOMENDE MURETINCI IZ LETA 1702

Skrbna uprava obeh komend na gradu pri Veliki Nedelji v začetku 18. stoletja se pozna tudi pri popisih zemljiške posesti za Muretince iz tega časa.

Urbar iz leta 1702 je nema, a zgovorna priča o tej dobri upravi še današnji dan.²⁹ Podroben imenski popis podložnikov v omenjenih 11 vaseh obsega celih 440 strani, popis ene vasi 50 do 70 strani.

Na koncu je popisani gradič Muretinci z grajskimi njivami, travniki, gozdovi in vinogradi in še posebej posestvo (Freihof) Gajovci.

GORNINSKI REGISTER IZ LETA 1703

Ta register po svoji obsežnosti (350 strani) ne zaostaja mnogo za prejšnjim.³⁰ Vsebuje podroben imenski seznam vseh sogornikov ali gorskih podložnikov, kakor imenujejo zgodovinarji uporabnike gosposočinskih vinogradov, bodisi da so to kmetje podložniki ali svobodni ljudje (meščani, plemiči, cerkvene ustanove itd.).

V štirih vrhovih je bilo skupno 72 sogornikov. Vrhovi so bili tile: *Vodranski vrh* (20 sogornikov; imena: Miklavž Kerenčič, Jurij Zabavnik, Mihael Borko

itd.); *Veliki Kog* (27; imena: patri avguštinci iz Gradca, Jurij Stražnik, Janžo Prepelec, Andrej Čurin, Ivan Hriberšek, Ivan Podgorelec itd.); *Mali Kog* (10; imena: samostan v Rotenmannu na Gornjem Štajerskem, Andrej Masten, Andrej Štampar); *Mali Vinski vrh* (Meizenberg) (15; imena: Ivan Dovečar, Adam Puklavec, Jurij Podlesek, Anica, Mihaela Jurina žena, Mihael Kaučovič).

URBAR IZ LETA 1723

Med rokopisi nemškega reda na Dunaju hranjeni rokopis z urbarjem iz leta 1723 za komendo Muretince je po svoji zunanji obliki in notranji zasnovi močno podoben velikonedeljskemu urbarju iz istega leta. Oba je zasnovala in zapisala ista roka.³¹

Pisec urbarja je na 164 popisanih straneh po istem načrtu najprej podrobno popisal grajska zemljišča, tudi dvor v Gajovcih. Nato je prešel na imenski popis podložnikov po vaseh; popisal jih je na straneh 16 do 142. Na novo se pojavi urad vasi Hrenca pri Mariboru z 12 kmetijami. Nemški red jih je odkupil od ormoškega župnika.

V celoti je bilo v 11 vaseh 119 naseljenih in 7 praznih kmetij ter 38 kočarjev. Po številu kmetij so največji Gajovci (24), sledijo Muretinci (16), Obrež (15) in Hrenca (12).

Na štirih vinskih vrhovih je komenda pobirala gornino od 66 sogornikov. Na vrhovih in po vaseh se je v zadnjih 20 letih pojavilo nekaj novih imen: v *Vodranskem vrhu* Čavničar, Veselko, Vanuša, Mate Vukovič itd., na *Velikem Kogu* Mate Blagovič, Lovrenc Herna, Lukačič, Nikolič, Šošterič itd.

Na strani 6 je pripomba, da je nemški red leta 1657 kupil Gajovce od Gabriela Maschwandra in da je dvorec spremenil v pristavo (marof) s kaščo in vinsko kletjo.

Pri opisu gradu Muretinci je v urbar vložena tudi katastralna skica Muretincev in grajske posesti.

ARHIVSKI FONDI IN ZBIRKE

Poleg doslej obravnavanega arhivskega gradiva za zgodovino Ormoža in njegovega okraja je v avstrijskih arhivih ohranjenih še več obsežnih arhivskih fondov in zbirk, ki so skoraj neizčrpna zakladnica za preučevanje ormoške zgodovine.

Osrednja ustanova, v kateri je to gradivo zbrano, je ŠTAJERSKI DEŽELNI ARHIV V GRADCU s številnimi oddelki in samostojnimi fondi.

ARHIV MESTA ORMOŽA

V tako imenovanem joanejskem oddelku graškega deželnega arhiva je v skupini rodbinskih in krajevnih arhivov tudi ARHIV MESTA ORMOŽA.³² Ta arhiv so v jedru ostanki nekdanje registrature ormoške mestne uprave. Iz raznih ohranjenih aktov razberemo, da je mesto zlasti za obrambo svojih pravic skozi stoletja skrbno čuvalo svoje stare listine in spise. V pogostnih sporih in pravadah z ormoškimi graščaki je mesto pošiljalo svojim odvetnikom v Gradec potrebne listine in spise. Seznam leta 1633 poslanega gradiva navaja listine iz let 1331, 1400, 1497, 1577, 1599, 1603, 1610, 1619. V seznamu iz leta 1648 je navedenih 14 listin iz obdobja 1600—1646.

Mestni arhiv, kakor je danes ohranjen v Gradcu, združuje arhivalije gosposčine Ormož (v prvih 24 enotah) in ostanke registrature mesta Ormož (v 71 enotah). — Za arhiv je sestavljen inventar, podan na koncu tega zapisa.

DAVČNI SEZNAMI

(Landschaftliche Steuerregister)

Ohranjeni so za razne vrste izrednih davkov za leta 1568, 1571—1574, 1603, 1632 in za leta 1705—1709.³³

Za ptujsko-ormoški okoliš je ohranjeno veliko teh popisov iz raznih obdobj skoraj za vsa zemljiška gospodstva.

Imenski sezname za podložnike gosposčine Ormož so ohranjeni iz let 1568 in 1572, za komendo Velika Nedelja iz leta 1571, za mesto Ormož iz leta 1705.

Davčni registri za 16. stoletje lahko delno nadomestijo urbarje, ki so v tem stoletju še redki. Obnem lepo dopolnjujejo gradivo cenitev imetja.

CENITVE IMETJA IZ LETA 1542

(Gülschätzung)

Podrobni popisi podložniških kmečkih gospodarstev za ormoški okraj obsegajo nad 300 strani. Imenoma navajajo 327 podložnikov v 51 vaseh ormoške gosposčine in 123 podložnikov ter 160 sogornikov v 21 vaseh in 11 vinogradniških vrhovih komende Velika Nedelja.³⁴

Po svoji vsebini in po podrobnih podatkih so ti popisi kmetijska gospodarska statistika za ormoški okraj v letu 1542.

POPIS PREBIVALSTVA IZ LETA 1754

(Häuserzählung, Volkszählung)

Popis sicer ne pomeni ljudskega štetja v današnjem smislu besede in tudi ne golega popisa hiš, temveč seznam družinskih skupnosti in kmečkih gospodarstev z imeni družinskih poglavarjev in z označbo poklica, pri kmetih pa s podatki o gospodarsko socialni strukturi (kmet, polkmet, kočar, viničar).³⁵

DEŽELNOKNEŽJI FEVDI (Landesfürstliche Lehen)

Po določilih fevdnega prava je bil vrhovni gospod vse zemlje v državi ali v deželi državni ali deželni vladar. Ta je podeljeval posamezna zemljišča, kmetije, vasi in dohodke od njih in tudi cela zemljiška gospostva v dosmrtno posest in uživanje posameznikom iz vrst privilegiranih stanov (svetnega in cerkvenega plemstva) in le redko tudi meščanom in drugim svobodnim ljudem.

Ob vsaki spremembi fevdnega lastništva (ob smrti posestnika itd.) je deželni vladar s posebnim *fevdnim pismom* potrdil nasledniku podedovano posest.

V navedenem arhivu so hranili po en izvod izdanih fevdnih pisem in spise, ki so bili v zvezi s podelitvijo fevdov. Tudi za ormoški okraj je v tem arhivu ohranjeno precej gradiva.³⁶

LASTNIŠKE SPREMEMBE NA FEVDNI ZEMLJIŠKI POSESTI (Gültaufsandungen)

Ob nakupu, prodaji ali zamenjavi zemljišč, ki so bila fevd deželnega kneza kot najvišjega gospoda v deželi, so morali uživalci teh fevdov, povečini iz vrst plemstva, zaradi obdavčitve naznaniti deželni oblasti te spremembe.³⁷

Tako je skozi stoletja nastalo obsežno arhivsko gradivo, važno za zgodovino zemljiških gospostev in njihovih posestnikov. Nekaj takega gradiva je ohranjeno tudi za ormoški fevdalni plemiški rodbini Zekel (Szekely) in Pethe.

PLEMIŠKO SODSTVO (Deželska pravda — das Landrecht)

Stara je težnja človeka, da si želi ohraniti in povečati svoje premoženje, svojo posest.

Iz te težnje rojeni spori, prepiri, tožbe in sodne pravde med plemstvom samim in med plemstvom in meščanstvom je obravnavalo posebno sodišče za plemstvo, združeno v deželnih stanovih, imenovano Landrecht.³⁸

Arhiv te sodne ustanove, zlasti starejše (das alte Landrecht) daje zgodovinarju dragoceno gradivo o razvoju, vzponu in propadu marsikaterih fevdalnih rodbin, v Ormožu za plemiški rodbini Zekel (Szekely) in Pethe. Ohranjene so oporoke nekaterih članov teh rodbin, zapuščinski inventarji, popisi, cenitve zemljiške posesti itd.

TOPOGRAFSKO GRADIVO ZA ORMOŠKI OKRAJ IZ LET 1813, 1843, 1846

V prvi polovici 19. stoletja sta Zgodovinsko društvo za Štajersko in na novo ustanovljeni muzej Joanneum v štajerskem deželnem mestu Gradcu uspešno širila zanimanje za starine in za zgodovino dežele Štajerske.

Iz tega prizadevanja so izšla dela, ki v leksikalni obliki obravnavajo ne le zemljepisne in gospodarske, marveč tudi zgodovinske posebnosti posameznih krajev.

Gradivo, ki ga graški profesor dr. Jurij Göth ni mogel uporabiti pri nedokončani izdaji svojega topografskega dela, je ohranjeno v deželnem arhivu v Gradcu v posebni zbirki kot Göthova zbirka (die Göth'sche Serie).³⁹ Gradivo zajema Spodnjo Štajersko, pretežno tudi ormoški okraj, ki je imel za gornjo akcijo sposobne in navdušene sodelavce. Urejeno je po krajih po abecednem redu v 1332 enotah, ki so ohranjene v 34 škatlah. — Gradivo za Ormož in za ormoški politični okraj ima signaturo 11/287, za politični okraj Velika Nedelja 14/376, za Središče 28/895.

Ormoški okraj je obdelan po predloženih vprašalnih polah (113 vprašanj) leta 1813 na 121 straneh; leta 1843 je bil na 46 vprašanj za mesto Ormož in na 69 vprašanj za podeželje poslan odgovor na 105 straneh.

Za *Veliko Nedeljo* je sestavil odgovore na vprašanja iz leta 1813 in 1843 tamkajšnji dekan in slovenski slovničar Peter Dajnko. V zajetni rokopisni knjigi s trdimi platnicami je na 225 straneh po predloženih vprašanjih obdelal ozemlje vseh župnij in podružnic velikonedeljske dekanije in dodal še ročno izdelano karto obravnavanega okraja.

Na tem mestu ni mogoče podrobneje obravnavati tega dragocenega in doslej še popolnoma nepoznanega gradiva, ki obsega skupno 358 strani velikega formata.

Odgovori so sestavljeni trezno in objektivno, priložene so številne statistične priloge. Za ormoški okraj je poročilo sestavila okrajna gosposka po uradnih podatkih, za mesto Ormož mestni magistrat.

Odgovori za ormoški okoliš iz leta 1813 obravnavajo zemljepisne podatke, šolstvo, zdravstvo, narodne šege in navade in obširno popisujejo narodne noše. — Zlasti široko obravnava poročilo kmetijstvo; opisuje (in riše) kmečki dom kot gospodarsko enoto in podrobno obdeluje vinogradništvo kot pomembno gospodarsko panogo okraja.

Podobno so sestavljeni tudi odgovori iz let 1843 in 1846.

ARHIVSKI INVENTARJI

ARHIV MESTA ORMOŽA

Nastajanje ormoškega mestnega arhiva spremljamo, kakor smo že omenili, tja v prvo polovico 17. stoletja.

Številnejši dotok gradiva lahko po ohranjenih arhivalijah predvidevamo za 18. stoletje, ko je bilo natančneje urejeno denarno gospodarstvo magistrata in so narasle njegove naloge nadzorstva nad premoženjsko pravnimi odnosi med meščani.

POPISI ARHIVSKEGA GRADIVA

Prvi ohranjeni popis mestnega arhiva je iz leta 1739.⁴⁰ Pisec tega popisa, bil je verjetno mestni pisar, se je pohvalil, da je v arhivu mesta Ormoža v mestni hiši napravil red ter ga razvrstil po vsebinskih geslih po abecednem redu. Nato navaja vrste arhivskega gradiva in njegovo količino. Mestnih letnih računov je bilo 90, inventarjev 42, obračunov vinskega daca 55, 2 knjigi mestnih protokolov, 14 listin, od teh dve pergamentni, svoboščina cesarja Maksimilijana (o letnih sejmih iz l. 1497) in 16 fasciklov spisov pravne vsebine.

V celoti je bilo tedaj v mestnem arhivu 188 enot in 20 fasciklov spisovnega gradiva. — Obžalovati je, da pisec kljub svoji samohvali nikjer ne navaja časovnih obdobj (z letnicami), iz katerih izhaja popisano gradivo.

Novejši popis arhivskega gradiva iz leta 1779 vsebuje samo izvirne listine, ki so jih bili Ormožanci poslali v Gradec svojemu odvetniku dr. Feldbacherju. — Popis navaja 57 listin iz obdobja 1557—1778, med njimi sta tudi oba delna popisa listin iz leta 1633 in 1648. Popisane listine in spisi so večinoma iz 17. stoletja.⁴¹

V začetku 19. stoletja je mestni magistrat sklenil, naj prepíšejo vse listine, ki so jih tedaj še hranili v mestni hiši, v posebno knjigo. Ohranjen je samo zvezek velikega formata, ki ima 55 popisanih strani. Prepisane listine so iz let 1497, 1570, 1577, 1603, 1733, 1752, 1773, 1782, 1795 in 1796. Po vsebini prepisanih listin sodeč — nekaj jih je ohranjenih tudi v izvirnikih — so bile za mesto važne predvsem tiste, ki govore o pravicah in privilegijih avtonomnega mesta Ormoža.⁴²

Ko je leta 1830 arhivar Jožef Wartinger iz Gradca prosil, naj mu Ormožanci pošljejo mestne privilegijske listine, da jih prepíše (in vrne), so mu lahko poslali samo pergamentno listino iz leta 1497, s katero je cesar Maksimiljan dovolil Ormožu dva letna sejma, in najnovjšo potrditev treh starih letnih sejmov iz leta 1795.⁴³ — Izvirna listina iz leta 1331, s katero so gospodje Ptujski podelili mestu Ormožu mestne pravice, je bila torej v tem času že izgubljena.

ARHIVSKO GRADIVO — STAR, NIČVREDEN PAPIR

Z novo upravno, politično in gospodarsko ureditvijo mest in podeželja po letu 1848 je usahnilo zanimanje za ohranitev starih arhivov, ki niso bili več nikomur potrebni in koristni. Nakopičeno staro arhivsko gradivo so stlačili v vlažne kleti in shrambe, kjer je počasi propadalo; precejšnje število arhivalij v obliki velikih knjig so neuvidevni uradniki razprodali kot star papir ali pa celo sežgali.

Tudi stari arhiv mesta Ormoža je doživljal podobno usodo, dokler ga ni v letih 1889 in 1894 v okviru široke akcije zbiranja arhivskega gradiva na podeželju prevzel deželni arhiv v Gradcu. Strokovni delavci graškega arhiva so neurejene in razmetane ormoške arhivalije uredili po določenih arhivskih načelih in mu pridružili še tisto gradivo, ki je po vsebini pripadalo ormoškemu okraju. Tako je dobil sedanji arhiv mesta Ormoža svojo podobo glede na količinsko zaokroženost in notranjo ureditev.

ARHIVSKI INVENTAR

Sedanji inventar arhiva mesta Ormoža, sestavljen ob njegovi ureditvi, zajema gradivo od sredine 16. do sredine 19. stoletja v 95 tehničnih arhivskih enotah. Celotno gradivo predstavlja v glavnem ostanke registrature mesta Ormoža od 17. do 19. stoletja. Šestnajstemu stoletju pripada samo 12 enot; 17. stoletju 28, 18. stoletju 40 in 19. stoletju 15 enot.

Gradivo ni posebno staro, vendar za Ormož dragoceno in celo edinstveno (serija davčnih knjig, mestnih protokolov, zapuščinskih inventarjev in oporok).

Z arhivom mesta so združeni tudi ostanki arhivalij *gospoščine Ormož*.⁴⁴ Te so uvrščene v prvih 24 enot. Gradivo samo je po vsebini združeno v štiri skupine in pripada 17. in 18. stoletju. Posebno pomembni so spisi deželnega sodišča v Ormožu iz druge polovice 18. stoletja.

Sam *arhiv mesta Ormoža* je po vsebini razvrščen v 16 skupin in 71 arhivskih tehničnih enot.⁴⁵ Celotno gradivo mestnega arhiva je hranjeno v 36 škatlah; v vsaki od teh je več manj ali bolj zajetnih map gradiva. Te mape ali arhivske tehnične enote so oštevilčene nepretrgano od 7 do 63 z nekaj vmesnimi enotami.

V celoti je arhivsko gradivo gospoščine in mesta Ormoža shranjeno v 39 škatlah, ki vsebujejo 95 map. Gradivo v mapah samih ni podrobno urejeno.

Pri uporabi gradiva je v navadi navedba škatle in mape z datumom listine ali spisa in z naslovom spisa ali osnovne enote. Ta navedba je najlepše razvidna iz naslednjih primerov:

»Zapuščinski inventar po + Matija Plavcu, usnjarskemu mojstru v Ormožu, iz leta 1752.« *Citirano:* »Arhiv mesta Ormoža (kratica AMO): 19/39—1752.«

»1647: mesto Ormož — žrtev požara in vremenskih nepravil.« *Citirano:* »AMO: 3/8—1647«

ARHIV MESTA ORMOŽA

PREGLED GRADIVA

A.

GOSPOŠČINA ORMOŽ

I. POSEST

Škatla	Mapa		Časovno razdobje
1	1	Gorninski urbar, izdal Adam Pethe de Hethes	1646
		Fevdno pismo cesarja Jožefa II. za gospoščino Ormož	1781
		Pritožbe občin Obrež, Grabe in Središče zaradi meje na Dravi med Štajersko in Hrvatsko	1786—1794
		Načrt zemljišč, last gradu Ormož	o. 1820
1	1a	Posest podložnikov: kupna in zaščitna pisma	1761—1826

II. PRAVNE ZADEVE

Škatla	Mapa		Časovno razdobje
1	1a	Spori zaradi obmirja (ozemlja) mesta Ormoža	1549
		<i>1. Pravde in spori lastnikov gosposčine Ormož z mestom Ormožem Zeckel (Zaggl-Szekely)</i>	
1	2	Spor zaradi točenja grajskega vina (Bann- wein)	1575—1596
1	2a	Ceste in mostovi	1583—1598
1	2b	Spori zaradi zemljišč	1588—1600
1	2c	Spori zaradi lovnih in ribolovnih pravic	1593—1600
1	2d	Zasežena in na silo odvzeta živina	1593—1597
1	2e	Motenje posesti in odvzem	1586—1590
1	2f	Denarne in davčne zahteve	1593—1601
1	2g	Meščani — v grajski ječi	1600
1	2h	Razno	1577—1603

PETHE DE HETHES

2	3	Spori zaradi grajskega vina (Bann-, Hofwein)	1621—1719
2	3a	Odvzeta živina	1607—1691
2	3b	Meščani — v grajski ječi	1620—1622
2	3c	Nasilna dejanja graščakov	1607—1667
2	3d	Spori zaradi ribolova	1643—1723
2	3e	Razno	1613—1739

BRANDIS

2	3f	Zamenjava zemljišč med grofom Ferdinandom Brandisom in mestom	1733
---	----	--	------

WELSERSHEIM

2	3f	Grofica Poliksena Welsersheim, roj. Thavonat, ovdovela Königsacker, v sporu z zakupnikom gosposčine Ormož	1775
---	----	---	------

KÖNIGSACKER

2	4	Nesoglasja in spori z zakupnikom Vizjakom	1752—1792
---	---	---	-----------

2. Lastniki gosposčine proti raznim osebam

ZECKEL (ZAGGL)

2	5	Proti Kegloviču in Wexlerju	o. 1550—1596
---	---	-----------------------------	--------------

PETHE DE HETHES

Škatla	Mapa		Časovno razdobje
2	5a	Proti grofu Draškoviču in drugim Razvratno življenje Štefana Adama Petheja	1633—1675 1644

KÖNIGSACKER

2	5a	Spor s komendo Muretinci zaradi paše živine	1781
		3. <i>Svobodno deželsko sodišče</i> <i>gospoščine Ormož</i>	
2a	5b	UMORI, TATVINE, PREVARE	
2a	5b	Osebe, zaprte v zaporu zaradi hudih kaznivih dejanj	1610—1630
		Umor Filipa Schamperla	1696
		Pristojnost deželskega sodišča — odlok	1774
		Zdravniško poročilo o grofu Strassoldu, ki je bil utonil v Dravi	1777
		Kazenska obravnava proti Janezu Mundi zaradi poskušenega umora	1784
		Vlomne tatvine Gregorja Preloga	1778
		Vlomne tatvine Ivana Klemenčiča, kmečkega hlapca z Obreža	1782
		Jakob Masten, obtožen tatvine, pobegne iz zapora	1783
		Zasliševanje tatov Jakoba Mastena in Jožefa Polmana	1783
		Zasliševanje Lovrenca Wachlerja, viničarja na Plešivici, obtoženega tatvine	1784
		Zasliševanje tatvine obtoženega Lovrenca Borka, viničarja na Plešivici	1785
		Kazenska zadeva Jakoba Kerenčiča (tatvina)	1789
		Kazenska zadeva (tatvina) Franca Fischerja iz Viltuša	1792
		Spisi o raznih tatvinah in tatovih	1785—1804
		Kazen za Juriija Bollmanna, ki je ponaredil svojo pomočniško (vandrovsko) knjižico	1831

RAZNO

		Poročilo o teritorialni razsežnosti in o številu prebivalstva deželskega sodišča gospoščine Ormož in o številu kazenskih zadev v letih	1840—1849
		Besedilo prisrge	18. stol.
2a	5b	PRAZNOVERJE, NEČISTOVANJE	
		Kazenska zadeva zaradi »klicanja hudiča«: ob- toženi Janez Šebula, Janez Kušar in Martin Pevce. Zloraba obešenca; zapisniki o zasliševanju.	1781

Škatla	Mapa		Časovno razdobje
		Kazenski proces proti Juriju Kovačiču s Hardeka zaradi nedovoljenega razmerja s pastorko; zapisnik o zasliševanju	1784
III. PODLOŽNIKI			
2a	6	Pogodbe o odkupu dolžnosti tlake	1807—1808
2a	6a	IV. PRAVNA NAPOTILA; DOLOČILA GLEDE GOZDOV IN LOVA	1684—1845
MESTO ORMOŽ			
I. PRIVILEGIJI, LISTINE			
3	7	Seznam svoboščin in listin, ki so jih Ormožanci odposlali v Gradec	1331—1619
		Stare listine in spisi	1570—1802
		Seznam spisov različne vsebine	16. in 17. stol.
		Seznam listin in spisov	1557—1778
		Popis arhiva v ormoški mestni hiši	1739
		Potrditev svoboščin	1746
		Zapisnik o izdanih dokumentih: ženitne pogodbe, kupna pisma — prepisi	1778—1789
		Pismo arhivarja Wartingerja iz Gradca ormoškemu magistratu s prošnjo, da mu pošlje stare listine v prepis	1830
		Ljudsko štetje	18. stol.
		Letni sejmi	1788—1846
		Pravni položaj mesta	1788—1846
II. DOGODKI			
3	8	Požari in poplave	1646—1650
		Kruci v Ormožu	1704
		Dogodki v letih	1848—1849
III. POSEST, PREMOŽENJE MESTA IN PREBIVALCEV			
3	9	Davčni register; meja na Dravi proti Hrvatski	1747
3	10	Kupovanje, prodaja, zaščitna pisma	1557—1751
3a	10a	Seznam hišnih posestnikov; zapisnik o njihovi posesti in premoženju	1822
3a	10b	Kupovanje, prodaja, zaščitna pisma itd.	1751—1762
3a	11	Kupovanje, prodaja, zaščitna pisma itd.	1761—1781
4	11b	Kupovanje, prodaja, zaščitna pisma itd.	1781—1843
4	12	Računi o plačani vinski trošarinini (dacu)	1642—1843
4	12	Premoženje mesta Ormoža	1807
4a	13	Register uradnih okrožnic in odlokov	1782—1811

IV. SPLOŠNE UPRAVNE ZADEVE

Škatla	Mapa		Časovno razdobje
5	13a	Prepisi odposlanih spisov	1802—1804
5	14	Okrožnice in navodila višji upravnih organov	1623—1817
5a	14a	Okrožnice, uradna navodila itd.	1797—1850
5b	14b	Uradna navodila in odloki	1716—1824
		Predajno prevzemni zapisnik ob menjavi sindika (mestnega tajnika, pisarja)	1829
5b	15	<i>Upravno osebje</i>	
		Odvetnik	1669—1799
		Sindik (pisar), sodnik	1724—1844
		Sluga, potni sel (kurir), nočni buvaj	1724—1844
		Pridobivanje osebja za upravno službo; spričevala	1798—1830
5c	15a	Razni upravni spisi	o. 1790—1810
6	16	Zapisnik sej mestnega sveta	1650—1786

V. FINANČNE ZADEVE

1. Davki in dajatve

7	17	Davčna knjiga za leta	1708—1725
8	18	Davčna knjiga za leta	1725—1737
9	19	Davčna knjiga za leta	1738—1749
10	20	Davčna knjiga za leta	1750—1766
11	21	Davčna knjiga za leta	1765—1786
12	22	Davčna knjiga za leta	1787—o. 1805
12a	22a	Davčni register za leta	1802—1804
12b	22b	Davčna potrdila, dajatve, davčni spisi	1577—1789
12b	22c	Davčna potrdila, dajatve, davčni spisi	1628—1833
12c	22d	Davčna potrdila, dajatve, davčni spisi	1750—1828
13	23	Davčna potrdila, davčni spisi	1636—1811
		Dohodki od potrošnje mesa (Fleischtaz)	1771
13	24	Spisi v zvezi z mitnino	16. stol.—1844
		Dohodki od mostnine	1765—1798
13	25	Kuponi za plačilo mostnine	1800—1813
14	26	Kuponi za plačilo mostnine	1816—1830
14	27	Kuponi za plačilo mostnine	1831—1835
15	28	Kuponi za plačilo mostnine	1838—1851

2. Uradni računi

15	29	Računi mestne blagajne za leta	1792—1828
16	30	Računi mestne blagajne za leta	1814—1851
16a	31	Računi mestnega sodnika za leto	1639
16b	32	Računi mestnega sodnika za leta	1761—1791
17	33	Razne računске zadeve	16. stol.—1805

VI. PRAVNE ZADEVE

Škatla	Mapa		Časovno razdobje
17	34	Krajevno sodišče v Ormožu (mestno) o vplivu gospoščine na sodstvo magistrata	1844—1845
		1. <i>Pravde in spori</i>	
17	35	Kazenske zadeve	1666—1849
17	36	Mesto proti raznim strankam	1565—1813
18	36a	Mesto proti raznim strankam	1582—1813
18	37	Pravdne in sporne zadeve zasebnikov	1594—1817
		2. <i>Zapuščinske zadeve</i>	
18	38	Zapuščinski in izročilni inventarji	1709—1769
19	39	Zapuščinski in izročilni inventarji	1759—1769
19	40	Zapuščinski in izročilni inventarji	1770—1783
20	41	Zapuščinski in izročilni inventarji	1783—1822
21	42	Splošni zapuščinski spisi (za zapuščinske zadeve v enotah 18/38 do 20/41 je sestavljen imenski abecedni seznam, ki zajema 162 oseb. V enoti 21/42 je 33 zapu- ščinskih spisov).	1629—1838
21	43	Delitve premoženja; (indeks zajema 23 oseb)	1649—1802
		3. <i>Oporoke</i>	
21	44	(Imenski indeks vsebuje 45 imen)	1642—1810
		4. <i>Varovanci in sirote</i>	
21	45	Razni spisi v zadevah nedoletnih varovancev	1597—1824
		5. <i>Razno</i>	
22	46	Licitacije in cenitve	1656—1840
		Dolgovi	1593—1799

VII. GRADBENE ZADEVE

22	48	Mostovi	1781—o. 1840
		Ceste	1726—1814
		Zavarovanje bregov ob Dravi	o. 1800—1845

VIII. JAVNA VARNOST

23	49	Varstvo proti požarom; požarni redi	1798—1835
		Predpisi rečne policije	1826
		Klateži, roparji, policijska ura	1735—1780
		Okrožnice, določila za prisilni odgon	1727

IX. OBČANI

23	50a	Meščanska pisma — obrazci za sprejem v meščansko zvezo	o. 1824
		Izdaja potrdil o neoporečnosti in sprejem meščanov	1624—1803
		Rojstna in krstna spričevala	1643—1753
23	50b	Ženitne listine; pričevanja, potna potrdila	1602—1840

IXa. ZDRAVSTVO

Škatla	Mapa		Časovno razdobje
23	50	Kirurg, kuga, babica, uničevanje vrabcev, živinozdravnik, živinska kuga	1629—1847

X. MEŠČANSKI ŠPITAL IN UBOŽCI

24	51	Raznovrstni spisi	1656—1845
		Ustanove (volila)	1610—1855
		Uživalci podpor ubožnega skrbstva	1825—1846
		Pravila ubožnega zavoda	1799
		Oskrba odpuščenega vojaka in nekega oskrbnika	1730—1779

XI. ROKODELCI, OBRT

24	52	Splošni spisi o raznovrstnih obrtih	1669—1833
24	53	Padarji (ranocelniki)	o. 1790
		Peki	1765—1830
		Kipar	1813
		Sodarji	1835
		Mesarji	1608—1727
25	53a	Mesarji	1779—1830
25	54	Lončarji, knjiga lončarskega ceha	1577—1867
52	55	Spisi lončarskega ceha	1698—1861
		Klobučarji	1733—1765
		Medičarji	1722—1829
		Krznarji	1791
		Slikarji	1774—1822
		Zidarji	1784—1830
		Mlinarji	1756—1846
26	56	Ključavničarji, kovači	1625—1795
		Sedlarji, usnarji	o. 1600—1835
		Krojači	1751—1770
		Čevljarji	1713—1831
		Mizarji, tesarji	1738—1801
		Urarji	1821
		Kolarji	1717—1795
		Tkalci	1637—1836

XII. TRGOVINA

26	57	Splošni spisi	1750—1853
		Trgovci, prodajalci (kramarji)	o. 1600—1847
		Letni sejmi, tedenski sejmi itd. (Glej tudi enoto 3/7)	1711—1849

XIII. CERKEV IN ŠOLA

26	58	<i>Bratovščina Rešnjega telesa:</i>	
		Računi	1661—1783
27	59	Spisi	1687—1783

Škatla	Mapa		Časovno razdobje
		<i>Frančiskanski samostan:</i>	
		Pobotnice, spisi	1646—1785
		Pobotnice, spisi o denarnih zadevah; cerkveni spisi	1585—1847
		Iz zgodovine samostanske cerkve (pergamentna listina iz jabolka na cerkvenem stolpu	18. stol
27	60	<i>Spisi v zvezi s šolstvom</i>	1676—1847
		Gradnja šole	1800
		Seznam šoloobveznih otrok v Ormožu	1821

XIV. POŠTA

27	61	Magistrat razpravlja z obmejnim carinskim uradom o poštni službi	1826
		Poštna zveza proti Ptuju; vloga zbiralca pisem (poštnega upravnika)	1842

XV. VOJAŠKE ZADEVE

27	62	Računi in pobotnice o opravljenih storitvah	1668—1778
		Invalidi	1801—1826
		Vojaška oskrbovalna služba	1622—1790
		Nastanjevanje vojaštva	1667—1849
28	63	Vojaški novinci	1676—1780
		Rekvizicije (prisilno zbiranje živil, krme itd.)	1809
28	63	Pomoč pri prevozu orožja, materiala, živil itd.	1747
		Narodna garda	1848—1849
		Posamezni spisi o denarnih dajatvah (za vojne namene); nesoglasja in spori	1764—1809

ARHIV KOMEND

VELIKA NEDELJA IN MURETINCI

Poleg srednjeveških listin in urbarjev, ki smo jih že obravnavali, hrani centralni arhiv nemškega reda na Dunaju še obsežno arhivsko gradivo, ki je nastalo v upravnem poslovanju komend. Tako je tudi v oddelku Balija (redovna provinca) Avstrija uvrščeno pod zaporednimi številkami kartonov (škatel) 190—238 spisovno gradivo komende Velika Nedelja. Kartoni št. 239—247 vsebujejo gradivo komend Velika Nedelja in Muretinci, v kartonih št. 248—262 pa je hranjeno gradivo komende Muretinci. Od obsežnega spisovnega materiala v nad 70 kartonih je mogoče na tem mestu podati vsebinske označbe samo za najvažnejše gradivo. Spisovno gradivo je hranjeno v močnih notnih škatlah (kartonih). Spisi so večinoma sešiti in združeni v večje enote, ki imajo obliko rokopišnih knjig. Večje arhivske enote (inventarji, urbarji, registri itd.) so samostojne.

KOMENDA VELIKA NEDELJA
PREGLED GRADIVA

Karton		Časovno razdobje
190	Sodni procesi v gorninskih zadevah	1576—1689
191	Sodni procesi in tožbe Slovensko-hrvaško pismo iz leta 1579	1569—1701
194	Pravde in spori z Radgono in z baronom Štefanom Pethejem (1617)	1617—1702
196	Zapuščinski inventarji podložnikov komende	1664—1699
196/2	Napad kmetov na vojake grofa Zrinjskega	1659
197/3	Spor med komendo in komitatom v Varaždinu zaradi gozda »otok« ob Dravi in zaradi usmerja- nja toka reke v škodo komende. — Načrt rečnih tokov Drave med Muretinci in Zavrčem. — La- tinsko-nemški zapisnik	1794—1795
198/2	Spor nemškega reda s salzburško nadškofijo zaradi jurisdikcije nad župnijami komende Ve- lika Nedelja	1617—1674
198/4	Davčni register podložnikov komende	1600
199	INVENTARJI s popisom opreme, pohištva in zalog živil v gradu: 1587, 1623. — <i>Delovna navo- dila</i> za grajske upravitelje, oskrbnike, kletarje itd.: 1672, 1677, 1695	
200	INVENTARJI gradu: 1673, 1702; inventar hiše v Ptujju: 1712	
201	Inventarji župnijske cerkve v Ormožu: 1513— —1681; poročila o stanju župnij: 1724—1747; inventarji župnijske cerkve v Veliki Nedelji: 1666—1722	1513—1800
203	<i>Urbarji</i> župnije sv. Jakoba v Ormožu Deželsko sodišče Ormož (obhod in popis)	1575—1645 1577
205	Spori med komendo in gosposčino Ormož Komendi Velika Nedelja in Muretinci: podroben popis lovišč in lovskih pravic	1543—1669 1683
206	<i>Župnija sv. Jakoba v Ormožu:</i> Inventarji: 1655, 1715, 1722, 1731, 1743; Cerkveni računi: 1680, 1687, 1689, 1690; Cerkveni računi podružnice sv. Janeza na Humu: 1684, 1695, 1702	1655—1800 1680—1723
207	<i>Župnija sv. Duha v Središču:</i> Inventarji: 1697, 1715, 1731; razno spisovno gradivo: 1661—1747, <i>župnija sv. Miklavž:</i> inventarji: 1683, 1684, 1697, 1698; <i>sv. Bolfenk na Kogu:</i> inventar (1671)	1661—1800

Karton		Časovno razdobje
208	Dopisi, poročila in spomenice upraviteljev komende, tudi v zvezi s Ptujem, Ormožem, Muretinci	1543—1746
210	Beneficiji in mašne ustanove pri Veliki Nedelji in pri ostalih cerkvah	1614—1715
	Uradna poročila upravitelja komende Pogačnika	1715—1752
212/1	Gorninski register za vinogradniško posest okrog KOGA	1653—1658
212/2	Pisma komendatorja Geymana, deželnega poveljnika v Ptuju, v času vpadov Krucev	1704
212/3	Gospodarski popis podložnikov komende (podrobni podatki o živinoreji)	1712
212/4	Gospodarski popis komende	1712
212/6	Registri žitne in vinske desetine: 1619, 1620, 1621;	
	<i>Zapisnik gorskih več</i> (Bergtaidingsprotokolle)	1636—1667
213/1—6, 8	<i>URBARJI komende Velika Nedelja</i> iz let: 1513, 1522, 1570, 1613—1616, 1668—1672, 1696, 1758	
213/7	Popis (Cabraeum) komende: posesti, gradu, dohodkov, pravic, vasi, podložnikov itd.	1779
215	Registri za žitno desetino in gornino	1540—1664
219	Davčni registri komende	1604—1693
220	Računi, desetinski registri, inventarji	1600—1733
	Delovno navodilo za upravitelja komende	1722
221	Delovno navodilo (instrukcija) za Vajkarda Prešerna, upravitelja komende	1638
	Inventar gradu Velika Nedelja	1743
224	Register žitne desetine	1662
	INVENTAR: popis predmetov v grajski kapeli; obširen popis arhivskega gradiva v pisarni komende	1723
	Razni spisi	17.—19. stol.
227	Poročila in letni obračuni upraviteljev: odgovori in pripombe dež. komturja na Dunaju glede splošnega gospodarjenja	1821—1834
245	Spisi komende Velika Nedelja, kronološko urejeni	1500—1802
	<i>Nadvojvoda KAREL</i> izda lovski red za svoje lovišče na Dravskem polju: navedene meje; lov na zajce	1568
	<i>Popis dohodkov</i> komende Velika Nedelja od lastnih zemljišč in od podložniških dajatev	o. 1710
	Spor med komendo in hrvaškimi fevdalci zaradi »otoka« ob Dravi; načrt Drave z rokavi	1739

Karton		Časovno razdobje
246	Cerkveni inventarji in spisi v zvezi z župnijskimi cerkvami v Ormožu, Središču in pri Sv. Miklavžu Razno neurejeno spisovno gradivo za Veliko Nedeljo	1657—19. st. 17. stol

KOMENDA MURETINCI

248	Mihael Zägkhl (Szekely) podari svojemu dolgoletnemu služabniku Jerneju Coclu iz <i>Središča</i> hišo, njive, travnike, vinograde in ga osvobodi vseh davkov in dajatev RODBINA ZEKL (Szekely) propada; njihova zemljiška posest je zastavljena številnim upnikom; seznam upnikov po prvenstvenem vrstnem redu	1582 1603
249	Inventar opreme grajske kapele in gradu MURETINCI	1702, 1751
250	Davčni register podolžnikov imenj GAJOVCI in MURETINCI Davčni register komende Muretinci	1660 1745
253	Davčni in gorninski register za urad HRENCA pri Mariboru (12 kmetij) Ocenitev dohodkov komende Muretinci	1648—1650 1761
256	Kupoprodajna pogodba za dvor GAJOVCI URBAR za zemljiško posest dvora Gajovci	1656 1656

VIRI IN LITERATURA

Navajam splošna zgodovinska dela, objave virov in zgodovinsko gradivo iz raznih avstrijskih arhivov.
Posnetke citiranega in obravnavanega gradiva hrani zgodovinski arhiv v Ptujju.

KRATICE

ŠDA: Štajerski deželni arhiv v Gradcu
 ADA: Avstrijski državni arhiv na Dunaju
 CANR: centralni arhiv nemškega reda na Dunaju
 ANK: Avstrijska narodna knjižnica na Dunaju
 DŽAS: deželni arhiv v Salzburgu
 PAM: pokrajinski arhiv v Mariboru
 ZAP: zgodovinski arhiv v Ptujju
 AMP: arhiv mesta Ptujja v ŠDA
 AMO: arhiv mesta Ormoža v ŠDA
 RZD: Razprave Znanstvenega društva za humanistične vede v Ljubljani
 SAZU: Slovenska akademija znanosti in umetnosti

L I T E R A T U R A

- M. Kos, Zgodovina Slovencev od naselitve do petnajstega stoletja, 1955.
 F. Kovačič, Trg Središče, 1910.
 F. Kovačič, Slovenska Štajerska in Prekmurje, 1926
 M. Dolenc, Pravna zgodovina za slovensko ozemlje, 1935.
 S. Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev, 1961.
 SAZU: Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev — Zgodovina agrarnih pa-
 nog, 1. zvezek: Agrarno gospodarstvo, 1970.
 H. Pirchegger, Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden,
 Städte und Märkte, 1962.

O B J A V E V I R O V

- Fr. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku, I—V, 1902—1928.
 M. Kos, Conversio Bagoariorum et Carantanorum, ZRD, 1936.
 M. Kos, Srednjeveški urbarji za Slovenijo — I. Urbarji salzburške nadškofije, 1939.
 J. Zahn, Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark, I—III, 1875—1903.
 W. Hauthaler — F. Martin, Salzburger Urkundenbuch, I—IV, 1898—1931.
 F. Martin, Die Regesten der Erzbischöfe und des Domkapitels von Salzburg: 1247 do
 1343, I, II, 1928—1931.
 E. G. Pettenegg, Die Urkunden des Deutsch-Ordens-Centralarchives zu Wien, I, 1887.
 A. Lang, Die Salzburger Lehen in Steiermark bis 1520, 1 (1937), 2 (1939), 3 (1947).

O P O M B E K B E S E D I L U S E S T A V K A

- ¹ M. Kos, Conversio . . . , rokopisi 546, 596 in 1064 v ANK.
² ŠDA, arhiv rodbine Stubenberg, I/1—1; (arhivski seznam iz l. 1467). Objavil
 Joh. Loserth, Das Archiv des Hauses Stubenberg, str. 77—85, 1906.
³ A. Klasinc, arhiv mesta Ptuj; zbornik Poetovio — Ptuj, 1969.
⁴ ANK, zbirka rokopisov, rok. 13996.
⁵ DŽAS, Lehenbücher des Erzstiftes Salzburg. Objavil A. Lang v zgoraj citira-
 nem delu; kratko citirano: salzburške fevdne knjige.
⁶ ADA, Kammerbücher des Erzstifts Salzburg, I—VI; kratko citirano: salzbur-
 ške komorne knjige.
⁷ ADA, Salzburške komorne knjige IV, str. 309, št. 123.
⁸ ŠDA, zbirka rokopisov, rok. 1157. Objavil M. Kos, Urbarji salzburške nad-
 škofije, 1939.
⁹ ANK, zbirka rokopisov, rok. 13996, f. 7^r—16^v.
¹⁰ ŠDA, arhiv rodbine Schaumberg.
¹¹ ŠDA, Stanovski arhiv, cenitev imetja (Das landschaftliche Archiv, Gült-
 schätzung), Ormož: 8/91, 44/636; Velika Nedelja 35/519.
¹² ŠDA, arhiv rodbine Zeckel 1/5.
¹³ CANR, komenda Velika Nedelja, karton št. 203.
¹⁴ ŠDA, arhiv mesta Ormoža, 1/1.
¹⁵ ŠDA, Stanovski arhiv, popis prebivalstva 1754, fasc. 36.
¹⁶ ŠDA, arhivi finančnih uradov: terezijanski kataster, mariborsko okrožje,
 št. 22 (Ormož).
¹⁷ CANR, zbirka listin.
¹⁸ CANR, zbirka rokopisov; spisovno gradivo komend Velika Nedelja in Mu-
 retinci.
¹⁹ CANR, zbirka rokopisov, rok. 164.
²⁰ Isti, rok. 424.
²¹ Isti, komenda Velika Nedelja, kart. št. 213.
^{22, 23, 24} CANR, komenda Vel. Nedelja, kart. št. 213
²⁵ CANR, komenda Velika Nedelja, kart. št. 212.
²⁶ Isti, zbirka rokopisov, rok. 1008
²⁷ Isti, komenda Velika Nedelja, kart. št. 213.
²⁸ Isti, komenda Muretinci, kart. št. 250.
²⁹ Isti, zbirka rokopisov, rok. 110.
³⁰ Isti, rokopis 453.

³¹ Isti, rokopis 1009.

³² ŠDA, arhiv mesta Ormoža, 1/1 — 28/63.

³³ ŠDA, Stanovski arhiv, finančne zadeve: direktni davki.

³⁴ ŠDA, Stanovski arhiv (Gültschätzung).

³⁵ ŠDA, Stanovski arhiv, I — statistika.

³⁶ ŠDA, arhivi finančnih uradov: deželno knežji fevdi.

³⁷ ŠDA, Stanovski arhiv, finančne zadeve: (Gültaufsandungen).

³⁸ ŠDA, arhivi pravosodnih organov: stara deželska pravda (Altes Landrecht).

³⁹ ŠDA, rodbinski arhivi: dr. Jurij Göth, gradivo za topografijo vojvodine Štajerske.

^{40, 41, 42, 43} AMO, 3/7.

⁴⁴ AMO, 1/1 — 2 a/6 a.

⁴⁵ AMO, 3/7 — 28/63.

Dr. Vladimir Bračič

ORMOŽ IN NJEGOVA GOSPOŠČINA LETA 1542

Okrog leta 1200 je Friderik Ptujski, salzburški ministerial, iztrgal Ogrom dotlej »pusti in neobljudeni« ormoški okraj, imenovan tudi »krajina«, ter tako potisnil mejo med Štajersko in Ogrsko proti vzhodu do Središča. Pri Veliki Nedelji je nastanil nemški viteški red. Jugovzhodni del Slovenskih goric — ormoško-ljutomerske gorice — je doživel obsežnejšo kolonizacijo in gostejšo poselitev. Iz tega obdobja imamo tudi prve listine, iz katerih zvemo za imena naselij in fevdnih gospodov.

Tako se omenjajo gospodje iz Ormoža (Holrmus), ki so bili vitezi Ptujskih, od leta 1273 dalje, medtem ko je nemški kralj Rudolf dovolil Frideriku Ptujskemu (mogoče je to bilo leta 1278), da lahko postavi »ob mejah kralja Ogrske hišo na lastni ali fevdni zemlji«, kar naj bi pomenilo graditev gradu v Ormožu. Dalje navaja Kos, da so imeli Ptujski po fevdni izpovedi iz dobe okrog 1293 in še okoli 1430 v ormoškem okraju 31 vasi s 324 podložnimi kmetijami, en dvorec in pet domcev. Urbar gospodov iz Podsrede iz leta 1320 navaja v teh krajih okrog 400 kmetij, ki so pripadale raznim vitezom. Matija Korvin je začasno priključil spodnje slovensko Podravje Ogrski in takrat postanejo lastniki ormoške in borlske gosposčine Szekelyji (nemško Zeckel). Urbar njihove posesti iz leta 1486 našteva v ormoškem in središkem okraju v 39 vaseh 409 kmetij, od katerih jih je bilo 182 pustih. To je bila posledica madžarskih vpadov in pustošenj.

Leta 1542 so opravili v vojvodini Štajerski cenitev imetja (Gülterschätzung) vseh gosposčin, tako tudi ormoške. Večina cenitev je ohranjena v štajerskem deželnem arhivu v Gradcu. Doslej je bilo v Časopisu za zgodovino in narodopisje podrobneje obdelanih že nekaj gosposčin (Borl, Vurberk). V pričujoči študiji bomo prikazali po takšni ocenitvi imetja gosposčino Ormož, vendar tokrat samo v glavnih obrisih.

Lastnik ormoške gosposčine je bil leta 1542 Lukas Zeckel, ki je bil hkrati tudi gospod na Borlu. Poleg ormoške graščine, ki je bila ocenjena na 2.000 goldinarjev, je pripadala gradu neposredno še pristava z 58 dninami njiv, 4 vrtovi, opekarna s pečjo in kočo, hiša v mestu z majhnim vrtom, dva mlina na Dravi, veliki travniki, kaplanija z vrtom in travnikom, 7 vinogradov, 4 gozdovi, dalje pravica do ribolova in lova ter deželno sodišče.

Gosposčina je bila upravno razdeljena na štiri urade:

1. Spodnji urad s sedežem upravnika Gregorja Verterja v Miklavžu (Vukomerje) je obsegal ozemlje severovzhodno in vzhodno od Ormoža. Urad je zajemal naslednja naselja: 1. Pauelsdorff — Pavlovci (2); (številka v oklepaju pomeni število podložnih kmetov); 2. Liboinerdorff — Libanja (1); 3. Vinarzendorff

— ? (1); 4. Iwankhouazdorff — Ivanjkovci (5); 5. Oberkhranigendorff — Gornji Hranigovci (3); 6. Velischanendorff — Veličane (3); 7. Jerhendorff — Vukomerje (14); 8. Janesdorff — Lača vas (1); 9. Vismansdorff — Vuzmetinci (6); 10. Ober Schallahoffizenn — Zgornji Šalovci (4); 11. Godenzendorff — Godeninci (2); 12. Grabenn — Grabe (10); 13. Crisandorff — ? (5); 14. Oberssdorff — Obrež (12); Khrenekhdorff — Frankovci (6); 16. Rueprechtsdorff — Loperšice (8); 17. Puschendorff — Pušenci (6); in 18. Selznndorff — ? (3).

V naseljih je bilo 92 podložnih kmetov in 13 osebenjkov (Freyman). Kmetije so bile različnih velikosti in tudi po številu živine so bile med njimi precejšnje razlike. Iz priimkov lahko sklepamo, da so bili skoraj izključno Slovenci.

2. Spodnji urad s sedežem upravnika Ambroža v Osluševcih je obsegal naselja na jugovzhodnem delu Ptujskega polja, in sicer: 1. Zinnesdorff — Senešci (6); 2. Oschlussowysserdorff — Osluševci (5); 3. Plazerdorff — Placarovci (8) in 4. Goruschendorff — Gorišnica (17).

Pri Gorišnici je cenilec pripisal, da sta tu še dva stara gosposka domca z njivami in travniki. Tudi je zabeležil 9 osebenjkov. Tako je v tem uradu bilo v štirih vaseh 36 podložnih kmetov in 9 osebenjkov. V Placarovcih sta bila med podložniki tudi čevljar in kovač. Kmetje so bili Slovenci z različno veliko pestostjo.

3. Gornji urad s sedežem upravnika Gregorja Stulnika v Savcih je obsegal del Slovenskih goric zahodno od Ormoža in nekatera naselja na vzhodnem delu Ptujskega polja. 1. Safzendorff — Savci (13); (prvi je imenovan upravnik Stulnik, ki je bil velik kmet z mlinom ob potoku); 2. Liesnizerdorff — Lešnica (7); 3. Ottokhoffendorff — mogoče so to današnji Tibolci? (2); 4. Oschlussouyzerdorff — Osluševci (5). (Del vasi Osluševci je spadal v spodnji urad s sedežem v Savcih, kot smo že omenili. Gotovo je šlo za spodnji in zgornji del vasi); 5. Zwetkoffendorff — Cvetkovci (7); 6. Alten Markht — Trgovišče (5); 7. Kloppendorff — Hlapovci (1); 8. Mezgowyzendorff — Mezgovci (6); 9. Hardekh — Hardek (10); 10. Strassen — ? (2); 11. Schlaffendorff — ? (3); 12. Rakhwezendorff — Rakovci (7); 13. Ruzmansdorff — Rucmanci (19); 14. Khuenratsdorff — Koračice (4); 15. Kranigesdorff — Hranigovci (3) in 16. Selnitzdorff — Sejanci (8). Cenilec je pripisal še dva osebenjka. Tako sta bila v tem uradu v 16 naseljih 102 podložna kmeta.

4. Gornji urad s sedežem upravnika Strasserja v Moškanjcih je obsegal vasi zahodno od Pesnice. 1. Moskhannendorff — Moškanjci (23); 2. Zinkkoffendorff — Cunkovci (2); 3. Handingdorff — Hajdina (6); 4. Scharindingdorff — Šardinje (4); 5. Pawloffendorff — Pavlovci (3); 6. Pobressdorff — Pobrežje (2); 7. Dornawdorff — Dornava (6); 8. Zum Puhl — Spuhlja (4); 9. Sabouezdorff — Zabovci (6); 10. Neudorf — Nova vas pri Markovcih (3); 11. Zsermladorff — Črmlja (8); 12. Dobretnizdorff — Drebetinci (12); 13. Kleindorff — Mala vas (7); 14. Skhrinnerdorff — Škrinjarji (9). V 14 vaseh tega urada je bilo 95 podložnih kmetov. Urad je bil zelo raztresen. V oddaljenih vaseh (npr. Drebetinci, Škrinjarji) so imeli župana. V Dornavi je bilo nekaj Hrvatov (uskoki ali prebegi).

Skupno je torej bilo v štirih uradih gosposčine Ormož v 52 vaseh 325 podložnih kmetov in 24 osebenjkov. V nekaterih vaseh so bili vsi kmetje podložniki gosposčine Ormož, v drugih zopet samo nekateri, medtem ko so drugi služili drugim gosposčinam. Županov je bilo malo, kar pomeni, da je županstvo, ki je bilo še pred dobrim stoletjem močno uveljavljeno, saj je takrat imela župana vsaka vas, sredi 16. stoletja že skoraj v celoti izgubilo svojo vlogo. Kmetje so imeli na splošno kar precej živine (govedo, prašiči). Sicer pa je bila vaška srenja

že precej razslojena. Priimki nam govorijo o pretežno slovenskem življu, med katerim najdemo tudi priseljence — predvsem uskoke (Horvati, Bezjaki).

Posebej je cenilec popisal in ocenil podložnike v naselju Am Ran vor Pettau — Breg pri Ptuj, bilo jih je 21; nadalje podložnike v naselju Markhel — Tržec. Tu je bilo 27 podložnih kmetov, ki jim je dodal še štiri osebenjke. Skupno je torej imela ormoška gospoščina v 54 naseljih 374 podložnih kmetov in 28 osebenjkov.

V Ptuj, je imela gospoščina Ormož tako imenovani »Pfisterhaus«. Hiša je bila ocenjena na 400 k. Neposredno pred Ptujem (verjetno v sedanji Budini) je bil prazen dvorec, mlin na potoku (Rogoznica), za 150 dnin njiv in še posebej za 300 dnin njiv. Gospoščina je imela pravico do ribolova.

Ormoški gospod Zeckel pa ni imel samo podložnih kmetov, ki so mu plačevali desetino in druge dajatve, temveč je bil tudi gorski gospod in kot tak je imel v Slovenskih goricah in Halozah sogornike, ki so mu oddajali gorninsko vino.

Iz ceditve imetja smo dobili naslednji pregled krajev in sogornikov v Slovenskih goricah: 1. Crisoten oder Zinnessperg — Sejanski vrh (15) (število v oklepaju pomeni število sogornikov); 2. Schardingperg — Šardinski vrh (13); 3. Scheppendorfferperg — Sodinski vrh (2); 4. Mayerhawerperg — Cvetkovski vrh (7); 5. Podgorzerperg — Podgorski vrh (11); 6. Suppetinzenperg — Župetinci (13). Po zaporedju bi morali iskati Župetince v goričkem svetu v okolici Podgore, vendar tu takšnega naselja ni. Edini Župetinci, ki jih najdemo tudi v Schmutzovem statističnem leksikonu in Orts-Repertoriju, so sorazmerno daleč v stran, severno od Vitomarcev. Tak preskok iz zaporedja je težko razumljiv, ker cenilec kasneje navaja naselja iz okolice Vitomarcev in Trnovske vasi (npr. Drbetinski vrh). Zelo verjetno je torej, da je bilo naselje Župetinci takrat v bližini Breznice, pa je kasneje prevzelo drugo ime (13); 7. Mitterpressnitzerperg — Srednja Breznica (4); 8. Preslawerperg — Preslava (12); 9. Oberpresnitzerperg — Zgornja Breznica (27); 10. Rittenperg — Ritmerk (8); 11. Ottokherperg — Otošak (65). Na stari avstrijski specialki 1:75000 in v Orts-Repertoriumu je omenjeno naselje Otošak nad Tibolci. Na naših specialkah 1:50000 je na istem mestu napis Tibolski vrh); 12. Pretiskaperg — ? (8); (V Orts-Repertoriju je pri naselju Tibolci naveden zaselek »Pod Pritenskom«, pri naselju Slomi pa zaselek »Pritinska«. Se skriva za tem imenom današnji Prerad?); 13. Schlawfzisserperg — ? (1); 14. Kloppendorfferperg — Hlaponski vrh (4); 15. Rutzmansdorfferperg — Rucmanski vrh (6); 16. Zinsserperg — ? (24) (kraj je iskati med Rucmanci in Rakovci); 17. Rackonickherperg — Rakovski vrh (10); 18. Khuenratsdorfferperg — Korachički vrh (20); 19. Khestenperg — Kostanj (4); 20. Nyderkhranigesperg — Spodnji Hranigovski vrh (10); 21. Oberkhranigesperg — Zgornji Hranigovski vrh (4); 22. Selnitzerperg — Sejanski vrh (20); 23. Samarenperg — ? (15); 24. Perschendorfferperg — Peršetinski vrh (1); 25. Runnsenperg — Runeč (16); 26. Schlossperg — Grajski vrh, ob nekdanjem gradu Malleg? (4); 27. Stermetzperg — Strmec (5); 28. Stresetinerperg — Strezetinci (4); 29. Liesnitzerperg — Lešniški vrh (35); 30. Littenperg — Litmerk (24); 31. Vinarzerperg — Vinarski vrh? (1); 32. Kamenighkperg — Kamen ali Kamenšak? (8); 33. Iwankowitzerperg — Ivanjkovšak ali Ivanjkovski vrh (9); 34. Iwankowitzerperg ein halbs Dorfl gegen Velyschauerperg — Ivanjkovski vrh, zaselek proti Veličanam (9); 35. Kranawerperg — Žerovinski vrh (40); 36. Desnatzerperg — Desnjak (9); 37. Schwornitzerperg — ? (46); 38. Velytschanerperg — Veličane (27); 39. Lannesdorfferperg — Lačavaški vrh (35); 40. Jerhendorfferperg — Vukomerski vrh (28); 41. Wissmandsdorfferperg — Vuzmetinski vrh (30); 42. Kleinweinperg — Mali vinski

vrh (22); 43. Khaiserperg — Kajžar (35); 44. Grossweinperg — Veliki vinski vrh (53); 45. Liboinerperg — Libanja (12); 46. Paulstorfferperg — Pavlovski vrh (17); 47. Khullmperg — Hum pri Ormožu (37); 48. Zinsperg — ? (1); 49. Schardingperg — Šardinje (8); 50. Oberpressnitzerperg — Zgornja Breznica (9); 51. Pernekhperg — Brezovci (3); 52. Rotmanerperg — Rotman (2); 53. Wamperschakhperg — Vamperšak (2); 54. Weinperg — Vinčak (1); 55. Kamenikherperg — Kamenšak (1); 56. Rünnsenperg — ? (2); 57. Lotyschperg — Ločki vrh (27); 58. Wodolsyschperg — ? (13) 59. Ternawerperg — Trnovski vrh (14); 60. Schreinerperg — ? (28); 61. Szermelperg — Črmljenšak (15); 62. Wystperg — Bišečki vrh (33); in 63. Dobretinzenperg — Drbetinski vrh (32).

Skupaj je torej imel ormoški gospod Zeckel v 63 krajih v Slovenskih goricah 1002 sogornika, 113 od njih jih je imelo po dva in več vinogradov, eden celo šest in eden štiri. Po različni cenilni vrednosti lahko sklepamo, da so bili vinogradi različni po velikosti in starosti. Med sogorniki so bili v veliki večini kmetje iz bližnjih naselij, vendar smo našli med njimi tudi 22 meščanov iz Ormoža, 21 tržanov iz Središča, 10 meščanov iz Radgone, štiri iz Ljutomera, dva iz Gradca in po enega iz Ptuja, Lipnice in Slovenjega Gradca. Med sogorniki je bilo tudi nekaj gospodov iz raznih krajev. Meščani in gospodje so imeli praviloma velike vinograde. Največ meščanov je imelo vinograde na Lešniškem vrhu, Litmerku, Veličanah, Kajžarju, Malem vinskem vrhu in na Vuzmetinskem vrhu. Cenilec ni pri sogornikih Slovenskih goricah niti v enem primeru omenil pri vinogradu tudi kleti in stiskalnice ali drugih kmetijskih površin ali gozda. Kaže, da takrat po slemenih ormoško-ljutomerskih gorih še ni bilo zidanic niti stanovanjskih zgradb, ki so za kasnejši čas tako značilne, (razložena slemenska naselja).

V Halozah so imeli ormoški gospodje svoje sogornike v naslednjih krajih: 1. Verechperg — Vareja (8); 2. Trawnnerperg — Dravinjski vrh (91); 3. Maydperg — Majski vrh (21); 4. Popenperg — Popovšek na Gorci (74); 5. Pauluetzperg — Pavlovec (23). Skupaj torej v petih krajih 217 sogornikov. Ob koncu je pripisanih še osem osebenjkov.

Pri sogornikih v Slovenskih goricah smo rekli, da cenilec ni zabeležil niti enega primera zidanice s kletjo in stiskalnico ter druge zemlje. V Halozah je slika povsem drugačna. Cenilec je le pri 37 sogornikih ali 17 % popisal samo vinograd, sicer pa še vedno kaj zraven. Tako je 62-krat ali 28,5 % ob vinogradu zabeležil še klet, stiskalnico (»Kheller und Press«) in gozd; 33-krat ali 15 % je zabeležil vinograd, klet in stiskalnico; 20-krat ali 9 % omenja vinograd, klet in gozd; 18-krat ali 8 % ugotovi vinograd in klet; 43-krat ali 20 % pa vinograd in gozd. Skupaj je bila v 134 primerih ali 61 % pri vinogradu tudi že klet. Posebej zanimivo je še to, da je 25 sogornikov imelo v zgradbi pri vinogradu poleg kleti in stiskalnice še izbo in enkrat omenja cenilec celo kajžo (Je bil v njej že viničar?). Tudi v Halozah so imeli sogorniki vinograde različne velikosti in tudi posamezen sogornik po več vinogradov. Najbolj bogat je bil nedvomno Pavel Kmetec, ki je imel v Popovšaku 4 vinograde s tremi kletmi in tremi stiskalnicami ter gozdom.

V Slovenskih goricah in Halozah je imel ormoški gospod Zeckel skupno 1219 sogornikov. Če mu je vsak oddal poprečno po eno vedro gorninskega vina (ptujsko vedro pa bi naj po Pircheggerju merilo 26 in četrt litra), potem je letno dobil okrog 32.000 litrov gorninskega vina — ali 17.000 litrov, če upoštevamo podatek Barawalleja, ki pravi, da je merilo ptujsko vedro v času cenitev imetja 16,81 litra. V obeh primerih je bil to lep dohodek. Kos pa meni, da je bila dajatev vina v obliki gornine zelo visoka, kmet sogornik je moral oddati često celo če-

trtino vsega pridelka. V vsakem primeru naš izračun ni pretiran, prej je prenižek in je torej gospod v Ormožu dobival še več gorninskega vina. Izkupiček od prodaje vina mu je bil eden glavnih dohodkov.

Lukas Zekel, leta 1542 lastnik ormoške in borlske gosposčine, je bil bogat gospod. V obeh gosposčinah mu je služilo $325 + 209 = 534$ podložnikov kmetov, gorninsko vino pa mu je oddajalo kar $1219 + 423 = 1642$ sogornikov. Ormoška gosposčina ni bila tako zaokrožena in enotna kot borlska. V ormoško-ljutomerskih goricah, kjer je bila osredotočena oblast ormoške gosposčine, so imeli podložnike tudi drugi plemiči in ustanove, med njimi predvsem komenda nemškega viteškega reda iz Velike Nedelje.

Podatki iz cenitve imetja nam omogočajo ugotovitev, da so bile sredi 16. stoletja ormoško-ljutomerske gorice dobro poseljene, da »pustega ormoškega okraja« iz 13. stoletja ni več in da so takrat že obstajala vsa današnja naselja. Kaže pa, da so tudi v tem predelu nekatera imena zaselkov šla v pozabo, da se je ime sosednjega naselja uveljavilo na širšem prostoru. Prav tako smemo reči, da je bilo vinogradništvo zelo pomembna gospodarska panoga in da so bili nekateri kraji vinogradniško intenzivnejši kot drugi, kar smemo nedvomno pripisati boljšim splošnim ekološkim razmeram.

— . —

4. maja 1542 je cenilec popisal in ocenil tudi imetje ormoških meščanov in mesta Ormoža. Mesto je imelo kopališče (Badstube), 6 njiv in 2 gmajni blizu mesta. Mestni dohodek je bila tudi mitnina. Meščani in njihovo imetje pa bo najlepše razvidno iz tabelarnega pregleda.

TABELA 1
ORMOŠKI MEŠČANI IN NJIHOVO IMETJE 1542. LETA

Zap. št.	Ime in priimek	vred. hiše	njive	travniki	konji	voli	krave	teleta	svinje
1.	kovač Gregor	32	—	—	2	—	1	—	8
2.	Matek iz Varaždina	16	—	—	—	—	—	—	—
3.	lončar Matjaž	12	—	—	—	—	3	1	1
4.	Anton Seydnater	33	4	—	2	—	1	—	4
5.	čevljar Urban	26	—	—	—	—	3	—	5
6.	čevljar Miklavž	14	—	—	—	—	—	—	2
7.	mesar Tomaž	25	2	—	2	—	2	—	5
8.	gospod Mikloš	25	1	—	—	—	—	—	—
9.	Klement Puff	18	2	1	1	—	3	1	6
10.	krojač Matej	15	2	1	—	—	1	—	3
11.	Bara Krajnarjeva	3	—	—	—	—	—	—	—
12.	solnarica Urša	15	—	—	—	—	6	3	4
13.	nadzornik ribnikov Jurič	16	—	—	—	—	—	—	—
14.	tesar, mojster Vid	7	—	—	—	—	2	—	3
15.	Peter Manhart	14	1	—	—	—	—	—	—
16.	Mihal Vawein	32	—	—	—	—	—	—	—
17.	vdova Lukaša Dijaka	15	1	—	2	—	2	—	—

Zap. št.	Ime in priimek	vred. hiše	njive	travniki	konji	voli	krave	teleta	svinje
18.	vdova krojača Ota	16	6	—	3	—	2	—	3
19.	pek Janko	8	—	—	—	—	2	—	3
20.	mesar Lovrenc	14	2	—	—	—	2	—	4
21.	Tomaž iz Majšperka	14	—	—	—	—	—	—	5
22.	Mandlovka	1	—	—	—	—	—	—	2
23.	solnar Krištof	4	—	—	—	—	2	1	2
24.	tesar Ivan	2	—	—	—	—	—	—	—
25.	Gregor Sparar	14	—	—	—	—	—	—	—
26.	mesar Valent	20	5	—	—	2	3	1	8
27.	Ivanuš Krofak	5	—	—	—	—	3	—	1
28.	mlinar Ambrož	4	—	—	—	—	3	1	4
29.	Lorenc Kaventar	25	—	1	2	6	2	1	15
30.	Andrej Mihlinič	3	1	—	—	—	2	1	2
31.	Janko Cefilo	5	—	—	—	2	3	2	4
32.	mitničar Martin	—	—	—	—	—	—	—	2
			27	3	14	10	48	12	95

Kot nam govorijo podatki, je bil Ormož v sredi 16. stoletja majhno mestece, štel je samo 32 gospodinjstev in torej okrog 150 prebivalcev. Za večino meščanov nam cenitev imetja odkriva njihovo dejavnost — bili so obrtniki. Za druge lahko samo sklepamo, da so bili trgovci, mestni sodnik itd. Nekateri so imeli v okolici njive in travnike, večina pa tudi živino. Zanimivo je, da cenilec ni tej posesti pripisal tudi vinogradov, ki so jih ormoški meščani imeli na bližnjih goricah. Povedali smo že, da smo med sogorniki našli tudi 22 Ormožanov. Tisti, ki so imeli konje, so se po vsej verjetnosti ukvarjali tudi s prevozništvom. Ocenjena vrednost hiš kaže na velike razlike.

Cenilec je v okviru mesta posebej popisal in ocenil tudi imetje ormoške župnije in ormoškega župnika. Župnik je bil dolžan plačevati od župnišča, dveh rtov pri župnišču, enega vrta v predmestju, njive in travnika v predmestju, travnika ob Dravi ter posestva v Obrežu. Nato so popisani in ocenjeni župnikovi podložniki in sogorniki, doma so bili v okolici Maribora. Khrenigdorff — Hrenca je imela 23 podložnih kmetij. Ena huba z vinogradom je bila prazna, sicer pa je pri več kmetijah omenjen tudi vinograd. Nedvomno so to bili vinogradi v okviru zaokrožene posesti (v okviru celka). Večina priimkov nas navaja na misel, da so bili priseljenci.

Župnik je imel sogornike, ki so mu plačevali gornino — gorninsko vino v Schardingpergu — Šardinju pri Ormožu (11). Ostali kraji so v bližini Maribora. 1. Wogaperg-? (1); 2. Ober Pernitzperg — Zgornji Perniški vrh (6); 3. Spodnji Perniški vrh (13); 4. Sellastryperg — Celestrinski vrh (1); 5. Sternellperg-? (2); 6. Khreinskherperg — Hrenski vrh (19); (Med sogorniki na Hrenskem vrhu so predvsem kmetje iz Hrence pa tudi mariborski meščani); 7. Mellischanperg — Meljski hrib (1); 8. Wadlperg — Vodole (1); ter dva osebenjka.

Skupno je torej ormoški župnik imel 23 podložnih kmetij in v devetih krajih še 57 sogornikov. Nedvomno je zanimivo, da je vsa ta posest ležala v okolici Maribora, in ne v bližini Ormoža.

Ob kakšni drugi priložnosti bi kazalo cenitev imetja ormoške gosposčine podrobneje obdelati.

TABELA 2

PREBIVALCI TRGA SREDIŠČE IN NJIHOVO IMETJE LETA 1542

Zap. št.	Ime in priimek	vred. hiše	vrt	njive	travniki	konji	voli	krave	teleta	svinje	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	
1.	Jakob Piško	5	2	5	3	—	4	3	1	8	
2.	Martin Kalec	10	3	3	1	—	4	1	—	10	
3.	Gregor Puklič	8	2	8	—	—	—	4	—	2	
4.	Stefan Hrovat*	0	2	3	* hiša požgana						
5.	Gregor Šafnicer	4	2	9	—	—	2	3	1	6	
6.	Marko Plepelec ⁹¹	15	2	10	—	1	8+1	8	1	22	
7.	Valant Krapinec	8	—	4	—	—	—	3	2	3	
8.	Mihael — kovač	15	2	4	—	—	8	5	—	8	
9.	Miklavž Šimpater	4	3	5	1	—	3	3	—	8	
10.	Mate Kafnaš	4	—	5	—	—	2	3	2	1	
11.	Martin Cebra	4	—	5	—	—	2	3	2	2	
12.	Jakob Jauša	9	2	3	1	—	—	—	—	—	
13.	Mate Ivančič	5	2	5	2	—	4	3	2	4	
14.	Ožbalt Hrovatič	8	2	5	2	2	3	4	1	2	
15.	Mate Štefanek	7	1	6	—	—	—	1	1	—	
16.	Martin Vartelič	10	—	18	1	4	4	4	4	9	
17.	Urban Kokolič ⁹²	13	6	25	4	—	—	—	—	—	
	še ena hiša	6	3	22	—	1	8	8	1	8	
18.	Tomaž Ciglar	4	2	4	1	—	—	1	—	4	
19.	Krištof Partlič ⁹³	8	1	5	—	4	6+1	8	5	18	
20.	Martin Vogrin	8	1	10	2	2	4	10	1	10	
21.	vdova Katarina	2	3	6	1	—	—	2	—	—	
22.	Andrej Walboš	10	2	3	2	—	2	4	—	5	
23.	Murko Kocel	3	2	3	2	—	—	3	—	—	
24.	Urban Kocel	10	2	3	2	—	3	4	—	9	
25.	Avguštin Golob	5	2	4	2	2	5	4	—	6	
26.	Fabjan Markak	3	2	8	2	—	—	3	—	—	
27.	Mihal Vajda	6	2	8	1	—	2	3	—	4	
28.	Ožbald Filipič	6	3	4	4	—	2	3	1	3	
29.	Jakob Terstor	4	2	7	—	—	—	1	2	3	
30.	Erhard Darlec ⁹⁴	8	3	8	2	—	2	3	1	5	
31.	Mihal Košir	4	2	6	2	—	—	3	—	—	
32.	Peter Fustonog	4	2	4	—	—	—	—	—	—	
33.	Klemen	4	2	3	—	—	—	2	—	—	
34.	Ciglarica	2	2	3	1	—	—	3	—	—	
35.	Peter Vogrin	3	2	2	1	—	—	3	—	—	
36.	Andrej Car	2	1	5	—	—	—	1	—	—	
37.	Urban Velenič	2	2	1	—	—	—	2	3	6	
38.	Mihal Kolarič	4	2	6	1	3	2	2	1	8	
39.	Filip Plepalec	4	2	6	2	—	2	2	1	6	
40.	Antol Juhar	4	3	6	1	—	—	3	1	2	
41.	Mihal Jaužec	4	2	6	2	—	—	—	—	3	
42.	Mate Sinkajč	5	3	4	2	—	2	—	—	—	
43.	Vid Kalec	8	2	3	1	—	—	3	—	—	
44.	Ivanič Plepelec	8	2	6	1	—	4	2	1	6	
45.	Fabjan Lebič	8	2	3	2	—	5	1	1	—	
46.	Arne Vedo	6	2	7	3	4	—	4	3	15	
47.	Janko Zadavec	3	2	5	—	—	—	—	—	—	
48.	Miklavž Filipič	8	2	7	2	—	—	1	—	2	
49.	Pavličeva vdova ⁹⁵	20	4	12	3	1	6	8	2	12	
50.	Sebastijan Dobrota	4	3	6	2	—	7	3	—	12	
51.	Arne Kolarič	20	1	20	2	2	4	4	2	20	
S k u p a j		—	106	339	64	26	110+2	152	43	252	

Tabela 2 nam nekoliko podrobneje pokaže strukturo trga Središče. Prvo, kar lahko ugotovimo, je to, da je bilo naselje veliko, vendar popolnoma kmečko. Cenilec je popisal enega samega obrtnika — kovača, zato pa kar pet mlinarjev ($x^1 - x^5$ pomeni, da je imel imenovani mlin). Sodeč po cenilni vrednosti, so bili domovi tržanov dokaj različne velikosti, razlika je kar desetkratna (2 in 20 k). Zelo zanimivo je, da je cenilec pri skoraj vseh gospodarstvih popisal vrtove, in to od enega do največ šest; skupno 106 vrtov. So to bili zelenjadni vrtovi ali sadovnjaki okoli domov? Vsekakor zanimiva izjema, ki je pri obravnavi drugih cenitev imetja nismo srečali. Kakor je imelo njivske površine vsako gospodarstvo, najmanj en oral (plug) in največ 25, je za nižinski svet nenavadno, da tretjina gospodarstev ni imela travniških površin, čeprav so imeli živino. Od kod so dobivali krmo? 339 oralov njiv proti 64 enotam travnikov je razmerje, ki ga doslej nismo dostikrat srečali. Sicer pa je tudi odnos med travniškimi površinami (za 64 koscev — oralov travnikov) in številom živine nesorazmerno. Ti odnosi nas navajajo na misel, da je trg imel večje srenjske travniške površine (gmajna) in da so živino od zgodnje pomladi do nastopa zime pasli po okoliških gozdovih. Toda cenilec takšnih srenjskih travnikov ali pašnikov ne omenja, navaja pa ob koncu, da ima trg dva gozda, od katerih je eden hrastov.

Konje so imeli le pri enajstih gospodarstvih, skupno samo 26. Zato pa so imeli pri vsaki drugi domačiji vole, skupno 110. Dva mlinarja sta imela tudi bika. Krav v času cenitve niso imeli samo pri šestih hišah, sicer pa največ deset ali poprečno po tri na eno gospodarstvo. Svinj v času popisa ni bilo pri 15 domačijah, kar je malo nenavadno. Največ so jih imeli pri mlinarjih, sicer pa poprečno po 5 na gospodarstvo. V primerjavi z nekaterimi vasmí na Ptujskem polju lahko rečemo, da Središče po številu živine ni bilo ravno najbolj bogato.

VIRI, GRADIVO, LITERATURA

1. Cenitve imetja (Gülschätzung) gosposčine Ormož iz leta 1542.
2. Milko Kos: Srednjeveški urbarji za Slovenijo. Urbarji salzburske nadškofije. Ljubljana 1939.
3. Carl Schmutz: Historisch Topographisches Lexikon von Steiermark I.—IV. Graz 1822—1823.
4. Joseph von Zahn: Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter. Wien 1893.
5. Hans Pirchegger: Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte. München 1962.
6. Orts-Repertorium des Herzogtumes Steiermark. Graz 1872.
7. Matija Ljubša: Zemljepisni razvoj župnij v prazupnijah Ptuj, Velika Nedelja in Radgona. ČZN XX. Maribor 1922.
8. Vladimir Bračič: Vzhodni del Haloz v luči cenilnega zapisnika gosposčine Borl iz leta 1542. ČZN — Nova vrsta 3. (XXXVIII). letnik. Maribor 1967.

Jože Curk

O FEVDALNI ARHITEKTURI NA ORMOŠKEM OBMOČJU

Gradovi so važne priče naše preteklosti. Vedno so bili najtesneje povezani z usodo našega naroda, ki ga je v dobi fevdalizma predstavljal kmet. Kot središča zemljiških gosposčin so bili osnovne enote takratne državne in družbene ureditve. Zato so gradovi bili pomembna organizacijska stopnja v razvoju fevdalne družbe, ki je podrejala podložnike osebno, politično in ekonomsko fevdalcu. Zato so bili gradovi ne samo upravna, ampak tudi gospodarska središča svojih okolij, dokler jih niso s tega položaja spodrinila mesta s svojim denarnim gospodarstvom. Mesta so s prometnimi, obrtniškimi in trgovskimi privilegiji omejila vlogo gradov samo na njihovo upravno in sodno dejavnost v okviru zemljiških gosposčin, notranje povezanih s tlako in naturalnimi dajatvami. Od tlak sta bili predvsem ročna in vozna tisti, ki sta vzdrževali stike gradov s podložniki, medtem ko jih je delovna tlaka rahljala; polagoma so jo nadomestile denarne dajatve, ki so poživiljale stike vasi z mesti, kjer so podložniki svoje pridelke lahko prodajali. Ko se je končno odpravila vsaka časovno nedoločena tlaka, je gospodarska enotnost zemljiških gosposčin skoraj prenehala, gradovi pa so se v 18. stoletju prelevili v sedeže oblasti (gosposke), sodnije in nabornega urada. Z zemljiško odvezo leta 1848 je prenehala tudi ta vez, gradovi so ostali samo še sedeži veleposestev. S koncem fevdalne družbene ureditve je bila središčna vloga gradov odigrana. Gradovi so se spremenili v sedeže kmetijskih veleobratov ali pa so propadli in se spremenili v razvaline. Njihov veliki čas je bil mimo...

Začetek zidanih gradov pri nas je sorazmerno pozen in odločno zaostaja za razvojem ostale zahodnoevropske grajske arhitekture. Vzrok za to je v dejstvu, da se je pri nas fevdalna organizacija skupaj s cerkveno kot njenim duhovnim protagonistom učvrstila šele v 11. stoletju. Vse utrdbe, ki so pri nas nastale pred tem časom, je treba skoraj v celoti smatrati za utrjene dvore ali pa prenovljena gradišča. To so bile večinoma večje, navadno lesene, redkeje zidane stavbe, ki so jih obdajale palisade, nasipi in jarki, le redko pa kamnito obzidje. Pri njih nastanku sta bila odločilna obrambni in gospodarsko strateški moment. Prvi je bil aktualen prav do konca 12. stoletja, ko se je dotlej labilna vzhodna meja stabilizirala in zahtevala trdnih obrambnih točk, drugi moment pa je prihajal do izraza pri izbiri važnejših postojank, ležečih ob glavnih poteh, važnih križiščih in ugodnih rečnih prehodih.

Grajsko arhitekturo je prineslo k nam tuje, večinoma nemško, deloma pa tudi furlansko plemstvo. V njihovih postojankah se je nadaljevala tradicija obrambne arhitekture pri nas, le da je dotlej veljavno zemeljsko in tesarsko stav-

barstvo zamenjalo zidarstvo. To se je uveljavilo kot splošni sestavni del fevdalne arhitekture, medtem ko se je tesarsko in zemeljsko stavbarstvo omejilo na podložnike in nastajajoče meščanstvo. Oblike zgodnjih gradov so bile različne, vendar je prevladoval stolpasti tip, katerega razni, večinoma poznejši prizidki so se prilagajali terenski konfiguraciji, na kateri je grad stal.

Ker je bil prvotni namen gradov izrazito obramben, je imela njihova arhitektura poudarjeno vojaški značaj. Zaradi varnosti, preglednosti in boljše obrambe so bili postavljeni na strme griče in skalne pomole ter s tem zavarovani že po naravni legi, poleg tega pa je bil dostop do njih še umetno otežkočen in zavarovan. Nižinski tip gradov je bil pri nas precej redkejši. Če pa je bil grad vendarle postavljen v ravnino (navadno so bili to mestni ali trški gradovi, dvori in pristave), ga je varoval rečni rokav, umetni vodni pretok ali pa vsaj globoki jarek.

Kot že rečeno, je bil stolpasti tip gradu pri nas sicer ne edina, pa vendar prevladujoča oblika grajske arhitekture. Z njim je začelo fevdalno stavbarstvo svoj razvoj, ki je dosegel višek v baročni graščini. V romaniki in zgodnji gotiki je bil grajski stolp navadno oglate oblike, zelo masiven in tri- do štiri nadstropen. Karakterističen primer sta stolpasti grajski jedri Borla in Ormoža. Ker stopa pri teh gradovih na prvo mesto konstruktivni, utilitarni in funkcionalni značaj arhitekture in je stilni potisnjen v ozadje, nam rabi za njihovo datacijo predvsem njihova tipika in gradbena tehnika. Prvotno samotno stoječi stolp so pozneje obdale stanovanjske stavbe, tem se je kmalu pridružila kot njihovo duhovno in umetnostno poudarjeno središče grajska kapela. Če so se prizidane stavbe naslonile na sam stolp, je grad dobil stolpovit značaj, če pa so se nanizale ob obdajajoče ga obzidje, se je grajski videz spremenil v taborni tip gradu. Prvotni stolp je s tem sicer izgubil dominantni videz, obdržal pa je svojo prvotno vlogo utrdbenega jedra gradu in se kot tak ohranil prav do časa renesanse in baroka; pri nas manjka le pri redkih srednjeveških grajskih konceptih.

V 14. stoletju je fevdalizem pri nas dosegel višek in ga mesta s svojim denarnim gospodarstvom še niso močnejše ogrozila. Splošne in življenjske razmere so se uredile in narasle so zahteve po udobnosti. Stolpaste zasnove gradov niso več ustrezale novim življenjskim zahtevam, zato so lastniki gradov dozidali nove stavbne elemente, prilagojene zahtevam spremenjenih stanovanjskih in varnostnih principov. Gradovi so se začeli večati, izjemno pa so celo nastali ob starih novi grajski koncepti. Prizidki so se tlorisno ravnali po terenu, pri čemer so ustvarjali več ali manj zaprta notranja dvorišča nepravilnih oblik. Prostornina gradov se je povečala, debelina njihovih zidov je pogosto popustila, pomnožile in povečale so se okenske odprtine, ki so se polagoma premikale tudi v spodnja grajska nadstropja, grajski vhod pa se je celo spustil v pritličje. V poznem 14. in v 1. polovici 15. stoletja se je že začela uveljavljati tendenca po geometrijsko pravilnejšem grajskem konceptu in po večjem upoštevanju stilnih kamnoseških elementov. Varnostnemu momentu se je enakovredno pridružil stanovanjski, gradovi so se začeli polagoma spreminjati v vedno bolj udobne rezidence.

Ta razvoj so nekoliko zadržale vojne 2. polovice 15. in 1. polovice 16. stoletja, ki so povzročile ponovno utrjevanje gradov, katerih obrambni koncept se je zaradi bolj množične uporabe strelnega orožja začel spreminjati. Pri tem po možnosti niso žrtvovali stanovanjske udobnosti gradu, ampak so obrambo prenesli na njegovo obzidje s stolpi in jarki, s tem pa sta se stanovanjski in vojaški element gradu dokončno ločila. Navzven je grad fungiral kot trdnjava, navznoter pa kot več ali manj udobna rezidenca. Nova obzidja so se včasih

naslonila na starejša grajska jedra, navadno pa so ga v večjem ali manjšem razmaku opasala. Poleg okroglih in oglatih stolpov so se v 16. stoletju pojavili bastioni in bastije kot novi utrdbeni elementi. Pri teh prezidavah in dozidavah so imeli glavno besedo priseljeni italijanski arhitekti, gradbeniki, zidarji in kamnoseki, ki so od 1. polovice 16. stoletja dalje vse močnejše preplavljali naše kraje. Pod njihovim vplivom so se začeli uveljavljati novi, dotlej nepoznani renesančni arhitektonski elementi, predvsem velikopotezna stopnišča in arkadni hodniki, ki so bistveno spremenili stavbne koncepte gradov. Ti elementi niso imeli samo dekorativnega namena, ampak so predvsem komunikativno bolje povezali grajski kompleks kot dotedanja okrogla stopnišča in delne enfilade. Rodila se je graščina, ki je nastajala do 1. polovice 18. stoletja in katere glavni poudarek je bil v udobnosti bivanja, medtem ko je obrambnega odrinila v stolpate ogale z izrazito dekorativnimi in gosposko-impresivnimi tendencami. Pravokotna graščina se je locirala v nižinah ali na rahlih vzpetinah kot gospodarski, upravni in sodni center gosposčin. Z naraščanjem baročnega življenjskega principa in s prebujanjem smisla za naravo se je začel prvotno zaprti pravokotni tip graščin odpirati in se v 18. stoletju spreminjati v paviljonski koncept, ki je v svoji končni emanaciji deriviral v podeželsko rezidenco in dvorec. Tlorisni pravokotnik je nadomestil podkvasti, ključasti in ravni tlorisni koncept. Obrambni moment je dokončno izginil, psihološki se je zatekel k frontispicu in urnemu stolpiču, stanovanjski pa je dosegel svojo kulminacijo v izraziti udobnosti, povezani z naraščajočo tendenco razkošja. Fevdalna arhitektura je nato v teku 19. stoletja polagoma izzvenevala v raznih podeželskih dvorcih, gosposkih hišah, pristavah in končno vilah. Razvoj grajske arhitekture se je torej končal tam, kjer se je začel — v neutrjenem dvorcu. Samo da je bil dvorec 18. in 19. stoletja na mnogo višji arhitektonski in stanovanjski stopnji kot njegov prednik na začetku našega tisočletja.

Ker je grad vedno deloval ne le kot trdnjava in stanovanje, temveč tudi kot središče zemljiških gosposčin, je na njegovo razširjenost poleg obrambne smotrnosti odlojučo vplivala tudi zemljiška posest. V začetku, ko ta posest še ni bila razdrobljena, so bili gradovi sorazmerno redki; pri njihovem nastanku je igrala glavno vlogo deželna varnost; pozneje — od 13. stoletja dalje, ko se je zemljiška posest razdrobila — pa se je število gradov povečalo, vlogo deželne varnosti je zamenjala želja po utrjenem središču vsake posamezne zemljiške posesti. Iz tega logično sledi, da je bilo nastajanje in opuščanje gradov v neposredni vzročni zvezi z zemljiško posestnimi razmerami v deželi in da so gradovi pravzaprav le njihova arhitektonska emanacija.

Ta razvoj lahko zasledujemo tudi v ptujsko-ormoškem delu Podravja. Prvič leta 795 in drugič okoli leta 970 so se frankovski in nemški vladarji polastili tega ozemlja ter se posebno po letu 822 in 828 ravnali dosledno po takrat veljavnem načelu, da pripada kralju vsa zemlja, ki je bila last premagancev ali upornikov ali pa brez gospodarja, torej predvsem gozdovi, pašniki in močvirja. Kralji so oddajali to zemljo najrazličnejšim svetnim in cerkvenim velikašem ter jih tako tesneje navezovali nase. Velikaši so zemljo podeljevali dalje nižjim vazalom, vitezom, oboroženim hlapcem in kmetom, ki so s tem prešli v stanje osebne in gospodarske odvisnosti — podložništva. Ta proces fevdalizacije se je pri nas po frankovskem poskusu v 9. stoletju dokončno uveljavil šele po pregonu Madžarov ob koncu 10. stoletja. Okoli leta 970 se je ustanovila podravska ali ptuj-ska krajina, marka ali mejna grofija in so bili soustvarjeni zemljiškoposestni temelji njenih mejnih grofov iz rodbin Aribonov, Spanheimov in Traungavov. Ta posest je obsegala Dravsko polje od Maribora do Haloz ter je ob robu dravske

terase od Loke čez Hajdino do Dravinjeka mejila na salzburško ptujsko posest. Ta posest je bila nadškofijska že od leta 874 in 890 in ponovno od leta 977. Medtem ko je bila njena zahodna meja jasno precizirana že leta 982, pa o vzhodni tega ne bi mogli trditi, ker je mejila na madžarski obmejni pas, ki je potekal od izliva Dravinje v Dravo mimo sedanje Dornave, Vitomarcev in Negove do Boračeve in izliva Kučnice v Muro. Zaradi bližine nemirne meje se Ptuj v 11. stoletju nikakor ni mogel povzpeti do veljave, ki jo je imel v 9. stoletju kot eden najpomembnejših krajev takratne spodnjepanonske mejne grofije. Zaradi stalnih madžarskih napadov negotova meja se je nekoliko učvrstila šele po sklenitvi mirovne pogodbe med salzburškim nadškofom Konradom I. in ogrskim kraljem Emerikom leta 1127 in 1131. V tem času je bil ponovno zgrajen »že oddavna« porušeni ptujski grad, na katerem so že leta 1132 zagospodovali salzburški gradniki gospodje Ptujski. Kot se vidi iz obeh listin iz leta 1286 in obeh urbarjev iz leta 1322 in 1495, je v 2. polovici 12. stoletja meja ptujske gosposčine in prafare segala na vzhodu do črte Formin—Bratislavci (srednjeveško ime Škofja vas!). Ta prvotna posest v obsegu 27 vasi in okoli 340 kmetij je ostala vedno v neposredni nadškofovi upravi ter je bila posebej zavarovana z institucijo strelcev in strelskih dvorcev, ki so v 12. stoletju segali od Formina do Mostja. Meja proti vzhodu se je v 12. stoletju dvakrat premaknila: prvič okoli leta 1160, ko je bila zavzeta spodnja Pesniška dolina do razvodnega slemenca med Pesniško in Ščavniško dolino, in drugič okoli leta 1200, ko se je meja prestavila na črto Središče—Kog—Robadja—Šafarsko in dalje po Muri do izliva Kučnice. To na novo osvojeno ozemlje je ostalo le posredno v nadškofijski lasti, ker ga je nadškof dajal v fevd raznim vazalom, med njimi tudi mnogim vitezom in strelcem.

Leta 1255 so Ptujčani dobili od ogrskega kralja v fevd Središče, Dravinjek in Borl; slednji je po umiku Madžarov leta 1260 ostal eksteritorialen, in to prav do sredine 15. stoletja. Meja salzburške nadškofijske posesti se je torej po letu 1200 razširila na ozemlje jugovzhodnih Slovenskih goric, imenovano »krajina«, in se dokončno ustalila v obsegu črte Vurberk—Vitomarci—Rinkovci—Desnjak—Jeruzalem—Gomila—Središče—Drava do izliva Dravinje — že omenjeni rob dravske terase do Loke — čez Dravo do Vumpaha — Vurberk. Gospodje ptujski so pred letom 1222 ustanovili pri Veliki Nedelji postojanko nemškega viteškega reda in mu leta 1235 izročili tudi tamkajšnjo že pred letom 1219 obstoječo cerkev. Ta red si je v 13. stoletju zelo pomnožil svoja posestva ter z njimi deloma segel prav do madžarske meje (leta 1288).

Kot že rečeno, salzburški nadškofje krajine niso obdržali v svoji neposredni upravi, ampak so jo dajali v fevd. Med fevdniki so bili največji gospodje Ptujski, ki so imeli v 13. in 14. stoletju tu 31 vasi s 324 kmetijami, gospodje Podsredski (1285—1320) z okoli 26 vasmi in 400 kmetijami, nato pripadniki cerkve in meščanov ter končno vitezi strelci, ki jim gre glavna zasluga, da se je to ozemlje dokončno pripojilo salzburškemu ptujskemu gospostvu. O veliki množici fevdov govori dejstvo, da je bilo okoli leta 1320 na tem ozemlju 62 fevdnikov s 688 kmetijami. Vse opisano ozemlje je bilo do leta 1479 in 1490 salzburško, po končani madžarski vojni pa je prešlo v deželnoknežjo last; to velja tudi za mesto in gosposčino Ptuj, le da sta tadva bila med leti 1511 in 1555 zastavljena Salzburgu, nato sta postala ponovno deželnoknežja, a je gosposčina Ptuj že leta 1622 dokončno prešla v privatne roke (Eggenbergi, Tannhausni, zagrebški jezuitje, Lesliji, Dietrichsteini in končno Herbersteini).

Podobno usodo kot ptujsko je doživljalo tudi ormoško ozemlje. Bilo je salzburška last, le da nadškofija tu ni imela dominikalne posesti, ampak samo

fevde. Predmadžarska zgodovina tega predela je nejasna. Gotovo je le, da ga je okoli leta 1200 Friderik Ptujski iztrgal Madžarom in kmalu nato ustanovil komendo Veliko Nedeljo, njegovi nasledniki pa so imeli kot salzburški fevd gospoščino Ormož in utrdbo Središče. Meja proti Madžarski je bila v sredini 13. stoletja že toliko stabilizirana, da so velikonedeljski križevniki mogli dobiti leta 1247 vas Hermance tik ob državni meji. Ko so Ptujski izumrli, so jim leta 1441 sledili Schaunbergi, 1486 Frankopani, 1489 Szekelyji, 1605 Petheji, 1710 Saurau in Galler, 1742 Königsackerji, 1805 Pauerji, 1863 baronica Wernerjeva, 1898 baron Zschockl, 1908 Pongratz in končno do leta 1945 Wurmbrandi. Križevniška komenda iz Velike Nedelje, drugi veliki zemljiški posestnik, je poleg vikariatov v Ormožu, Središču in Miklavžu imela v 21 krajih 123 podložnikov in 160 vinogradov. Križevniška posest je obstajala od prvih darovnic iz let 1222 in 1235 do leta 1945, ko je bila nacionalizirana. Ostalih fevdnikov in posestnikov je bilo na tem ozemlju še mnogo, tako na primer v letih 1486 in 1542 med drugimi 9 plemiških družin, ki so imele večinoma vinograde; ormoško vino je že takrat slovelo daleč naokoli po srednji Evropi.

Zaradi takšnih posestnih razmer je gotovo obravnavanem območju ormoške občine sorazmerno malo pomembnejše fevdalne arhitekture: gradova v Ormožu in Veliki Nedelji, gradič v Središču ter novoveški dvori na Kogu, Pavlovskem vrhu in v Libanji. V srednjem veku je bilo tu precej strelskih in desetinskih dvorcev ter pristav, v novem in najnovejšem veku pa vinogradnih dvorcev, gosposkih hiš in podeželskih vil — vendar je od vsega tega ohranjeno bore malo ali skoraj nič: gradova v Ormožu in Veliki Nedelji, pristava v Spodnjih Šalovcih, gradič Temnar v Hermancih in lokacija dvorca pod Pavlovskim vrhom. Vse drugo je propadlo ali bilo uničeno v mnogih obmejnih bojih z Madžari, Turki, Kruci in madžarskimi revolucionarji leta 1848.

Od ohranjene fevdalne arhitekture je gotovo najpomembnejši ormoški grad. Grajski kompleks leži na pomolu, ki proti zahodu, jugu in vzhodu strmo pada v nekdanji grajski jarek, proti severu in severovzhodu pa ga pokriva gozdni park, v katerega segajo nepomembna nadstropna gospodarska poslopja. Predzgodovina gradu je nejasna. Ali so bili salzburški nadškofje lastniki tega ozemlja v karolinški dobi, je odprto vprašanje, čeprav je odgovor nanj najverjetneje pritrديلen. Gotovo je le, da so ga dobili okoli leta 1200 z zmago Friderika Ptujskega nad Madžari. Ta je ustanovil križevniško komendo Veliko Nedeljo, njegovi nasledniki pa so dobili gospoščino Ormož z utrdbo Središčem kot salzburški fevd. Salzburg v tem okolišu namreč ni imel urbarialne posesti, ampak je vse ozemlje spremenil v fevde in jih oddajal raznim vazalom v najem. Največji fevd je nedvomno predstavljala ormoška gospoščina, ki se leta 1273 pojavi z imenom nekega viteza Holermues, leta 1278 pa je cesar Rudolf dovolil Frideriku Ptujskemu, da si »blizu ogrske meje na lastnem ali fevdnem ozemlju« postavi »bivališče« — prvotni ormoški grad, imenovan po njem Friedau. Naselbina, ki se je razvila zahodno od gradu, se leta 1293 prvič omenja kot trg, 8. maja 1331 pa sta jo Herdegen in Friderik VII. Ptujski povzdignila v mesto.

Gospoščina je ostala pri rodu Ptujskih, dokler le-ti niso leta 1438. izumrli. Leta 1441 jo je dobil svak poslednjega Ptujčana grof Janez Schaunberški, in sicer: utrdbo in mesto Ormož z mitnico ter mestnim in deželnim sodiščem, zgornji in spodnji urad, patronat nad Veliko Nedeljo in župno cerkvijo v Ormožu, utrdbo in trg Središče s sejmom in sodiščem ter več vinogradnih kompleksov. H gospoščini spadajoče aktivne fevde pa je zasegal deželni knez in jih podeljeval naprej po svoje. Leta 1486, ko je prevzel ormoško gospoščino grof Devin Frankopanski, so deželnoknežji najemniki pod vodstvom Jerneja Perneškega za-

sedli mesto in grad kot oporišče v boju proti ogrskemu kralju Matiji Korvinu, a oboje leta 1487 požgali, ko so ju morali zapustiti. Kralj Matija Korvin je 17. 1. 1489 dal gosposčino v fevd Jakobu Szekelyju de Kheventu, poveljniku njegovih čet v Ptuj in Radgoni, kar so po Matijevi smrti potrdili tudi Habsburžani leta 1490, 1494 in 1507. Že po sredini 16. stoletja so začeli Szekelyji gospodarsko propadati, gosposčini Ormož in Borl pa sta izgubili mnogo posestev, predvsem na račun ptujskih, radgonskih in graških meščanov.

Gosposčina bi na začetku 17. stoletja popolnoma razpadla, če je ne bi rešil Georg Rupert Herberstein in jo leta 1605 prodal madžarskemu baronu Ladislavu Petheju. Szekelyji so izumrli leta 1652, Petheji pa leta 1710, nekaj let po vpadu Krucev, ki so 3. februarja 1704 zavzeli, izropali in požgali Središče, 12. februarja mesto in grad Ormož, nekaj dni nato pa še župno središče v Miklavžu. Poslednjemu Petheju je sledila kot lastnica Ormoža vdova Elizabeta, rojena Saurau (do 1733), nato njen nečak Janez Jožef grof Galler (do 1742), grofica Poliksena in njen sin Leopold Königsacker (do 1805), vordernberški industrialci Pauerji (do 1863), baronica Henrika Werner (do 1898), baron Feliks Čokl (do 1908), Oskar Pongratz (do 1910) in končno grofje Wurmbrandi (do 1945).

Ormoška gosposčina je v letih 1293 in 1433 obsegala 31 krajev s 1319 kmetijami, 8 polkmetijami, 1 dvorom in 5 dvorci. Urbar iz leta 1486 našteva v zgornjem uradu 194 posestev (od tega zaradi madžarskih vojn 66 opustelih) v 23 vaseh ter v spodnjem uradu 215 posestev (od tega 116 zapuščenih) v 16 vaseh. Po cenzitvi iz leta 1542 je spadalo pod zgornji urad 16 vasi s 102 podložniki, pod spodnji urad pa 17 vasi z 92 podložniki, poleg tega pa je gosposčina obsegala zahodno od Pesnice še en zgornji (14 vasi s 97 podložniki) in spodnji urad (4 vasi s 36 podložniki), ki pa nista spadala v okvir stare ormoške gosposčine. Vrednost gradu je bila ocenjena na 2.000 funtov, vrednost pristave pa na 500 funtov. Leta 1754 je gosposčina obsegala 26 vasi s 335 podložniškimi hišami, nato 66 meščanskih hiš v Ormožu in 111 v Središču ter končno 91 želarij in 57 viničarij v 35 krajih.

Grad leži na pomolu, ki proti zahodu, jugu in vzhodu strmo pada v nekdanji grajski jarek, proti severu pa prehaja v ravnico, ki jo obroblija nepomembna gospodarska poslopja. Grajsko poslopje obteka pravokotno dvorišče, ki ga zapirajo štirje trakti, severovzhodni vogal pa zavzema mogočen pravokoten stolp. Na južni strani grajskega kompleksa se izvija močno krilo, na zahodni pa manjše poslopje s teraso. Vsi trakti razen vzhodnega so dvonadstropni in kažejo baročna lica, vzhodni je stilno neopredeljiv, zahodna terasa pa je historizirajoči prizidek iz 2. polovice 19. stoletja. Glavni vhod, ki ga krona wurmbrandski grb z letnico 1908 in ga zapirajo bidermajerske vratnice, vodi s severne strani na grajsko dvorišče. Banjasto obokano vhodno vežo krasita vzdana kamnita grba iz starih mestnih vrat, ki govorita, da so bila vrata obnovljena leta 1635 in 1794. Prillične prostore tega trakta krasi dekorativen štuk in slikarija iz zgodnjega klasicizma. Zahodni trakt z glavnim stopniščem členijo proti dvorišču slopaste dvonadstropne arkade s križnimi oboki in bidermajersko zasteklitvijo. Profilirani portali so ušesasti, prostori v prvem nadstropju večinoma obokani, v drugem pa ravnostropni. V sobanah tega trakta so ohranjene freske iz leta 1810. Nekdanja jedilnica je poslikana s klasicističnim stebričjem, izpod katerega se odpira pogled v romantično pokrajino. Nad enimi vrati je napis: PHILOSOPHIA ET PSYCHOLOGIA ALOI GLEICHENPERGE PINXIT MDCCCX. Slikarija naslednje sobe ima na stropu naslikane simbole štirih delov sveta, sledečo ozko sobico krasi ornamentalna dekoracija, nekdanjo biblioteko pa okrasne slikarije z dvanajst zodiaknimi znamenji. Nekaj dekorativne slikarije je tudi v drugem nad-

stropju. Vsa opisana poslikava gradu je dragocena, ker predstavlja eno najpomembnejših slikarskih dejanj našega klasicističnega freskantstva. Končno stoji na grajskem dvorišču še star vodnjak s kamnitim vencem in kovano krono iz 1. polovice 18. stoletja.

Stolp sam je do prvega nadstropja zazidan s prislonjenimi grajskimi trakti, na prostih straneh pa kaže kamnito gradnjo iz lomljencev v izraziti plastoviti zidavi. Njegovi vogali so sestavljeni iz klesancev, ki se vežejo po starem s »šivanimi robovi«. Spodaj ga obteka pristrešen talni zidec, v gornji polovici pa se med kamenjem mešajo večje opečne zaplate, kar kaže na številna kasnejša popravila. Pod sedanjim venčnim zidcem ploščadi so vidni sledovi po treh cin na vsaki strani, nad ploščadjo pa se dviga oktogonalen nadstropni sklep z rustično obrobjenimi okni in piramidasto streho. V nadstropju vzhodne stene stolpa izstopa segmenten pomol, ki počiva na treh konveksnih konzolah, končuje pa ga venčni zidec s profilacijo palica-žleb-palica. Pomol ima tri ozko zašiljene line s posnetimi robovi ter s svojim celotnim stilnim pojavom kaže na nastanek v zgodnji gotiki, to je v sredini ali tretji četrtini 13. stoletja.

Če iz sedanjega stavbnega stanja sklepamo na gradbeni razvoj gradu, lahko z gotovostjo trdimo, da obsega več stilnih faz in da je star okoli 700 let. Jedro gradu tvori stolp, katerega kapela z apsidalno kenho in ozkimi zašiljenimi linami kaže na čas nastanka po sredini 13. stoletja in se približno ujema z njegovo prvo omenitvijo posredno leta 1273 in neposredno leta 1278. Ta stolp je segal pod sedanjo ploščad in je bil opremljen s po tremi cinami na vsaki strani. V 1. polovici 17. stoletja so cine zazidali in stolp povišali za oktogonalni del, ki ga končuje enak venčni zidec kot ostale tri grajske trakte. Grad je bil požgan v madžarskih vojnah leta 1487 in nato v turških bojih leta 1532. Do leta 1540 je bil obnovljen in utrjen z dodatnimi nasipi in okopi, pri čemer so morali pomagati tlačani 7 km naokoli, ter je bil leta 1542 ocenjen na sorazmerno visoko vrednost 2.000 funtov. V 2. polovici 16. stoletja in v 2. polovici 17. stoletja za vlade Szekelyjev in Pethejev je grad močno obubožal in propadel. Sedanji severni, zahodni in južni trakt s prizidkom so v jedru vsaj iz konca 15. stoletja, a so bili v 1. polovici 17. stoletja predelani in dvonastropno sklenjeni, medtem ko je vzhodni trakt v zasnovi iz 16. stoletja, a je dobil sedanjo obliko konec 18. stoletja. Predelave gradu so vedno sledile večjim ali manjšim poškodbam, ki jih je grad utrpel v bojih z madžarskimi uporniki leta 1605 in posebno 1704, ko je bil izropan in požgan, tako da je bil leta 1710 napol v razpadu in bi njegovo popravilo stalo po cenitvi ptujskih mojstrov Dirnbergerja in Wernglitscha ogromno vsoto 6.000 gld. V 18. stoletju so grad popravili. Razen zahodne terase so bila večja dela na gradu končana leta 1810 z notranjo ureditvijo in poslikavo gradu. Sedaj kaže grad enotno baročno, nekoliko klasicistično modulirano lice, ki zaradi pomanjkanja vsakršne členitve ali dekorativnosti učinkuje utilitarno.

Velika Nedelja se prvič omenja leta 1222, ko je Friderik Ptujski potrdil nemškemu viteškemu redu posest in polovico desetine tega predela, ki ga je njegov oče iztrgal Madžarom in ga pustega in neobdelanega podaril imenovnemu redu. Leta 1235 sta brata Friderik in Hartnid Ptujski predala redu tudi cerkev, ki jo je njun ded že podaril, a jo je oče vzel zopet nazaj. Darovnici iz let 1222 in 1235 sta obsegali samo okolico Velike Nedelje, sta pa predstavljali osnovo za nastanek in razvoj mogočne in bogate komende, katere fara je obsegala vikariate v Ormožu, Središču in Miklavžu. Posest je rasla z nakupi in darovnicami posebno Ptujčanov, Kunšperških, Podsredskih, Freudenbergov in drugih manjših viteških družin. Obseg gosposčine, katere naraščanje se je v 15. stoletju ustavilo, opisuje urbar izpred leta 1486 ter naslednji iz let 1513,

1522, 1570, 1613, 1668 in 1758. Po ceni iz leta 1542 je bil grad vreden 500 funtov (torej štirikrat manj kot ormoški!), pristava s polji 200, vinogradi na Koglu, Drakslu in Temnarju pa 120 funtov. V 21 krajih je živelo 123 podložniških družin, v 11 predelih pa 160 vinskih obveznikov. Leta 1754 je bilo v 26 krajih 200 podložniških hiš, od tega 104 kajžarije, v 23 krajih pa 132 hiš z vinsko obvezo (gornino), od tega 54 viničarij.

Grad leži na rahli vzpetini v smeri jugovzhod—severozahod. Od prvotnega gradu iz 1. polovice 13. stoletja ni sledu. Stavbno jedro sedanjega grajskega kompleksa je v njegovem severozahodnem delu, ki kaže gotske elemente in ga na splošno lahko datiramo v 15. stoletje. Vsekakor grad leta 1542 ni mogel biti posebno velik, ker je bil ocenjen samo na 500 funtov.

Na Vischerjevih vedutah iz let 1678 in 1681 srednjeveško stavbno jedro izstopa kot nekak palas za pol nadstropja in z drugačnim okenskim etažiranjem od ostalih delov gradu. Med leti 1612—1620 je namreč komtur Markvard baron von Egkh zgradil nov grad, ki obsega ves jugovzhodni del sedanjega grajskega kompleksa z notranjim pravokotnim dvoriščem in dvema okroglima stolpoma ter severozahodno utrdbo z dvema rondeloma, obrambnim jarkom in dvižnim mostom pred glavnim vhomom, ki vodi skozi severni stolp. V letih 1728—1730 je bil ves grad barokiziran. Takrat so znižali njegov srednjeveški del, ves grad oblekli z enotno fasado in v jugovzhodnem delu vgradili stopnišče z lepim vhodnim portalom. Grad je bil obnavljan tudi v letih 1805 in 1850, ko so mu ob severnem obzidju zunanjega dvorišča prizidali gospodarske prostore. Danes rabi grad stanovanjskim namenom in je skrajno zanemarjen.

Grad Središče je nastal v bližini madžarsko-hrvaške meje ob cesti, ki vodi iz Ormoža čez Trnovec v Čakovec. Postavili so ga gospodje Ptujski v 1. polovici 13. stoletja in ga leta 1255 dobili v fevd od madžarskega kralja (geslozz Polstraw). Ponovno se omenja leta 1398 kot vest Polstraw in leta 1433 kot die vest Polsteraw. Grad so uničili Turki leta 1479 ali 1532 ter se leta 1589 omenja kot razvalina, a je njegova lokacija živela v spominu še leta 1801, ko je nastala ormoška ledinska karta, kjer se omenjajo »razvaline stubenberškega gradu Sertisce«. Ta lokacija, imenovana še danes »Gradišče«, leži ob železniški prog. Ob izkopavanjih leta 1908 so se našli sledovi stavbe in požara. Vsekakor gre v tem primeru za manjši stolpasti grad, katerega ostanke bi se splačalo ob priložnosti še enkrat skopati in podrobneje preučiti.

Dvor Temnar v Hermancih je ustanovil gradišnik ptujskega Malega gradu Herman, po katerem se imenuje tudi vas Hermanci, ter ga leta 1247 ali 1249 podaril velikonedeljski komendi. Leta 1486 se omenja s posebno pravico, ker je bilo treba vinsko obvezo in desetino spraviti k njemu. Leta 1542 se pojavlja z imenom Themler. Prvotni dvorec v Hermancih je še pred sredino 13. stoletja zamenjal starejšega strelskega, ki je stal na hribu, imenovanem Temnar. V teku stoletij je bil večkrat prezidan in obnovljen, v sedanji obliki pa je gosposka zidanica iz 18. stoletja, ki so ji na zahodni strani dozidali v letih 1957—1958 večji prizidek in ji povečali klet. Danes je Temnar pritlično, 7×3 osno poslopje z opečno mansarno streho in gospodarskim prizidkom. Fasado krasi skromna baročna členitev, okna pa preprosti, neprofilirani maltasti okviri. Klet pokrivajo opečni banjasti oboki. Strope v sobah poživljajo razgibani baročni štirilistni štukasti okviri različnih oblik. V vzhodnem delu dvorca je bila nekoč hišna kapela.

Dvor pri Pavlovcih je pred letom 1598 dal eden od Szekelyjev v najem graškemu gostilničarju Hansu Schmidtu, ta pa naprej kapetanu Krištofu Spisiču, ki se je tu naselil in v začetku 17. stoletja ustvaril malo imetje, na katerem

so se lastniki naglo menjavali. Zanimivo je, da se kot Spisičev dvor pojavlja še leta 1681 in celo 1756, ko je imel v Pavlovcih v lastnini 10 kmetij in 9 želarij. Spomin nanj še živi na kmetiji »pri Kralju« v Pavlovcih, ki jo krasi pločevinasta zastavica na strehi kot viden znak nekdanje gosposke svobodnosti.

Pri Spodnjih Šalovcih stoji nekdanja ormoška gospodarska pristava, imenovana Stari marof, ki se omenja že leta 1542 in 1681, a je danes nezanimiva velika opečna hiša iz 1. polovice 19. stoletja.

Na Kajžarju št. 22 stoji prezidana baročna zidanica ključastega tlorisa z ohranjenimi baročnimi vrati in okni, ki je imela svoj čas tudi lastno kapelo. Stavba je iz okoli leta 1740. Njen prvi znani lastnik je bil miklavški župnik Matija Fortunat Tobinger (1730—1756), ki mu je sledilo po sorodstveni liniji pet generacij rodbin Tomori in Dürmajer.

Na Koglu nad Veliko Nedeljo, kjer so imeli križniki velike vinograde, stoji nadstropna, 5 × 3-osna opečna stavba, ki se pojavlja že na karti iz leta 1820 v velikonedeljski župni kroniki Petra Dajnka. Stavba iz začetka 19. stoletja je močno predelana, a jo odlikuje lepa lega in krasen razgled z vrha vinskega griča.

Dvora na Kogu (omenjen leta 1656) in v Lači vasi (t. i. Antoinetin dvorec iz sredine 19. stoletja) nista več ohranjena, enako ne na Libanji in v Sodincih. Tu je bila po tradiciji križniška pristava, pod vasjo pa mesto sojenja. Pač pa je na Sodinskem vrhu še zaznati skoraj kvadratast prostor z okoli 2 m širokim jarkom. To je sled obrambnega stolpa, ki je propadel ob turškem napadu leta 1479 in se ni več obnovil.

Kot že omenjeno, je bilo okoli leta 1320 v Krajini 62 fevdnikov, leta 1486 in 1542 pa med drugimi tudi 9 plemiških družin. To je veljalo tudi za naslednja stoletja, ne glede na dejstvo, da je medtem ormoško ozemlje zamenjalo svojega fevdnega gospoda. Ta velika posestna razdrobljenost je pogojila nastanek manjše fevdalne arhitekture predvsem gospodarske narave: raznih pristav, vinogradnih dvorcev in gosposkih hiš. Ta arhitektura, zgrajena iz lokalnega stavbnega gradiva in lesa ter nezahtevna v izvedbi, seveda ni preživela nemirnih stoletij in se zato ni ohranila. O njej lahko govorimo le po arhivskih virih in na splošno po analogijah, ne moremo pa ugotoviti nobenih konkretnih stavbno zgodovinskih ali celo stilno-razvojnih podatkov, ker je bera ohranjenega preskromna za kakršnokoli podrobnejšo analitično raziskavo.

L I T E R A T U R A

- Anton Schlossar: Die Literatur der Steiermark. Graz 1914. Tu je naštetna na strani 157 vsa starejša literatura o Ormožu.
- Fran Kovačič: Ormož. ČZN VIII. p. 107—114. Maribor 1911.
- Fran Kovačič: Trg Središče. Maribor 1910.
- France Stele: Konservatorsko poročilo. Varstvo spomenikov. ZUZ 1936—1937. p. 64.
- Fritz Nowotny: Südsteirische Burgen und Schlösser, Almanah Südsteiermark. Graz 1925. p. 76.
- Baravalle-Knapp: Steirische Burgen und Schlösser. Graz 1940.
- Hans Pirchegger: Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gültten, Städten und Märkten. München 1962.
- Viktor Skrabar: Stara ledinska karta v ormoškem gradu. ČZN XXX 1935 p. 30—44.

- Farna kronika Velike Nedelje, Peter Dajnko 1838.
 Farna kronika župnije sv. Tomaža pri Ormožu. Matej Slekovec 1899.
 Ivan Stopar: Grajski objekti z območja Slovenske Štajerske na Vischerjevem zemljevidu iz leta 1678. Celjski zbornik 1971—1972.
 G. M. Vischer: Topographia Ducatus Styriae. Graz 1681. Ponatis: Ivan Stopar, Ljubljana 1971.
 Ledinska karta o ormoškem gradu, avtor Matija Eissl, Ormož 1801.
 Stara Kaiserjeva suita. Tisk in založba J. F. Kaiser. Graz 1832.
 Reichertova suita. Avtor in založnik Karl Reichert, tisk A. Leykam nasl., Graz 1863—1866.

Peter Klasinc

UBOŽNI ŠPITAL V ORMOŽU

Pod besedo špital si danes predstavljamo ustanovo, potrebno prej ali slej skoraj vsakomur, ki bi si rad zopet pridobil izgubljeno zdravje in se usposobil za normalno življenje in delo.

Vendar je nekoč imela ta beseda drugačen pomen. Izhaja iz latinske besede *hospitale* in pomeni v zgodnjem srednjem veku prenočišče ali bivališčni prostor za tujce (*hospites*). V takih prenočiščih so našli zatočišče vsi, ki so morali ali hoteli potovati po svetu: siromašni popotniki, mali trgovci, študentje, romarji in klateži.

Ustanavljanje špitalov v začetku srednjega veka pripisujemo cerkvenim fevdalcem in samostanom. Pozneje so nastajali hospici ali špitali ob mestnih vratih ali celo zunaj mestnega obzidja in največkrat niso imeli samostojnih stavb, temveč posebne prostore v kakšni večji hiši. Poleg tujcev so kmalu našli v teh špitalih zavetišče tudi domači reveži, bolehní in siromašni starci in starke ter končno tudi vojaški invalidi. Vsem so v zavetišču dajali primerno hrano in čisto ležišče. Oskrbo teh hiš ali prostorov (*hospitalov*, špitalov) so sprva prevzemale bratovščine sv. Lazarja ali sv. Duha.

Že leta 1197 je bil v Rimu ustanovljen špital sv. Duha (*Ospedale Santo Spirito*). Leta 1211 je avstrijski vojvoda Leopold Slavni zgradil na Dunaju špital in cerkev sv. Duha. Ta špital je bil vzor mnogim špitalom, ki so v poznejših stoletjih nastajali tudi na ozemlju dežele Štajerske.

Z nastankom mest in z razvojem meščanstva so od trinajstega stoletja dalje v posameznih mestih ustanavljali špitale, ki so bili namenjeni zgolj meščanom. Imenovali so jih *meščanske špitale* (*Bürgerspital*). Ti so se razločevali od drugih po tem, da so jih ustanavljala avtonomna srednjeveška mesta in jim dajala lastne *statute*. Iz teh je razvidno, da je imel špital urejeno vodstvo in upravo. Vodil ga je *špitalski mojster*, ki ga je za dobo enega leta imenoval mestni svet. Temu je tudi moral ob koncu vsakega leta predlagati letni račun. Pogosto so mesta slabo gospodarila s špitalskim premoženjem, premičnim in nepremičnim, ki so ga dobivala z porokami od meščanov za volila.

Poleg špitalskega mojstra je imel pomembno vlogo tudi *špitalski pisar*, ki je vodil knjigo nakupov in izdatkov in evidenco o bolnih ter skrbel, da so premajali hrano na domu tudi tisti reveži, za katere v špitalu ni bilo prostora.

Največkrat so bili špitali v neposredni bližini mestne cerkve; če niso bili, so postavili zraven špitala tudi kapelo, kjer so oskrbovanci opravljali predpisane pobožnosti in se udeleževali službe božje.

Meščanski špitali nikoli niso bili veliki. Poprečno so imeli po dvanajst mest za stalne oskrbovance, po šest za moške in prav toliko za ženske. Rabili so istim namenom kakor današnji domovi za onemogle in ostarele ljudi.

ŠPITAL V ORMOŽU

Vse do leta 1573 je zgodovina ormoškega špitala zavita v temo. Prve podatke o špitalu ali skromni bolnici v Ormožu imamo iz prve polovice 15. stoletja.

Prva listina iz leta 1420 govori o posestvu v Hermancih, ki je bilo dano nemškemu redu pri Veliki Nedelji za volilo za maše v ormoškem špitalu.

Druga listina iz leta 1443 poroča, da je salzburški nadškof podelil obiskovalcem cerkve sv. Elizabete v Ormožu za razne praznike v letu štirideset dni odpustkov, tudi tistim, ki bodo pomagali pri gradnji in opreми hospitala (»pro fabrica et ornamentis eiusdem hospitalis . . .«).

Zanesljivo lahko trdimo, da je od leta 1573 v Ormožu deloval špital kot ubožna ustanova.

Ormoški graščak Luka SZEKELY (Zekel) je v svoji oporoki z dne 10. avgusta 1573 naročil svojima sinovoma Mihaelu in Jakobu, da morata ormoški špital oskrbovati v vseh »merah in oblikah« prav tako, kakor je doslej to delal on sam. Vsak od sinov naj bi iz dohodkov svojih posestev — prvi je podedoval Ormož, drugi Borl — vzdrževal po štiri oskrbovance špitala. Ako dediča ne bi izpolnjevala teh določil oporoke, naj ju deželni vladar k temu prisili.

Vendar je bila usoda ormoškega špitala skozi stoletja nejasna in negotova. Vzrok temu so bila tudi nejasna in premalo natančna določila o vzdrževanju oskrbovancev, zlasti pa o zagotovitvi stalnega bivališča v določeni hiši.

Novi gospodarji mesta in gradu, ki so prevzemali tudi odgovornost za špital, so se teh dolžnosti radi otepali.

Ladislav PETHE, prvi gospodar mesta in zemljiškega gospodstva Ormož iz rodbine *PETHE DE HETHES*, je že pred letom 1617 imel namen sezidati v Ormožu špitalsko hišo in tam vzdrževati po tri moške in po tri ženske oskrbovance. Vendar še leta 1710 ta njegova namera ni bila uresničena.

Leta 1635 se je deželna vlada v Gradcu zanimala, ali rodbina Pethe izpolnjuje svoje obveznosti do špitala in njegovih oskrbovancev. Odgovor, ki ga je prejela, je bil porazen. Štefan Pethe, naslednik Ladislavov, ni storil za reveže skoraj nič. Hiša, ki so jo bili začeli zidati za špital, ni bila dograjena; že narejene temelje so podrli in gradbeni material razvlekli. Obveznosti, da bi dali revežem skupno streho v špitalski hiši, so se ves čas izogibali, neko njivo in vinograd — oboje darovano špitalu — so si graščaki prisvojili.

Franc Anton Pethe je v svoji oporoki leta 1710 sicer določil, da je treba obe gornji nepremičnini vrniti špitalu, vendar njegove poslednje volje niso izpolnili in tudi špitalske hiše niso sezidali.

Ormoški meščani bi bili radi v svojih oporokah dajali volila tudi za špital, vendar beremo njihove pritožbe, da gosposčina volil ne sprejme. Res je sicer, da ormoški špital ni bil meščanski špital v pravem pomenu besede, čeprav je bil Adam Štefan Pethe, Štefanov naslednik, pristal, da mesto imenuje špitalskega mojstra za vodstvo in upravo špitala.

RODBINA KÖNIGSACKER

Z nastopom nove plemiške rodbine KÖNIGSACKER v Ormožu se je položaj špitala, kakor je razvidno iz arhivskih virov, malo popravil.

Leta 1755 je grofica Poliksena Königsacker s pogodbo prevzela obveznost, da bo vzdrževala špital za šest moških in za šest ženskih oseb in da bo zgradila špital ter kapelo. Tudi bo dajala oskrbovancem na teden šest hlebov kruha in dvajset funtov (6 kg) mesa.

S podobno pogodbo so po njeni smrti leta 1788 sprejeli gornjo obveznost njeni trije sinovi Leopold, Anton in Karel kot dediči.

Po pogodbah iz leta 1755 in 1788 je bila še istega leta izdana prava ustanovna listina za ubožno špitalsko ustanovo v Ormožu (Spitalsstiftung). Obveznosti gosposčine Ormož in njenih lastnikov so bile vknjižene v plemiško zemljiško knjigo v Gradcu, imenovano deželna deska, v breme ormoške gosposčine. Besedilo se je glasilo: »Gosposčina Ormož, to je vsakokratni lastnik te gosposčine, je obvezana, da vzdržuje šest moških in šest ženskih oseb v špitalu v Ormožu in jim daje tedensko šest hlebov kruha in 20 funtov mesa.«

RODBINA PAUER

Leta 1805 je bila ormoška gosposčina z gradom prodana gornještajerskemu podjetniku Jožefu Pauerju. Ta je kmalu po prevzemu začel izpodbijati obveznosti do špitala predvsem glede popolnega vzdrževanja. Upravne nadzorne oblasti so namreč precej časa zastopale stališče, da je z besedo »vzdrževati« mišljena popolna oskrba s stanovanjem, prehrano, obleko, kurjavo in z drugimi potrebščinami. V tej zvezi so tekli dolgotrajni pravni spori.

Leta 1836 je štajerski deželni gubernij kot najvišja politična oblast v deželi odločil, da mora lastnik gradu in gosposčine oskrbovance popolnoma vzdrževati. To je pomenilo, da jim mora dajati stanovanje, popolno prehrano, obleko itd. Določilo ustavne listine o dajanju kruha in mesa je treba smatrati za izraz najmanjše količine, ki jo morajo oskrbovanci prejemati. Gubernij je tudi ukazal, da mora lastnik gradu v špitalski zgradbi v mestu, kjer so oskrbovanci stanovali, zopet urediti kapelo, ki jo je bil prej opustil.

Ko je leta 1837 nameraval graščak Pauer grad in zemljiško gospostvo prodati, je želel, da bi vknjižene obveznosti spremenili v denarno dajatev in izločili določeno glavnico za vzdrževanja špitala. Zopet so se začeli pravniki ukvarjati z vprašanjem, kaj je vsebina besede »vzdrževati«. Končno je leta 1855 deželno sodišče v Gradcu kot najvišja prizivna sodna oblast razsodilo, da je treba določila ustavne listine iz leta 1788 razlagati dobesedno. Zato lastnik gradu ni dolžan dajati nič več kakor to, kar je v listini zahtevano.

Sredi 19. stoletja je mesto Ormož od okrožnega urada v Mariboru dobilo pravico nadzorstva nad ubožno špitalsko ustanovo. Mestni tajnik Diefenbacher je bil imenovan za špitalskega prokuratorja (upravnika) in je skrbno poročal v Maribor o vseh težavah in pomanjkljivostih v špitalu. Njegova poročila, ohranjena v osnutkih v arhivu mesta Ormoža, dajejo žalostno podobo o stanju oskrbovancev. Njihova oskrba je bila pomanjkljiva in nezadostna. Določene količine kruha in mesa jim je grad nadomeščal z denarjem. Izplačila v gotovini

so pogosto dajala povod pijančevanju. Oskrbovanci so si živež priberačili z beračenjem po mestu in na deželi; za kurjavo so si morali skrbeti sami.

Tako je bilo stanje ormoškega špitala in njegovih oskrbovancev skozi vse 19. stoletje.

RODBINA WURMBRAND-STUPPACH

V začetku 20. stoletja je ormoški grad z veleposestvom (graščino) prešel v roke grofov Wurmbrand-Stuppach.

Spomladi leta 1911 sta sklenila grof Viljem in grofica Marija Irma Wurmbrand-Stuppach z ormoško občino sporazum glede ureditve pravnega položaja ubožne špitalske ustanove.

Lastnika ormoške graščine sta priznala obveznosti po ustanovni listini iz leta 1788 in obveznost, da dajeta oskrbovancem brezplačno stanovanje v mestu ali v graščinskih hišah drugje. Občina Ormož ima pravico določiti pet oskrbovancev, graščina sedem.

Dajatve v kruhu in mesu, letno 624 kg govejega mesa in 1248 kg kruha, so vpisane v zemljiško knjigo. Te dajatve more graščina nadomestiti tudi v denarju po običajnih cenah. Tako določene cene veljajo za desetletno obdobje od 1. 1. 1911.

Uprava ustanove pripada graščini, mestu pa mora dajati na vpogled letne obračune, ki jih potrdi okrajno glavarstvo v Ptujju.

Tako je bilo vprašanje ubožne ustanove, vsaj na papirju, končno zadovoljivo rešeno.

V OBDOBJU MED OBEMA VOJNAMA (1919—1941)

Po končani prvi svetovni vojni so zopet nastopile težave v oskrbovanju ubožcev v sirotišnici, kakor sedaj to ustanovo uradno imenujejo. Desetletna doba za določanje denarnega nadomestila je minila, določeni so bili novi zneski, ki pa jih graščakinja Irma Wurmbrand, vnovič poročena Georgevits, dolgo ni hotela priznati. Končno je bila ta zadeva urejena in je tekla v splošno zadovoljstvo tja do leta 1930. Ormoška občina sicer ni imela nadzorstva nad tistimi sedmimi oskrbovanci, ki jih je sprejemala graščina. Ta namreč ni dajala o teh občini nobenih poročil. Tudi stanovanjske razmere za ubožce niso bile najbolj idealne. Do leta 1929 je pet mestnih ubožcev stanovalo v hiši števil. 34 v Ormožu, ki pa je bila tega leta prodana. Poznejši prostori na grajski pristavi so bili znatno boljši.

Z nastopom splošne gospodarske krize je postalo oskrbovanje ubožcev težavnejše. Graščina ni več izpolnjevala svojih obveznosti ali pa jih je občina morala izterjevati z rubežem.

Leta 1931 je grofica prosila mesto za izbris zemljiškoknjžno zavarovane obveznosti do ubožne ustanove po ustavni listini iz leta 1788. Mesto je na predlog pristalo, ako bi graščina odstopila mestu primerno veliko zemljišče — pozneje je nastal predlog za odstop velikega gozda, »Stolenšak« imenovanega, v velikosti 53 hektarov — v vrednosti okrog 500.000 dinarjev. S tem denarjem je

občina nameravala zgraditi hiralnico, kjer bi vzdrževala 12 ormoških revežev v smislu ustanovne listine.

Ta načrt je postal v letih 1935, 1936, ko je bila graščina že močno zadolžena in je bil že dan tudi predlog za prisilno dražbo, še bolj aktualen. Leta 1939 je banska uprava v Ljubljani kot najvišja politično upravna oblast v Sloveniji prenesla upravo ormoške ubožne ustanove na mestno občino Ormož, ki se je odslej še bolj vneto zavzemala za rešitev tega vprašanja v zgoraj nakazanem smislu. V času, ko je bila v graščini uvedena prisilna uprava, je bil gornji načrt že blizu uresničitve. Po ukinitvi prisilne uprave jeseni leta 1940, ko je grofica poplačala ogromne dolgove, so se pogajanja nadaljevala. Grofici je bilo mnogo do tega, da se reši vknjižbe, ker je nameravala velik del zemljiške posesti razprodati. Kljub temu pa tudi v tem času ni izpolnjevala svojih obveznosti, zlasti ne do tistih sedmih oskrbovancev, ki jih je imela pravico sama imenovati. Izgovarjala se je, da se je veleposestvo z agrarno reformo po prvi svetovni vojni močno zmanjšalo in da ne zmore tolikih obremenitev. Nasprotno pa ji je občina dokazala, da je od 578 ha zemljišč izgubila z agrarno reformo samo 43 hektarov.

LETO 1941 — NEMŠKA OKUPACIJA

Spomladi leta 1941 je nacistična okupacija Jugoslavije uničila staro oblast in vzpostavila svojo novo. Z okupacijo slovenske Štajerske so nastale pri nas popolnoma nove razmere.

V Ormožu stoletni spori zaradi špitalske ustanove še niso bili zadovoljivo rešeni.

V zajetnem fasciklu z naslovom »Spitalsstiftung Friedau« je kot zadnji akt dopis okupacijskega mestnega urada mesta Ormoža iz decembra 1941. V njem je že znani predlog političnemu komisarju deželnega okrožja Ptuj: lastnica veleposestva Ormož se bo rešila obveznosti po pogodbi iz leta 1911 do ubožne ustanove, ako odstopi mestni občini brezplačno gozd Stolenšak v izmeri 53 ha.

Nemški ormoški župan na koncu podpisa priporoča, naj bi napredna nacionalnosocialistična oblast končno zadovoljivo rešila in spravila s sveta stoletja trajajoči spor, ki ga upravni organi prejšnjih držav niso mogli rešiti.

Kako je nacistična okupacijska oblast uredila gornje vprašanje, ni znano, zagotovo pa se je rešilo z osvoboditvijo in nacionalizacijo graščine. Tako se je nekako sam od sebe uredil v lokalnem okviru velik in zanimiv problem, ki ga ljudje v svoji ozkosrčnosti in socialni neuidevnosti skozi štiri stoletja niso mogli in niso hoteli rešiti.

LITERATURA

M. Slekovec, Sekelji, Ljubljana 1893.

Janko Orožen: Zgodovina Celja in okolice, Celje, 1971.

P. J. Wichner, Beiträge zu einer Geschichte des Heilwesens, der Volksmedizin, der Bäder und Heilquellen in Steiermark bis incl. Jahr 1700. Objavljeno v Mittheilungen des Historischen Vereines für Steiermark, 1885.

VIRI

Za gradivo za prispevek so mi rabili naslednji arhivski viri v zgodovinskem arhivu v Ptuju:

Arhiv mesta Ormoža, kserokopirani posnetki izvirkov v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu;

Arhivsko gradivo za zgodovino plemiških rodbin Szekely (Zekel), Pethe, Königsacker v fondu »Altes Landrecht«;

Gradivo o zgodovini ormoške špitalske ustanove, združeno v posebnem fasciklu »Spitalsstiftung Friedau« v zgodovinskem arhivu v Ptuju. Ta fascikel vsebuje izvirno arhivsko gradivo o ormoškem špitalu od leta 1663 do leta 1941.

RAZVOJ ZEMLJIŠKOPOSESTNIH RAZMER V KATASTRSKI OBČINI TOMAŽ V OBDOBJU 1824—1961

Katastrska občina Tomaž leži sredi zahodnih ljutomersko-ormoških goric in je izrazit primer velike gozdne posesti in le malo pomembnega vinogradništva. Če k tej oznaki dodamo še znatno posestno razdrobljenost, s tem že opredelimo njene poglobitve geografske poteze.

Občina zavzema uravnan gričevnat svet, ki ga sestavljajo široka slemena med kraki izvirov Lešnice in Sejanskega potoka. Njegova nadmorska višina se giblje med 290 in 305 m, grajen pa je pretežno iz belvederskega proda, rečne naplavine iz mlajše pliocenske dobe. Rahlo rjavkastorumen obarvan kremenčev prod prihaja v golicah pogosto na površje in je slab matični substrat za nastanek ugodnejše prsti. Kisla in sušna prodnata tla so zato večinoma porasla z borovim gozdom. Mikroklima, povezana z majhnimi relativnimi višinami in položnimi pobočji, ter kislost tal sta neugodno vplivali tudi na vinogradništvo, ki v tomaških goricah nikoli ni preraslo lokalnega pomena. Ni slučajno, da vinogradniška karta srednjih Slovenskih goric (1) uvršča lege v okolici Tomaža, Gomile in Polenšaka v tretjerazredne ter le tiste okrog Podgorcev in Velike Nedelje v drugorazredne.

Če Tomaž s svojo prevlado gozdnatega sveta nekoliko odstopa od predstava o slovensko goriškem pejzažu, pa se z razmestitvijo hiš v obliki ne preveč tesnega, vendar dominantnega cerkvenega naselja docela približuje številnim drugim goriškim naseljem. Ne manjka tudi tipične razvrstitve kajž in vinskih »klečaj« ob klancih in bolj razmaknjenih domov na slemenih ali v nižjih legah.

A) Zemljiško posestne razmere leta 1824

Po sumarniku franciscejskega katastra (2) je katastrska občina Tomaž merila 181 ha, od česar je bilo 43,6 % gozdne površine. Gozd porašča najslabša, tj. prodnata tla v lokalno bolj strmih legah in osojah, a tudi hladnejše plitve površine in so bile razmeščene na položnejšem svetu v bližini obeh naselij — Tomaža in Zagorja, ki ju loči velik sklenjen gozdni kompleks nekdanje posesti nemškega viteškega reda iz Velike Nedelje.

Vinogradi prekrivajo sončna slemena in so leta 1824 zavzemali le 10 % površine. Preostanek, tj. okroglo petina zemljišč, je bil travnat svet, pretežno travniki. Pašnikov je bilo malo (3 %), a tudi o sadovnjakih kot zemljiški kategoriji bi težko govorili. V »ogradih« so največ gojili slive, v vinogradih pa breskve, ki jih srečujemo v starejših kmečkih nasadih še danes. Nasploh pa se je sadjarstvo, posebno gojenje jablan, razširilo šele proti koncu 19. stoletja. Ta-

Lesena vinska klet
iz okolice Tomaža
Foto: Pahič

krat so zasadili s sadnim drevjem travnat svet pod vinogradi, deloma tudi opuščene vinograde.

Franciscejski kataster je izkazal v k. o. Tomaž 88 lastnikov, med njimi kar 60 nedomačinov, h katerim štejem tudi posestnike iz sosednjih katastrskih občin. Teh je bilo 55. Z izjemo nemškega viteškega reda, ki je imel 66,8 ha gozda, so bili nedomačini izključno kmetje. Posestniki iz sosednjih občin so imeli pri Tomažu skupaj 58,6 ha zemlje, od tega 19,2 ha njiv, 13,1 ha vinogradov, 12,3 ha gozda in 14 ha travnega sveta. 23 med njimi jih je imelo manj kot 0,5 ha zemlje, 19 po 0,5 do 1 ha, 6 po 1 do 2 ha, 5 po 2 do 5 ha in 2 po 5 do 8 ha. Povprečno je njihova posest merila 1,06 ha.

Čeprav pri Tomažu ni veliko vinogradov, so bili le-ti za nedomačine dovolj privlačni. Od 60 nedomačinov jih le 11 ni imelo vinograda, vendar so bili redki med njimi z več kot 0,5 ha te kulture. Med 55 posestniki iz sosednjih občin so bili le štirje z 0,5 do 1 ha in komaj eden z več kot 1 ha vinograda. V celoti so bile v rokah nedomačinov štiri petine tomaških vinogradov.

Razmerje med domačo in nedomačo posestjo v letu 1824 (v ha)

Tab. 1

	štev. posestev	%	njive	travniki sadovnjaki	vinogradi	pašniki	gozd	nerodovfitno	skupaj	%
posestniki iz domicilne občine	28	31,8	31,0	11,6	3,9	3,7	0,9	3,8	54,9	29,9
nedomačini	60	68,2	19,6	13,8	13,8	2,8	79,2	0,2	129,4	70,1
skupaj	88	100,0	50,6	25,4	17,7	6,5	80,1	4,0	184,3	100,0

Tudi posestniki iz k. o. Tomaž so imeli zemljo v okoliških občinah. Med 28 domačini je bilo takšnih 10 s skupaj 20,4 ha zemlje ali 27 % celotne njihove posesti. Osem jih je imelo zemljišča v eni in dva v dveh sosednjih občinah.

Ker je bil skoraj ves gozd, a tudi večina vinograda v tujih rokah, se ni čuditi, da so imeli 6,9 ha gozda (od skupnih 7,8 ha) in 1,9 ha vinograda (od skupnih 5,8 ha) zunaj domicilne občine. Tudi 6,1 ha njihovih njiv je od skupnih 37,1 ha ležalo drugod.

Iz teh navedb je dobro razvidna *pomešanost posesti*, tesno povezana s težnjo po manjkajočih zemljiških kategorijah, a tudi s selitvami prebivalstva, z žetivami, dedovanjem, s socialnim propadom malega kmeta ipd.

Ob pomešanosti posesti je značilna za posestne razmere v k. o. Tomaž tudi njena močna *razdrobljenost*. Med 28 posestniki jih je imelo 12 manj kot 2 ha zemlje in 7 po 2 do 3 ha. Le dva posestnika sta imela več kot 5 ha zemlje: eden 7,2, drugi 14,9 ha. Gospodarstva z manj kot 2 ha zemlje, ki so sestavljala 43 % vseh gospodarstev, so imela le 16 % zemlje v občini. Poprečno je nanje odpadlo le po 14 a vinograda, medtem ko je ta delež pri gospodarstvih z nad 2 ha zemlje znašal 25 a. Sedem posestnikov s 3 do 5 ha zemlje je imelo največ vinograda — vsak poprečno 40 a. Da pa so bila gospodarstva nasploh malo usmerjena v vinogradništvo, je razvidno ne le iz njihovih skromnih vinogradniških površin, ki so skupaj znašale komaj 5,8 ha, temveč tudi iz njihovega deleža med zemljiškimi kategorijami, ki ni dosegel niti 8 %. Med 28 domačini jih je bilo kar 12 brez vinograda, od tega 8 iz posestnih skupin od 2 do 5 ha zemlje.

Zemljiškoposestna struktura gospodarstev leta 1824 (v ha)

Tab. 2

posestne skupine	štev. gosp.	%	njive	travniki sadovnjaki	vinogradi	pašniki	gozd	nerodovitno	skupaj	
									skupaj	%
0 — 0,5	2	7,1	—	0,1	0,1	—	0,1	0,0	0,3	0,3
0,5 — 1	4	14,3	1,3	1,4	0,6	—	—	0,1	3,4	4,7
1 — 1,5	4	14,3	2,6	1,0	0,9	0,1	0,3	0,1	5,0	6,5
1,5 — 2	2	7,1	2,9	0,3	0,1	0,1	—	0,1	3,5	4,8
2 — 3	7	25,0	8,6	3,1	0,6	1,4	—	3,1	16,8	22,4
3 — 5	7	25,0	13,4	4,3	2,8	1,6	1,7	0,3	24,1	32,0
5 — 8	1	3,6	2,9	1,5	0,6	0,1	2,0	0,1	7,2	9,6
15 ha	1	3,6	5,4	2,9	0,1	2,8	3,7	0,1	15,0	19,7
skupaj	28	100,0	37,1	14,6	5,8	6,1	7,8	3,9	75,3	100,0
od tega zunaj k. o.	10	35,7	6,1	3,0	1,9	2,4	6,9	0,1	20,4	27,2

Za k. o. Tomaž pa ni značilna le posestna razdrobljenost, ki jo lepo ilustrira poprečna velikost gospodarstva z vrednostjo 2,7 ha, temveč prav tako *razdrobljenost zemljišč*, ki jih sestavljajo majhne, močno pomešane parcele. Zemljiška parcela je leta 1824 merila poprečno komaj 26 a. Toliko je merila tudi pri posestnikih z 1,5 do 5 ha zemlje in je le pri posestniku s 15 ha dosegla 43 a. Še posebno drobna je bila vinogradniška parcela; dosegla je poprečno le 16 a, kar govori o močnem pritisku na sicer skromne vinogradniške površine. Vinograd-

niška parcela tudi pri višjih posestnih skupinah ni bila večja, to pa pomeni, da je že dosegla stopnjo največje možne razdrobljenosti. Tako so nastali značilni vinogradniški delci, ki prihajajo tudi v pokrajinski podobi lepo do izraza.

Močno razdrobljenost je kazala tudi nedomača posest. Pri posestnikih iz sosednjih občin je znašala poprečna velikost parcele 16 a. Izjemoma so bile podobno kot pri domačinih zaradi uporabe vprežne živine večje njivske parcele (okrog 50 a). Nedomača vinogradniška parcela je bila le za 3 a večja od parcele domačinov.

B) Zemljiškoposestne razmere leta 1961

Primerjava franciscejskega katastra, popisa kmetijskih površin iz leta 1896 (3) in katastra za leto 1961 (4) pokaže umik vinogradov za 7 ha ali od 10 % na 6 % površin, travnikov od 13,8 % na 7,6 % in pašnikov od 3 % na 2,6 %. Rahlo se je povečal obseg njiv, od 27 % na 28,5 %, in gozdov od 43,6 % na 45 %. Umik travnih površin je deloma posledica širjenja sadovnjakov.

Znatne spremembe so doživele posestne razmere. Primerjajmo tabeli 1 in 3.

Razmerje med domačo, nedomačo in družbeno posestjo leta 1961 (v ha)

Tab. 3

	štev. pos.	%	njive	travniki	sadovnjaki	vinogradi	pašniki	gozd	nerodovitno	skupaj	%
posest iz domi- cilne občine	52	56,5	33,1	9,0	7,5	5,1	4,0	5,3	2,2	71,2	40,3
nedomačini	40	43,5	8,2	3,9	1,9	4,2	0,5	5,5	0,3	24,5	13,9
družbena pos.	—	—	3,0	0,3	1,1	1,2	0,3	70,6	4,5	81,0	45,8
skupaj			49,3	13,2	10,5	10,5	4,8	81,4	7,0	176,7	100,0

Bistvena razvojna značilnost je nedvomno *upad nedomače posesti*. Če iz-
vzamemo velikonedeljsko gozdno posest, ki je leta 1824 zavzemala 36 % celotne
katastrske površine, lahko do leta 1961 ugotovimo njeno zmanjšanje od 33 %
na 14 % površine v občini. Posest domačinov se je ob tem povečala od 30 na
40 % katastrskega zemljišča, formiral pa se je tudi družbeni sektor, in to v
glavnem iz posesti nemškega viteškega reda. Kljub umiku vinogradov se je do-
mača vinogradniška posest v občini povečala od 22 % na 49 %, delež vinograda
v okviru gospodarstev pa je ostal približno enak (7 %). Med 52 gospodarstvi
jih ima vinograd 28, a le dve več kot 0,5 ha. Brez njega so predvsem nižje po-
sestne skupine, a tudi dve največji gospodarstvi. Od 13 posestnikov s 3 do 5 ha
zemlje so le štirje brez vinograda.

Ena od značilnosti je tudi povečanje pritiska posestnikov s Tomaža na
zemljišča v bližnji okolici. Zunanja zemljišča domačinov so se povečala za
49 ha ali od 27 % na 49 % njihove skupne posesti. Če prištejemo še povečanje
zemljišč za 16 ha znotraj občine, doseže porast njihovih zemljišč 65 ha. 19 go-

sposodarstev ima zemljo v eni, 14 v dveh in 2 celo v treh katastrskih občinah. Povečanje zemljišč je vzročno povezano z dejavniki, ki sem jih navedel že pri pojavu pomešanosti posesti.

Primerjava posestne strukture leta 1961 in 1824 pokaže povečanje števila gospodarstev od 28 na 52, v splošnem pa le manj pomembne premike. Delež gospodarstev z manj kot 2 ha zemlje je s 44 % ostal približno enak, le da se je njihovo število povečalo od 12 na 23. Docela spremenjena je ostala njihova udeležba pri celotni posesti (16 %). Tudi število gospodarstev z 2 do 8 ha zemlje se je povečalo od 15 na 27. Na novo se pojavita dve gospodarstvi z 8 do 10 ha zemlje. Poprečna velikost gospodarstva se od leta 1824 ni spremenila (2,7 ha). V posesti, ki so jo imela gospodarstva zunaj občine, izstopata posebno travniška in gozdna. Prva zavzema 65 %, druga pa 85 % ustreznih zemljiških kategorij domačinov.

Zemljiškoposestna struktura gospodarstev leta 1961 (v ha)

Tab. 4

posestne skupine	štev. gosp.	%	njive	travniki	sadovnjaki	vinogradi	pašniki	gozd	nerodovitno	skupaj	%
0 — 0,5	5	9,6	0,8	—	0,3	0,2	0,1	0,2	0,1	1,7	1,2
0,5 — 1	7	13,5	1,9	0,7	0,5	1,0	0,3	1,0	0,2	5,6	4,0
1 — 1,5	6	11,5	3,8	0,5	0,6	0,1	0,6	1,0	0,3	6,9	5,0
1,5 — 2	5	9,6	3,5	0,6	0,7	0,8	0,7	1,4	0,1	7,8	5,7
2 — 3	9	17,3	8,5	4,0	1,1	1,9	0,9	4,9	0,4	21,7	15,4
3 — 5	13	25,0	18,9	8,9	3,3	2,3	3,1	9,5	0,8	46,8	33,3
5 — 8	5	9,6	9,2	7,3	1,2	1,1	0,9	11,0	1,2	31,9	22,8
8 — 10 ha	2	3,9	6,4	3,5	1,1	—	0,5	6,0	0,2	17,7	12,6
skupaj	52	100,0	53,0	25,5	8,8	7,4	7,1	35,0	3,3	140,1	100,0
od tega											
zunaj k. o.	36	69,2	14,9	16,5	1,3	2,3	3,1	29,7	1,1	68,9	49,1

Takšno stanje vodi do ugotovitve, da so se nova gospodarstva oblikovala ob pritisku na zemljišča nedomačinov in zemljišča zunaj občine ter da večanje števila gospodarstev ni povečalo razdrobljenosti posesti. To pa seveda ne pomeni, da se zemljišča niso drobila na vse manjše parcele, ker se je število parcel precej povečalo. Medtem ko je leta 1824 odpadlo na gospodarstvo povprečno 10,2 parcele, znaša v letu 1961 to število 13,1. Pač pa se je z umikom vinogradov zmanjšalo število vinogradniških parcel na gospodarstvo od 1,2 na 0,9. Poprečna velikost parcele se je zmanjšala od 26 na 21 a, medtem ko je vinogradniška parcela zaradi že tako nizke vrednosti ostala enaka (16 a).

Tomaž in Zagorje sta kot večina drugih naselij zahodnih ljutomersko-ormoških goric še močno agrarni. Prebivalstvo, ki je v obdobju 1869—1931 poraslo za 37 %, je med 1931—1953 nazadovalo za 17 %, v zadnjem času se je

ustalilo ob približno enakem številu (5—9). V desetletju 1954—1964 se je odselilo 80 oseb, 31 starih od 16 do 25 let. Med njimi je bilo 18 kmetovalcev (10). Vse to govori o izdatni depopulaciji, pogojeni v oddaljenosti in slabi prometni dostopnosti centrov morebitne zaposlitve, ter o majhni mobilnosti prebivalstva. Proces deagrarizacije je zato komaj znatni, kot nam to pokaže struktura gospodarstev po njihovi dejavnosti. Od 52 gospodarstev je namreč 34 čistih kmečkih, 9 je mešanih, 6 nekmečkih, a tri so agrarno-delavska. Zelo izrazito agrarno strukturo k. o. Tomaž ilustrirata tudi visoka agrarna gostota (nad 150) in delež aktivnega kmetijskega prebivalstva, ki je leta 1961 znašal še nad 60 %.

Gospodarstva po dejavnosti in socialnopoestnih skupinah

Tab. 5

soc. — pos. skupine	čista kmečka gospodarstva		mešana gospodarstva		gospodarstva agrarn. del.		nekmečka gospod.		skupaj	
	štev. ha	ha	štev. ha	ha	štev. ha	ha	štev. ha	ha	štev. ha	ha
0 — 0,5	1	0,5	—	—	2	0,6	2	0,6	5	1,7
0,5 — 1	6	4,6	1	1,0	—	—	—	—	7	5,6
1 — 1,5	3	3,5	1	1,4	1	1,0	1	1,0	6	6,9
1,5 — 2	2	2,7	3	5,1	—	—	—	—	5	7,8
2 — 3	6	15,0	1	2,3	—	—	2	4,4	9	21,7
3 — 5	12	43,7	1	3,1	—	—	—	—	13	46,8
5 — 8	3	18,8	1	5,3	—	—	1	7,8	5	31,9
8 — 10 ha	1	8,8	1	8,9	—	—	—	—	2	17,7
skupaj	34	97,6	9	27,1	3	1,6	6	13,8	52	140,1

Še nekaj podatkov o nedomači posesti v letu 1961. Njen delež se je, kot že omenjeno, v primerjavi z letom 1824 zmanjšal od 33 % na 14 % katastrske površine, število posestnikov z bivališčem zunaj občine pa se je znižalo od 59 na 40. Tudi danes so to največ posestniki iz okoliških krajev. 28 lastnikov iz sosednjih občin ima pri Tomažu 3,4 ha njive, 2,4 ha travnika, 1,5 ha sadovnjaka, 3 ha vinograda, 0,5 ha pašnika in 5,2 ha gozda, skupaj 16 ha ali 65 % nedomače posesti. 15 jih ima manj kot 0,5 ha zemlje, 6 od 0,5 do 1 ha, 6 od 1 do 1,5 ha in eden nad 2 ha. Tudi njihova vinorodna posest se je od leta 1824 skrčila; takrat je 55 lastnikov te skupine nedomačinov imelo tri četrtine, leta 1961 pa 28 lastnikov le 28 % vseh vinogradov v občini. Med 40 nedomačini jih je leta 1961 brez vinorodne posesti 18, od teh 14 iz sosednjih občin. Niti eden nima vinograda, ki bi presegel 0,5 ha.

Poprečna velikost nedomače posesti se je od leta 1824 močno zmanjšala, pri posestnikih iz okoliških občin od 1 ha na 0,53 ha. Nekoliko se je znižala tudi poprečna velikost parcele. Leta 1824 je ta pri posestnikih iz sosednjih občin merila 0,16 ha, danes pa meri pri nedomačinih 0,12 ha. Močno se je zmanjšalo poprečno število parcel na nedomačina, in to od 6,7 na 3,4, prav tako število

vinogradniških parcel od 1,2 na 0,6. Poleg tega je poprečna velikost nedomače parcele precej manjša od parcele domačinov. Pri prvih meri 0,12 ha, pri drugih 0,21 ha. Znatne razlike z letom 1824 kaže tudi vinorodna posest, ki se je pri zunanjih posestnikih zmanjšala od 23 na 10,5 a, pri gospodarstvih k. o. Tomaž pa le od 14 na 9,8 a.

Analiza zemljiškoposestne strukture v k. o. Tomaž je pokazala, da so razmere zelo podobne tistim na Runču (11, str. 228—246), kar ponovno potrjuje, da so zahodne ljutomersko-ormoške gorice s svojim skromnim kmečkim vinogradništvom v primerjavi z jeruzalemskimi goricami doživljale bistveno drugačen socialnoposestni razvoj, saj vanje z izjemo velikonedeljske gozdne veleposesti tuja posest ni prodrla. Obenem je ob podobnih agrarnogeografskih raziskavah vzhodnih Slovenskih goric (11—15) opozorila na veliko mikroregionalno mozaičnost goriškega sveta. Drobne sondne preučitve pomenijo zato dobrodošlo dopolnitev splošnih ugotovitev in predstav o pokrajini.

VIRI IN LITERATURA

1. Srednje Slovenske gorice. Vinogradniški zemljevid. Inštitut za vinogradništvo in vinarstvo pri biotehniški fakulteti. Ljubljana 1967.
2. Podatki franciscejskega katastra. Protokol za k. o. Tomaž 1824. Državni arhiv SR Slovenije.
3. Leksikon občin za Štajersko. Na Dunaju 1904.
4. Podatki katastrskega urada Ormož.
5. Orts- Repertorium des Herzogstumes Steiermark. Graz 1872.
6. Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine. Knjiga I. Beograd 1937.
7. Popis stanovništva 1953. Knjiga XIV. Beograd 1958.
8. Popis stanovništva 1961. Rezultati po naseljima. Beograd 1962.
9. Prvi podatki popisa prebivalstva in stanovanj 31. III. 1971. Zavod SRS za statistiko, Ljubljana, maj 1971.
10. Kartoteka registra prebivalstva matičnega urada Ormož.
11. Borut Belec: Ljutomersko-ormoške gorice. Agrarna geografija. Maribor 1968.
12. Borut Belec: Razvoj posestnih razmer in izraba tak v k. o. Gresovščak. ČZN. Nova vrsta. 2. (XXXVII.) letnik 1966. Maribor 1966.
13. Borut Belec: Zemljiškoposestna struktura katastrskih občin Plešivica in Kog leta 1824 in 1961. ČZN. Nova vrsta. 4. (XXXIX.) letnik 1968. Maribor 1968.
14. Borut Belec: Prispevek k zemljiškoposestni strukturi v ljutomersko-ormoških goricah leta 1824 in 1961. ČZN. Nova vrsta. I. (XXXI.) letnik 1965. Maribor 1965.
15. Borut Belec: Zemljiškoposestne razmere v jeruzalemskih goricah leta 1824, njihov razvoj in učinek na današnjo regionalno agrarno-socialno diferenciacijo. ČZN. Nova vrsta. 6. (XLI.) letnik 1970. Prvi zvezek. Maribor 1970.

ZLATARSKI IN PASARSKI IZDELKI NA ORMOŠKEM PODROČJU

Zlatarsko obrt na ormoškem področju je mogoče najbolje zajeti topografsko. V teh krajih doslej ne poznamo dokumentiranih zlatarskih mojstrov in njihovih delavnic. V Kovačičevi knjigi Trg Središče (op. 1) je med obrtniki v Središču sicer omenjen okoli l. 1717 izpiralec zlata v Dravi Gregorij Čoling (Čolik — Čulek), vendar je izpiranje in pridobivanje zlata za zlatarsko obrt le postranskega pomena. Zlatarji so predvsem obdelovali zlato in srebro, ki so ju naročali in kupovali v večjih trgovskih in obrtnih središčih. Tudi v Mariboru zasledimo v začetku 18. stoletja nekaj podobnih omemb, ki pričajo, da je bilo v tem času izpiranje zlata v Dravi še živo (op. 2). Najbližje znane zlatarske delavnice na slovenskem ozemlju so bile v Ptujju, Radgoni in Mariboru, na hrvaški strani pa v Varaždinu, medtem ko v Ormožu in Središču doslej še nismo zasledili zlatarskih mojstrov. Konec 18. stoletja se sicer v Ormožu omenja pasarski mojster Joseph Königsberg, vendar o njegovem delovanju nimamo izčrpnjših podatkov. J. Königsberg se je 27. 5 1792 poročil v Ptujju in se izrecno omenja kot ormoški pasar (P. III. fol. 32, žup. urad sv. Jurija v Ptujju). Ker gre po času in kraju nastanka za zelo raznoliko gradivo, ki ga razen nekaj izjem ni mogoče povezati v večje delavniške skupine, se nam zdi topografska obdelava gradiva edino primerna. Izsledki take obdelave so koristni v prvi vrsti zato, ker nam dajejo strnjen seznam vseh ohranjenih zlatarskih izdelkov področja obdelave. V tem seznamu se omejujemo samo na predmete za sakralno rabo, ker so sledi za posvetnimi zlatarskimi izdelki skoraj povsem izgubljene. Zaradi večje dokumentarnosti celote pa tudi zaradi ozke povezave in prepletanja med zlatarsko in pasarsko obrtjo so v seznam vključena tudi pasarska dela.

Ohranjeno gradivo priča, da so romala naročila za opremo cerkva tudi v oddaljena mesta, kjer so naročniki izbirali med zlatarskimi mojstri, ki so jih poznali ali pa so jim bili priporočeni. Med naročniki na ormoškem področju je bil nemški viteški red gotovo najpomembnejši. Številna posestva in cerkve so bile v njegovi posesti. Cerkveno opremo so naročali po svojih zvezah v večjih srednjeevropskih središčih, posamezni predmeti pa so prihajali v naše kraje tudi za darila (kelih iz 1. polovice 17. stoletja v Veliki Nedelji — dar komturja nemškega viteškega reda nadvojvode Antona, 1804—1835). Gotovo so tudi domače delavnice prispevale svoj delež, čeprav se srečujemo šele v 19. stoletju z dokumentiranimi izdelki domačih mojstrov. Za starejša obdobja je arhivsko gradivo slabo ohranjeno ali težje dostopno. Tako najdemo ob koncu 18. in v 1. tretjini 19. stoletja večje število izdelkov v Ormožu, Veliki Nedelji, Miklavžu pri Ormožu in v Središču (op. 3), ki jih lahko zaradi skupnih značilnosti smatramo

za izdelke iste, po vsej verjetnosti domače pasarske delavnice. Arhivsko dokumentirano je nadalje v 30.—40. letih 19. stoletja v Veliki Nedelji in v Miklavžu pri Ormožu delo mariborskega pasarja Bartolomeja Waldschka, sredi stoletja najdemo v Ormožu izdelke ljubljanskega mojstra Antona Peterlina, ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja se čedalje bolj uveljavlja Tratnikova delavnica iz Maribora.

Podoba, ki nam jo daje ohranjeno gradivo, seveda le deloma ustreza prvotnemu stanju, ker vemo, da je šlo sčasoma veliko predmetov v izgubo. Zato so seznamu del dodani prepisi inventarjev iz 18. in 19. stoletja, kolikor se jih je ohranilo. Med ohranjenim gradivom je nekaj predmetov vrednih, da opozorimo nanje. Iz obdobja gotike izvirajo samo tri dela, in sicer kelih iz 1. pol. 16. stoletja iz podružnične cerkve na Humu (zdaj v župnijski cerkvi v Ormožu), ciborij iz zač. 16. stoletja iz Podgorcev in monštranca iz frančiškanskega samostana v Ormožu (danes v frančiškanskem samostanu v Varaždinu). Po ukinitvi samostana v Ormožu l. 1786 so bile premičnine prenešene v frančiškanski samostan v Varaždinu (op. 4), med njimi tudi gotski monštranca. O njej so pisali Kokol, Stegenšek in Filič (op. 5). Filič je iskal njenega izdelovalca v krogu varaždinskih zlatarjev 2. pol. 15. in 1. pol. 16. stoletja, ker je mislil, da je bila monštranca izdelana za varaždinski samostan. Monštranca je nastala v 15. stoletju, za kar govori bogata arhitekturna zasnova nastanka, in je ena redkih ohranjenih monštranc iz tega časa pri nas. V 17. stoletju so ji spremenili nogo, pa tudi na nastavku je bilo več baročnih dodatkov, ki jih je pasar Tratnik l. 1911 snel (op. 6).

Kelih iz Huma zastopa značilni poznogotski tip s šestlistno nogo, gladko kupo in nodusom v obliki potlačene krogle z mehurjastimi izboklinami, pri katerem nastopa fina gravura (največkrat krogovičje) kot glavni krasilni motiv. O ciboriju iz Podgorcev (župnijska cerkev sv. Lenarta) je bilo že pisano (op. 7), ni pa odveč, če še enkrat naglasimo njegovo enkratno pomembnost v slovenskem gradivu. Tudi ciborij v župnijski cerkvi v Središču je zelo zanimivo oblikovan. Rečemo lahko, da izraža podobne oblikovne težnje kakor nekateri renesančni pokali (npr. pokal s pokrovom, antverpensko delo iz let 1546/47, danes v Münchnu, Bavarski nacionalni muzej). Te težnje so se pri predmetih za sakralno rabo težje uveljavile, ker igra pri njih na tradicijo vezana oblika in porabnost odločilno vlogo.

Kot delo iste delavnice iz 1. pol. 17. stoletja lahko povežemo ciborij iz Velike Nedelje, št. 1 s kelihom iz župnijske cerkve na Polenškaku. Pri obeh gre za enako uporabo tako sorodnih ornamentalnih motivov, da je njuna skupna provenienca nesporna. S tremi predmeti je zastopano augsburško zlatarstvo 17. stoletja. Vsi trije izpričujejo priznano visoko obrtniško raven tega pomembnega zlatarskega središča. V 1. polovici 17. stoletja je nastal kelih iz Velike Nedelje, ki je prišel tja v 1. tretjini 19. stoletja — dar velikega mojstra nemškega viteškega reda nadvojvode Antona. Kelih nas pritegne predvsem s svojim zahtevnim figuralnim okrasom, izvedenim v različnih tehnikah, ki jih mojster po vrsti dobro obvlada, pa naj gre za vlito polno plastiko angelskih glav, za visok tolčen relief puttov ali za zahtevne mnogofiguralne scene v plitvem tolčenem in cizeliranem reliefu. Iz konca 17. stoletja sta kelih iz Ormoža, št. 2, in monštranca iz Središča ob Dravi. Prvega pripisujemo zlatarju L. Schneiderju, mojstru, ki ga poznamo tudi po drugih delih na Štajerskem in na Hrvaškem, medtem ko je monštranca delo mojstra F I (S ?). Schneiderjev kelih je preprosto, vendar oblikovno čisto delo, monštranca iz Središča pa je ena izmed mnogih obrtno solidno izvedenih, za Augsburg značilnih rešitev.

Iz 1. polovice 18. stoletja je več fragmentarno ohranjenih predmetov (predvsem kelihi), ki so v svoji sedanji obliki z dodatki iz 1. tretjine 19. stoletja bistveno okrnjeni. Prvoten videz teh posod nam dajeta keliha iz Miklavža pri Ormožu, št. 1, in kelih iz Tomaža pri Ormožu, št. 1. Videti je, kako so ornamentalni motivi podvrženi stilnim menjavam in se tako rekoč ravnaajo po modi, medtem ko ostaja osnovna oblika posode ustaljena.

Med rokokojskimi deli je veliko takih, ki so izdelani v manj žlahtni kovini (pozlačena medeninasta pločevina). To so predvsem relikviariji, svečniki, deloma pa tudi monštrance in kelihi. V rabi kovine se ločita med seboj zlatarska in pasarska obrt. Zadnja dela predvsem v medenini, bakru in bronu, zato sodijo v domeno pasarske obrti vsi tisti predmeti cerkvene opreme, ki so izdelani v teh materialih. Ostre meje med obema obrtoma pa seveda ne moremo potegniti. V času cehovsko urejenih odnosov so določala pravila delovna področja posameznih obrti, ki pa so mnogokrat ostajala na papirju. Zanimiva je srebrna kadilnica iz Središča, ki je zelo verjetno ljubljanski zlatarski izdelek iz časa rokokoja. V Središče je prišla po 2. svetovni vojni. V rokokuju nastajajo slikovita, razgibana dela, pri katerih je čutiti neko splošno razširjeno obvladovanje formalnih zahtev oblikovanja tovrstnih predmetov. V sklop takega vrednotenja sodijo monštranca na Humu in relikviariji v Svetinjah, Ormožu in Središču.

V večje delavniške skupine je mogoče uvrstiti več predmetov iz konca 18. in iz 1. tretjine 19. stoletja. Nastavek monštrance, tri kanonske table, deset svečnikov iz Velike Nedelje in deset svečnikov iz Miklavža pri Ormožu izdajajo skupno delavniško provenienco v mnogih nadrobnostih (ornamentalni motivi) in v izdelavi. Klasicistična križa iz župnijske cerkve v Ormožu in iz podružnične cerkve na Humu sta prav tako deli ene morda celo iste pasarske delavnice.

Prva tretjina 19. stoletja je bila za pasarsko obrt v mnogočem ugoden čas. Zaradi prisilnih oddaj dragocenosti v državno blagajno v letih 1806—07 in 1810—24 je bilo treba dostavljati cerkvenim posodam manjkajoče oddane dele (noge in noduse). V Ormožu, Središču in Veliki Nedelji je več predmetov, ki so bili v tem času na novo izdelani (kadilnici v Veliki Nedelji in Središču) ali so dobili nove dele (nogi in nodusa keliha št. 5 in ciborija št. 4 v Ormožu, noga keliha št. 8 v Središču). Med njimi je toliko sorodnosti, da jih lahko povežemo v skupino. Ne vemo, ali gre za isto delavnico, ki je delala za te kraje ob koncu 18. stoletja, vendar bi bilo tudi to mogoče, ker časovna razlika ni velika. Zelo verjetno lahko v teh delih iščemo izdelke domače, za zdaj še neznane štajerske delavnice. Pri predmetih iz prve skupine so v rabi ornamentalni motivi t. i. copf stila, pri predmetih iz druge skupine prevladujejo izraziti klasicistični motivi, ki jih je pasarska delavnica po potrebi poenostavila in prilagodila svoji zmogljivosti. Raba ornamentalnih motivov nam omogoča točneje časovno opredeliti izdelke obeh skupin, eno na konec 18., drugo pa v 1. tretjino 19. stoletja. V 30. in 40. letih 19. stoletja je na ormoškem področju delal mariborski pasar B. Waldschek. Žal njegova dela niso več ohranjena. Po zaslugi arhivskih podatkov poznamo Waldschekovo obrtno dejavnost dokaj dobro, ohranjenih je tudi nekaj njegovih del v Kamnici in v Mariboru (op. 8). Z njimi je dokumentirana kakovostna raven domačih pasarskih delavnic, ki je bila v večini primerov solidna.

Ta kratki pregled zanimivejših zlatarskih in pasarskih del na ormoškem področju naj rabi za uvod k seznamu ohranjenih del, ki ga podajamo po abecednem redu krajev.

MIKLAVŽ PRI ORMOŽU

župnijska cerkev sv. Miklavža

1. Kelih

srebro, deloma pozlačeno,
tolčeno, ulito, predrto izvedeno, cizelirano,
višina 26 cm, premer kupe 9,6 cm, premer noge 16 cm

Sestlistna vzbokla noga z gladkim robom, okrašena s tolčenim akantom in z apliciranimi vlitimi srebrnimi angelskimi glavicami in obeski, steblo je stožčasto, gladko, obdano na vrhu s srebrnim obročkom. Nodus je jajčast, ulit, reliefno obogaten s fruktoni. Kupo obdaja srebrn, predrto izveden košek, oblikovan z akantovim listjem in sadjem.

Brez oznak.

Večja graška srebrna repunca iz let 1806—07, oprostilna značka ali Befreiungsstempel za čas od 1809—10.

Konec 17. ali začetek 18. stoletja.

2. Kelih

srebro, deloma pozlačeno,
tolčeno, ulito, predrto izvedeno,
višina 22,5 cm, premer kupe 9 cm, premer noge 14 cm

Okrogla vzbokla noga na robu navpično profilirana, sicer pa gladka, z dvignjenim šesterolistom na zgornji ploskvi in z narezanim obročkom okrog stebela. Nodus v obliki vaze, poligonalen, vodoravno profiliran. Kupo obdaja predrt srebrn, tolčen košek z bogatim mesnatim akantom, v katerega so vstavljeni reliefi Jezusa, Marije in Jožefa in trije simboli Kristusovega trpljenja — prt, oblačilo, pladenj z vrčem.

Kelih je očitno sestavljen iz dveh delov, kupa s koškom je iz zadnje četrtine 17. stoletja, nodus in noga sta mlajša, verjetno iz 2. polovice 18. stoletja, vsekakor pa iz časa pred 1806—07. V tem času je bila zaradi vojne s Francijo izvedena prisilna oddaja predmetov iz plemenitih kovin. Kelih ima graško repunco iz let 1806—07 na nogi, kar pomeni terminus ante quem za nastanek noge in nodusa keliha.

3. Monštanca

je bila ukradena med obema vonjama. V svojih zapiskih jo omenja Stele, v republiškem zavodu za spomeniško varstvo je ohranjena njena fotografija (štev. neg. 2525). Po njej lahko monštranco opišemo: imela je ovalno štirilistno nogo z reliefno okrašenim pasom, nodus v obliki vaze s tremi gladkimi medaljoni in nastavek, ki sta ga tvorila okvir narezanih žarkov, pred njim pa srebrn okvir, oblikovan v trakasti ornamentiki, in dva adoranta, držeča krono nad božjim očesom. Kustodija je imela obliko srca. Monštranca je nastala v 1. polovici 18. stoletja, med leti 1720—40 (op. 9).

4. Relikviarij sv. križa

medeninasta pločevina, pozlačena, srebro
tolčeno, ulito,
višina 33 cm, noga 15×11 cm

Ovalna štirilistna gladka noga s stopničasto dvignjenim okroglim obodom na zgornji ploskvi. Nodus je hruškast, ulit, gladek. Prehod v nastavek prekriva

Miklavž p. Ormožu, ž. c.
Kelih iz okoli 1700

novejši srebrn, reliefno okrašen del. Nastavek tvori okvir narezanih pozlačenih žarkov, pred katerimi je srebrn tolčen okvir listnega venca s prazno kartušo in križem na vrhu. V zastekljeni kustodiji različne relikvije.

Brez oznak.

1. polovica 18. stoletja, noga in nodus verjetno novejši dodatek iz začetka 19. stoletja.

5. Ciborij

srebro, deloma pozlačeno,

tolčeno, ulito,

višina 36,5 cm, premer noge 16 cm, premer kupe 11 cm

Šestlistna noga, pokrita s srebrnimi izrezanimi trakastimi aplikacijami, ki so deloma poškodovane, deloma nadomeščene z novimi (v obliki križa). Nodus v obliki vaze, ulit, spominja na noduse, ki se pojavljajo na delih Leopolda Vogtnerja iz Gradca. Predrt srebrn košek s trakasto ornamentiko in trije medaljoni z vgraviranimi monogrami IHS, MR, IOSEPH obdajajo kupo. Na robu pokrova se srebrne aplikacije ponovijo, na stožčast podstavek je pritrjen pozlačen križ z ulito srebrno plastiko križanega. Znotraj je v pokrovu vgraviran monogram IHS v listnem vencu, dopolnjen z žebli in s križem.

Brez oznak.

Večja graška srebrna repunca iz let 1806—07 in nova srebrna repunca ali takсни žig za čas 1810—24, Gradec.

1. polovica 18. stoletja, okoli 1720—40.

6. Čolniček

medeninasta pločevina, posrebrena,
tolčena, ulita,
višina 13,5 cm, dolžina ladjice 19 cm

Okrogla vzbokla noga z gladkim robom, pokrita v širokem pasu z akantovo vitico. Steblo in nodus nadomešča ulita plastika delfina, ki je izdelan po istem modelu kot delfin čolnička iz Velike Nedelje. Pri stikih delfina z nogo in ladjico je videti, da je bil delfin dodan čolničku kasneje, verjetno v začetku 19. stoletja. Ladjica je pokrita s tolčenim akantovim ornamentom.

Brez oznak.

Začetek 18. stoletja, delfin dodatek iz začetka 19. stoletja.

7. Svečniki (6 svečnikov)

medeninasta pločevina, nekoč posrebrena, danes bronsirana,
tolčena,
višina 80 cm

Svečniki so grobo pasarsko delo, izdelani za pogled od spredaj in pritrjeni na lesene podstavke. V sredini izstopa nekoč pozlačeno srce, obdano s trnjevim vencem, v katerega so vpletene črke A. R. Tolčena rastlinska ornamentika kaže na začetek 18. stoletja. Krožnik okrog trna je dodatek iz konca 18. stoletja.

8. Svečniki (10 svečnikov)

medeninasta pločevina, nekoč posrebrena, danes bronsirana,
tolčena,
višina 80 cm (6 svečnikov), višina 37,5 cm (4 svečniki)

Svečniki so enako oblikovani in so delo iste delavnice kot tisti v Veliki Nedelji iz konca 18. stoletja, le da so ti bolj grobo izdelani.

9. Pladenj

medeninasta pločevina, nekoč pozlačena,
tolčena,
31 × 23 cm

Pladenj za mašna vrčka je razgibane ovalne oblike, okrašen na robu s copfasto kito, enak motiv nakazuje tudi prostor obema vrčkoma sredi pladnja, ki nista več ohranjena.

Konec 18. stoletja.

Med manj pomembnimi predmeti naj omenimo monštranco in dva ciborija, ki so nastali po 1. svetovni vojni, 6 bronastih ulitih svečnikov iz l. 1895 (višina 74 cm) z vgraviranim napisom (Eugenius A. A. Ord. Tevt. Mag. Gen. Ecclesiae St. Nikolai D. D. 1895) in dva medeninasta ulita svečnika (višina 37 cm) s trikotno profilirano nogo in balustrskim stebлом. (18.—19. stoletje).

V Steletovih zapiskih (op. 10) je omenjen še lep kovinski lesteneč s cvetlicami iz pločevine, z ornamentiko, ki je posneta po klasicističnih motivih iz prvih desetletij 19. stoletja. Lesteneč danes ni več ohranjen. V kroniki je zabeleženo, da ga je l. 1837 izdelal mariborski pasar J. Waldschek. Tako srečamo na delu pasarja Waldschka, ki je v tem času opremil s svojimi deli tudi cerkev v Veliki Nedelji. V župnijsko kroniko je l. 1894 prepisal Matej Slekovec inventar iz l. 1752, v katerem je naštetu tudi cerkveno posodje (op. 11).

ORMOŽ

župnijska cerkev sv. Jakoba

1. Kelih

srebro, pozlačeno,

tolčeno, ulito,

višina 21,8 cm, premer kupe 8,3 cm, premer noge 12 cm

Šestlistna noga ima v poljih vgravirano poznogotsko krogovičje. Steblo tvorita dva novejša obročka. Nodus je v obliki potlačene krogle z nakazanimi mehurjastimi izboklinami in apliciranimi rozetami. Kupa je rahlo konična, gladka.

Brez oznak.

1. polovica 16. stoletja

Prinesen iz podružnične cerkve na Humu.

2. Kelih

srebro, pozlačeno,

tolčeno, ulito,

višina 23 cm, premer kupe 9 cm, premer noge 15 cm

Okrogla noga z vzboklimi nakazanimi šestimi polji in privihanim robom, šest stopničasto dvignjenih polj na zgornji ploskvi noge prehaja v poligonalno

Ormož, ž. c.
Kelih iz 1. pol. 16. stol.

Ormož, ž. c.
Kelih iz okoli 1700, delo augsburškega
zlatarja Ludviga Schneiderja

steblo, obdano zgoraj z reliefno okrašenim obročkom. Hruškast nodus je poligonalen, gladka zvonasta kupa.

Augsburg, konec 17. ali začetek 18. stoletja (do l. 1707). Mojster L S, morda Ludwig Schneider (Rosenberg³, št. 727, Schröder, št. 36) (op. 12). Na Slovenskem Štajerskem so ohranjena štiri njegova dela (op. 13), na Hrvaškem pa kelih v frančiškanskem samostanu v Slavonskem Brodu (op. 14). Gre za oblikovno splošno razširjen in priljubljen tip keliha, ki ga večkrat srečamo, npr. v minoritskem samostanu v Ptuju, v cerkvi sv. Križa nad Jesenicami in v cerkvi sv. Ivana v Zagrebu (op. 15). Tudi med deli hrvaških zlatarjev se je ta tip udomačil in še v sredini 18. stoletja najdemo v Varaždinu dva enako oblikovana keliha (keliha iz l. 1748, delo varaždinskega zlatarja Antoniusa Szatoryja v župnijski cerkvi sv. Nikole in v kapeli sv. Florijana v Varaždinu) (op. 16).

Kelih je označen še z veliko graško srebrno repunco za starejša dela iz let 1806—07.

3. Čolniček

medeninasta pločevina, posrebrena,
tolčena,
višina 12 cm, dolžina ladjice 18 cm

Noga in nodus klasicistična, okrašena s preprostimi poenostavljenimi klasicističnimi motivi, ladjica je pokrita s tolčenimi, drobno narezanimi akantovimi listi in viticami.

Ladjica iz začetka 18. stoletja, noga in nodus iz 1. tretjine 19. stoletja.

4. Ciborij

srebro, deloma pozlačeno, medeninasta pločevina, pozlačena, tolčeno, predrt izvedeno, višina 30 cm, premer kupe 12,6 cm, premer noge 15,3 cm

Okrogla vzbokla noga in nodus iz tolčene medeninaste pločevine sta dodatka iz 1. tretjine 19. stoletja. Navpično steno roba noge pokriva pas poenostavljene neskončne valovnice in jajčni friz, vzboklo ploskev noge krasijo širok pas s stiliziranimi listi, cvetovi in tremi medaljoni. Stožčasto steblo je gladko. Nodus je preprosto navpično profiliran. Široko kupo obdaja srebrn predrt košek iz volut, akantovih listov, vrtnic in trakovja. Zvonasto dvignjen pokrov krasijo tolčeno trakovje, akant in vrtnice. Križ je nov dodatek Tratnikove delavnice iz Maribora. Značka uradnega pregleda, ki je udarjena na kupi, po obliki ustreza znački mesta Paderborn za 18. stoletje (Rosenberg³, št. 4369), sorodna pa je tudi ptujskemu mestnemu znaku. Nejasna mojstrova značka v ovalu ? P.

Večja graška srebrna repunca iz let 1806—07.

Kupa s pokrovom 1. tretjina 18. stoletja.

Noga in nodus 1. tretjina 19. stoletja, delo domače pasarske delavnice.

Ormož, ž. c.
Kelih št. 5, noga in nodus iz zač.
19. stol., kupa s koškom iz 1. tret.
18. stol.

5. Kelih

srebro, deloma pozlačeno, medeninasta pločevina, pozlačena, tolčeno, predrt izvedeno, višina 25 cm, premer kupe 9,5 cm, premer noge 13,7 cm.

Okrogla vzbokla noga in nodus iz tolčene pozlačene medeninaste pločevine sta mlajša dodatka iz začetka 19. stoletja. Po rabi ornamentalnih motivov in zaradi podobnosti v izdelavi sklepamo, da sta noga in nodus keliha in noga in nodus ciborija št. 4 delo iste delavnice, ki je v 1. tretjini 19. stoletja nadomeščala dele cerkvenih posod. Nogo keliha poživljajo motiv poenostavljene neskončne valovnice, jajčni friz in pas šilastih listov. Nodus ima obliko vaze in je podobno okrašen. Kupo obdaja srebrn, tolčen, predrt košek s trakastimi motivi in zavesastimi obeski, končuje pa ga rob pokončnih trikotnih listov. Brez oznak.

Noga in nodus začetek 19. stoletja, delo domače pasarske delavnice. Kupa 1. tretjina 18. stoletja.

6. Relikvarij sv. križa

medeninasta pločevina, pozlačena in posrebrena, stekleni kamni, tolčena, ulita, višina 30 cm, noga 11,5 × 9 cm

Ovalna vzbokla noga z gladkim konveksno oblikovanim robom. Štirje pasovi delijo zgornjo ploskev noge v polja, pokrita z volutami in školjkami. Nodus v obliki vaze je ulit in rahlo reliefno okrašen. Nastavek tvorita predrt posrebrn okvir z ovalno odprtino za relikvije in ovalni okvir narezanih pozlačenih žarkov. Posrebrn okvir oblikujejo stekleni pisani kamni.

Sredina 18. stoletja

7. Relikviarij sv. križa

medeninasta pločevina, pozlačena in posrebrena, stekleni kamni, tolčena, ulita, višina 29 cm, noga 13 × 10 cm

Ovalna vzbokla noga pokrita z rokajo in vrtnicami, nodus v obliki vaze ulit in okrašen s školjkami, nastavek, razgibano oblikovan okvir pred narezanimi žarki. V ta okvir, ki ga oblikujejo C volute in školjke, sta vkomponirani dve odprtini (ena v obliki križa, druga ovalna) z relikvijami. Robovi okvirov so posuti z belimi in rdečimi steklenimi kamni. V nogi sta ohranjeni listini, datirani l. 1761 v Rimu in l. 1864 v Seckau. Soroden relikviarij je ohranjen v župnijski cerkvi sv. Martina pri Vurbergu.

Lepo rokokojsko delo 60. let 18. stoletja.

8. Križ

medeninasta pločevina, posrebrena in pozlačena, tolčena, ulita, višina 34 cm

Ovalna vzbokla noga, pokrita s klasicističnimi motivi neskončne valovnice, šilastih listov in jajčastih nizov. Nodus je ulit, z gladkim obročem v sredini. Kraki križa se končujejo s trilisti in imajo aplicirane pozlačene rozete. Na križ je pritrjena ulita, pozlačena plastika Kristusa.

1. tretjina 19. stoletja, delo delavnice, ki je izdelala križ v podružnični cerkvi Janeza Krstnika na Humu.

9. Monštranca

medeninasta pločevina, pozlačena, posrebrena, stekleni kamni,
tolčena, ulita,
višina 66 cm, noga 23,5 cm × 18,2 cm

Ovalna vzbokla noga, deljena s štirimi pasovi v polja, okrašena z dvojnimi C volutami in motivom poenostavljene neskončne valovnice, v pasovih cvetje in grozdje. Ulit nodus v obliki vaze s širokim vodoravnim pasom, ki ga poživlja neskončna valovnica. Nastavek tvorita okvir narezanih pozlačenih žarkov in pred njim posrebren, predrt okvir okrog ovalne kustodije. Ta okvir oblikuje volute, vitice, stilizirani šilasti loki, pred katerimi sta pritrjena ulita pozlačena reliefa angelov adorantov s kadirlicama v rokah, klasje, grozdje, nad kustodijo je ulit pozlačen relief Boga Očeta pod baldahinom, pod kustodijo pa ulit pozlačen relief Žalostne matere božje. Pisani kamni so vstavljeni v rob kustodije, iz katerega izhaja še en oval kratkih narezanih žarkov.

Brez oznak

1. tretjina 19. stoletja

10. Monštranca

medeninasta pločevina, pozlačena, stekleni kamni,
tolčena, ulita, štancana,
višina 60,7 cm, noga 24 × 19 cm

Osemlistna vzbokla noga z gladkim robom in reliefno okrašeno navpično steno. Zgornjo ploskev noge delijo šilasti loki s krogovičjem v polja, izpolnjena z rozetami. Na poligonalnem stebelu, ki ga spodaj objema močan profiliran obroč, je vstavljen nodus, ki deloma uporablja oblikovne elemente, spominjajoče na poznogotske noduse. Prav tako je v nastavku čutiti naslon na poznogotske vzore monštranc iz 1. polovice 17. stoletja, ki pa so preoblikovani. Okrog ovalne kustodije so v igračkastih arhitekturnih hišah razporejeni štirje apostoli (Peter, Pavel, Tadej in Jernej), dva angela in Marija z Jezusom. Vse plastike so ulite in starejše od ostale monštrance, po formalnih značilnostih bi jih datirali v začetek ali 1. polovico 17. stoletja. Za arhitekturno zgradbo nastavka, ki jo poživljajo še pisani stekleni kamni, je pritrjen okvir plamenastih in gladkih žarkov. Na notranji strani noge je vgraviran napis:

ANTON PETERLIN 1857 LAIB,

Ljubljana

Anton Peterlin. 1857. leta

Gre za delo, ki je nastalo po zgledu monštranc iz 1. polovice 17. stoletja. Mojster je uporabil drobne kipece s starejše monštrance, ki jo je morda v svojem izdelku tudi oblikovno posnemal.

11. Ciborij

srebro, pozlačeno, medeninasta pločevina, pozlačena,
tolčena, ulita,
višina 38 cm, premer noge 17 cm

Okrogla vzbokla noga s profiliranim, močno usločenim robom, pokrita s psevdobaročno rastlinsko ornamentiko in školjkami. Nodus je v obliki vaze, ulit in reliefno okrašen. Tudi na polnem košku kupe in na pokrovu se ornamentika z noge ponovi. Križ na vrhu je dodatek Tratnikove delavnice iz Maribora.

Brez oznak.

Psevdobaročno delo iz srede ali začetka 2. polovice 19. stoletja.

12. Kelih

srebro, pozlačeno, medeninasta pločevina, pozlačena, rubini, višina 22 cm, premer kupe 10 cm, premer noge 12 cm

Kelih je delan po istem načrtu kakor kelih iz župnijske cerkve v Frankolovem, ki je bil razstavljen na razstavi zlatarstva na slovenskem Štajerskem v pokrajinskem muzeju v Mariboru l. 1971. pod št. kat. 163. Na nogi teče vgraviran napis: Novomašniku P. Ivanu Antonu Salmiču poklanjajo dobrotniki in prijatelji, Raka, 14. julija 1940. Pregledna značka na kupi zbrisana, tudi mojstrski žig nejasen, morda I D? Kelih sledi oblikovno vzorom, ki jih je v načrtih za cerkveno posodje pri nas vpeljal arhitekt Jože Plečnik. Pritegneta nas njegova gladka čista oblika in odtehtanost medsebojnih razmerij.

Poleg navedenih predmetov hrani župnijska cerkev v Ormožu še nekaj manj pomembnih del, med njimi psevdogotsko ulito monštranco iz konca 19. stoletja, dva pločevinasta rokokojska in štiri pločevinaste klasicistične svečnike, Tratnikov psevdogotski kelih in ciborij in Kregarjev psevdogotski kelih. V cerkvi visi v kapeli oljna slika čenstohovske Marije v rokokojskem okviru iz tolčene posrebrenne medeninaste pločevine s pozlačenimi aplikacijami (velikost okvira 77×98 cm) iz začetka 2. polovice 18. stoletja.

O inventarju frančiškanskega samostana v Ormožu, ki je bil ukinjen 5. aprila 1786, vemo le malo. Kovačič omenja, da so šle premičnine v frančiškanski samostan v Varaždin, kjer se še zdaj hrani lepa gotska monštranca (op. 17). A. Stegenšek je monštranco opisal (op. 18). Njeno fotografijo najdemo v Filičevi knjigi o frančiškanih v Varaždinu (op. 19). Filič nikjer ne omenja, da bi monštranca prišla iz Ormoža, in išče njenega mojstra med domačimi varaždinskimi zlatarji 2. polovice 15. in 1. polovice 16. stoletja, kar pa postane brezpredmetno, če vemo, da je monštranca prišla v Varaždin iz Ormoža. Po fotografiji v Filičevi knjigi je mogoče monštranco opredeliti takole: noga je bila v 2. polovici 17. stoletja nadomeščena, nodus in nastavek monštrance pa datirata v 15. stoletje, v čas pozne gotike. Monštranco je l. 1911 popravil pasar Tratnik iz Maribora in ji dal prvotno obliko (snel je baročne okraske).

Podružnična cerkev sv. Janeza Krstnika na HUMU

1. Monštranca

srebro, pozlačeno, pisani kamni, tolčeno, ulito, višina 47 cm

Ovalno vzboklo nogo delijo volute in pasovi v polja, izpolnjena z rokajo in cvetnimi šopki. Okrašena so še z velikimi pisanimi steklenimi kamni. Ulit nodus v obliki vaze krasijo volute in cvetovi. Nastavek tvorita srebrn, predrt izveden rokokojski okvir z reliefi Boga Očeta in dveh adorantov in okvir pozlačenih narezanih žarkov. Tudi po nastavku so raztreseni veliki kamni v gladkih okovih.

Po podatkih iz župnijske kronike v Ormožu (op. 20) je to monštranco pridobil za cerkev na Humu Verbniak iz neke podružnične cerkve dve uri hoda od Gradca.

Brez oznak.

Lepo rokokojsko delo iz začetka 2. polovice 18. stoletja.

Lit.: J. Curk: Topografsko gradivo z območja občine Ormož, zavod za spomeniško varstvo SR Slovenije, Ljubljana 1967, str. 1—2.

2. Kelih

srebro, pozlačeno, medeninasta pločevina, pozlačena,
tolčeno, ulito,
višina 24,4 cm, premer kupe 5 cm, premer noge 15 cm

Okrogla vzbokla noga s konkavno-konveksno usločeno navpično steno in šestlistno, stopničasto dvignjeno zgornjo ploskvijo prehaja v stožčasto steblo, obdano na vrhu z močnim obročem. Nodus je v obliki vaze, poligonalen in vodoravno profiliran. Kupa z usločenim ustjem je gladka.

Kelih je oblikovno predstavnik zelo razširjenega tipa, ki ga srečamo že v preprostih oblikah kelihov iz konca 17. stoletja in je nato v rabi z manjšimi spremembami vse 18. stoletje. Na kupi je kelih označen z mojstrovo in pregledno značko. Mojstrovo predstavlja monogram Z B v ovalu, uradno pa značka za večja srebrna dela z Dianino glavo in luninim krajcem (800/1000), ki je bila vpeljana 1. januarja 1867. Kupa je torej mlajša od noge in nodusa, je delo mojstra Z B in je nastala po letu 1867.

3. Križ

medeninasta pločevina, posrebrena,
tolčena, ulita,
višina 31,5 cm

Ovalna vzbokla noga s klasicističnimi tolčenimi ornamentalnimi motivi neskončne valovnice, šilastih listov in jajčnega friza. Na nogo je pritrjen križ s trilistnimi konci krakov. Med kraki so vstavljeni narezani žarki, korpus je ulit in nepomemben, trilistne konce pa poživljajo še rozete z vstavljenimi steklenimi kamni (tri je manjkajo).

Križ je mogoče zaradi sorodnosti pripisati delavnici, ki je izdelala za ormoško župnijsko cerkev podoben križ.

Lit.: J. Curk: Topografsko gradivo z območja občine Ormož, op. cit., str. 2

V župnijski kroniki v Ormožu se je ohranilo nekaj podatkov za cerkveno posodje obeh cerkva. V inventarju za l. 1793 so naštetih predmeti, ki jih je tedaj cerkev imela, vendar je opis preveč splošen, da bi posamezne predmete prepoznali. (op. 21). Inventar nas vsaj količinsko seznanja s predmeti, ki so bili več ali manj obvezni za vse cerkve. V kroniki je še nekaj omemb, ki se nanašajo na razna popravila zlatarskih izdelkov v župnijski cerkvi v Ormožu in v podružnični cerkvi na Humu (op. 22).

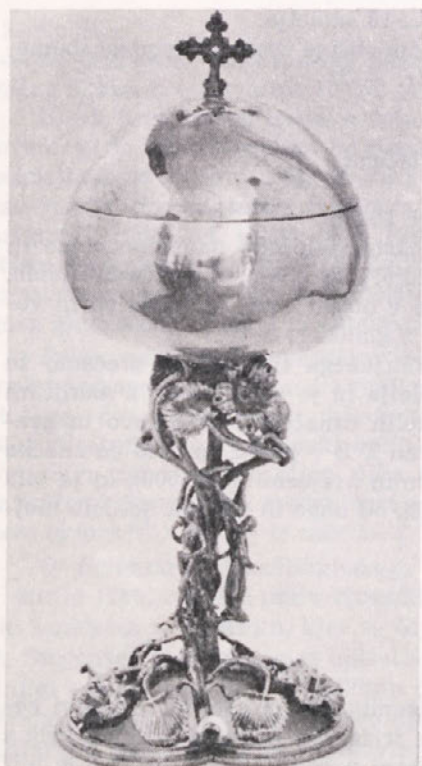
PODGORCI

ž. c. sv. Lenarta

1. Ciborij

srebro, pozlačeno,
tolčeno ulito,
višina 29,5 cm, premer kupe 11,4 cm, premer noge 12 cm

Noga počiva na trilistnem obroču, iz katerega poganjajo tri veje, vmesna polja so predrti zapolnjena z listi in cvetovi. Veje se v sredini združijo v deblo, obdano s spiralasto zvitimi vejami, ki na vrhu poganjajo v cvetove, liste in

Podgorci, ž. c.
Ciborij iz zač. 16. stol.

okrogla jabolka. Med vejami debela stojijo tri plastike: Adam, Eva z jabolkom in angel. Deblo nosi kupo s pokrovom v obliki jabolka. Križ je nov, Tratnikov. Brez oznak.

Začetek 16. stoletja

Večja srebrna graška repunca iz let 1806—07, nejasna značka, verjetno nova srebrna repunca ali taksni žig za čas 1810—24. Izredno kakovostno delo, za katero ne vemo, po kakšni poti je prišlo k nam. Sama po sebi se vsiljuje misel, da je bil nemški viteški red, ki je imel svoj sedež v Veliki Nedelji in je oskrboval okoliške podružnice, tisti, ki je skrbel tudi za cerkveno opremo. Vprašanje, ali je bil ta ciborij naročen za cerkev pri sv. Lenartu ali pa je prišel sem kasneje, ko je bila njegova oblika že zastarela in so ga zaradi nemodnosti odložili in podarili podružnični cerkvi, bo ostalo odprto. Inventar cerkve iz l. 1752 sicer našteva med cerkvenim posodjem srebrn, pozlačen ciborij, vendar ga ne opisuje, tako da nam pri ugotavljanju istovetnosti ne koristi. Če primerjamo ciborij iz sv. Lenarta s pokalom iz nürnberškega narodnega muzeja, z delom Ludwiga Kruga, ki je nastalo po Dürerjevi skici, lahko domnevamo, da je nastal lenarški ciborij po vsej verjetno v krogu nürnberških zlatarskih delavnic, ki so bile neposredno povezane z imeni zlatarjev iz družine Krug in z risarjem zlatarskih izdelkov ter velikim slikarjem A. Dürerjem.

Ciborij je bil razstavljen na razstavi zlatarstva na slov. Štajerskem v pokrajinskem muzeju v Mariboru l. 1971 pod števil. kat. 7. O njem je pisal France Stele v Abramičevem zborniku l. 1957. (op. 23).

Središče ob Dravi, ž. c.
Ciborij iz okoli 1600

2. Monštranca

srebro, deloma pozlačeno, stekleni kamni, medenina, pozlačena,
tolčeno, ulito,
višina 48 cm

Monštranca je v današnji obliki sestavljena iz dveh delov. Osnovno tvori nastavek iz začetke 2. polovice 18. stoletja s svojimi rokokojskimi elementi, noga, nodus in križ pa so delo Tratnikove delavnice iz Maribora.

V pokrajinskem arhivu v Mariboru je ohranjen za cerkev v Podgorcih inventar iz l. 1752, v katerem sta omenjena dva srebrna pozlačena keliha z bakreno nogo in en srebrn pozlačen ciborij.

SREDIŠČE

župnijska cerkev sv. Duha

1. Ciborij

srebro, deloma pozlačeno,
tolčeno, ulito, cizelirano,
višina 33 cm, premer kupe 11,5 cm, premer noge 11,2 cm

Vzbokla okrogla noga z gladkim robom (na novo pritaljen) je oblikovana z izboklinami v obliki ribjega mehurja, ob steblo je srebrna aplikacija listne rozete. Steblo z nodusom v obliki kaneliranega stebra, ki ga prekinjajo štirje

izstopajoči vodoravni profili in obroči iz drobnih kroglic. Nodus je pravzaprav samo močnejši obroč, okrašen z vdrtimi mehurjastimi vdolbinami in obdan na zgornji in spodnji strani s srebrnima apliciranimi listnima rozetama. Kupo s pokrovom v obliki potlačene krogle spet oblikujejo izbokline v obliki ribjega mehurja, na pokrovu stožčast podstavek s križem in z ulito plastiko Kristusa. Plastika Križanega z vzvihranim prtom okoli ledij navezuje na poznogotsko plastiko 16. stoletja. Robova kupe in pokrova sta drobno vodoravno profilirana, vidni sta ploščici, kjer je bil pokrov prvotno spojen ali pritrjen na kupo.

Brez oznak.

Večja graška srebrna repunca iz let 1806—07, nova repunca ali taksni žig za čas od 1810—24, Gradec.

Konec 16. stoletja ali začetek 17. stoletja.

2. Monštranca

srebro, deloma pozlačeno, pisani stekleni kamni,
tolčeno, vlito, cizelirano,
višina 54,5 cm, noga 14×18 cm

Ovalna štirilistna vzbokla noga z gladkim robom, pokrita s tolčenimi akan-
tovimi listi in štirimi operutničnimi angelskimi glavicami z nimbi in drape-
rijo na prsih. Noga prehaja v stožčasto steblo, obdano na vrhu z reliefno okra-
šenim obročem. Ulit nodus v obliki vaze, obdan z akantovimi listi med kate-
rimo so trije gladki medaljoni. Nastavek tvori tolčen srebrn okvir akantovega

Središče ob Dravi, ž. c.
Nastavek monštranca iz okoli 1700
delo augsburškega zlatarja FI(S)

listja (vanj so vkomponirani reliefi Boga Očeta, dveh puttov, Žalostne matere božje in štirje pisani kamni) okrog ovalne kustodije. Na njenem robu so nakazani oblaki in okovi s šestimi pisanimi kamni. Za srebrnim okvirom je tolčen pozlačen ovalen okvir plamenastih žarkov s križem na vrhu.

Augsburg, konec 17. ali začetek 18. stoletja (do l. 1707) Mojster F I (S?)

Večja graška srebrna repunca iz let 1806—07, nova repunca ali taksni žig za čas 1810—24, Gradec. Na nogi in na žarkih je viden tudi t. i. Tremulierstich, znak, da so vzeli nekaj srebra na preizkušnjo zlitine.

3. Kelih

srebro, pozlačeno,

tolčeno, ulito,

višina 23 cm, premer kupe 9,6 cm premer noge 15,3 cm

Sestlistna vzbokla noga je pokrita z akantom in šestimi venci, ki tvorijo ovalne medaljone, izpolnjene s figuralnimi in ornamentalnimi reliefi (Ecce homo, Kristus nosi križ, Kristus s trsom, v treh fruktoni). Široko stožčasto steblo je na vrhu obdano z obročkom z nakazanimi listi. Nodus je hruškast, ulit, reliefno okrašen; kupa je gladka, nova.

Brez oznak.

Večja srebrna graška repunca iz let 1806—07, nova repunca ali taksni žig za čas 1810—24, Gradec.

Začetek 18. stoletja.

4. Križ

medeninasta pločevina, pozlačena, posrebrena, stekleni kamni,

tolčena, ulita,

višina 31 cm, premer noge 12,7 cm

Okrogla vzbokla noga s stopničasto dvignjenim razgibanim robom je pokrita s C volutami in školjkami, gladko stolžčasto steblo s posrebrenim mlajšim nadusom. Na posrebren križ s trlistnimi konci je pritrjen ulit korpus in pozlačene, predrti izvedene rokokojske aplikacije, okrašene z velikimi steklenimi kamni. (Dva manjkata.)

Sreda 18. stoletja.

5. Relikviarij sv. križa

medeninasta pločevina, pozlačena, posrebrena, stekleni kamni,

tolčena, ulita,

višina 33,5 cm, noga 14×11,5 cm

Ovalna vzbokla noga je razdeljena s štirimi pasovi v polja, pokrita z rokajo. Ulit nodus v obliki vaze je enako okrašen. Nastavek tvorijo razgiban rokokojski pozlačen okvir v obliki križa z zastekljeno odprtino, pozlačeni narezani žarki in slikovito izrezani konci krakov s srebrnimi apliciranimi rozetami s kamni (rozete na vrhu in na straneh so obnovljene).

V nogi je ohranjena listina, potrjena l. 1763.

Okoli l. 1763.

6. Kadilnica

srebro,

tolčeno, predrti izvedeno,

višina 15,5 cm

Središče ob Dravi, ž. c.
Kadilnica iz 3. četrt. 18. stol.
morda ljubljanski izdelek (št. 6)

Trup je v obliki razgibane spiralasto profilirane hruškaste vaze, zvonast pokrov z verižicami na poteg, okrašen z izrezanimi ornamentalnimi motivi C volut, zvonasta kapa z gladkim obročem je prav tako spiralasto profilirana.

Značka uradnega pregleda — orel v trilstu, nad njim številka 13.

Morda Ljubljana?

Mojstrova značka je nejasna.

Repunca za velika srebrna dela iz l. 1806—07, Ljubljana.

3. četrtina 18. stoletja.

7. Kadilnica

srebro,

tolčeno, pederito izvedeno,

višina 26 cm

Trup je v obliki razgibane hruškaste vaze, zvonast pokrov je pederito izveden, opremljen z verižicami na poteg, zvonasta kapa z gladkim držajem. Kadilnica je okrašena s tolčeno rokajo, C volutami, listi in z razgibano profilacijo sten.

Brez oznak.

Sreda 18. stoletja.

8. Kelih

medeninasta pločevina, srebro, pozlačeno,

tolčeno, ulito,

višina 25 cm, premer kupe 9,2 cm, premer noge 14 cm

Okrogla vzbokla noga je okrašena s pasom šilastih listov, jajčnim frizom in poenostavljenim motivom neskončne valovnice. Gladko stožčasto steblo prehaja v rahlo usločen nodus — prav tako reliefno okrašen s šilastimi listi. Kupa

s polnim pozlačenim koškom je starejša od noge in nodusa, iz srede 18. stoletja. Košek je oblikovan z rokajo, C volutami in razgibanimi polji.

Brez oznak.

Večja graška srebrna repunca iz let 1806—07.

Noga in nodus iz začetka 19. stoletja, izdelek delavnice, ki jo srečamo v Ormožu, Veliki Nedelji in v Miklavžu pri Ormožu. Uporaba enakih klasicističnih ornamentalnih motivov v enaki obliki izdaja skupno delavniško provenienco.

Kupa s koškom iz srede 18. stoletja.

9. Kadilnica

medeninasta pločevina, posrebrna,
tolčena, ulita, predrto izvedena,
višina 25 cm

Gre za različico kadilnice iz začetka 19. stoletja iz Velike Nedelje in za delo skupne, zelo verjetno domače delavnice, ki je ob koncu 18. in v začetku 19. stoletja opremljala cerkve na ormoškem območju s pasarskimi izdelki.

10. Kelih

medeninasta pločevina, pozlačena, srebro, pozlačeno,
tolčeno, ulito,
višina 26 cm, premer kupe 10 cm, premer noge 15,7 cm

Okrogla vzbokla noga z gladkim usločenim robom je pokrita s klasicističnimi motivi listov in vencev v ozkih polkrožnih lokih. Ulit nodus v obliki vaze je starejši, baročen, reliefno okrašen z volutami in grozdjem. Kupa je gladka, novejša.

Brez oznak.

Kelih je sestavljen iz treh delov, ki so nastali v različnih časovnih obdobjih: najstarejši je nodus iz srede 18. stoletja, noga je iz 1. tretjine 19. stoletja, kupa s svojo gladko obliko je časovno težje opredeljiva, v pošteev pride 2. polovica 19. in 1. polovica 20. stoletja.

11. Kelih

srebro, pozlačeno, emajlne sličice,
ulito, cizelirano,
višina 23,5 cm, premer kupe 10,1 cm, premer noge 16 cm

Psevdogotski kelih iz l. 1901 je zanimiv kot izdelek Tratnikove delavnice v Mariboru in ima v nogi vgraviran napis: V zahvalo Lavrencij Herg, stolni prošt v Mariboru l. 1901.

Lit.: F. Kovačič: Trg Središče, Maribor 1910, str. 58.

V cerkvi je ohranjenih še šest bronastih ulitih svečnikov z vgraviranimi napisi: Eugenius A. A. Ord. Tevt. Mag. Gen. Ecclesiae In Polstrau D. D. 1895.

Podružnična cerkev Žalostne matere božje hrani Tratnikov kelih in več manjših ulitih bronastih svečnikov iz l. 1895. V Kovačičevi knjigi Trg Središče (op. 24) so v tej cerkvi omenjeni še relikviarij iz srede 18. stoletja, ciborij iz 16.—18. stoletja in kelih iz kositra iz 17. stoletja, ki pa danes, žal, niso več ohranjeni.

Cerkvenega posodja v Središču sta se mimogrede dotaknila tudi M. Slekovec in F. Kovačič (op. 25). Dragoceni so predvsem prepisi inventarjev iz 18. in 19. stoletja.

Svetinje, ž. c.
Relikvij iz 3. četrt. 18. stol. (št. 2)

SVETINJE

župnijska cerkev vseh svetnikov

1. Relikvijarij sv. Ane

srebro, pozlačeno, medeninasta pločevina, pozlačena, stekleni kamni, tolčeno, ulito,

višina 32 cm, noga 14,5×12 cm

Ovalno vzboklo nogo delijo štirje gladki pasovi v polja, izpolnjena z velikimi školjkami in S volutami. Nodus je v obliki vaze, ulit, rokokojsko oblikovan. Nastavek tvorita predrt srebrn rokokojski okvir okrog ovalne odprtine z relikvijami, v katerega so vkomponirani uliti reliefi štirih puttov in sv. Ane ter okvir pozlačenih narezanih žarkov.

Brez oznak.

Sredina 18. stoletja.

Lit.: J. Curk: Topografsko gradivo, op. cit. str. 11.

2. Relikvijarij

medeninasta pločevina, pozlačena, tolčena, ulita

višina 34,5 cm, noga 11,5×9,5 cm

Ovalna vzbokla noga in nodus v obliki vaze sta pokrita z rokajo, na nastavku okrog kustodije s polkrožnim koncem je rokokojski okvir, za njim medaljon narezanih žarkov.

Tretja četrtina 18. stoletja.

Razstavljen na razstavi zlatarstva na slovenskem Štajerskem v pokrajinskem muzeju v Mariboru l. 1971 pod števil. kat. 113.

Poleg obeh rokokojskih relikviarijev je zanimiva še psevdogotska monštranca iz težke ulite pozlačene kovine, ki je signirana z napisom: Witte Aug. fecit in Aachen 1883.

TOMAŽ PRI ORMOŽU

župnijska cerkev sv. Tomaža

1. Kelih

srebro, deloma pozlačeno,
tolčeno, ulito, cizelirano,
višina 24,5 cm, premer kupe 9 cm, premer noge 14 cm

Šestlistna vzbokla noga z razgibano oblikovanim robom je pokrita z volutnimi kartušami, ki so izpolnjene s cvetovi vrtnic. Steblo je gladko, nodus v obliki vaze, ulit, enako okrašen kot noga. Predrt tolčen srebrn košek obdaja kupo. Na njem so ornamentalni motivi trakovja, volut, vrtnic in motiv trikotnih stoječih listov na končnem robu.

Na nogi je nejasna značka, ki spominja na graško pregledno značko.

Večja graška srebrna repunca iz let 1806—07.

1. tretjina 18. stoletja.

2. Kelih

medeninasta pločevina, pozlačena, srebro, pozlačeno,
tolčena, ulita,
višina 25,5 cm, premer kupe 9,5 cm, premer noge 14,6 cm

Okrogla vzbokla noga s stopničasto dvignjenim robom je razčlenjena z dvignjenim krogom, ki prehaja po štirih pasovih v rob noge. Ulit nodus je v obliki vaze, gladka, ob ustju usločena kupa.

Brez oznak.

Zelo razširjen tip, ki je v uporabi vse 19. stoletje.

3. Relikviarij sv. Doroteje

medeninasta pločevina, pozlačena,
tolčena, ulita, prešana,
višina 28,5 cm

Okrogla noga in močan nodus sta gladka, vodoravno profilirana, nastavek simetrično oblikovan s C volutami in psevdobaročno listno ornamentiko. Na vrhu je velik ulit križ — dodatek Tratnikove delavnice iz Maribora.

Psevdobaročno delo srede 19. stoletja z novjšimi dodatki (križ, noga in nodus).

4. Monštranca

po podatkih iz literature (op. 26) gre za bogat rokokojski izdelek iz l. 1787 (obnovljena l. 1895), ki žal za ogled ni bil dostopen.

V pokrajinskem arhivu v Mariboru je ohranjen inventar iz l. 1752, v katerem je naštetu tudi cerkveno posodje (op. 27).

VELIKA NEDELJA

župnijska cerkev sv. Trojice

1. Ciborij

srebro, deloma pozlačeno,
tolčeno, ulito, predrto izvedeno,
višina 39 cm, premer kupe 13 cm, premer noge 16,7 cm

Okrogla vzbokla noga (rob nov) je pokrita v krožnih pasovih z renesančno ornamentiko sadja, volutnih vitic, z jajčnim nizom in apliciranim vencem predrtih križnih rož. Steblo in jajčast nodus sta pokrita s srebrno predrto aplikacijo stiliziranih lokov. Kupo podpirajo tri S volute, obdaja jo predrt srebrn košek z renesančno ornamentiko, na vrhu ga končuje listni venec in pas trikotnih stoječih listov. Rob kupe in pokrova je okrašen z vencema križnih rož. Na stožčastem podstavku, obdanem s predrto aplikacijo, je sredi pokrova pritrjen križ s Križanim.

Brez oznak.

Velika Nedelja, ž. c.
Ciborij iz 1. pol. 17. stol. (št. 1)

Večja srebrna graška repunca iz let 1806—07, nova srebrna repunca ali taksni žig za čas 1810—24, Gradec.

1. polovica 17. stoletja.

Izredno sorodno je oblikovan in okrašen kelih v župnijski cerkvi sv. Marije na Polenšaku, ki je prav tako brez signature in delo iste delavnice. Cerkev na Polenšaku je bila zgrajena med leti 1621—33 kot podružnica cerkve v Veliki Nedelji. Morda je bil ta kelih prinešen iz Velike Nedelje na Polenšak, vsekakor pa so bili naročniki obeh del isti — nemški viteški red.

Ciborij je bil razstavljen na razstavi zlatarstva na slovenskem Štajerskem v pokrajinskem muzeju v Mariboru l. 1971 pod števil. kat. 33.

2. Kelih

srebro, deloma pozlačeno,
tolčeno, ulito, cizelirano, predrto izvedeno,
višina 27 cm, premer kupe 10,8 cm, premer noge 15,5 cm

Vzbokla okrogla noga s tremi reliefi v ovalnih listnih kartušah (Zadnja večerja, Umivanje nog, Kristus na Oljski gori) in z aplikacijami operutničenih angelskih glav in srebrnih sadnih obeskov. Nodus je tristran, ulit, s srebrnimi vitičastimi aplikacijami. Steblo pod nodusom in nad njim obdajajo drobne ulite angelske glavice. Kupa je prekrita do dveh tretjin s srebrnim predrtim figurinim koškom: trije stoječi angeli s simboli Kristusovega trpljenja — Kronanje s trnjem, Bičanje, Kristus pade pod križem.

Augsburg

Velika Nedelja, ž. c.
Kelih iz 1. pol. 17. stol.,
augšburško delo

Večja srebrna graška repunca iz let 1806—07, nova srebrna repunca ali taksni žig za čas 1810—24, Gradec.

1. polovica 17. stoletja.

V župnijskem arhivu najdemo v inventarjih iz 19. stoletja in v kroniki iz l. 1838 na str. 19 našete cerkvene dragocenosti, med katerimi je omenjen bogato okrašen kelih s predrtim okrasjem, ki ga je tukajšnji cerkvi daroval nadvojvoda Anton, veliki mojster nemškega viteškega reda (1804—1835). Prav gotovo je mišljen augsburški kelih iz 1. polovice 17. stoletja, ki po bogati okrasitvi in kakovosti močno prekaša ostale zlatarske izdelke v Veliki Nedelji. Kelih je okrašen s figuralnimi motivi v različnih tehnikah — v predrtu izvedenem tolčenem reliefu na košku, s polno plastičnimi ulitimi angelskimi glavicami in sadnimi obeski ter v plitvem tolčenem in cizeliranem reliefu na nogi. Žal kelih nima mojstrskega žiga, gotovo pa bo treba njegovega izdelovalca iskati med sposobnejšimi augsburškimi zlatarji 1. polovice 17. stoletja.

Kelih je bil razstavljen na razstavi zlatarstva na slovenskem Štajerskem v pokrajinskem muzeju v Mariboru l. 1971 pod šte. kat. 23.

Lit.: J. Curk, Topografsko gradivo, op. cit. str. 23

3. Monštranca

srebro, pozlačeno, medeninasta pločevina, pozlačena, posrebrena,

stekleni kamni,

tolčeno, ulito, cizelirano,

višina 57 cm, noga 23,5 × 17,5 cm

Štirje razgibani pasovi delijo ovalno vzboklo nogo v polja, pokrita z rokajo. Med školjke so vstavljeni srebrni ovalni, ulitki in cizelirani reliefi štirih evangelistov. Noga je iz tolčenega pozlačenega srebra in ima na robu večjo srebrno graško repunco iz let 1806—07. Nodus iz poslačene ulite medenine v obliki vaze je predoben in ni v skladu z velikostjo stebela noge. Okrašen je z motivi prepletanih visečih vencev. Na nastavku iz tolčene pozlačene in posrebrene medeninaste pločevine je okrog ovalne kustodije okvir s klasicistično oblikovanimi motivi — pentlje, lovorov venec, klasje, grozdje, reliefa dveh angelov adorantov in Boga Očeta. Nastavek poživljata še dva ovalna okvira narezanih žarkov in velik enakokrak križ (simbol nemškega viteškega reda) na vrhu.

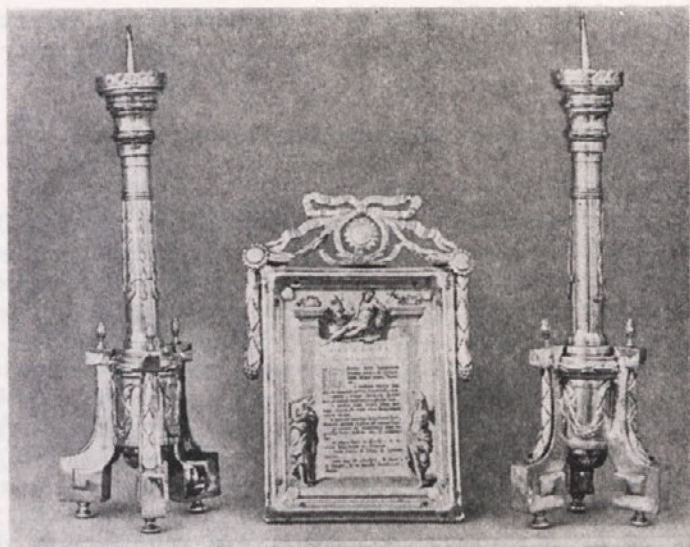
Brez oznak.

Zdi se, da je noga monštranca starejša, iz sredine 18. stoletja, nodus in nastavek pa sta iz konca 18. stoletja, za kar govorijo izraziti klasicistični ornamentalni motivi. Pri tem ni izključeno, da so v nastavku nekateri deli prevzeti od starejše monštranca (npr. okvira žarkov). To domnevo podpira tudi opis monštranca v inventarju iz l. 1832—41 (v župnijskem arhivu), ki posebej omejuje, da je na monštranci nekaj pozlačenih okraskov, ki so pasarsko delo.

Monštranca je bila razstavljena na razstavi zlatarstva na slovenskem Štajerskem l. 1971 v pokrajinskem muzeju v Mariboru pod šte. kat. 118.

4. Tri kanonske table in 10 svečnikov različnih velikosti iz tolčene posrebrene medeninaste pločevine tvorijo garnituro, ki je nastala ob koncu 18. stoletja. Nastavek monštranca je v izdelavi nekaterih podrobnosti zelo podoben tej garnituri in je verjetno delo iste pasarske delavnice. Tudi v župnijski cerkvi sv. Miklavža pri Ormožu srečamo 10 svečnikov, ki so delo iste roke, le da so v izvedbi bolj grobi.

Velika Nedelja, ž. c.
 Kanonska tabla in
 dva svečnika iz konca
 18. stol., delo domače
 pasarske delavnice

Svečniki

posrebrena medeninasta pločevina,
 tolčena, ulita,

višina 90 cm (2 svečnika), višina 83 cm (4 svečniki), višina 52 cm (4 svečniki)

Valjast podstavek, obdan s tremi oglato končujočimi se nogami, valjast steber in visok krožnik. Ves svečnik je okrašen z lovorovimi kitami.

Konec 18. stoletja, delo domače pasarske delavnice.

Dva svečnika sta bila razstavljeni na razstavi zlatarstva na slovenskem Štajerskem l. 1971 v pokrajinskem muzeju v Mariboru pod števil. kat. 121.

Kanonske table

medeninasta pločevina, posrebrena,
 tolčena, cizelirana, izrezana,

24×35 cm (2 tabli)

48×46 cm (1 tabla)

Pravokoten okvir ima v oglih rokokojske aplikacije listov, ob straneh ter zgoraj pa pritrjeno pentljo in lovorovo kito.

Konec 18. stoletja, delo domače pasarske delavnice.

V vseh treh okvirih so ohranjeni originalni tiski.

Dve kanonski tabli sta bili razstavljeni l. 1971 na razstavi zlatarstva na slovenskem Štajerskem v pokrajinskem muzeju v Mariboru pod števil. kat. 122.

5. Kadilnica

medeninasta pločevina, posrebrena,
 tolčena, ulita, predrto izvedena,

višina 25 cm

Okrogla vzbokla noga s pasom šilastih listov na robu, čašasto oblikovana skleda in zvonast, predrto izveden pokrov sta okrašena s klasicističnimi motivi šilastih listov in poenostavljene neskončne valovnice. Na zvonasti kapi se listni motiv ponovi.

Pasarsko delo domače delavnice iz začetka 19. stoletja.

Različica te kadilnice je ohranjena v župnijski cerkvi v Središču ob Dravi.

6. Čolniček

medeninasta pločevina, posrebrena,

tolčena, ulita,

višina 13 cm, dolžina ladjice 15 cm

Čolniček sodi zelo verjetno h kadilnici. Je pasarsko delo iz začetka 19. stoletja, oblikovano s klasicističnimi ornamentalnimi motivi. Zanimiv je lik delfina, ki nadomešča steblo. V baroku se večkrat pojavlja (npr. na čolničku iz župnijske cerkve v Zg. Kungoti), zelo priljubljen je že v renesansi kot podstavek uporabnih in okrasnih predmetov. V župnijski cerkvi sv. Miklavža pri Ormožu je ohranjen čolniček z delfinom, izdelanim po istem modelu.

V zakristiji velja omeniti še medeninast kotliček s skledo, ki rabi za umivanje rok. Pritrjena ali postavljen sta na leseno, dekorativno izrezano stojalo.

Kotliček ima obliko velike ovalne čutare (37×31 cm), izdelan je iz tolčene in štancane medenine ter je opremljen s pipico, okrašeno z ulitim reliefom nepirjeve glave s perutnicami. Sprednja stran kotlička je okrašena s tolčeno renesančno masko, obdana z viticami, akantovimi listi, dvema S volutama, ki tvorita kartušo okrog maske, in s plamenasto narezanimi žarki. Na robu teče pas z jajčnim motivom.

Skleda (višina 7,3 cm, premer 32 cm, tolčena in štancana medenina) z usločenim in navzven zavahanim robom ima stene okrašene z mehurjastimi izboklinami, v robu pas drobnih vzboklin v obliki črke S.

Gre za redko ohranjen primer tovrstnega posodja, ki ga izrazita renesančna ornamentika postavlja v 1. polovico 17. stoletja.

V župnijskem arhivu je ohranjenih več inventarjev iz 19. stoletja, kjer je cerkveno posodje predvsem številčno zajeto (op. 28). Nekaj zanimivih podatkov o zlatarskih in pasarskih izdelkih, ki žal niso več ohranjeni, prav tako najdemo v župnijski kroniki. L. 1840 je za župnijsko cerkev v Veliki Nedelji izdelal graški pasar Jožef Lücker v sodelovanju s slikarjem Francem Kreinerjem in kovačem Janezom Kluno dve banderi. Pasarja Lückerja poznamo po dveh ohranjenih delih: za cerkev sv. Lovrenca na Pohorju je izdelal l. 1842 monštranco, ki je signirana, pripisujemo mu pa tudi kelih iz l. 1843 v župnijski cerkvi v Rušah. V Veliki Nedelji srečamo na delu tudi mariborskega pasarja Bartolomeja Waldschka. Svojo obrt je prevzel po očetu Bartolomeju, ki je omenjen kot pasar v Münchnu (op. 29). Okoli l. 1820 je sin Jernej prišel v Maribor, se tu poročil 16. 9. 1821 s Frančiško Jožefo Hafner (op. 30), imel svojo hišo z delavnico v mestu (op. 31) in umrl 5. januarja 1845, star 52 let (op. 32). Po njem je delavnico prevzela žena Jožefa in jo l. 1850 prepustila Francu Ksaverju Pistlu (op. 33). S podpisom in letnico 1842 je signiran Waldschkov lesteneč v župnijski cerkvi v Kamnici pri Mariboru, v delavnici pasarja Tratnika v Mariboru pa sta ohranjena še dva stenska svečnika — blakerja (iz tolčene posrebrene pločevine). Za cerkev v Veliki Nedelji je Waldschek izdelal l. 1840 ulito svetilko pri velikem oltarju, popravil, posrebril in pozlatil je prvi lesteneč pri glavnem oltarju in drugega na novo izdelal (op. 34). V l. 1842 je napravil dva stenska svečnika iz medeninaste pločevine s podobama Srca Jezusovega in Marijinega (op. 35), ki ju prav tako ni več. Pasar Waldschek je l. 1837 izdelal tudi lesteneč v župnijski cerkvi sv. Miklavža pri Ormožu.

Po ohranjenih Waldschkovih delih lahko sklepamo, kakšno obrtniško ravnen so dosežale domače delavnice pasarjev.

1. F. Kovačič: Trg Središče, Maribor 1910, str. 551.
2. M. Setinc: Zlatarstvo na slovenskem Štajerskem, katalog razstave, pokrajinski muzej Maribor 1971, str. 7.
3. V skupino, ki je nastala ob koncu 18. stoletja, povezuje nastavek monštranca, 10 svečnikov in tri kanonske table iz Velike Nedelje in 10 svečnikov iz Miklavža pri Ormožu. V skupino iz začetka ali 1. tretjine 19. stoletja sodijo: nogi in nodusa keliha št. 5 in ciborija št. 4 iz župnijske cerkve v Ormožu, noga in nodus keliha iz župnijske cerkve v Središču, kadilnici v Veliki Nedelji in Središču in čolniček iz Velike Nedelje. Tej drugi skupini lahko s precejšnjo verjetnostjo pripišemo tudi oba klasicistična križa v župnijski cerkvi v Ormožu in v podružnični cerkvi na Humu.
4. F. Kovačič: Zgodovina lavantinske škofije, Maribor 1928, str. 329.
5. V knjigi Die Geschichte der Franziskanerklöster in Untersteiermark von P. Hadrian Kokol O. F. M., Görz 1915, je na str. 68 opisana monštranca. Opis je avtorju knjige dal A. Stegenšek.
6. K. Filič: Franjevci u Varaždinu, Varaždin 1944, str. 116—120.
7. Podatki, ki jih je Stegenšek dal Hadrijanu Kokolu.
8. F. Stele: Ciborij pri sv. Lenartu v Slovenskih goricah, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, LVI—LIX, 1954—1957, Antidoron Michaeli Abramič I., Split, str. 274.
9. M. Setinc: Zlatarstvo na slovenskem Štajerskem, katalog, op. cit., str. 9, 30—31.
10. Glej Velika Nedelja.
11. F. Stele: Zapiski XXXIV, 1925, 23—25.
12. F. Stele: Zapiski XXXIV, 1925, str. 33.
13. Inventar iz l. 1752, ki ga je v župnijsko kroniko prepisal l. 1894 Matej Slekovec: Srebro:
4 srebrni, pozlačeni kelihi s patenami, 1 srebrna in pozlačena monštranca, 1 srebrn pozlačen ciborij, 2 srebrna križa, 4 srebrne pušice za sveta olja.
Kositer, medenina, baker:
8 medeninastih oltarnih svečnikov, 1 medeninasta kadilnica s čolničkom, 2 viseči svetilki, 2 medeninasta viseča lestena, 3 kositrni pladnji za mašne vrčke, 2 para steklenih mašnih vrčkov, 5 medeninastih zvončkov, 1 kositrast kozarec za obhajanje, 1 bakren kotliček za olje, 1 kositrast umivalnik.
14. M. Rosenberg: Der Goldschmiede Merkzeichen, 3. izdaja, Frankfurt am Main 1922—1928;
A. Schröder, Augsburger Goldschmiede, Markendeutungen und Würdigungen, Archiv für die Geschichte des Hochstifts Augsburg, VI. Band, 5. Lieferung, Dillingen 1926, str. 555—607.
15. M. Setinc, op. cit. str. 47.
16. I. Bach: Prilozi poznavanju zlatarskih radova u Hrvatskoj, Peristol 4 1961, Zagreb, str. 93—94.
17. I. Bach: Nekoliko vrijednih metalnih predmeta u crkvi sv. Ivana u Zagrebu, Peristol 6—7, Zagreb 1963—64, str. 93—94.
18. I. Lentić: Istraživanje varaždinskog zlatarstva u 18. stoljeću, 2. dio, Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske 3, Zagreb 1970, str. 11—13.
19. F. Kovačič: Zgodovina lavantinske škofije, Maribor 1928, str. 329.
20. Glej opombo št. 5.
21. K. Filič: Franjevci u Varaždinu, Varaždin 1944.
22. Župnijska kronika župnijske cerkve v Ormožu, str. 97.
23. Inventar za podružnično cerkev na Humu, 10. marca 1793: Srebro:
1 pozlačen kelih s pateno, 1 pozlačen kelih z bakreno nogo, 1 pozlačen kelih z medeninasto nogo, 1 ciborij, 1 monštranca, 1 srebrna posodica za hostije, 1 posrebrnena kadilnica s čolničkom, 1 posrebrnena svetilka, 1 posrebrn križ za večernice, 2 srebrni posodici za krstno olje.
Medenina, kositer in baker:
1 lesteneč, 2 svečnika, 3 zvonovi, 4 oltarni zvončki, 3 kositrasti mašni vrčki s krožnikom, 1 majhna viseča svetilka, 1 bakren umivalnik, 1 nove železne klešče za oblate, 1 bakrena krstna šklada, 1 pločevinast kozarec, 1 svetilka, 1 škatlica za oblate, 1 velikonočna svetilka.
24. L. 1869 so za cerkev na Humu kupili 1 kadilnico s čolničkom, svečnik in svetilko pri glavnem oltarju (str. 1 v nadaljevanju). L. 1877 je dobila župnijska cerkev

- v Ormožu novo kadilnico in čolniček, dva keliha sta bila na novo zlačena, enako tudi oba keliha iz podružnične cerkvice na Humu (str. 41).
- L. 1904 je dobila cerkev na Humu nov lesteneč.
- L. 1928 je bil naročen nov večji ciborij pri Dernovšku v Ljubljani, popravljena je bila starejša monštranca, stari ciborij je bil poslan za misijone.
23. F. Stele: Ciborij pri sv. Lenartu v Slovenskih goricah, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku. LVI—LIX, 1954—1957, Antidoron Michaeli Abramić I, Split, str. 274.
24. F. Kovačić: Trg Središče, Maribor 1910, str. 47—48.
25. M. Slekovec: Kapela Zalostne matere božje v Središču, Maribor 1902, str. 25, 28, 54, 67.
F. Kovačić: Trg Središče, Maribor 1910, str. 56—58.
26. J. Curk: Topografsko gradivo z območja občine Ormož, zavod za spomeniško varstvo SR Slovenije, Ljubljana 1967, str. 14.
27. Inventar župnijske cerkve sv. Tomaža pri Ormožu iz l. 1752:
Srebro:
4 srebrni pozlačeni kelihi s patenami, 1 srebrn pozlačen ciborij, 1 srebrna pozlačena monštranca, 2 srebrni pušci za sveta olja.
Kositer, medenina, baker:
1 kositrna skleda (krstna), 3 kositrni mašni vrčki s pladnjem, 2 medeninasti viseči svetilki, 1 medeninasta kadilnica s čolničkom, 5 mašnih zvoncev.
Za podatke iz PAM se zahvaljujem prof. J. Mlinariču, ki me je ljubeznivo opozoril nanje.
28. Inventarji iz l. 1824—32, 1832—41, l. 1860. Inventarja za leti 1752 in 1755 sta shranjena v PAM. Popolnejši je tisti iz leta 1755.
Srebro:
1 srebrn pozlačen kelih s pateno, 3 srebrni kelihi z bakreno nogo in s srebrnimi patenami, 1 srebrna pozlačena monštranca, 2 srebrna pozlačena ciborija — eden pri sv. Lenartu, 1 srebrn križ, 1 srebrn križ z deli sv. križa, 1 srebrna svetilka, 1 srebrna kadilnica s čolničkom in žličko, 6 srebrnih svečnikov, 1 srebrna posodica za hostije, 1 srebrn kozarec za obhajanje, 1 par srebrnih mašnih vrčkov s pladnjem, 1 dvojno visoka posodica pri krstnem kamnu, 1 pri sv. Tomažu, 1 srebrn kozarec.
Baker, kositer, medenina:
4 kositrni svečniki na oltarjih, 3 kositrni mašni vrčki, 4 kositrni pladnji, 1 kositrna umivalna skleda, 6 medeninastih oltarnih svečnikov, 4 medeninasti manjši svečniki, 1 medeninasta viseča svetilka, 1 medeninasta manjša svetilka (s kri-loma), 1 medeninast viseč svečnik, 1 medeninasta kadilnica, 1 čolniček z žlico, 2 stari neuporabni pločevinasti svetilki, 2 stekleni, malo boljši, 7 mašnih zvoncev, eden pri sv. Lenartu, ki visijo pri zakristiji, 1 železne klešče za oblate, 2 veliki železi za velike in majhne oblate, 1 velika stolpna ura, 3 veliki stolpni zvonovi, 1 manjši v kapeli sv. Mihaela in eden v kapeli sv. Ane, 2 bakrena kotlička.
29. AS — Poročna knjiga II. župnijske cerkve J. Krstnika, Maribor, str. 354.
30. PAM — Mestni obrtni protokol iz l. 1844.
AS — Poročna knjiga II. župnijske cerkve J. Krstnika, Maribor, str. 354.
31. PAM — OP II. 1837, obrt št. 91, pasarska, kupna.
32. AS — Mrliška knjiga II. župnijske cerkve J. Krstnika, Maribor, str. 384.
33. PAM — OP II. 1837, obrt št. 91, pasarska, kupna.
34. Župnijska kronika, Velika Nedelja, str. 18.
35. V inventarju iz let 1832—41 (župnijska kronika) sta omenjena dva stranska svečnika, delo J. Waldschka iz Maribora, ki ju je izdelal za božič 1842. leta.

Mr. Vitomir Belaj

PÁMETOVA V SLOVENSKIH GORICAH

Običaj tepežkanja ali *pámetova*, kot mu pravijo v Prlekiji, je v slovenskem slovstvu o ljudskih šegah sorazmerno dobro opisan. Kratek, a jedrnat pregled za Štajersko in Koroško ima že JOSIP PAJEK 1884. leta,¹ BORIS OREL pa je podal skorajda popoln pregled tega običaja.² Pred kratkim je NIKO KURET v svojem kapitalnem delu zbral in objavil vse, kar je v zadevnem slovstvu doslej kjerkoli in kadarkoli bilo opisano in zapisano.³ Tudi pri avstrijskih sosedih se je nedavno pojavil izčrpen pregled omenjene šege, in sicer v okvirju avstrijskega narodopisnega atlasa, z dvema kartama in s komentarjem, ki ga je priskrbel SEPP WALTER⁴.

Kljub vsemu še vedno prihajajo na dan mikavne, doslej neznane podrobnosti, ki zaslužijo etnologovo pozornost.

Naj sledi kratek opis omenjene šege, kot so jo poznali v vzhodnih Slovenskih goricah in na Murskem polju v tistih vaseh, kje je deloval kak lončar.

Lončarji so se začeli pripravljati na *pámetovo* že nekaj tednov poprej. Izdelali so večje število lepo pološčenih piščalk v obliki ptičkov, včasih nekaj majhnih glinastih hranilnikov in precej glinastih zvončkov, ki so pri tej šegi skorajda glavni rekvizit. Zvončki standardne oblike in višine 8—10 cm so izdelani iz skrbno pripravljene in dobro prepečene zmesi. V nasprotju s piščalkami zvončki niso pološčeni, ker bi sicer bili ob zvok. Na vrhu imajo namesto ročaja nekak gumb, ki je prevrtan. V luknjico je vpeljan motvoz, na kateremu visi drobna lončena kroglica. Tak zvonec, če je skrbno izdelan in ni počen, ima lep, jasen kovinski zvok, čeprav ne tako močan, kot bi ga imel kovinski zvonec enake velikosti.

Posebno so se na tepežkanje pripravljali otroci do približno dvanajstega leta starosti. Iz vrbovih ali bekovih šib so si spletli (ali naprosili starejše) korobače.

Poslednje priprave je lončar opravil na samo *pámetovo*, 28. decembra zgodaj zjutraj, še pred svitom, ko si je hlače podložil z močno tkanino ali usnjem.

Kmalu potem so namreč že pridrvele prve gruče otrok s korobači. S korobačem so topli lončarja po zadnji plati, govoreč tradicionalno formulo, ki se v Prlekiji v glavnem glasi »*zdravi bote, friški bote*« ali pa »*frišeksunt*«. Lončar se je »odkupil« tako, da je otrokom podaril pripravljene izdelke. Otroci so najraje jemali zvončke, nekoliko manj pa ptičke piščalke. Hranilniki so redkoka-terega navdušili.

Po opravljenem obisku pri lončaru so se otroci razleteli po prleških vesnicah in zaselkih. Nekoč, ko je v Slovenskih goricah bilo več lončarjev, so otroci

letali od enega lončarja do drugega, zbirajoč zvončke in piščalke. Drugače pa so šli od domačije do domačije, peli in vriskali, piskali na piščalke in bingljali z zvončki. Povsod so tepežkali odrasle, le-ti pa so se odkupljali s sladkarijami, suhim sadjem, v novejšem času že najraje z denarjem.

Proti poldnevu so se že utrujeni otroci razšli vsak na svoj dom. Popoldan ni bil več primeren za tepežkanje.

Tako je ali je vsaj bilo povsod v Prlekiji, kjer so bili lončarji — v Bodi-slavcih, Rakovcih, Savcih, Cezanjevcih, celo v Ljutomeru; še danes hodijo otroci k lončarjem »po pámetovi« v Bučkovcih, Radoslavcih, Ključarovcih.

Ta običaj je bil nekoč znan tudi na Ptujskem polju, kjer ga je v Gorišnici zapisal ANTON SMODIČ⁵ Tam so bili zvončki okrašeni z engobo (bele vodoravne ali valovite črte). Včasih so otroci izbirali zvončke, ki so zvonili v lepem akordu.

S tem bi bil opis končan. Vse glavne črte prleške pámetove se ujemajo z opisi tega običaja drugod po Sloveniji in osrednji Evropi. Nosilci šege so danes zvečine otroci, ki so jo verjetno prevzeli od starejših takrat, ko je prejšnja funkcija šege obledela. Tepejo s šibami, ki so v panonskem prostoru bekove ali vrbove, skrbno spletene v korobač. Udarjajoč s šibami, voščijo otroci zdravje in svežino, pogosto z nekoliko popačeno nemško formulo tipa »frišeksunt« (»frisch und gesund« — kar pa še ni nujno dokaz nemškega izvora šege kot celote). Za povračilo dobijo ali kakšno slastico ali pa že denar. Datum, 28. december, je enak kot drugod po Sloveniji, Avstriji, osrednji Nemčiji, Angliji, pri Hrvatih in Madžarih (v severni Nemčiji je to na pusta, na Vzhodu pa na veliko noč). Po krščanski interpretaciji naj bi to bil spomin na nedolžne otroke, ki jih je dal Herod pobiti in katerih spomin praznuje cerkev 28. decembra.

Edina posebnost prleške pámetove so glinasti zvončki, ki jih drugod nimajo. Celo v bližnji soseščini, zahodno od Ptuja, južno in severno od Drave in Mure ter vzhodno v hrvaškem Medmurju običaj v tej obliki ni znan ali vsaj ni več ohranjen spomin nanj.

Zdaj se vsiljuje vprašanje, odkod zvončki pri pámetovi v Prlekiji in kaj naj bi pomenili.

Kolikor je meni znano, so prleški glinasti zvončki vsaj v srednjeevropskem okviru svojevrstna posebnost. Edini podoben primer izdelovanja glinastih zvončkov mi je znan iz Stainza (zahodno avstrijsko Štajersko), in sicer kot zvončkov za božično drevesce. Lončar naj bi bil slovenskega porekla.⁶ Ta primer torej ne more pomagati pri razrešitvi te uganke, mogoče je celo, da je božični zvonček v Stainzu le blede, izolirani odmev slovenskogoriške šege.

Pač pa je dobro znana vloga kovinskih zvoncev pri drugih običajih ravno v zimskem času, posebej ob božiču in pustu, in sicer po pravilu vedno v zvezi z maskami. Dovolj bo, da na tem mestu omenim *korante* z vrsto medeninastih zvoncev na verigi ob pasu. Na splošno imajo maskirane osebe navadno zvonce privezane ob pasu. Ponekod pa zasledimo tudi zvonce, ki jih udeleženci nosijo kot prleški otroci ob pámetvi v rokah, tako npr. *Glockenfaschingi* v Murauu na Zgornjem Štajerskem.⁷

Zanimivo je, da je takšno nošenje pogostnejše v božičnem času — tako ponekod na Balkanu, npr. *koledari* v Resavi (Srbija)⁸ in pri Madžarih, npr. *regösök* in *betlehemések* v zalski župniji ali *háromkirályok* v peštanski.⁹

Tudi na slovenskih tleh je običaj z maskami, kjer udeleženci nosijo zvončke v rokah. To je igra s *Pehtribabo* v Ziljski dolini na Koroškem in v Podkorenu, kjer nemaskirani otroci tečejo za maskiranim likom Pehtra. Pehtra pride v vas strašit otroke, oni pa se je branijo z zvonjenjem zvončkov, jo »jagajo« po

vasi in jo na koncu izženejo. V Brnici je z »jaganjem Pehltre« povezan tudi obhod od hiše do hiše in pobiranje daril. Zvonjenje je koristno, ker baje preganja zle duhove in medvede.¹⁰

V tej varianti je zelo poučna opozicija

nemaskirani otroci
z zvonci v rokah

—

maskirana oseba,

pri kateri je zvonec apotropejski rekvizit, ki varuje enega člana opozicije pred drugim. Če zdaj eliminiramo en člen opozicije, maskirano osebo, dobimo običaj, precej podoben prleški pámetovi: otroci tečejo v božičnem času po vasi z zvonci v rokah in pobirajo darila. Manjka edino tepenje s šibo.

Tukaj se postavlja vprašanje, ali je morda tudi v Prlekiji obstajal nasprotni pol opozicije, maska, in je torej prvotna funkcija zvonca bila apotropejska, zaščitna. Zdi se, kot da bi v prleškem primeru imeli danes že močno zreduciran, hibriden običaj, ki naj bi bil nastal z združevanjem dveh v osnovi različnih komponent, dveh različnih običajev: tepežkanja ter igre z masko in zvonci. Združili so ju lahko isti čas uprizarjanja (konec leta med božičem in starim letom), ista sekundarna funkcija — obhod s collecto — in isti nosilci običaja — otroci.

Za domnevo, da je mogoča povezava med tepežkanjem in masko, imamo indicijo iz Bohinja, kjer hodijo na Štefanovo ali Silvestrovo (26. ali 31. decembra, torej med božičem in koncem leta!) *otepavci* — skupine maskiranih, ki danes sicer nikogar ne pretepajo, toda ime nam morda le odkriva njihovo nekdanjo dejavnost.¹¹

V luči teh komparacij dobiva obravnavani prleški običaj novo dimenzijo. Problemi, ki jih zastavlja, še zdaleč niso rešeni in še dolgo ne bodo. V tem pa je tudi mikavnost znanstvenega ustvarjanja: ne imeti, temveč ustvarjati, ne vedeti, pač pa iskati . . .

OPOMBE

¹ J. PAJEK: *Črtice iz duševnega žitka štaj. Slovencev*. Ljubljana, 1884, str. 234, geslo »Tepešnica«.

² B. OREL: *Slovenski ljudski običaji (Zima)*. »Narodopisje Slovencev II«, Ljubljana 1952, str. 143.

³ N. KURET: *Praznično leto Slovencev*, knj. IV, Celje 1971.

⁴ S. WALTER: *Frisch-und-g'sund-Schlagen*. Österreichischer Volkskundeatlas, Wien, 2. Lieferung (1965), list 30 in 31, s 27 stranmi komentarja.

⁵ A. SMODIČ: *Tepežnica v Gorišnici niže Ptujca*. Rokopis na 5 karticah je v pokrajinskem muzeju v Ptujcu.

⁶ Na ta podatek me je prijazno opozoril dr. SEPP WALTER, ravnatelj Volkskundemuseuma v Gradcu, ki se mu za to najlepše zahvaljujem.

⁷ V. v. GERAMB: *Sitte und Brauch in Österreich*. Graz 1948, str. 36.

⁸ P. KOSTIČ: *Novogodišnji običaji u Resavi*. Glasnik etnografskog muzeja 28 do 29, Beograd 1966, str. 194.

⁹ K. VISKI: *Drámai hagyományok*. A Magyarorsáé Néprajza III. Budapest, brez letnice. Vzporedi fotografije št. 39, 41, 42 in 47 ob straneh 278, 281 in 333.

¹⁰ O. MORO: *Maskenbräuche in gemischtsprachigen Dörfern Oberkärntens*. Carinthia 125, Celovec 1935, str. 211 in d.

¹¹ N. KURET, omenjeno delo.

Mira Ilijanić

KASNOGOTIČKI PEČNJACI IZ VARAŽDINSKE TVRĐAVE

Ovaj napis o nekoliko u fragmentima sačuvanih kasnogotičkih pećnjaka iz varaždinske tvrđave neće ulaziti u probleme izrade i upotrebe peći i pećnjaka, kao ni u način njihove proizvodnje. O tom postoji literatura u evropskim okvirima. Isto tako mi je poznato, da je radnja o pećnjacima sa teritorija gornje Hrvatske u pripremi za štampu od drugog autora.

Unatrag desetak godina radi se na izradi kompletnog naučnog i tehničkog elaborata o varaždinskoj tvrđi — Starom gradu. U želji da se istraži položaj zidova i temelja tvrđave, vršila su se 1971 godine arhitektonska sondiranja uz zidove, te otvorilo i nekoliko sondi na užem području neposredne okoline Starog grada. U jesen 1971. otvorena je sonda paralelno uz južni zid tvrđave, udaljena od njega oko 5 metara. Prigodom izbacivanja zemlje nađena je u grupu sredovječna keramika i fragmenti neglaziranih pećnjaka sa figuralnim prikazima, koji su se djelomično mogli i složiti i slijepiti. Kako se ovdje radi o izuzetno kvalitetno oblikovanom materijalu, koji po našem mišljenju imade vezu sa osobito vrijednim evropskim primjercima te vrste, smatramo, da im treba pokloniti i izvanrednu pažnju.

Pečnica s prizorom
Simona z levom
Foto Zuber

Pečnjak sa prikazom Simona sa lavom (sl. 1) ima oblik ploče veličine 33×26 cm zajedno sa profiliranim okvirom. On je slijepljen iz krhotina i neki dijelovi nedostaju. Rađen u dubokom reljefu i prikazuje Simona u raskoraku, koji drži glavu uspravno stojećeg lava. Glava Simona gotovo je portretno modelirana. On imade dugu raspuštenu kosu, na kojoj je velik u nabore složen i presavijen turban i brkove spuštene na gornju usnu. Zbog fragmentarnosti pečnjaka vidljivi su od odijela samo dugi, bogato nabrani rukavi i glatki haljetak, čiji rukavi sižu preko donjih, nabranih samo do lakta. Jedna noga, uprta o pod, odjevena je u čarapu i cipelu, koja siže do gležnja. Posebno nađeni fragment, na kojem je prikazana kratka u vertikalne nabore složena suknja sa o pojas zadjenutom torbom, nije najprije bilo moguće pripisati Simonu, međutim studij literature i slikovnog materijala, publiciranog u djelu Dr. Rosemarie Franz¹ pokazali su, da taj dio pripada Simonovoj odjeći. U udubljenjima profiliranog okvira lijevo i desno na sa gotičkom vegetabilnom viticom obvijenom podnožju stoji dugokosa Eva nadvišena gotičkom fijalom. Noge su joj prikazane u profilu a tijelo u en face-u. Druga strana ovog pečnjaka nije nađena, međutim postoji desna strana jednog drugog, vjerojatno identičnog komada sa sličnom figurom na konsoli i sa baldahinom, koji završava sa fijalom, pa je vjerojatno tu bio prikazan Adam. Nađeno je i nekoliko dijelova pečnjaka sa glavom Simona, što ukazuje na činjenicu, da je morao postojati čitav niz pečnjaka sa prikazom Simona sa lavom.

Pečnjak sa prikazom sv. Margarete (sl. 2) imade oblik ploče sa jednostavno profiliranim okvirom veličine 26,5×26,5 cm, rađen u dubokom reljefu.

Pečnica s podobo
sv. Margarete
Foto Zuber

Unutar profiliranog okvira teče traka mesnatog svijenog akantusa, nalik lisnatog ukrasa koja uokviruje prikaz. Sv. Margareta sa dugom kosom i kapom na glavi kleči na podnožju. Vertikalno nabrana suknja i plašt rašireni su preko njenih nogu i preko tijela neke nemani. Lijevom rukom ona drži križ, postavljen na postolju. Desni gornji ugao kao i dio lijevo od njenog klečećeg lika nije nađen, pa nije ni mogao zasad biti rekonstruiran. Ovdje se vjerovatno radi o sv. Margareti mučenici, koja se obično prikazuje, kako križem tjera vruga, koji je primio oblik zmaja. Osim ova dva pečnjaka, koji su se s obzirom na temu, okvir i dimenzije barem djelomično dali rekonstruirati, nađeno je niz okvira sa kasnogotičkim vegetabilnim ornamentom i fijalama te nekoliko likova koji su pripadali raznim prizorima, tako npr. dijelovi odjeće klečećeg (možda dio odjeće lika Marije iz prikaza Navještenja), nabori odjeće nekog stojećeg lika, vrlo lijepo modelirana glava anđela sa krilima, koji bi mogao biti anđeo iz prikaza Navještenja, glava nekog biskupa ili opata, glava i poprsje žene sa kapom na glavi (možda Judita) te nekoliko fragmenata sa prikazom cipela, posuda, zatim životinja: zec u trku, heraldički postavljene prepelice (što možda ukazuje na lovačke scene) te polovica rasparene zaklane svinje. Svi ti prikazi mora da su rađeni prema matricima, koje su napravljene na temelju prvorazrednih uzora, vjerovatno prema grafikama značajnih umjetnika. Čovjek koji ih je domodelirao (bosirao), mora da je bio izvanredan majstor, pa se može samo požaliti, da su nam sačuvani samo fragmenti. Nijedan od tih pečnjaka nije bio glaziran, što inače susrećemo kod pečnjaka češke provenijencije,² no nailazi se na takve komade u doba gotike i u Mađarskoj.³ Da ti pečnjaci nisu bili neki neuspjeli pokušaji, koji su kasnije bačeni, pokazuje njihova pocrnjela površina reversa, po čemu zaključujemo, da su bili dijelovi jedne ugrađene peći, koja je bila i u upotrebi. Pretpostavljamo, da je u doba velike renesansne pregradnje varaždinskog dvora, prije nego je velika četverokutna kula u I. katu dobila ranorenesansni kamin, mogla ovdje postojati reprezentativna gotička peć, koja je prilikom te prve pregradnje srušena, a slomljeni pečnjaci su završili u grupu ispred zgrade.

Pečnica s portretom
škofa ali opata
Foto Zuber

Pred niz godina pojavili su se u jednoj bečkoj trgovini umjetnina glazirani pećnjaci sa figuralnim prikazima, koji su kasnije dospjeli u muzeje u Nürnberg, Hamburg i New York. O njima govori Rosemarie Franz u svojoj knjizi,⁴ o zemljanim pećima pa donosi pored ostalih i fotos ugaonog pećnjaka, koji se danas nalazi u Metropolitan muzeju u New Yorku.⁵ Dvije četverokutne ploče sa prikazom Simona sa lavom, uokvirene postrance motivima gotičke konzole, na kojoj stoje Adam i Eva pod baldahinom okrunjenim fijalom, sastaju se u pravom kutu, nad kojim gotovo u punoj plastici izradeni ženski lik drži grbovnicu sa dvoglavim orlom. Izuzev ovaj lik sa grbovnicom i raznobojnu glazuru postrane ploče ovog pećnjaka kao i prikaz Simona sa lavom zajedno sa likovima Adama i Eve na konsoli pod baldahinima potpuno su u fakturi identične sa našim varaždinskim pećnjakom, tako da se more pretpostaviti ista matrica. Franzova u svojoj već spomenutoj knjizi⁶ konstatira, da su ovi bečki pećnjaci rad mađarskih majstora, koji su radili u pečarskoj radionici Matije Korvina, a nakon njegove smrti su vjerojatno došli u Beč i tamo dalje radili, te ih datira u zadnji decenij 15. stoljeća.

Pečarske su radionice postojale u Mađarskoj napose uz kraljevski dvor već i u doba kralja Sigismunda⁷ pa i kasnije u vrijeme vlade Matije Korvina. Bezimni umjetnici iz tih radionica izrađivali su pećnjake sa prizorima iz biblijskog i viteškog života, iz bajki i životinjskog svijeta. Osobito se često pojavljuje motiv Simona sa lavom, koncipiran kao lovačka scena. Mnogi su pećnjaci bili i neglazirani, što je išlo u prilog osobitoj izražajnosti prikazanih likova.⁸

Postrani prikaz sa Adamom i Evom poznat je zasada na spomenutom ugaonom pećnjaku iz Metropolitana, dok ga ostali bečki nemaju⁹ ili im ispod baldahina fale likovi, te na pećnjacima tzv. viteške peći iz Budimpešte. Pored već spomenutih likova Adama i Eve na varaždinskom pećnjaku sa Simonom našlo se je nekoliko takvih identičnih rubnih ulomaka, što ukazuje na to, da ih je u Varaždinu morao biti čitav niz.

Sve nas ove činjenice upućuju na to, da varaždinske pećnjake stavimo u red sa gore citiranim i dosada već poznatim visokim dostignućima na području proizvodnje evropskih pećnjaka krajem 15. stoljeća. Ako su se nakon raspadanja kraljevskih radionica majstori razišli po svijetu, mogli su doći i u ne tako daleki Varaždin, tim više što je sin Matije Korvina, Ivaniš Korvin upravo na prelomu 15. stoljeća vlasnik varaždinske tvrđe, pa ih je mogao ovamo i dovesti i angažirati na gradnji peći u tom svom dvoru, a možda i na ostalim gradovima.

U zapisnicima 15. stoljeća kraljevskog slobodnog grada Varaždina¹⁰ nailazimo pored množine imena raznih majstora — obrtnika i na imena lončara. Postoji dakle mogućnost, da se je koji od tih majstora prema običaju »vandrovanja« onoga vremena doselio u ovaj tada već cvatući grad, donio sa sobom ove matrice i radio i u varoši i u plemićkom gradu. Jedan zapis iz zapisnika, koji potječe iz godine 1460, govori o tome, kako varaždinski građanin Urban Domković tuži nekog Kostla, koji je u njegovoj kući stanovao, »daz er im alle Pengk in der Stubn ausgebrocken vnd den Rorr an den Ofen auch zerrbrochen«,¹¹ što dokazuje, da su varaždinski građani imali već peći i u svojim sobama, no na žalost nije poznato, kako su one izgledale. Iako varaždinski pećnjaci nisu, kako je već naglašeno, kompletno sačuvani, svi nađeni fragmenti ukazuju na izvanredne uzore i modele, te na posebne majstore koji su ih izrađivali i domodelirali. Zasada nam nije moguće utvrditi sve veze i moguće

kontakte između autora peštanskih, bečkih i varaždinskih pečnjaka ali preostaje nada, da će u budućnosti nepredviđeni nalazi unijeti nešto više svijetla u ovo neobično vrijedno i zanimivo, no dosada prilično slabo istraženo područje umjetničkog stvaranja.

BILJEŠKE

- ¹ Rosemarie Franz: Der Kachelofen, Graz, 1969.
- ² Op. c.
- ³ P. Voit-Imre Holl: Alte ungarische Ofenkacheln, Budapest, 1963.
- ⁴ Rosemarie Franz: Der Kachelofen, Graz, 1969.
- ⁵ Na moju molbu, da mi se pošalje fotos ugaonog pečnjaka sa prikazom Simona sa lavom, poslao mi je Metropolitan museum fotos ali snimljen tako, da se uglavnom vidi ugaona figura sa grbovnicom a ne postrane ploče sa Simonom, pa tu fotografiju nisam upotrijebila za komparaciju. Upućujem na citiranu knjigu Dr. Rosemarie Franz, u kojoj se nalazi fotografija tako snimljena, da je komparacija moguća.
- ⁶ Rosemarie Franz: Der Kachelofen, Graz, 1969.
- ⁷ P. Voit-Imre Holl: Alte ungarische Ofenkacheln, Budapest, 1963.
- ⁸ Rosemarie Franz: Der Kachelofen, Graz, 1969.
- ⁹ Op. c.
- ¹⁰ Tanodi-Wissert: Monumenta ciuitatis Varasdini, sv. II godine 1454—1464 i 1467—1469.
- ¹¹ Op. c.

Vida Rojic

POROČILA NEMŠKIH OROŽNIŠKIH POSTAJ O PARTIZANIH NA OZEMLJU SEDANJE ORMOŠKE OBČINE V LETIH 1943 DO 1945

Med arhivskimi dokumenti o partizanih na ozemlju sedanje ormoške občine med nemško fašistično okupacijo so pomembna nemška orožniška poročila o banditih, kakor je imenoval okupator partizane. Poročila o partizanih (Bandemeldungen) so pošiljale orožniške postaje okrajnim orožniškim postajam. Zbirna orožniška poročila za vso okupirano Štajersko je po orožniških prijavih sestavljalo orožniško poveljstvo pri štajerskem namestniku državnega predsednika (Die Kommandatur der Gendarmerie bei dem Reichsstatthalter in der Steiermark). Zbirna poročila s tem naslovom so ohrajena za leti 1943 in 1944. Iz leta 1943 so se očuvala poročila skoro za vsak dan v mesecih oktobru, novembru in decembru. Od teh je le ena prijava o partizanih na ormoškem območju.

Največ in najbolj obširnih zbirnih dnevni poročil orožniškega poveljstva je iz leta 1944, vendar se vrstijo šele od julija do konca decembra, omenjajo pa 66 partizanskih nastopov na ormoškem ozemlju.

Od 12. marca pa do konca decembra 1943 je ohranjenih za vsak mesec več dnevni zbirnih tipkanih telefonskih poročil orožniškega glavarstva v Mariboru. Med temi jih je pet o partizanih na ormoškem območju. Iz leta 1944 je ohranjenih več takih majskih poročil, iz leta 1945 pa več marčnih in aprilskih, od katerih je le eno, ki omenja partizane v mejah sedanje ormoške občine.

Kako je bilo razvito osvobodilno gibanje na ozemlju sedanje ormoške občine po številu orožniških prijav v primerjavi z drugimi pokrajinami vzhodno od železniške proge Pragersko—Maribor—Šentilj pa do madžarske in hrvaške meje, nam kažejo seštevki partizanskih nastopov po pokrajinah. Ti nas seznanjajo, da je bilo ozemlje sedanje ormoške občine v letih 1943, 1944 in 1945 po partizanski razgibanosti na predzadnjem mestu.

Okupatorju se je posrečilo, kot je splošno znano, leta 1941 in 1942 z nasiljem tako prizadeti narodnoosvobodilni boj v mejah sedanje ormoške občine, da je od tedaj zaostajal za drugimi pokrajinami.

Že leta 1941 in 1942 je okupator iz tega območja ustrelil 26 talcev. Največ jih je bilo iz Središča in njegove okolice, kjer se je organizacija Osvobodilne fronte najbolj razcvetela. V tem času je padlo iz Ptujja in ptujskega območja Slovenskih goric 59 talcev, iz Haloz 13, z Dravskega polja 8 in s Ptujskega polja trije, kar potrjujejo dokumenti o streljanju talcev. Po teh številkah sodeč, se je največ prebivalcev pridružilo OF na ptujskem območju Slovenskih goric, kjer je l. 1942 delovala slovenskogoriška četa. Na drugem mestu pa je bilo po razgibanosti osvobodilnega boja ormoško in središko območje. Okupatorjevo nasilje, združeno s streljanjem in deportacijami zavednih Slovencev v nemška koncen-

tracijska taborišča, je omajalo temelje osvobodilnega boja na ozemlju sedanje ormoške občine in ptujskega območja Slovenskih goric, zato nam seštevki partizanskih nastopov po orožniških poročilih prikazujejo ozemlje sedanje ormoške občine in ptujskega dela Slovenskih goric v primerjavi z drugimi pokrajinami v taki luči:

pokrajina	partizanski nastopi			skupaj
	leta 1943 od IV. do XII.	leta 1944 od VII. do XII.	leta 1945 april	
Slovenske gorice v medvojnem okraju Maribor	2	315	29	346
ozemlje medvojnega okraja Radgona (Ljutomer)	2	271	10	283
Dravsko polje	23	216	7	246
Haloze	9	236	—	245
Slovenske gorice v medvojnem okraju Ptuj (brez ormoškega predela)	10	110	5	125
ozemlje sedanje občine Ormož	7	65	1	73
Ptujsko polje	1	52	—	53
skupaj:	54	1265	52	1371

Iz Haloze je bilo leta 1943 še devet prijav o partizanih v obmejni hrvaški pokrajini, zato so izpuščene.

Število orožniških prijav o partizanih na tabeli kaže različno razgibanost osvobodilnega boja v navedenih pokrajinah v raznih obdobjih. Ker pa navajajo topografski zapiski nekatere partizanske nastope, ki jih orožniška poročila ne zajemajo, je prikaz razgibanosti pomanjkljiv. Izpuščeni so seveda vsi primeri iz obdobja, za katera orožniška poročila niso ohranjena, in nekateri od tistih spopadov med partizani in nemško oboroženo silo, v katerih orožniki niso nastopili. To pojasnilo velja za pokrajino, ki jo prikazuje tabela, kajti v pokrajinah z močnimi partizanskimi enotami so orožniki v prijavah večkrat izpuščali manj pomembne partizanske nastope.

Na tabeli je po orožniških prijavah na zadnjem mestu Ptujsko polje, kar je v nasprotju s topografskimi zapiski NOB in ohranjenimi dokumenti političnih forumov osvobodilnega boja. Ti viri dokazujejo, da je na Ptujskem polju zunaj meja sedanje ormoške občine delovalo leta 1944 že veliko odborov Osvobodilne fronte, medtem ko je bila v ormoškem območju organizacija OF šele v povojih. Ker pa so bili prebivalci na Ptujskem polju množično povezani v OF, so okupatorju prikrivali svoje politično delovanje in gibanje partizanov

spričo le redkih ovaduhov. Očiti so ostali predvsem napadi na nemške postojanke.

Na tabeli je po partizanskih nastopih na drugem mestu okraj Radgona (Ljutomer). Na visoko število prijav iz tega medvojnega okraja je najbrž vplival nastop ukrajinske pomožne policije, ki jo je okupator poklical jeseni 1944 v okraj, da bi v tej obmejni pokrajini zatrla partizanstvo, ki je bilo še slabo razvito, in skrivaštvo, ki pa se je močno razpaslo. Ukrajinske pomožne policiste so imenovali kozake. Ti so zasledovali partizane skoro na vsakem koraku in jih odkrivali, kar je prav v tem obdobju vplivalo, da je naraslo število prijav. Od 1. julija do 19. septembra je bilo v okraju le 14 orožniških prijav, od 19. novembra do 31. decembra 1944 pa kar 130.^{1-a}

Tako spoznavamo, da je večja ali manjša okupatorjeva budnost v pokrajinah lahko dvigala ali zniževala število prijav.

Čeprav orožniška poročila ne navajajo vseh partizanskih nastopov, pa moramo poudariti, da jih navajajo razen izpuščenih mnogo več, kakor so jih udeleženci osvobodilnega boja podajali pri topografskih popisih, zato izdatno dopolnjujejo zgodovino partizanstva.

Na ozemlju sedanje ormoške občine je bilo med nemško okupacijo osem občin: *Kajžar* (Kaisersberg), *Kog* (Kaag), *Kostanj* (Thomasberg), *Mihalovci* (Allerheiligen), *Ormož* (Friedau), *Podgorci* (Unterbücheln), *Središče* (Polstrau) in *Velika Nedelja* (Großsonntag). Nemški seznam navaja 82 vasi na tem ozemlju.^{1-b}

Za ozemlje sedanje ormoške občine navajajo orožniška poročila 73 partizanskih nastopov, kar je navedeno že v seznamu prijav po pokrajinah.

V območju sedanje ormoške občine je okupator ustanovil pet orožniških postaj: *Kostanj*, *Mihalovci*, *Ormož*, *Središče* in *Velika Nedelja*. Po podatkih, ki jih je zbrala skupščina občine Ormož decembra 1967, je bilo na teh postajah po pet do osem rednih in pomožnih orožnikov razen na Kostanju, kjer je delovalo sedem rednih in trinajst pomožnih orožnikov. Iz podatkov skupščine občine Ormož pa razberemo, da sta delovala tudi na Kogu dva orožnika, a orožniške postaje na Kogu po orožniških prijavah ni zaslediti. Verjetno sta spadala pod postajo Središče.

Nekaj poročil iz teh postaj obravnava partizanske nastope zunaj ormoškega območja, zato so ta izpuščena, vneseni pa sta dve iz Ljutomera, ena iz Ptuja in tista iz Gorišnice, ki posegajo v ormoško območje.

Leto 1943

Iz leta 1943 je ohranjenih sedem poročil.²

Prvo je iz orožniške postaje Mihalovci, poslano 3. avgusta okrajnemu orožniškemu poveljstvu v Ptuj. Seznanja nas, da so vznemirjali trije vojaki v noči na 2. avgust vermanskega poveljnika Antona Laha v *Žerovincih*. Najbrž so bili dezertjerji iz nemške vojske, omenja poročilo. Okoli njegove hiše so hodili približno tri ure, osvetljevali okna, trkali na vrata in se okrog treh zjutraj oddaljili.

Okrajna orožniška postaja v Ptuj pa je javila 16. septembra, da je prejšnjega dne ob približno 20.30 neznana skupina moških ubila Antona Laha (r. 1900) na njegovem domu v *Žerovincih* pri Ormožu. Bil je četni poveljnik vermanov v Ivanjkovcih. Napadli so ga v njegovem stanovanju, kjer so obstrelili tudi njegovo ženo.

Orožniška postaja v Kostanju je javila 21. septembra, da so 15. septembra opazili blizu *Kostanja* tri sumljive moške. Eden izmed njih je bil dezertar iz nemške vojske Franc Kreslih iz Kostanja. Oboroženi so bili s puškami, oblečeni pa v civilne obleke.

Iz poročila, ki ga je poslala orožniška postaja v Ljutomeru 19. septembra okrajni orožniški postaji v Ptujju, je razvidno, da so se na meji med ptujskim in radgonskim okrajem pojavili partizani v občinah *Mihalovci* in *Ljutomer*. Zasedovalo jih je 500 mož dveh kompanij vermanov, ena iz Ljutomera, druga iz Ptujja, vermanski tečajniki iz Ljutomera in orožniki iz Ptujja ter Radgone. Ko so 18. septembra zjutraj odkrili dva moška pri ljutomerskem pokopališču, se nista hotela predati. Zato je nanju streljal s karabinko verman Stanitz iz Ptujja. Moška sta odgovorila s streli iz pištol in se nato izgubila izpred oči zasledovalcev. Čez štiri ure so vermani spet odkrili enega izmed njiju. Ker se ni predal, je nanj streljal eden izmed orožnikov in ga hudo ranil v glavo. Odpeljali so ga v ormoško bolnišnico. Domnevajo, da je ranjenec mizarski pomočnik Franc Kramberger, r. 1910 v Mali Nedelji.

V prijavi orožniške postaje Mihalovci okrajni orožniški postaji v Ptujju dne 21. septembra beremo, da se je kmet Alojz Stojko iz *Žerovinec*, r. 1886, udeležil pogreba vermanskega poveljnika Antona Laha. Ko se je vračal proti domu, sta ga na poti dva moška hudo pretepla in pri tem poudarjala, da ima to za plačilo, ker je šel na Lahov pogreb.

Orožniki iz Mihalovec so 20. septembra sporočili, da je sedem do deset partizanov izpraznilo 20. septembra pred štiriindvajseto uro trgovino pri *Miklavžu*. Oboroženi so bili s strojnico in ročnimi bombami.

Zadnja vest iz leta 1943 je iz orožniške postaje Kostanj z dne 28. oktobra. Seznanja nas o sedmih partizanih, ki so se pojavili pri kapeli v *Lahoncih* v občini Kostanj. Tam so se zadrževali le okrog četrte ure. Oboroženi so bili s štirimi puškami in oblečeni v tri vermanske in eno nemško vojaško obleko.

Leto 1944

Iz leta 1944 je za ozemlje sedanje ormoške občine ohranjenih 65 orožniških poročil:

Prva štiri so iz julija. Seznanjajo pa nas s temi dogodki:

V *Podgorcih* so se pojavili 20. julija okrog ene ure štirje partizani, ki so odpeljali ženo in hčerko nekega posestnika. Oboroženi so bili s strojnico, puškami in ročnimi bombami, trije oblečeni v vermanske, eden pa v civilno obleko.³

V *Brebrovniku* so trije ali štirje partizani zaplenili 24. julija nekaj življenjskih potrebščin in odpeljali neko žensko, ki so jo pozneje vrnili. Oboroženi so bili z dvema strojnicama, s puško in pištolo ter oblečeni v uniforme in civilne obleke.⁴ Tri dni prej pa so štirje partizani korakali skozi *Pavlovski vrh*. Oblečeni so bili v vermanske in nemške vojaški obleke, oboroženi pa z dvema strojnicama in dvema puškama.⁵

V *Hajmdlju* je prisililo pet partizanov v noči na 25. julij nekega moškega, da jim je šel kazat pot, nakar se je vrnil. Partizani so bili oblečeni v vermanske in civilne obleke ter oboroženi z dvema strojnicama in s tremi puškami.⁶

Iz avgusta 1944 je ohranjenih pet orožniških poročil iz ormoškega območja, ki opisujejo tele dogodke:

V *Trgovišču* se je pojavilo dvajsetega avgusta šest partizanov in dvoje partizank. Okrog 21.30 so tam ustrelili neznanega moškega. Oboroženi so bili z dvema puškama in s pištolo ter oblečeni v civilne obleke.⁷

Trije ali štirje partizani so petindvajsetega avgusta odpeljali nekega prometnika iz *Sodincev*. S seboj je odnesel delovni plašč, koc in gojzarje.⁸

V noči na 27. avgust med triindvajseto in eno uro so trije partizani in tri partizanke nastopali pred sedemnajstimi domačini v *Hermancih*, ki so jih sklicali k apelu. Partizani so imeli na sebi vermanske obleke, partizanke pa temne srajce, jahalne hlače in škornje.⁹

Štirje partizani so prišli 29. avgusta po 23. uri v *Pavlovce*. Po hišah so zaplenili nekaj potrebščin in pri tem delili letake. Nekateri so bili oblečeni v srbske vojaške uniforme, drugi pa v civilne obleke.¹⁰

V *Brebrovniku* se je 30. avgusta pojavila okrog 21. ure neznana močna partizanska skupina, ki je tam oddajala svetlobne znake.¹¹

O septembrskih dogodkih nas seznanja šestnajst orožniških poročil:

V *Loperšicah* sta streljala 3. septembra dva možka na neko pastirico. Eden je bil oblečen v črno, drugi v vermansko uniformo.¹²

V *Podgorcih* in *Osluševcih* se je v noči na 6. september pojavilo 40 do 50 partizanov. Med njimi je bilo tudi več partizank. Na občini so zaplenili dva pisalna stroja, radioaparatus, harmoniko, puško, perilo in koce. Uničili so okna, vrata in opremo. Oblečeni so bili v razne uniforme in oboroženi z različnim orožjem.¹³

Dva partizana sta 8. septembra okrog 23. ure zaplenila v *Vičancih* (občina Velika Nedelja) v neki hiši radio, nalivno pero, toplomer, živež in še nekaj predmetov. Oborožena sta bila z dvema strojnicama in oblečena v vermanske obleke. Naslednjo noč okrog 24. ure pa so dva partizana in ena partizanka zaplenili na *Drakslu* vermansko uniformo in čevlje. Oblečeni so bili v vermanske uniforme in oboroženi z dvema strojnicama in mitraljezom.¹⁴

V *Lahoncih* se je 15. septembra okrog 23. ure pojavila močna partizanska skupina. V neki hiši je zaplenila puško, revolver, obleko in perilo ter uničila firerjevo sliko.¹⁵

Okrog petnajst partizanov, med katerimi je bilo več deklet, je vzelo 17. septembra okrog 2. ure v neki hiši v *Strjancih* dve lovski puški s strelivom, nahrbtnik in vermansko obleko. Oboroženi so bili s strojnicami, puškami in pištolami, oblečeni pa v vermanske in civilne obleke.¹⁶

Močna partizanska skupina v civilnih oblekah, oborožena s puškami, je na *Humu* v ormoški občini zaplenila 19. septembra okrog 24. ure dve vermanski uniformi.¹⁷

V *Cvetkovcih* v občini Podgorci se je pojavila že 3. septembra skupina petih partizanov. Mobilizirala je dva domačina in v neki hiši uničila firerjevo sliko. Partizani so bili oblečeni v vermanske uniforme in oboroženi s puškami.¹⁸ Znova je pet partizanov nastopilo v *Cvetkovcih* 18. septembra okrog ene ure. Tokrat so vzeli nekemu vermanu uniformo in odpeljali neko dekle. Premogli so strojnico in puške. Oblečeni so bili v policijsko uniformo, uniformo NSKK in civilne obleke.¹⁹

Močna partizanska skupina je zaplenila 23. septembra v *Središču* dva filmska in dva radioaparatusa ter uničila šest lepakov. Kako je bila oblečena in oborožena, ni znano.²⁰ Dan prej so dva ali trije partizani v *Lačavesi* in na *Vitanu* v občini Kog zaplenili puško in kape Hitlerjugend. Oblečeni so bili eden v ver-

mansko, drugi v policijsko, tretji pa v civilno obleko, oboroženi so bili s puškami.

Pri nekem kmetu v *Hardeku* je zaplenilo 26. septembra petnajst partizanov volnen koc in mošt. Oblečeni so bili v vermanske, nemške vojaške in orožniške obleke ter oboroženi s strojnicami in puškami.²²

Ponoči na 28. september med 20. in 3. uro je okrog dvanajst partizanov v *Richardsdorfu* pri Ormožu zaplenilo tri puške, dve uri in koc. Naslednjo noč okrog 23. ure pa so se pojavili trije partizani v *Runeču*. Z njimi je bila tudi partizanka. V neki hiši so zaplenili puško in živež. Oblečeni so bili v vermanske in civilne obleke, oboroženi pa s puškami in pištolami.²³

Na *Kajžarju* so vrgli 27. septembra ob 20. uri trije partizani ročno bombo v hišo, kjer stanuje matičar. Pri tem so ga laže ranili.²⁴

Z brzostrelko oborožena partizana, eden v vermanski in drugi v civilni obleki, sta zaplenila 29. septembra okrog 23. ure, v *Pušencih* nekemu vermanu njegovo uniformo.²⁵

Na *Runeču* so zaplenili trije partizani in ena partizanka 29. septembra okrog 24. ure puško in nekaj živeža. Oblečeni so bili v vermanske in RAD uniforme.²⁶

Okrog šestdeset do sedemdeset partizanov se je pojavilo 30. septembra v *Drakslu*. Zaplenili so nekaj hrane in se zanimali za razmere naokrog. Na sebi so imeli vermanske in civilne obleke, na rokavih pa bele ovojnice z rdečo zvezdo. Vodja je bil oblečen v črno uniformo. Med njimi so bile tudi tri partizanke.²⁷

Iz oktobra 1944 je devet orožniških prijav o partizanih, ki opisujejo tele dogodke:

V *Cvetkovcih* so 1. oktobra po polnoči počivali partizani približno četrte ure pri nekem kmetu in pri tem propagirali, naj kmetje sabotirajo pri obvezni oddaji pridelkov. Bilo jih je pet in dve partizanki. Oblečeni so bili v vermanske in civilne obleke, oboroženi pa s strojnicami in pištolami.²⁸

V *Andrijancih* je odneslo 2. oktobra okrog 22. ure osem partizanov nekemu kmetu njegovo vermansko uniformo,²⁹ na *Kajžarju* pa so tega dne popoldne mobilizirali štirje partizani nekega fanta in v kraju zaplenili nekaj obleke.³⁰

Tudi v *Andrijancih* so štirje partizani mobilizirali 6. oktobra zvečer nekega domačina v partizane. Trije so bili oblečeni v vermansko, eden pa v orožniško uniformo. Prav tako so mobilizirali trije partizani ponoči 7. oktobra dva domačina na *Vitanu*. Oboroženi so bili s puškami in pištolami.³¹

V *Veliko Nenedeljo* je prišlo 9. oktobra po 20. uri trinajst partizanov v srbskih uniformah. Zaplenili so hrano in pri tem delili propagandne letake.³² V *Pavlovcih* je dvajset partizanov 16. oktobra zvečer zahtevalo od ljudi mošt. Oblečeni so bili v vermanske uniforme in oboroženi s puškami, pištolami in ročnimi bombami.³³

Patrulja dveh orožnikov in štirih graničarjev se je 21. oktobra okrog 20. ure spopadla z devetimi partizani, oboroženimi z dvema brzostrelkama, s puškami, pištolami in ročnimi bombami. Spopad je bil severno od *Hermancev* in je trajal do pol dveh 22. oktobra. V njem sta bila ranjena dva partizana. Pred spopadom so partizani zažgali PK vozilo, zaplenili NSKK uniformo in nekaj vina. Med partizani je bil tudi nemški orožnik Vouk, po rodu iz Sp. Štajerske. Vsi so bili oblečeni v vermanske in nemške vojaške obleke.³⁴

V noči na 24. oktober so partizani ob 0,30 na kraju vzhodno od *Ormoža* (km 449) razstrelili železniško progo proti Središču in poškodovali tudi želez-

niški most. Eksplozija je iztirila vojaški bolniški vlak, a človeških žrtev ni zahtevala, pač pa je prekinila promet za več kot dve uri.³⁵

Pri nekem kmetu v *Sardinju* se je pojavilo 28. oktobra okrog 20. ure trinajst partizanov in troje partizank v vermanskih, nemških vojaških in civilnih oblekah. Oboroženi so bili s strojnicami, pištolami in ročnimi bombami. Zaplenili so svinjo.³⁶

V vasi *Vuzmetinci* v občini Kajžar je štiri do šest partizanov naletelo 29. oktobra okrog 19. ure na orožniško patroljo. Razvil se je boj, v katerem sta padla dva orožnika.³⁷

Za november 1944 je sedemnajst orožniških prijav, ki opisujejo tele dogodke:

Dva partizana, oborožena s puškama, eden oblečen v vermansko, drugi pa v civilno obleko, sta zaplenila 3. novembra okrog 20. ure v *Ivanjkovcih* vermansko obleko.³⁸

Trije partizani, oboroženi s puškami in v civilu, so 4. novembra vdrli med drugo in četrto uro v neko hišo v *Virju* ter odnesli civilno obleko in dve lovski puški. Zunaj hiše se je zadrževalo še neznan število partizanov.³⁹ Na *Kogu* so 4. novembra med 14. in 15. uro počivali štirje partizani na nekem seniku. Oblečeni so bili v rjave uniforme in oboroženi s strojnicami. Orožniki iz Ormoža so aretirali tam dva zakonca, ki sta partizane podpirala.⁴⁰

V *Ormožu* so 4. novembra opazili okrog sto partizanov, ki so v koloni korakali zahodno od ormoške cerkve čez državno cesto proti Hajndlu.⁴¹ Šest partizanov je zaplenilo 7. novembra med 23. in 24. uro v Mihovcih pri Veliki Nedelji usnje, obleko, perilo in druge potrebščine. Oblečeni so bili v razne uniforme in oboroženi s strojnicami, pištolami in ročnimi bombami.⁴²

V *Vičancih* se je 8. novembra ob 23. uri pojavila močna partizanska skupina, ki je odnesla iz trafike 6360 cigaret in 65 zavojev tobaka. Oblečeni so bili v vermanske uniforme in oboroženi s puškami in ročnimi bombami.⁴³

Močna partizanska skupina je 8. novembra okrog 22. ure obkolila neko hišo v *Podgorcih*, v katero so vdrli iz skupine štirje partizani, oboroženi s puškami in oblečeni v neznane uniforme. Zaman so iskali orožje in uniforme, odnesli so le tri moške srajce.⁴⁴ Močna partizanska skupina je 11. novembra okrog pol desetih zvečer streljala na orožniško patroljo v *Lahoncih*. Na orožniški strani ni bilo žrtev, o partizanskih pa ni nič znano.⁴⁵

V *Šalovcih* se je pojavila 11. novembra močna skupina partizanov, oboroženih z mitraljezi, puškami in ročnimi bombami, oblečenih v črne usnjene plašče in kape. V vasi so zaplenili radioaparata na baterije.⁴⁶ V *Preratu* v občini Podgorci je osem partizanov 12. novembra zaplenilo puško, nekaj nabojev, vermansko uniformo in še nekaj predmetov. Oblečeni so bili v vermanske in nemške vojaške obleke, oboroženi pa s strojnicami, puškami in ročnimi bombami.⁴⁷

Trije partizani so pobrali 16. novembra med prvo in drugo uro v *Krčevini* v občini Kajžar sedem parov čevljev, 6 kg podplatov in zgornjih delov čevljev, nekaj posode in še druge predmete ter članske izkaznice Heimatbunda. Oblečeni so bili v vermanske in SS uniforme, oboroženi pa s puškami in ročnimi bombami.⁴⁸ V *Vitanu* so štirje partizani 18. novembra mobilizirali nekega domačina. Oboroženi so bili s strojnico in oblečeni v vermane.⁴⁹

V *Breznici* sta neki partizan in neka partizanka 22. novembra med 22. in 23. uro zaplenila v trafiki 7000 cigaret, 24 zavojev tobaka, cigare, 6 kg sveč in 300 motkov sukanca.⁵⁰ V *Vitanu* je močna partizanska skupina ustrelila 22. novembra okrog 19. ure obergefreiterja. Truplo je našla patrolja vermanov.⁵¹

V noči na 23. november med 23. in 2. uro je 25 do 30 partizanov odpeljalo iz *Breznice* nemškega vojaka na dopustu. V neki hiši v vasi so imeli tudi komunistično zborovanje. Oblečeni so bili v razne uniforme, oboroženi pa s strojnimi, puškami, pištolami in ročnimi bombami.⁵² V *Cvetkovcih* je pet partizanov 24. novembra okrog 21. ure zaplenilo v neki hiši lovsko puško. Oblečeni so bili v razne uniforme, oboroženi pa s strojnico, puškami, pištolami in ročnimi bombami.⁵³

Trije partizani in dve partizanki so zaplenili 26. novembra okrog 20. ure v *Hajndlu* in *Mihovcih* štiri gasilske uniforme,⁵⁴ v *Trnovcih* pa je istega dne petnajst partizanov zaplenilo perilo, škornje in koce. Oblečeni so bili v vermanske in nemške vojaške obleke ter oboroženi s strojnimi, puškami, pištolami in ročnimi bombami.⁵⁵

Iz decembra 1944 je štirinajst orožniških prijav o partizanih, ki nas seznanjajo s temi partizanskimi nastopi:

V *Strjancih* v občini Podgorci je močna partizanska skupina ustrelila 4. decembra ob 20. uri študenta, ki je bil prej verjetno partizan.⁵⁶ Pri *Kostanju* je šest partizanov grozilo 6. decembra okrog 18. ure, naj vojaški obvezniki ne stopajo v nemško vojsko. Obveznikom so partizani odvzeli tudi dokumente.⁵⁷

V *Obrežu* so zaplenili trije partizani in ena partizanka 11. decembra okrog 22. ure nekaj živeža in tobaka.⁵⁸

V *Sodincih* je pet partizanov zaplenilo 12. decembra okrog 22. ure v neki hiši nekaj oblačil.⁵⁹ Živilske nakaznice, živež in še nekaj predmetov je nekaj partizanov odneslo 15. decembra ob približno 24. uri iz vasi *Rucmanci*.⁶⁰

Znova so se pojavili partizani v *Rucmancih* 16. decembra. Bili so štirje in so pri kmetih zaplenili nekaj živeža.⁶¹

Močna partizanska skupina dvajsetih do tridesetih partizanov, med katerimi sta bili tudi dve ženski, je v *Podgorcih* 16. decembra okrog ene ure zaplenila živež, obleko, tobak in dve lovski puški; 17. decembra pa še razne hišne predmete in 3.150 RM.⁶²

V *Senežcih* je strahovala 24. decembra okrog 22. ure močna partizanska skupina nekega moškega in pri tem strla šipe na njegovi hiši.⁶³

Močna partizanska skupina je 28. decembra po drugi uri razstrelila mali železniški most v *Ormožu*. Osební vlak se je zato iztiril. Pri tem je bil ranjen strojevodja in ustavljen promet.⁶⁴ Enako močna partizanska skupina je nastavila 28. decembra po osmi uri na železniško progo en kilometer zahodno od železniške postaje *Središče* razstrelivo, ki pa zaradi slabe montaže ni eksplodiralo.⁶⁵

V *Šalovcih* je močna partizanska skupina razstrelila 28. decembra okrog 20. ure bager biosel,⁶⁶ v *Litmerku* pa je deset partizanov 29. decembra ob eni uri zaplenilo puško in NSKK uniformo.⁶⁷

Ko sta izbirali 29. decembra v *Senežcih* dve partizanski skupini prostor za kurirsko postojanko, so ju pri tem napadli orožniki in vermani. Enega partizana so ustrelili, enega pa ujeli. Na nemški strani niso utrpeli izgub.⁶⁸

LETO 1945

Iz leta 1945 je ohranjena le vest orožniške postaje v *Mihalovcih*, da je šest partizanov s strojnico in puškami sililo 16. marca v hišo viničarja Franca Mira v *Veličanah*. Tolkli so po vratih, dokler jim ni odprl in povedal za pot v *Žerovince* in *Ivanjkovce*.⁶⁹

POVZETEK VSEBINE OROŽNIŠKIH POROČIL

Vsebina triinsedemdesetih orožniških poročil o partizanskih nastopih na območju sedanje ormoške občine nam odkriva, da so partizani izvedli največ *preskrbovalnih* akcij: za hrano, obleko, obutev in druge potrebščine, skupaj 37. Od teh jih je bilo 6 pomembnejših.

Oborožitvenih akcij, združenih navadno s preskrbovalnimi, so opravili enajst. Pri tem so si pridobili 8 vojaških in 6 lovskih pušk, 2 pištoli in revolver ter nekaj nabojev.

Od *propagandnih* nastopov omenjajo poročila dvojce delitev letakov, dve zborovanji, nastop proti obvezni oddaji kmečkih pridelkov in proti vstopu mobilizirancev v nemško vojsko.

Orožniške prijave omenjajo pet partizanskih *spopadov* s sovražnikom, v katerih so padli en partizan, en verman in dva orožnika, enega partizana pa so Nemci ujeli.

Med partizanskimi *obračuni s sovražnikom* so omenjene štiri usmrtitve, ugrabitev štirih žensk in dveh moških ter pet grozilnih nastopov. Pri nekaterih ugrabitvah gre morda tudi za mobilizacijo, kar bodo razjasnile poizvedbe.

Razumljivo je, da so partizani obračunavali le z nevarnimi hitlerjevci in izdajalci, česar v orožniških prijavih niso navedli.

Poročila navajajo šest *sabotažnih* partizanskih nastopov. Dvakrat so partizani uspešno minirali železniško progo, s tem iztirili dva vlaka in tako pretrgali promet. Pri tem so poškodovali tudi dva železniška mostova. Eno miniranje proge ni uspelo. Uničili so tudi PK vozilo in bager, ki so ga Nemci verjetno uporabljali pri gradnji obmejnih utrd, ter poškodovali stavbo nemške občine in opremo v njej.

Poročila nas seznanjajo še z *mobilizacijo* sedmih domačinov, ki so jih partizani poslali v narodnoosvobodilno vojsko. Devet poročil pa navaja le, da so se partizani pojavili v krajih, ne da bi izvedli kakšno akcijo.

V prvi orožniški prijavi o nemškem napadu na dva oborožena moška v letu 1943 gre najbrž še za osamljena dezerterja iz nemške vojske ali skrivača pred mobilizacijo. Spopad med njima in Nemci je bil v okolici Ljutomera. Ker pa so enega izmed njih pripeljali v ormoško bolnišnico, je primer naveden, ni pa vključen v številčni povzetek spopadov.

Zanimive so orožniške navedbe o številu nastopajočih partizanov. Povzetek tega števila iz orožniških poročil nas seznanja, da so v mejah sedanje ormoške občine nastopale partizanske skupine v teh številčnih skupinah:

1— 5 partizanov je nastopilo	33-krat, kar je 45 % nastopov
5—10 partizanov je nastopilo	12-krat, kar je 16 % nastopov
10—20 partizanov je nastopilo	5-krat, kar je 6,5 % nastopov
20—30 partizanov je nastopilo	2-krat, kar je 2,6 % nastopov
30—50 partizanov je nastopilo	1-krat, kar je 1,3 % nastopov
60—70 partizanov je nastopilo	1-krat, kar je 1,3 % nastopov
okrog 100 partizanov je nastopilo	1-krat, kar je 1,3 % nastopov
neugotovljeno število partizanov je nastopilo	19-krat, kar je 26 % nastopov
skupaj:	73 nastopov 100 %

V devetnajstih prijavah partizanskih nastopov poročila ne navajajo števila partizanov. Od teh omenjajo v šestih primerih, da je število neznano ali da je nastopilo »nekaj« partizanov; v trinajstih primerih pa navajajo, da je nastopila »močna partizanska skupina«.

Dosedanje raziskovanje ormoške zgodovine NOB nas seznanja, da lahko k večjim skupinam nad 30 partizanov na tem območju prištevamo le kurirje TV postaj z večjo skupino mobilizirancev ali z večjo skupino političnih delavcev, kar pa se je primerilo le nekajkrat.

Tako lahko prištejemo neugotovljeno množino partizanov v devetnajstih primerih k številu do 30 partizanov. Ta seštevek po prej navedeni tabeli pa znaša 96 % nastopov. Tako sklepamo po orožniških prijavah in zgodovinskih dejstvih, da so majhne skupine do 30 partizanov vodile na ormoškem območju od leta 1943 pa do konca vojne boj za svobodo. Od teh pa je bilo kar 61 % akcij v rokah skupin do desetih partizanov.

Naj podam še izvleček iz poročil, ki nas seznanja, v kolikih vaseh v medvojnih občinah na sedanjem ormoškem ozemlju so partizani nastopali in kolikokrat. Seštevkci kažejo v luči orožniških poročil večjo ali manjšo razgibanost osvobodilnega boja po tedanjih občinah.

I. občina	Podgorci	v 5 vaseh	13 nastopov
II. občina	Ormož	v 9 vaseh	12 nastopov
III. občina	Kostanj	v 6 vaseh	11 nastopov
IV. občina	Kajžar	v 6 vaseh	10 nastopov
V. občina	Vel. Nedelja	v 7 vaseh	9 nastopov
VI. občina	Mihalovci	v 5 vaseh	7 nastopov
VII. občina	Kog	v 3 vaseh	6 nastopov
VIII. občina	Središče	v 3 vaseh	5 nastopov
skupaj		v 44 vaseh	73 nastopov

Razlike v prijavah niso velike in potrjujejo, da so se partizani gibali po vsem ozemlju sedanje ormoške občine.

V zvezi z orožniškimi poročili se moramo pomuditi še pri četnikih, ki so se jeseni 1944 zadrževali na območju tedanjega okraja Radgona—Ljutomer, od tam pa prihajali na sosednja. Vsa posadka je štela okrog 30 mož in se je pojavljala le v manjših skupinah. Nekateri četniki so bili oblečeni v uniforme bivše jugoslovanske vojske, preskrbovalne nastope pa so združevali z delitvijo letakov. Ker navajata dve orožniški prijavi nastopa banditov s temi značilnostmi, ju s precejšnjo trdnostjo lahko izločimo iz partizanskih nastopov.⁷⁰

Med pomanjkljivosti v orožniških poročilih štejem dejstvo, da ne navajajo imen partizanskih skupin, ker so bila orožnikom neznan. Tako iz poročil, ki so navedena v članku, ne razberemo, da so v ormoškem območju nastopali ilegalni politični delavci, kurirji TV postaj in minerski vod Lackovega odreda, za katerega vemo, da je razstreljeval železniško progo pri Ormožu in Središču.

V zvezi z orožniškimi poročili ne moremo mimo pojava skrivačev v Slovenskih goricah, ki so bili predvsem dezertjerji iz nemške vojske in iz vermanskih oddelkov ter vojaški obvezniki nemške vojske. Od leta 1943 je njihovo število stalno raslo. Na Štajerskem jih je bilo spomladi 1945 okrog 2000, na-

vaja poročilo oblastnega komiteja KPS za Štajersko Centralnemu komiteju KPS.⁷¹ Največ skrivačev se je zadrževalo v Slovenskih goricah, ker je bilo tod premalo aktivistov OF in so bile preslabo speljane zveze do Pohorja in drugih pokrajin, kjer so bila operativna območja brigad in drugih močnejših enot NOV in PO.

Navadno so skrivače preživljali svojci, če so se skrivali v bližini svojih domov. Če pa so se skrivali v večjih skupinah po bunkerjih, so zbirali življenjske potrebščine pri prebivalcih. Pri tem so se obnašali večkrat nasilno. Katere od preskrbovalnih nastopov v orožniških poročilih lahko pripišemo skrivačem, bodo ugotovile šele poizvedbe o njihovem številu in gibanju. Vsekakor pa lahko večino navedenih orožniških prijav o banditih pripišemo partizanom, ker vemo, da so se tu zadrževale skupine aktivistov, kurirji TV postaj ter minerski vod Lackovega odreda, ki so vsi izpolnjevali na tem ozemlju svoje poslanstvo, preživljali pa so se s preskrbovalnimi akcijami. To potrjujejo spominski in dokumentarni viri. Zanesljivo pa prištejemo partizanom vse tiste nastope, ki so povezani s propagando za OF, z zbiranjem potrebščin za tisk in za drugo dejavnost NOB.

Med pomanjkljivosti v orožniških poročilih štejemo dejstvo, da ne navajajo prijateljskega razpoloženja prebivalcev do borcev za svobodo in rednih stikov z njimi, ker je ilegalnost osvobodilnega boja sovražniku to prikrivala. Le eno od navedenih poročil poudarja tako zvezo, ker jo je sovražnik odkril. V tem članku navedena orožniška poročila navajajo le redkokdaj imena mobilizirancev, ugrabljenecv in drugih oseb, povezanih s partizanskimi nastopi.

Nemška orožniška poročila o partizanih so obširen dokument, ki kljub nekaterim pomanjkljivostim dopolnjujejo zgodovino narodnoosvobodilnega boja. Raziskovalcu zgodovine dajejo oporo pri časovni opredelitvi partizanskih nastopov, ki je v memoarnih virih nezanesljiva, dajejo pa še mnogo drugih podatkov, tako o oborožitvi partizanov, o njihovi opremi, o mnogoterih nastopih, ki jih topografski zapiski in drugi zgodovinski viri ne omenjajo.

Sovražnikova poročila o partizanih pa so predvsem trdne pričre o ljudski vstaji, ki je segla tudi v svet vinorodnih ormoških goric in v doline ob njih. Poročila pritrjujejo drugim zgodovinskim virom, da so se prebivalci tudi tod upirali služiti v sovražnikovih oboroženih oddelkih, da so kaznovali nacistične priganjače in ovaduhe in da so kljub smrtni nevarnosti prispevali žrtve za nacionalno osvoboditev.

V I R I

^{1a} Poročilo IOOF za Štajersko — IOOF 25. I. 45 o kozakih — zgod. arhiv CP ZKS, Ljubljana, ter članek Franja Baša: Doneski k problematiki slovenskoštajerskega nemštva pred okupacijo in med njo 1941—1945 (arhiv muzeja NO Maribor).

^{1b} Seznam okrajev z občinami in naselji med okupacijo (arhiv muzeja NO Maribor).

² Telefonska zbirna orožniška poročila orož. glavarstva Maribor (arhiv muzeja NO Maribor), le poročilo o. p. Kostanj, 28. X. 43 o partizanih v Lahoncih je iz zbirnih poročil orož. pov. pri štaj. namestniku drž. predsednika.

³ do ⁶¹ Zbirna poročila z naslovom: Der Kommandatur der Gendarmerie bei dem Reichsstatthalter in der Steiermark (Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani). Posebej je za vsako poročilo naveden le datum zbirnega poročila in orož. postaja, ki ga je poslala. Vsa poročila so iz leta 1944.

- ³ Ormož 20. 7.
⁴ Mihalovci 25. 7.
⁵ Mihalovci 22. 7.
⁶ Velika Nedelja 29. 7.
⁷ Velika Nedelja 22. 8.
⁸ Velika Nedelja 27. 8.
⁹ Mihalovci 27. 8.
¹⁰ Ormož 31. 8.
¹¹ Ormož 1. 9.
¹² Ormož 4. 9.
¹³ Gorišnica 7. 9.
¹⁴ Velika Nedelja 11. 9.
¹⁵ Kostanj 17. 9.
¹⁶ Gorišnica 18. 9.
¹⁷ Ormož 19. 9.
¹⁸ Gorišnica 4. 9.
¹⁹ Velika Nedelja 19. 9.
²⁰ Središče 24. 9.
²¹ Središče 24. 9.
²² Ormož 28. 9.
²³ Ormož 29. 9.
²⁴ Mihalovci 29. 9.
²⁵ Ormož 30. 9.
²⁶ Velika Nedelja 29. 9.
²⁷ Velika Nedelja 3. 10.
²⁸ Gorišnica 3. 10.
²⁹ Središče 4. 10.
³⁰ Mihalovci 4. 10.
³¹ Središče 8. 10.
³² Velika Nedelja 11. 10.
³³ Velika Nedelja 11. 10.
³⁴ Ormož 24. 10.
³⁵ Središče 30. 10.
⁶⁹ Zbirka poročil orožniških postaj za leto 1945 (arhiv muzeja NO Maribor, poročilo o. p. Ljutomer 19. 3. 1945 orožniškemu okrajnemu poveljstvu v Ptujju).
⁷⁰ Poročilo okrožnega odbora OF Slovenske gorice — CK KPS 23. 9. 1944 o pojavu bele garde (arh. št. 4332, zgod. arhiv CK ZKS Ljubljana) in pismo okrožnega komiteja KPS Ljutomer oblastnemu komiteju KPS za Štajersko 23. 11. 1944 o četnikih v okrožju (arh. št. 4341, zgod. arhiv CK ZKS, Ljubljana).
⁷¹ Arhiv CK ZKS, arh. št. 16226.
 Kratice: RAD-uniforma — obveznikov delovne službe; NSKK-uniforma — nacionalsocialističnega korpusa težkih vozil.

- ³⁶ Velika Nedelja 30. 10.
³⁷ Središče 30. 10.
³⁸ Mihalovci 5. 11.
³⁹ Ormož 5. 11.
⁴⁰ Središče 6. 11.
⁴¹ Ormož 6. 11.
⁴² Velika Nedelja 9. 11.
⁴³ Velika Nedelja 10. 11.
⁴⁴ Gorišnica 10. 11.
⁴⁵ Kostanj 13. 11.
⁴⁶ Središče 14. 11.
⁴⁷ Gorišnica 14. 11.
⁴⁸ Mihalovci 19. 11.
⁴⁹ Središče 19. 11.
⁵⁰ Gorišnica 24. 11.
⁵¹ Središče 24. 11.
⁵² Podgorci 24. 11.
⁵³ Gorišnica 27. 11.
⁵⁴ Velika Nedelja 28. 11.
⁵⁵ Kostanj 28. 11.
⁵⁶ Gorišnica 6. 12.
⁵⁷ Kostanj 8. 12.
⁵⁸ Središče 13. 12.
⁵⁹ Velika Nedelja 14. 12.
⁶⁰ Kostanj 18. 12.
⁶¹ Kostanj 19. 12.
⁶² Gorišnica 18. 12.
⁶³ Velika Nedelja 26. 12.
⁶⁴ Ormož 29. 12.
⁶⁵ Središče 29. 12.
⁶⁶ Mihalovci 31. 12.
⁶⁷ Ormož 30. 12.
⁶⁸ Velika Nedelja 29. 12.

Jakob Emeršič

BIBLIOGRAFIJA ORMOŽA IN OKOLICE

Vsebina naj določi obliko. Tega principa sem se držal pri sestavljanju ormoške bibliografije. Če bi upošteval samo mesto, bi bil ta pregled nepopoln in bera dokaj skromna. Bibliografija je pravzaprav namenjena širšemu krogu občinstva, ki išče podatke z različnih vidikov, tako da se nisem omejil samo na področje kulture in prosvete. Seveda so v tako širokem izboru določene hibe, ker zaradi splošnosti nisem mogel v kratkem času, ki mi je bil na razpolago, sistematično pregledati niti vseh strokovnih del niti vseh slovenskih in nemških štajerskih časnikov in publikacij. Če sem uporabljal druge bibliografije (npr. bibliografijo ČZN, Schlossarja, Slovensko bibliografijo, Slovenski biografski leksikon itd.), nisem imel vedno možnosti, da bi preveril natančnost navedenega vira v samem tekstu in literaturo že takoj odbral, tako da sem se moral zanesti le na občutek. Zato tako kazalo sploh ni mišljeno kot popoln in natančno pretehtan izbor literature o Ormožu, pač pa je le splošen pregled, ki ga bo treba še spopolnjevati. Saj bi v natančnejši bibliografiji bilo dobro preiskati celotno »stiriaco« in pregledati tudi madžarske vire, ker so bile okrog Ormoža večstoletne praske z Madžari. Zanimivo bi bilo tudi preučiti mnogo osebnosti iz ormoškega območja, ki so se zaradi gospodarske in kulturne gravitacije v preteklosti nagibali bolj proti Zagrebu, se šolali bodisi v Varaždinu bodisi v Zagrebu in tam tudi ostali. Napačno bi bilo izpustiti kulturno in nacionalno delovanje Središča, Miklavža, Tomaža itd. ali pa zgodovinsko veljavo Velike Nedelje.

Pri izboru literature sem se držal meja današnje ormoške občine. Upošteval sem literaturo kolikor se neposredno nanaša na Ormož ali okolico. Tako sem npr. od Franca Rakuše izpustil »Slovensko petje« ali pa številne Kosijeve in Kojčeve tiske iz Središča, po drugi strani pa sem poleg številnih splošnih priročnikov upošteval tudi narečne tekste. Izpuščal sem tudi vse ocene uporabljenih del, saj bi se z njimi seznam preveč razblinil.

Bibliografijo sem razporedil v glavnem po avtorjih, le pri anonimnih člankih sem združil enote, kot so Ormož, Središče, V. Nedelja itd. Bibliografija pa spet ni tako obširna, da bi bila potrebna predmetna ali sistematska razdelitev. Nekatero nejasne naslove sem dopolnil z bibliografskimi opombami, le pri izrazitih literarnih delih sem to opuščal. Seveda bi prav pri literarnem pregledu bilo treba marsikaj dopolniti, kar pa zahteva še in še časa. Pri navajanju naslovov periodike sem uporabljal celotno ime, le pri revijah, kot so ČZN, LZ, in pri starejših štajerskih tiskih, ki so tako namenjeni ozkim strokovnjakom, sem se držal ustaljenih okrajšav.

Zahvaljujem se osebu mariborske visokošolske in študijske knjižnice za večkratno pomoč, posebno pa kolegu V. Sterletu in prof. B. Teplyju, ki mi je dal na razpolago bibliografijo že obdelanih letnikov »marburgerice«.

- 1.*
Iz Ormuža na Štaj. Novice 1854, 179—180 —*
O praznovanju zaroke avstr. cesarja.
- 2.*
Velika Nedelja. Novice 1868, 255—256.—*
O narodni veselici pri Ormožu.
3. *Alič Fran.*
Anton Kosi. KMD 1947, 138—140.
Življenjepis.
4. *Andrejka Rajko.*
Na Vrazovem domu. Slovenec 7., 28. okt., 14. nov., 1. dec. 1916 in 18. jan. 1917 — R. Andrejka.
O lepoti ljutomerskih gorc.
5. *Baravalle Robert.*
— W. Knapp: Steirische Burgen und Schlösser. Graz 1936—1941.
O Ormožu in okolici na str. 808—810.
6. Der Einfall der Kuruzzen in Untersteiermark. Marburger Z.
1943, Nr. 269/270.
7. *Barbarič Štefan.*
Oris književnega razvoja severovzhodne Slovenije do sredine 19. stoletja.
Panonski zbornik 1966, 72—104.
8. *Baš Franjo.*
Prlekija. Geogr. vest. 1928, 106—110.
Posebej je izšlo z letnico 1929.
9. Prleki. Ilustracija 1931, 170—171.
10. Zemlja in človek v naši Prlekiji. Slovenec 1938, št. 197, str. 11
11. *Baukart Jan.*
Delež Prlekije v slovenski kulturi. Obmurski T. 1954, št. 39.
12. Ljudski grbi v Prlekiji. Večer 1954, št. 305.
13. O ljudskih grbih v Prlekiji. Prlekija 1955, 68—73.
14. Pozabljeni pisci Slovenskih gorc. Panonski zbornik 1966, 131—138.
O B. Flegeriču, J. Freunfeldu, F. Mohoriču idr.
15. *Belec Borut.*
Kratek geografski oris Prlekije. Prlekija 1955, 9—11.
16. H geomorfologiji Slovenskih in Medjimurskih gorc. Geogr. zbornik V/1959, 161—202 + 2 pril.
17. Agrarna geografija ljutomersko-ormoških Gorc. Doktorska disertacija. Maribor (cikl.) 1964. 328 str. + (213) str. (= listov).
18. Nekaj demogeografskih in socialnih pojavov ob podružbljanju kmetijstva v Ljutomersko-ormoških gorc. Socialistično kmetijstvo in gospodarstvo 1965, 30—31.
19. Prispevek k zemljiškoposestni strukturi v ljutomersko-ormoških gorc. leta 1824 in 1961. ČZN N. v. 1965, 103—114.
20. Razvoj posestnih razmer in izraba tal v k. o. Gresovščak. ČZN N. v. 1966, 158—177.
21. Zemljiškoposestna struktura katastrskih občin Plešivica in Kog leta 1824 in 1961. ČZN N. v. 1968, 204—222.

22. Ljutomersko-ormoške gorice. Agrarna geografija. Maribor 1968. 291 + (VII) str.
23. Ljutomersko-ormoške gorice. Planine ob meji 1968, 38—43.
24. Družbeno-geografski razvoj Ljutomersko-ormoških goric in njihovi agrarno-strukturni tipi. Svet med Muro in Dravo 1968, 50—71.
- 24/a. Razširjenost in nekatere značilnosti družbenega vinogradništva v severovzhodni Sloveniji. ČZN 1972, 298—306.
Zajema tudi ormoško občino.
25. *Biserjanski Antonij*.
Prlekija. Naš dom XVI/1924, 40—43.
26. *Blagovič Gizela*.
Ozrmo se v preteklost in se seznanimo z zgodovinskim razvojem mesta Ormož. Prijateljstvo 1961—1971. (V Slovenski Bistrici 1971), 11—12.
27. *Bojc Etbin*.
Kratke biografije naših najstarejših šolnikov. (Ob 100-letnici šol. reforme — do l. 1869.) Nova pot 1970; Glasnik Slovenskega duhovniškega društva 1971, 1972 (nadaljevanje sledi).
Za Ormož in okolico glej: Jakob Adamič (1817—1869), Anton Ignacij Adl (1783—1839), Tomaž Ambring (r. 1728), Jože Andreašič (r. 1845), Andrej Anžel (1731—1777), Janez Arbeiter (Martin) (1768—1828), Ivan Arbeiter (1792—1841), Aspoch (r. 1778), Blaž Ivan Babič (r. 1688), Matija Bartelotti (r. 1779), Simon Benedig (okoli 1720—1737), Franc Belec (r. 1841), Simon Benedik (okoli 1720—1739), Jože Berlič (r. 1820), Andrej Bezjak (r. 1826), Peter Bezjak (r. 1838), Jože Janez Bezjak (r. 1822), Urban Bezjak (r. 1848), Jakob Bezjak (1819—1862), Franc Bizjak (r. 1832), Janez Bratko (r. 1821), Jože Caf (r. 1774), Fran Cajnko (r. 1854), Jurij Cvetko (r. 1826), Anton Čagram (r. 1840), Jakob Čarman (r. 1813), Anton-Franc Čeh (r. 1831), Peter Dajnko (r. 1787), Jožef Dietlich († 1784), Andrej Dolmač (r. 1813), Jurij Domajnko (r. 1806), Blaž Dominkuš (r. 1787), Ferdinand Felker (r. 1829), Franc Filipič (1793—1862), Janez Filipič (r. 1825), Vincenc Filipič (r. 1824), Ignacij Francl (r. 1800), Jože Freunsfeld (r. 1796), Jože Freunsfeld (r. 1828), Jurij Fuchshofer (r. 1812), Janez Miha Genser († 1795), Miha Genser († 1763), Alojz Gregorc (r. 1825), Jakob Groznik (r. 1837), Jože Hanžekovič (r. 1844), Martin Horvat (r. 1827), Tomaž Horvat (r. 1662), Tomaž Horvat (r. 1801), Martin Ilvšek (r. 1768), Anton Irgolič (1839—1888), Peter Irgolič (1844—1899), Janez Jager ml. (r. 1842), Matej Jagrovič (r. 1721), Lovrenc Janžek (r. 1803), Martin Janžekovič st. (r. 1808), Martin Jelovšek (r. 1768), Simon Jesih (okoli 1694), Jakob Karničnik (r. okoli 1840), Matija Karničnik (r. 1797), Jurij Kejšanta (r. okoli 1810), Miha Kirbiš (umrl po l. 1787), Jože Klemenčič (r. 1801), Jakob Kocmut (r. 1827), Štefan Kočevar (r. 1812), Jože Kokolj (r. 1720), Anton Kolbl (r. 1829), Jurij Kolenc (r. 1776), Janez König (okoli 1834—1840), Andraž Kosar (r. 1800), Sebastijan Kosar (r. 1795), Anton Kosi (r. 1827), Janez Kosi (r. 1845), Ivan Kosi (okoli 1835), Anton Kotnik (r. okoli 1791), Franc Kotnik (1826—1861), Peter Kovačec (r. 1838), Štefan Kovačič (r. 1846), Janez Kranjc (r. 1833), Jože Krois (r. 1815), Matija Lah, Gašper Lešnik (r. 1840), Franc Ljubšina (r. 1809), Janez Martin Lopatnik (okoli 1714), Jože Lopatnik (r. 1714), Martin Lukman (r. 1836), Anton Lustig (okoli 1784), Ignacij Mayerberg (okoli 1732), Jože Majcen (r. 1818), Peter Majcen (r. 1832), Vid Majcen (r. 1852), Jakob Majerič (r. 1801), Jurij Majhenič (r. 1788), Anton Marin (r. 1844), Miha

- Janez Marko (r. 1747), Andrej Markovič (r. 1716), Andrej Markovič (okoli 1688) . . .
28. Šole in učiteljstvo na slovenskem Štajerskem pred sto leti. (Prispevek za šolsko zgodovino ob 200-letnici terezijanskih šol.) ČZN N. v. 1971, 83—98), . . . (nadaljevanje sledi)
 29. *Bokša Milena-Boža*.
Bercetova Milena iz Središča je padla na dvorišču mariborskega sodišča. Ptujski t. 1954, št. 33.
 30. *Borko Božidar*.
Mlado jutro. (Pred rodnom kućom Stanka Vraza.) Pobratim 1911—12, 8, 123.
Pesem.
 31. Deseti brat Slov. goric. Jutro 1926, št. 46.
O B. Flegeriču.
 32. Jesenska nedelja v Slovenskih goricah. Jutro 1931, št. 235.
 33. Slovenske gorice v literaturi. Slov. narod 1935, 86, 3.
Predavanje v društvu prijateljev Slovenskih goric.
 34. Stanko Vraz, slovenski pesnik. Slov. por. 1950, št. 13.
 35. Stoletnica smrti Stanka Vraza. Slov. por. 1951, št. 119.
 36. Prlekija v slovenskem slovstvu. Prlekija 1955, 31—36.
 37. Karel Ozvald. Panonski zbornik 1966, 337—338.
 38. *Borko France*.
Pesem iz Slovenskih goric. Maribor 1934, 102 str.
 39. Čar Slovenskih goric. Jugoslovanski biseri 1937, 50—53, 59—60.
Pot iz Maribora proti Ljutomeru.
 40. Prleška kolednica za tri kralje. Jutro 6. 1. 1939.
 41. Sin se postavi nad očeta. (Odlomek iz romana.) Gruda 1940, 215—216.
Slovenjegoriška snov.
 42. Vinotok. (Slovenje-goriški film.) Zadružni kol. 1940, 144—146.
 43. Hram pod klancem. Mladika 1941, 1—9, 41—45, 73—80, 105—111.
 44. Kajžarica. Nova obzorja 1949, 209—214.
 45. Gorička korenika. Nova obzorja 1950, 468—489.
 46. Ženitovanjski običaji pri Obrežu. KMD 1954, 130—143.
 47. *Bratanič Rudolf*
Pepelnica z žarama iz Obreža pri Središču. Arheološki v. 1954, 374—375.
 48. *Brauner Franz*.
Die Gründung von Großsonntag und Friedau. F. Brauner: Mein Steiermark, mein Heimatland (Graz 1941), 103.
 49. *Byloff Fritz*.
Fridauer Hexenprozesse. ZhVSt X/1912, 27—46.
 50. Johannes Wendtsesein, ein steierischer Hexen . . . ZhVSt XXVI/1931, 218.
 51. *Cajnkár Stanko*.
Po vrnitvi. Celje 1947. 175 str. (Slovenske večernice. 99.)
 52. V materini šoli. KMD 1949, 61—65.
 53. Vladimir Križnar se pripravlja na svoj poklic. Nova pot 1950, 164—175.
 54. Križnarjevi. Kronika preproste slovenske družine. V Celju 1952. 324 str.
 55. Svet, ki ga najbolj poznam. KMD 1953, 111—114.
Odmev domačije v avtorjevem delu.
 56. Ob grobu pisatelja Ksaverja Meška. Nova pot 1964, 106—108.
Obj. tudi v Knjiž. glasniku MD 1964, 3—4; Naši razgledi 1964, 31.

57. *Curk Jože.*
Maribor, Ptuj, Ormož, Ljutomer, Lenart, ; elaborati v okviru urbanističnih načrtov teh krajev. Maribor 1963.
58. Kulturni in NOB spomeniki Pomurja. Panonski zbornik 1966, 53—67.
59. Kulturni spomeniki na ozemlju občine Ormož. (:Izdelano leta 1964. :) Ljubljana 1967, (II) + 40 str.
60. Urbanistično-gradbene zasnove trgov in mest v Podravju in Pomurju. Svet med Muro in Dravo 1968, 287—310.
61. Vedute štajerskih trgov in mest. ČZN N. v. 1969, 313—330.
Tudi o Ormožu in Središču.
62. Zgodovina urbanizacije v severovzhodni Sloveniji. ČZN N. v. 1970, 244—248.
63. *Cvetko Ciril.*
Prleško gostovanje. Razori 1934, 109—112.
64. *Črček Micika.*
Ob blagoslovitvi Društvenega Doma v Središču dne 16. jul. 1922. Naš dom 1922, 54.
65. Prolog k otvoritvi Krekove dvorane v Središču. (. . . dne 6. januarja 1923.) Naš dom 1923, 22—23.
66. *Čretni M.*
Od sv. Tomaža pri Velki Nedelji na Štajarskem. Novice 1855, 256.
O novih zvonovih.
67. *Dajnko Peter.*
Klopotec. Nova doba 1924, 102, 2.
Objavljeno v članku Fr. Mohoriča Iz krajine klopotcev.
68. Kronika Velike Nedelje. (Rokopis)
69. *Drechsler Branko.*
Stanko Vraz. Studija. U Zagrebu 1809. (II) + 220 + (I) str.
70. -e-
Pred občinskim praznikom v Ormožu. Osvobodilno gibanje v Ormožu. Ptujski t. 1956, št. 16.
71. Kruci v ormoško-ljutomerskih gorica h v letih 1704—1711.
(Po raznih domačih in tujih virih napisal -e-) Ptujski t. 1956, št. 31.
72. *Eberl Anton.*
Od Velikonedelje. Popotnik 1883, 95. — Eberl.
Prvo zborovanje ormoškega učiteljskega društva.
73. *Emeršič Jakob.*
Rodoljub ali narobe Katon. (120-letnica smrti slovenskega in hrvatskega pesnika Stanka Vraza.) Tednik 1971, št. 20—21.
74. *Engelman Nadja.*
Med vinogradniki v ljutomersko-ormoških gorica h. Sodobno kmetijstvo 1968, št. 10, str. 53—55.
75. *Feguš Miha.*
Na Vrazovem domu. Nova obzorja 1950, 264—267.
76. *Fekonja Andrej.*
Kako in zakaj je Stanko Vraz postal Ilir. LZ 1887, 147—153, 294—300, 370—374.
77. *Felsner Josef.*
Pettau und seine Umgebu ng. Pettau 1895.
Glej poglavji o Veliki Nedelji in Ormožu.

78. *Ferlic Pavel*.
Pedološki opis. Investicijski program za obnovo 156 ha vinogradov in 39 ha sadovnjakov VG Jeruzalem-Ormož. Kmetijski pospeševalni zavod. Maribor 1959.
79. *Flegerič Božidar*.
Potočnice. Almanah Lada 1864 v Mariboru, 120—122.
6 pesmi.
80. Domačiji. Slovenski glasnik 1866, 209.
81. Jek iz goric. Pomladansko cvetje 1871, 179—197.
Objavljeno 23 pesmi.
82. Strmcu. Zora 1874, 17, 282.
Strmec je hrib pri Ormožu.
83. Štefan Modrinjak. V Celovci 1881. 16 str.
84. Grobni spomenik dr. Štefanu Kočevanju. Slovenski narod 1883, 50, 1.
85. Grobni spomenik Siegfriedu Josipu Špornu — dekanu v Ormoži, umrlemu 15. aprila 1884. Slovenski narod 1884, 91, 1.
86. Grobni spomenik Božidaru Raiču, umrlemu 6. junija 1886.
Slovan 1886, 378—379; Slovenski narod 1886, 132, 1.
V Slovanu anonimno.
87. Trg Središče po štirih sto letih. Slovenski glasnik 1888, št. 37, 38.
88. Svečanost štiridesetletnice cesarja. Slovenski narod 1888, 11. sept., str. 2—3.
V Središču.
89. Doktor Štefan Kočevar, rodoljub in pisatelj slovenski. V Ljubljani 1890. 63 str.
90. Pozdrav akademičnemu društvu »Triglavu« o priliki odkritja njegove zastave v Središču . . . Slovenski narod 1890, 123, 1.
91. Doktorju Ivanu Geršaku. Slovenski narod 1891, 295.
92. Pozdrav drugi štajerski ženski podružnici sv. Cirila in Metoda v Ormoži. Slovenski narod 1892, 41.
93. V spomin Josipu Freunfeldu. Domovina 1894, 2.
94. V spomin dru Frančišku Kapusu. Domovina 1894, 17.
95. Grobni spomenik Josipu Freunfeldu . . . Edinost 1894, 18.
96. Štefan Modrinjak. Dom in svet 1898, 65—70.
Življenjepis.
97. Dr. Gregor Jožef Plohel. Dom in svet 1898, 385—398.
98. Nekaj vraž štajerskih Slovencev med Muro in Dravo. Dom in svet 1900, 640.
99. Solza na grobu Olge Rakuševe, umrle . . . Edinost 1902, 49.
100. Vzdihljaj na grobu Ivana Skuhale, umrlega . . . Slovenec 1903, 105.
101. *Flegerič Matjaž*.
Sv. Bolfank v ljutomerskih goricah. Slovenski gospodar 1880, 254—255, 261—262, 269—271, 277—278, 285—286.
102. *Ftičar Jože*.
Delež Božidarja Raiča v mladoslovenskem gibanju. Svet med Muro in Dravo 1968, 346—381.
Tudi o ormoškem taboru.
103. *Geramb Viktor*.
Steirisches Trachtenbuch. Graz 1932—1935.
Glej gesla pod Ormož, Velika Nedelja in Središče.

104. *Gerdovič Boris — Jože Rakuša.*
Turizem na obronkih Slovenskih goric. Prijateljstvo 1961—1971. (V Slovenski Bistrici 1971.), 14—15.
105. *Geršak Ivan.*
Ormoški spomini. Ob petindvajsetletnici Ormoške posojilnice in ob tridesetletnici svojega beležništva v Ormožu. Ljubljana 1902. 185 str. + pril. Z več sestavki B. Flegeriča o znamenitih Ormožanih.
106. *Glaser Karel.*
Božidar Raič. Letopis Matice Slovenske 1888, 1—40.
107. *Glaser Janko.*
Rokopisno gradivo slovenjegoriškega izvora v Študijski knjižnici v Mariboru. Svet med Muro in Dravo 1968, 682—698. Z ormoškega področja so naslednji avtorji: F. Borko, P. Dajnko, R. Fekonja, B. Flegerič, A. Freunsfeld, M. Golob, A. Kosi, F. Kovačič, A. Krempl, V. Kukovec, J. Majcen, F. K. Meško, Š. Modrinjak, B. Raič, F. Simonič, I. Skuhala, J. Šinko. M. Tomažej, A. Trstenjak, S. Vraz.
108. *Glušič Dominik.*
»Središka žaloigra«. Ptujski t. 1953, št. 4.
NOB v Središču.
109. *Grujić Radoslav M.*
Srpskohrvatsko naseljevanje po Štajerskoj. Glasnik geografskog društva 1922, 113—125. — Rad. M. Grujić.
110. *Gurlitt Wilhelm.*
Römische Inschrift aus (Großsonntag) in Steiermark. MCKD N. F. XXI/1895, S. 64—65.
111. *Goršič Boguš.*
Potočnice mladosti. (Pervenci). V Zagrebu 1872. 109 str.
V Simoničevi bibliografiji naslov: Počitnice mladosti.
Slovenske in hrvaške pesmi s pesnikovega rojstnega kraja (Šalovci blizu Ormoža).
112. *Gumilar Franjo.*
Krucj v ormoško-ljutomerskih goricah v letih 1704—1711. Ptujski t. 1956, št. 38.
113. *Hauzer S.*
Uzytkowanie ziemi i gospodarska rolna we wsiach Żvab i Runeč. Slowenia wschodnia). Jugosławia, str. 105—127. Dokumentacja Geograficzna. Zeszyt 2/3. Warszawa 1966.
114. *Höfer Irma von.*
Untersteirische Idyllen. 3. Friedau, die kleinste Stadt Steiermarks. Franz Haussmann, Südsteirische Heimat, 1916 44—47.
115. *Hofrichter Josef C.*
Lutenberg in Untersteier, seine Umgebung, Bewohner u. seine Geschichte, mit Urkunden-Regesten, auch Friedau, Polsterau und Wernsee betreffend. Graz 1850.
116. *Holz Vatroslav.*
Pozdrav Modrinjakovim čestilcem zbranim v Središču dne 25. septembra 1881. Vilko Drvanjski. Kres 1881, 651.
Pesem.
117. *Hönisch J.*

- Johann Sigmund Freiherr v. Geymann, Deutschordensritter und Comthur zu Großsonntag. Tagespost 1866, No 15, 16.
118. *Horvath Josef (?)*
Kres. Naš dom 1904, št. 13. — J. H.
Kresni običaji »na skrajnem oglu Prlekije«, rojstni kraj J. H. (Krčevina blizu Pušenec).
119. *Hrašovec Franc.*
Novičar iz slovanskih krajev. Iz Ormoža na Štajarskem.
Novice 1852, 259—260, 263—264, 268. — X_Q
Opis noše Šavničarjev, Murščanov in Ljutomerčanov ob praznovanju 200-letnice jeruzalemske cerkve.
120. Iz Ormoža na Štajarskem. Novice 1852, 332, 336, 339, 343, 348, 408; 1853, 111—112, 116, 151—152, 155—156, 220, 283, 363—364, 367—368, 411; 1854, 171, 175, 255. — X_Q
O kožuhanju koruze; o šolstvu v ljutomerskem, ormoškem in velikonedeljskem okraju; o zastarelosti uporabljanja bohoričice; o slabem gmotnem stanju učiteljstva; o vinu; o šolskih knjigah; o vražarstvu v ormoški okolici; o hudi zimi (1853), o nezanimanju za slovenski jezik na vseučilišču v Gradcu; o hudi toči v Slovenskih goricah; o bratvi v ormoških in Ljutomerskih goricah; opis Haloz; o gospodarstvu v ormoškem okolišu; o kmečkih pravadah.
121. Ormož na Štajarskem. Novice 1854, 263 267—268, 271, 275—X_Q
Zgodovina Ormoža.
122. *Hren Ivan.*
Jože Kerenčič. Življenje heroja. Tednik 1969, št. 1—18.
123. I . . . o .
Mladiški shod na Stanko Vrazovem domu. Naš dom 1909, št. 13.
124. *Ilešič Fran.*
O izvoru Vrazova »Babjega klanca«. Gradja za povijest književnosti hrvatske 1904. (Zagreb)
O madžarskih vpadih v klanec pri Jeruzalemu okrog l. 1605 in 1704.
125. Hrvatski utjecaji u starim istočno-štajerskim tekstovima.
RAD JAZU Knj. 162 (U Zagrebu), 1—27.
Velikonedeljska prisega, tožba iz Središča, pravila Florjanove bratovščine v Središču, oporoka Mihe Modrinjaka iz Središča, središka prisega, druga središka prisega, prošnja na načelnika v Središču, ormoško pismo v Središče 1643, oporoka središkega župnika.
126. Središki učitelj Matija Karničnik (1813—1854). ČZN 1923, 46.
127. Iz našega zavičaja, ČZN 1937, 183—189.
Naslovi poglavij: 1. Štefan Modrinjak na varaždinskoj gimnaziji. (Središče-Varaždin) — Prezime Jaklin. (Svetinje, Sv. Miklavž, Ljutomer) — 3. Dr. Josip Knolc (Ljutomer, Radgona) — 4. Miklošičev učitelj Franc Regolec (1801—1897), učiteljska porodica Šef (Št. Ilj, Ormož, Središče.) — 5. Prezime Razlag (Mala Nedelja, Sv. Jurij na Ščavnici, Kapela . . .)
128. Narodna »beseda« pri Mali Nedelji l. 1867. ČZN 1938, 165—181.
Proslava ob obletnici smrti A. Krempla.
129. *Ilešič Svetozar.*
Severovzhodna Slovenija in njena regionalna razčlenitev. ČZN N. v. 1967, 9—24.

130. O geografski individualnosti Prlekije v luči razvoja kmetijskih naselij in njihovega zemljišča. Svet med Muro in Dravo 1968, 45—49.
131. (*Ivanjkovci*.)
Obnova sadovnjakov in vinogradov v k. o. Stanovno in Ivanjkovci. ZKG. Ivanjkovci 1957.
132. *Ivanuša Vilko*.
Janko Rakuša. Panonski zbornik 1966, 291—293.
133. *J*.
Iz Ormoža dne 13. junija 1883. Popotnik 1883, 205. — J.
Praznovanje 10-letnice učit. društva in 600-letnice Habsburžanov.
134. *J. Z*.
Ob 70-letnici novatorja udarnika Ivana Hanželiča. Tednik 1964, št. 32. — J. Z.
135. *Jančar France*.
Iz Ormuža na Štaj. Novice 1859, 95, 284.
O delavcih, ki so polagali novo železniško progo in vinogradih.
136. *Janežič Stanko*.
Deca. Dom in svet 1940, 216-219.
Črtica iz miklavške okolice.
137. Klopotec v goricah. Dom in svet 1942, 46.
Pesem.
138. Pesem. Dom in svet 1942, 189—192.
Črtica iz Slovenskih goric.
139. Krik iz goric. Štiri zgodbe (Slovenske večernice. 94.)
V Ljubljani 1943, 84—95.
140. Mlin ob potoku. Idilična povest iz Prlekije. (V Celovcu) 1952. 51 str. (Družinske večernice. 5.)
141. Moja podoba. Trst 1962. 121 + (III) str.
Pesmi v prozi. Posebno ciklus »Dom« je zasidran v miklavški okolici.
142. *Janisch Josef Andr*.
Topographisch-statistisches Lexikon von Steiermark mit historischen Notizen und Anmerkungen. Graz 1878—1885. 3 B.
Glej gesla za Ormož, Veliko Nedeljo, Središče itd.
143. *Janžekovič Lovro*.
Kruči na Sekolovskem. Slovenski gosp. 1888, 310—311, 317—318.
O ropanju Krucev po Sekolovskem (sv. Tomaž pri Ormožu in sv. Lenart v Slovenskih goricah) v začetku XVIII. stol.
144. *Jenko Jože*.
Železnice med Muro in Dravo v 19. in 20. stoletju. Svet med Muro in Dravo 1968, 589—629.
145. (*Jeruzalem-Ormož*)
Proizvodni poskusi na VG Jeruzalem-Ormož.
Kmetijski pospeševalni zavod Maribor 1959.
146. Investicijski program za obnovo 140 ha vinogradov VG Jeruzalem-Ormož.
Kmetijski pospeševalni zavod Maribor 1960.
147. *Jurančič Janko*.
O leksiku v panonskih govorih. Panonski zbornik 1966, 31—41.
148. *Jurčec Ruda*.
Skozi luči in sence. (1914—1958). D. 1. (1914—1929). — D. 2. (1929—1935).
Buenos Aires 1964—1966.

- Posebno glej v prvem delu poglavje »Oh, mladosti leta...« (o življenju v Ormožu) in v drugem delu ilustracije iz Ormoža.
- 148a) Post scriptum. Meddobje 1965, 32—102.
 Avtobiografski odlomek z ormoških let. Podnaslovi: Tilika. — Autodafé: tri... tri... tri...
- 148b) Post scriptum II. Meddobje 1967, 98—122.
 Avtobiografski odlomek z ormoških let. Podnaslovi: »Bog ohrani — Bog obvari...« — Interludij.
149. -k
 Kaj je z ormoškim gradom. Ptujski t. 1957, št. 16. — -k
150. *Kapper Anton*.
 Das Jahr 1848 in Friedau. Gr. Tagespost 1869, No 95, 96.
151. Velika Nedelja. (Zgodovinska črtica po »Gr. Volksbl.«)
 Slovenski gosp. 1873, 102—103. — A. K. (verjetno Kapper?)
152. Iz Središča. Šolska veselica. Slovenski gosp. 1886, 283—284, 292—293. — A. K. (verjetno Kapper?)
153. *Karba Josip*.
 Narodne šege. Slovenske večernice 1891, 87—101. — Slovenec 1876, št. 16—18.
 O narodni noši okoli Ljutomera, Murskega polja in bližnjih Slovenskih goric.
154. *Karbaš Franc*.
 Razvoj šolstva pri Miklavžu. V nove čase 1969, 5—14.
155. Narodnoosvobodilno gibanje pri Miklavžu. V nove čase 1969, 15—18.
156. Miklavž, moje prvo učiteljsko mesto. V nove čase 1969, 30—33.
157. *Kerenčič Jože*.
 Zimska podoba. LZ 1935, 539—544.
158. Konec invalida Kastorja. Življenje in svet XIX/1936, 8, 22, 39.
159. Mati išče mojstra. LZ 1937, 536—547.
160. Zemljiški odnosi v Jeruzalemskih goricah. Obzorja 1938, 27—31, 118—121, 181—188, 225—232, 312—317, 362—366, 401—405, 454—460.
161. Zgodba o Trjuku. Obzorja 1938, 323—329.
162. Zemljiški odnosi v Jeruzalemskih goricah. Maribor 1939, 48 str.
163. Krmljenka. (Poglavje iz daljšega teksta.) Obzorja 1940, 2—14.
164. Mati išče mojstra. (V Ljubljani) 1951. 32 str.
165. Domačija. Zbrano delo. Maribor 1967. 257 + (III) str.
166. *Klasinc Anton*.
 Ormož skozi stoletja. Tednik 1967, št. 41—51; 1968, št. 1—15.
167. *Klemenc Josip — Balduin Saria*.
 Archaeologische Karte von Jugoslawien. Blatt Pettau. Beograd-Zagreb 1936.
 Tudi opis dotedanjih najdb na ormoškem območju.
168. *Klemenčič Vlado*.
 Školnik Gutpogodil. Naš rod 1929/30, 84—85.
 Po Petru Skuhali.
169. Prlekija. Naš rod 1935/36, 19—21.
 Opis.
170. Prleška gostija. Naš rod 1935/36, 154—157.
 Opis po Petru Skuhali.
171. V goricah. Naš rod 1938/39, 89—90.

- Črtica.
172. Tri prleške. Po Skuhalovi narodni zbirki. Naš rod 1938/39, 221—224.
173. Prleška gostija. Ptujski t. 1952, št. 6.
Opis po Petru Skuhali.
174. Grad pri Veliki Nedelji kliče po obnovi. Ptujski t. 1953, št. 34. — V. K.
175. Iz zgodovine ptujskega okraja. Ptujski t. 1955, št. 6—10, 12—14.
176. Gimnazija v lončarski koči. Ptujski t. 1956, št. 41.
Po sestavku F. Kovačiča v ČZN o privatni gimnaziji Jurija Hermana v Savskem vrhu pri Tomažu.
177. »Patoglavci in sekulovci«. Ptujski t. 1960, št. 22. — V. K.
Po Rakuševem »Domoznanstvu ormoškega okraja«.
178. Obiskali smo Kog pri Središču. (Zbor ptujskega Zgodovinskega društva.)
Tednik 1964, št. 23.
179. Peljimo se enkrat k Tomažu. Tednik 1964, št. 28—29.
S pesmijo ljudskega pesnika Jožeta Majcena o tomaževski fari.
180. Lepa Velika Nedelja. Tednik 1964, št. 33—34.
181. »Visoka šola« na Runču. Tednik 1964, št. 35.
182. Od Sòdinec do Podgòrec. Tednik 1964, št. 36.
183. Po poteh Božidarja Flegeriča. Tednik 1964, št. 37.
Po ormoških in ljutomerskih goricah.
184. Pred 80 leti na ormoškem območju. (Izpiski iz starih kronik.) Tednik 1964,
št. 40—41.
185. Razstava zgodovinskih spomenikov ptujске in ormoške občine.
Tednik 1964, št. 46. — K.
186. Ob stoletnici rojstva uglednega šolnika. Tednik 1964, št. 49.
Antona Kosija.
187. Tudi na Runču lepše perspektive za učitelje. Tednik 1965, št. 1.
188. Od Ptuja do Središča v kužnem l. 1681. Tednik 1965, št. 5.
Poglavje iz knjige: V. Klemenčič, Iz starih in novih časov, 1939.
189. Tam okrog Jeruzalema. Tednik 1965, št. 27.
190. *Knabl Richard*.
Epigraphische Excurse (. . . Großsonntag). M. h. V. f. St. VI/1855, S. 128—
131.
191. *Kociper Janez*.
Krucí na Slovenskem Štajerskem. Maribor 1905. 69 str.
Zbrani sestavki F. Kovačič, M. Slekovca in J. Kocipra (Murskega). Priob-
čena Kremplova pesem Kruci v Ormožu v leti 1704.
192. *Kociper Stanko*.
Pravne starine iz Ormoškega okraja. ČZN 1940, 50—59.
193. Zasad. Drama iz življenja malega naroda. 3. dejanja. (V Mariboru) 1940.
194. Šentjurjevski provizor. Dom in svet 1941, 16—29, 74—94, 127—140.
Drama.
195. Zemlja se je potegnila. Dom in svet 1942, 3—23.
Črtica.
196. Goričanec (dve poglavji iz romana: Aninska nedelja v Vinskih goricah.
Smrt starega Lahiča.) Dom in svet 1942, 83—100.
197. Ilovščak je pogorel. Dom in svet 1942, 149—157.
Črtica.
198. Starca. Dom in svet 1942, 211—220.
Črtica.

199. Goričanec. Roman. V Ljubljani 1942. 370 str.
200. Peter Košjak. (Povest o dobrem starcu) Dom in svet 1943/I, 4—21. Črtica.
201. Mertik. Dom in svet 1943/II, 6—28. Povest.
202. Koline Rudeka Novaka. Dom in svet 1944, 43—40. Črtica.
203. Prprekova Tila. Zbornik Svobodne Slovenije 1950, 72.
204. Bogec na Plávščaku. Vrednote 1951.
205. Jeruzalemski zvonar. Zbornik Svobodne Slovenije 1951, 36.
206. (dogodek na prleški vasi . . .) Duhovno življenje 1952.
207. Bogec v neurju. Duhovno življenje 1952.
208. Kaškova mati. Zbornik Svobodne Slovenije 1952, 95.
209. Želarija na Prénaščku. Zbornik Svobodne Slovenije 1953, 80.
210. Mértik. Črtice iz Slovenskih goric. (Buenos Aires 1954.) 179 + (I) str. Vsebina: 1. Zemlja se je potegnila. 2. Ilovščak je pogorel. 3. Starca. 4. Peter Kóšjak. 5. Mértik. 6. Koline Rudeka Novaka. 7. Tomašeka Muhiča najlepša bratev.
211. In svet se vrti naprej . . . (roman Na božji dlani). Buenos Aires 1957, 404 str.
212. Čolnar na Dravi. Zbornik Svobodne Slovenije 1957, 85.
213. Huda ura. (Iz romana »In svet se vrti naprej«). Zbornik Svobodne Slovenije 1960, 79.
214. *Kolarič Franc*. Vinogradna posest v Slovenskih goricah. Geogr. vest. 1939, 58—69.
215. *Kolarič Rudolf*. Slovenska narečja na Štajerskem. Pogovori o jeziku in slovstvu, Maribor 1955, 54—60.
216. Središka govorica in spodnjeprleški govor. Slavistična r. 1956, 162—170.
217. Sloven. in kajk. purga-purga. Južnoslovenski filolog 1959—1960, 359—362.
218. Prleško narečje. Svet med Muro in Dravo 1968, 630—650.
219. *Koren Karel*. Nekaj podatkov o razvoju šole in kraja v letih 1945 do 1969. V nove čase 1969, 19—29. Miklavž pri Ormožu.
220. *Koren Vlasta*. Kmečko vinogradništvo v vzhodnih Slovenskih goricah. Etnografija Pomurja 1967, 67—106.
221. *Korošec Josip*. Staroslovenska grobišča v severni Sloveniji. Celje 1947. Na str. 36—44 glej pogl.: Staroslovensko grobišče v Središču.
222. *Kos Milko*. K postanku ogrske meje med Dravo in Rabo. ČZN 1933, 144—153.
223. Kolonizacija med Dravo in Muro, pa krajevna imena na -ci. Svet med Muro in Dravo 1968, 256—264.
224. *Kosi Anton*. Božidar Flegerič ljudski pesnik in pisatelj slovenski. Spomenica ob odkritju Flegeričevega nagrobnika pri Sv. Bolfenku na Kogu . . . Maribor 1913. 47 str. S Flegeričevimi pesmimi.

225. *Kotnik Fran.*
Narodopisne črtice. Mladika 1923, 116—117, 157—158, 238.
Običaji z Murskega Polja, Kapele itd.
226. Narodne noše ptujske okolice. Naš dom 1927, 65—70.
227. O narodni noši v ptujski okolici. Naš dom 1927, 113—115, 161—163.
228. Vaški grbi na Spodnjem Ptujskem polju. Etnolog 1936, 132.
229. *Kotnik Stanko.*
Štefan Modrinjak kot avtor ljudskih popevk. Slovenski etnograf 1956, 203—214.
230. Trije drobci o narodnem prebujanju vzhodne Štajerske. Svet med Muro in Dravo 1968, 699—703.
O Š. Modrinjaku v Ormožu l. 1805 idr.
231. *Kovačič Fran.*
V spomin Mateju Slekovcu. ČZN 1904, 52—69.
Tudi o Sekeljih.
232. Pismo Perczelovo Središčanom l. 1848. ČZN 1904, 191—194.
233. Ostanki rimske vile pri Središču. ČZN 1907, 229—233.
234. 1906, dec. 15. (Društvena predavanja) v Središču: O središki zgodovini. ČZN 1907, 191.
235. Središki opravilnik. Voditelj v bogoslovnih vedah 1908, 381—399. — F. K.
236. Dvoje kajkavsko-slovenskih spomenikov iz središkega arhiva. ČZN 1908, 107—108.
237. Izkopavanje v Središču. ČZN 1908, 176—185.
238. Protestantizem v istočni Štajerski in v Medjimurju. Trubarjev zbornik MS 1908, 94—121.
Več o Sekeljih in Zrinjskih v Ormožu in v okolici.
239. Iz prazgodovine središkega trga. ČZN 1909, 140—152.
240. Donesek k čarovniškim procesom. ČZN 1909, 169—170.
V okolici Ormoža.
241. Trg Središče. Krajepis in zgodovina. Maribor 1910. XIV + 594 str.
242. 1910, dec. 18 (Društvena predavanja) v Ormožu: O zgodovini Ormoža. ČZN 1911, 107—115.
243. Vitezi Pesničarji. ČZN 1912, 1—41.
244. Ormož. ČZN 1912, 145—156.
245. Nekaj krajevnih imen ob narodni meji na Štajerskem. ČZN 1920, 44—49.
246. Stara narodna noša okoli Ljutomera. ČZN 1922, 36—39.
247. Herman Jurij in njegova gimnazija pri sv. Tomažu nad Vel. Nedeljo. ČZN 1926, 131—133.
248. Slovenska Štajerska in Prekmurje. Zgodovinski opis. Ljubljana 1926. (VI) + 418 + (II) str. (Slovenska zemlja. 7.)
249. Zgodovina lavantinske škofije (:1228—1928:). Ob 700-letnici njene ustanovitve . . . Maribor 1928. XVI + 491 + XLI str.
250. *Kovačič Maks.*
Prlekija in Prleki. Tabor 4. 1. 1923.
251. *Kovačič Štefan.*
Iz Središča. (Šolsko poročilo narodne šole o letu 1875.) Slovenski učit. 1875, 348—349.
252. Iz Središča. (Pevanje v narodni šoli.) Slovenski učit. 1877, 57—58.
253. *Krainz Johann.*
Die Czekely oder Zekel von Kevent, Freiherren von Friedau.

- Gr. Morgenp. 1895, No 215, 216.
254. *Krajevni leksikon Dravske banovine*. Ljubljana 1937.
Glej str. 506—507, 510, 515—518, 520—521.
255. *Kraker R.*
Friedau — deutsches Bollwerk seit 700 Jahren. Tagespost 27. 3. 1942, Nr. 86.
256. *Kranjec Miško.*
Fara Svetega Ivana. Roman. Ljubljana 1947. 434 + (II) str.
Opis fare sv. Tomaža pri Ormožu.
257. *Kreft Ivan.*
Jože Kerenčič. Ptujski t. 1961, št. 27.
258. *Krempl Anton.*
Dogodivšine Štajerske zemle. Z' posebnim pogledom na Slovence. V Grádci 1845. 262 + (I) str.
259. Kruci v Ormožu leta 1704. Ob dvestoletnici. Prepis istoimene pesmi Antona Krempla, kaplana v Ormožu 1817—1820. Naš dom 1904, št. 7, str. 6.
260. *Križanič Ivan.*
Žlahтна rozga Slovenskih goric. V Mariboru 1887. 50 str. Povest. Opis Slovenskih goric in dela v goricah.
261. *Kukovec Eliza.*
Domoznanstveni pouk v ljudski šoli. Po načrtih moderne metodike. V Ljubljani 1912.
Na str. 58—60 o Ljutomerskih goricah in sestavek »Trgatev na Kogu«.
262. *Kumer Zmaga.*
Ljudska pesem panonskega območja. Panonski zbornik 1966, 42—52.
263. *Kuret Niko*
Ljudsko življenje v ormoškem okolišču pred stopetdesetimi leti. (Odlomki); Glasnik Inštituta za slovensko narodopisje pri SAZU 1957, št. 3, str. 20; št. 4, str. 26.
264. Praznično leto Slovencev. Starosvetne šege in navade od pomladi do zime. I—IV. Celje 1965—1970.
Glej v kazalu gesla za Ormož in ostale kraje z bližnje okolice.
265. L.T.B.
Eine Schwurszene. Marburger Z. 27. 8. 1869.
Govor B. Raiča in zaprisega slov. mladine na taboru v Ormožu 8. 8. 1869.
266. *Lang Alois.*
Die Salzburger Lehen in Steiermark bis 1520. T. 1—2. Beiträge zur Erforschung steirischer Geschichtsquellen. Graz 1939.
Več o Ormožu in Središču.
267. *Lapajne Ivan.*
Politična in kulturna zgodovina Štajerskih Slovencev. V Ljubljani 1884.
Glej podatke o Ormožu.
268. *Lisac Ljubomir Andrej.*
Slovenska korespondenca. Vraz — Kočevar 1833—1838. Ljubljana 1961. 131. str.
269. *Ljubša Matija.*
Slovenske gorice. Opis. Maribor 1924. 78 str.
Ponatis v Mariboru 1925.

270. Zemljepisni razvoj sedanjih lavant. župnij na levem bregu Drave do Jožefa II. ČZN 1924, 49—80.
271. Zemljepisni razvoj župnij v pražupnijah Ptuj, Velika Nedelja in Radgona. ČZN 1925, 1—20.
272. Preureditev župnijskih mej in ustanovitev novih župnij na levem bregu Drave od Jožefa II. do danes. ČZN 1925, 21—52.
273. Razvoj lavantinskih župnij na levem bregu Drave od Jožefa II. do danes. ČZN 1925, 120—144.
274. *Ludvik Dušan*. Nekaj krajevnih in vodnih imen. Slavistična rev. 1956, 189—195.
Na str. 193—195 o imenu Ormož.
275. *Melik Anton*. Štajerska s Prekmurjem in Mežiško dolino. Slovenija, geografski opis. II. Opis slovenskih pokrajin, 2. zv. Ljubljana 1957.
Posebno glej na str. 322—326.
276. *Mell Anton — Hans Pirchegger*. Steirische Gerichtsbeschreibungen. Beiträge zur Erforschung Steirischer Geschichte. Graz 1914.
Glej na str. 470—471: 3. Landgericht Friedau.
277. *Mesiček Ivan*. Ksaver Meško — umetniški in občanski profil. Panonski zbornik 1966, 148—154.
278. *Meško Jakob*. V Središču na Štajarskem. Novice 1862, 328. — J. M.
O dobri letini in zbiranju denarne pomoči za Črnogorce.
279. Iz Ptuja v Zagreb jeseni 1874. Slovenski gosp. 1875, št. 1—10.
280. Mala gimnazija pri Sv. Tomaži nad Veliko Nedeljo. Slovenski gosp. 1878, 398. — J. M.
281. Anton Magdič, doktor vsega zdravilstva, bivši zdravnik v Ormoži. Slovenski gosp. 1880, št. 42—52.
Življenjepis.
282. Gregor Jožef Plohel. Slovenski gosp. 1885, št. 42—52; 1886, št. 1.
283. — *Fran Simonič*. Dr. Gregor Jožef Plohel imeniten humanist ali dobrotnik slovenski, njegova domačija in rod v Ivanjkovcih. V Beči 1888. X + 154 str.
284. *Meško Fran Ksaver*. (Izbor del, ki se bolj ali manj vidno dotikajo pisateljevega rojstnega kraja.) Izbrano delo. Celje 1954—1960.
1. knj.: Hrast, Drama na vasi, Njiva, Srakoperova hruška, Zaradi mačke, Berač, Norec, Bedak Martin, Drama izza davnih dni.
2. knj.: Na cesti, Gorje, Slovo.
3. knj.: Pod lučjo — tema, Starka, Otilija, Romanca o izgubljeni.
4. knj.: Slovenske gorice, Iz raja mojih dni, Moj prvi učitelj, Mladost, V ormoški čitalnici.
285. Črtice. V Ljubljani 1902. (Zabavna knjižnica. 15.)
Glej črtici: Ko so zvonovi plakali . . ., Za deveto goro.
286. Stari Gašpar. KMD 1903 B, 15—18.
287. Mladim srcem. V Celovcu 1911—1912.
Glej 1. zv.: Poljančev Cencek; 2. zv. Sosedov Peterček, Ciganček, Petelin in gosak.

288. Povesti in slike. Ljubljana 1914. 79 str. (Zbirka slovenskih povesti. 4.)
Vsebina: Štiri smrti. Drama na vasi. — Pot čez travnik. — Požigalec.
289. Sanje. KMD 1915. 20—28.
290. Naše življenje. V Ljubljani 1922. 107 str.
Glej črtico Pri materi.
291. Volk spokornik in druge povesti za mladino. Ljubljana 1922.
Glej povesti: Klopka, Pámetiva.
292. Ob tihih večerih. Ljubljana 1923. 233 str.
Glej črtice: Ob tihih večerih, Na sveti post, Pozabljena, Ciganček, Zasa-
njam včasih, Človek, ki stoji ob grobovih in plaka.
293. Slovenske gorice. Odmevi 1929, 45—55.
294. Materina beseda. Književni glasnik 1940, 1—5.
295. Mladim srcem. Zv. 6. Celje 1964.
Glej uvodni sestavek Moje življenje in črtico Povodenj.
296. (Mihovci.) Mihovce močno prizadel požar. Ptujski t. 1958, št. 19., 13. in
14. maja 1958.
297. (Miklavž pri Ormožu.)
Sv. Miklavž pri Ormoži. Slovenski gosp. 1871, št. 5, str. 18.
O slovenskih časnikih v čitalnici.
298. Iz ormuškega okraja — blagoslavljanje nove šole. Slovenski gosp.
1892, 388.
Pri Miklavžu.
299. Miklavž pri Ormožu. Ptujski tednik 1955, št. 47.
300. Mišič Fran.
Bratev v Slovenskih goricah. Jutro 1929, št. 234.
301. O vüzmu v Jeruzalemskih goricah, aprila. Domovina 1930, št. 16, str. 16.
Dr. Fr. M.
»Vüzem« v Jeruzalemskih goricah. Mar. Večernik Jutra 1930, št. 90. —
Dr. F. M.
303. »Spet pojdemo brat«. (Prlekija). Slov. narod 1931, št. 224.
304. Mohorič Fran.
Pesnitve. V Ljubljani 1916 — v Krškem (1926). — Brankov.
5 snopičev.
1. Pesnitve. 1916.
2. Zvonice. 1925.
3. Zvanice. 1926.
4. Poslanice. 1926.
5. Prirodnice. 1926.
305. Iz krajine klopotcev. Spis. Nova doba 1924, št. 98—103.
306. Kralj Slov. goric. Mladika 1925, 309.
307. Orglavci Slov. goric. (Rokopis.)
Spis.
308. Mohorič Milena.
Zgodba viničarke Tereze. Ženski svet 1940, 54—58, 78—84.
309. Mulec Koloman.
Običaji štajarskih Slovincov pri snubljenji in svatbah. Novice 1956, 14—15,
18—19, 23—24.
310. -nb-
Središče ob občinskem prazniku in 10-letnici osvoboditve. Ptujski t. 1955,
št. 14. — -nb-

311. Tako bodo v Središču praznovali vsako leto. Ptujski t. 1955, št. 15. -nb-
312. Narodopisje Slovencev. I—II. Ljubljana 1944.
Glej pod gesla Ormož, Središče itd.
313. *Novak Franc.*
O delu Občinske skupščine Ormož in razvoju ormoške občine pripoveduje njen predsednik Franc Novak. Premalo dela za mnogo pridnih rok. Prijateljstvo 1969, št. 6, str. 14. (Delavska enotnost 1969, št. 16.)
314. *Novak Vilko.*
O ljudskem življenju v Slovenskih goricah v prvi polovici 19. stoletja. Svet med Muro in Dravo 1968, 119—129.
315. -o-
Jeruzalem, biser Prlekije ob trgatvi. Gruda 1940, 219. -o-
316. *Oman Ignac.*
Žalostna obletnica. Tednik 1970, št. 40.
Ob nesreči tomaževskih otrok na podvinškem železniškem prelazu 14. oktobra 1969.
317. (*Ormož.*)
Iz Ormoža 3. julija. Novice 1852, 219.
Gospodarske vesti.
318. Schadenfeuer. Marburger Zeitung 20. 9. 1867.
Požar v Ormožu 16. 9. 1867.
319. O ustanovitvi »malega gledišča«. Slovenski gosp. 1868, št. 3, str. 3.
320. Iz Ormuške okolice. Slovenski gosp. 1868, 103.
Dopis.
321. Iz Ormoža. Slovenski gosp. 1868, 111.
O narodni veselici.
322. Velika Nedelja. Slovenski gosp. 1868, 119.
O narodni veselici v Ormožu.
323. Velika Nedelja — ustanovitev čitalnice v Ormožu. Slovenski gosp. 1868, 199.
324. Iz Pavlovec. Slovenski gospodar 1868, 203.
O ormoških nemškutarjih in letini.
325. Cilli oder Friedau. Marburger Zeitung 8. 8. 1869.
O objavi novice, da bo slovenski tabor v Ormožu.
326. Tabor in Friedau. Marburger Zeitung 11. 8. 1869.
327. Presse sind Wahrheit. Marburger Zeitung 15. 8. 1869.
Polemika o številu udeležencev na slov. taboru v Ormožu 8. 8. 1869 med slov. in nemš. časniki.
328. Ernennung. Marburger Zeitung 22. 10. 1869.
O imenovanju učiteljev zoper voljo ordinariata.
329. Iz Ormuža na Štaj. Novice 1869, 224, 258.
O taboru v Ormožu.
330. Iz Štajarskega. Novice 1869, 240—241.
O taboru v Ormožu.
331. Iz Ormuža. Slovenski gosp. 1869, 7.
O letini.
332. Ormuž: Narodna čitalnica se odpira — Odbor. Slovenski gosp. 1869, 79.
333. Iz Ormuža. Slovenski gosp. 1869, 111.
Dopis okr. glavarstva v Ptuj dr. S. Petovarju.

334. Iz Ormoža. Slovenski gosp. 1869, 119.
O sestanku za pripravo tabora.
335. Volitve okrajnih šol. svetovalcev. Slovenski gosp. 1869, 140.
336. Iz Huma pri Ormužu. Slovenski gosp. 1869, 155.
337. Iz Ormuža. Slovenski gosp. 1869, 195.
O nemškutarjih.
338. Iz Ormuža. Slovenski gosp. 1870, 95.
O nemškutarjih.
339. Iz ormuške okolice. Slovenski gosp. 1870, 195.
O učiteljstvu.
340. Hranilnica v Ormožu. Slovenski narod 1. 1. 1870, str. 3.
341. Ein Vorposten deutscher Bildung. Marburger Zeitung 31. 3. 1871.
Ustanovitev nemškega bralnega društva v Ormožu.
342. Zigaünerbande. Marburger Zeitung 7. 4. 1871.
Ciganska tatvina 31. 3. 1871.
343. Neuer Weinbauverein. Marburger Zeitung 29. 3. 1872.
Ustanovitev vinarskega društva.
344. Neuer Lehrerverein. Marburger Zeitung 20. 7. 1873.
Ustanovitev učit. društva.
345. Iz ormuškega okraja. Slovenski učitelj 1873, 254.
Ob ustanavljanju slovenskega učiteljskega društva.
346. Iz ormuške okolice. Slovenski učitelj 1873, 285—286.
Seja učiteljskega društva v Ormožu.
347. Wanderversammlung des politischen Vereins »Fortschritt« in Pettau. Marburger Zeitung 17. 7. 1874.
Politično društvo »Naprednjak« bo zborovalo 19. 7. 1874 v Ormožu; o dnevnem redu.
348. Rechenschaft eines Abgeordneten. Marburger Zeitung 24. 7. 1874.
Na zborovanju društva Fortschritt — Naprednjak 19. 7. 1874 govoril dr. Fr. Brandstetter.
349. Iz ormuškega okraja. Slovenski učitelj 1874, 120; 1875, 29, 44, 92, 142, 169, 268; 1877, 45.
O šolstvu.
350. Sparr- und Vorschussverein in Friedau. Marburger Zeitung 28. 1. 1876.
Registracija Hranilnega in posojilnega društva za zadruge; člani vodstva.
351. Neue Telegraphenstation. Marburger Zeitung 5. 3. 1876.
Ustanovitev brzojavnega urada v Ormožu.
352. Iz Ormuža. Slovenski narod 5. 1. 1876. str. 3.
Dr. Geršak izvoljen za šol. nadzornika.
353. Iz Ormuža. Slovenski narod 11. 1. in 29. 1. 1876.
Ustanovitev hranilnega in posojilnega društva.
354. Iz Ormuža. Slovenski učitelj 1877, 60, 141.
O šolstvu.
355. Deutsche Volksschule in Friedau. Südsteir. Post 1885, št. 60, str. 1—2.
356. Učit. društvo — Odbor. Slovenski gosp. 1887, 46.
357. Iz Ormoža. — kmetijstvo. Slovenski gosp. 1889, 67—68.
O kmetijski podružnici.
358. Iz Ormuža. — Veselica v čitalnici. Slovenski gosp. 1890, 324.
359. Iz Ormoža — Kmetijska podružnica. Slovenski gosp. 1890, 7 (priloga št. 2.)
360. Ormoška kmetijska podružnica. Slovenec 19. 1. 1891, str. 3.

361. Iz Ormoža. Podružnica CMD. Slovenski gosp. 1892, 85.
362. Glockenweihe. D. M. Napotnik — Dr. Geršak, Südsteir. Post 1893, 66.
363. Friedau. Südsteir. Post 1894, št. 28, str. 4.
Prireditev v čitalnici.
364. Friedau — Nationale — Unvertinglichkeit Erzherzog Eugen. Südsteir. Post 1895, št. 47, str. 4.
365. Iz Ormoža. Slovenski gosp. 1896, 180—181.
O popravljanju cerkve.
366. Zopet nova ponemčevalnica. Slovenski gosp. 1896, 263.
Nemška ljudska šola.
367. O razmerah v Ormožu. Slovenski gosp. 1896, 19—20.
368. Občni zbor čitalnice. Občni zbor slov. gasilskega društva za Ormož in okolico. Slovenski narod 28. 2. 1898, str. 3.
369. Einweihung des Kaiser Franz Josef — Spitaldes Deutschen Ritter-Ordens in Friedau. Südsteir. Post 1899, št. 33, str. 1—2.
370. Nemška šola v Ormožu. Slovenski narod 5. 2. 1900, št. 2.
371. Iz Ormoža — Polit. shod pri Sv. Tomažu. Slovenski gosp. 1901, št. 34.
372. Blagoslavljanje okoliške šole. Slovenski gosp. 1901, št. 38.
373. Die Einweihung der slowenischen Umgebungsschule in Friedau. Südsteir. Presse 1901, št. 76, str. 1—2.
374. Friedau: Ein Kammermusikabend. Serajnik, Druzovič, dr. B. Stuhec. Südsteir. Presse 1904, št. 18, str. 3.
375. Iz Ormoža v Jeruzalem leta 1527. Naš dom 1911, 2—4, 19—22.
Po potopisu ormoškega frančiškana Gabriela, ki je s tovarišem potoval na romanje v Sveto deželo.
376. Ormoški okrajni zastop. Straža 1914, št. 27, str. 1.
377. Jugoslovanski praznik v Ormožu. Slovenski gosp. 1918, št. 51, str. 3.
378. Nemškutarji in Nemci. Straža 1919, št. 16, str. 3—4.
379. Zadržna elektrarna. Slovenski gosp. 1928, št. 21, str. 9.
380. O zgodovini cerkve. Slovenski gosp. 1930, št. 44, str. 11—12; št. 45, str. 11.
V Ormožu.
381. Kletarsko društvo. Slovenec 22. 10. 1939, str. 15.
382. Na obisku v Ormožu (o primariju dr. Horvatu itd). Večernik 1939, št. 3.
383. Nov prosvetni dom. Slovenski gosp. 1940, št. 45, str. 10.
384. 50-letnica ormoške bolnišnice. Slovenski por. 24. 1. 1948, str. 6.
385. Nekaj o problemih ormoške občine. Ptujski t. 1956, št. 3.
O gospodarstvu in prosveti.
386. Šolstvo v občini Ormož. Ptujski t. 1956, št. 14.
387. Domoznanstvo in arheološko izkopavanje v Ormožu. Ptujski t. 1956, št. 29.
388. O problemih ormoške občine. Ptujski t. 1957, št. 39.
Razgovor s predsednikom Kovačičem.
389. Popis individualnih poljoprivrednih gazdinstava. Savezni zavod za statistiku. Dokument elektronskog centra. Opština Ljutomer. Opština Ormož. Beograd 1960.
390. Gozdnogojitveni načrt za gozdove SLP-2 v razdobju 1961—1970. Gospodarska enota Ormož. Izdelal odsek za urejanje gozdov pri Gozdnem gospodarstvu Maribor. Maribor 1962.
391. Predlog družbenega plana in proračuna občine Ormož s številčno dokumentacijo za leto 1964. Vinogradništvo. Občinska skupščina Ormož. 1964.
392. Sladkorna tovarna v Ormožu in surovine. Tednik 1964, št. 32.

393. Razgrnjen urbanistični načrt za Veliko Nedeljo in Ormož ter okolici. *Tednik* 1965, št. 2.
394. Zgodovinske turistične znamenitosti na ormoškem območju. *Tednik* 1965, št. 16.
395. *Ozvald Karol*.
Fonetični, morfološki in akcentološki oris središkega narečja. Disertacija. 1899. (Rokopis.)
Hrani se v knjižnici slavističnega odd. na Filozofski fak.
396. Zur Phonetik des Dialektes von Polstrau. Görz 1904. 16 str.
(Separat aus dem 44. Jhrber. d. K. K. Staatsgymn. in Görz.)
397. *P. L.*
Arheološko raziskovanje v Ormožu. *Ptujski t.* 1954, št. 31.
398. *Pahič Stanko*.
Arheološki spomeniki v Slovenskih goricah. *Ptujski zbornik* 1962, 187—201.
399. K poteku rimskih cest med Ptujem in Središčem. (Začasno poročilo.) *Arheološki vest.* 1964/65, 283—320.
Glej tudi *separat*.
400. Antične gomile v Slovenskih goricah. *ČZN N. v.* 1965, 10—63.
401. Železnodobne najdbe v Slovenskih goricah. *Arheološki vestnik* 1966, 103 do 144.
402. Iz pradavnine ormoškega kraja. *Tednik* 1967, št. 37—40.
403. K predslovenski naselitvi Slovenskih goric in Pomurja. *Svet med Muro in Dravo* 1968, 158—255.
- 403a) Nov seznam noriško-panonskih gomil. Ljubljana 1972. 104 str. + zvd. (sep.)
Zajema tudi ormoško območje.
404. *Pajek Josip*.
Praznovrske bajke in šege med štajerskimi Slovenci. *Kres* 1883, 218—222, 268—272.
405. Črtice iz duševnega žitka štaj. Slovencev. V Ljubljani 1884. (III) + 293 str.
406. *Pajk Janko*.
Noša štajerskih Slovencev. *Zora* 1876, 73—75, 91—94, 118—120.
407. *Panič Srečko*.
Središče v borbi. *Večer* 1955, št. 76.
V zvezi z obletnico ustrelitve ing. P. Berceta prikazuje članek razvoj narodnoosvobodilnega gibanja v Središču.
408. 11. april — občinski praznik Središča ob Dravi. *Dan talcev. Večer*, št. 84.
Prikaz žrtev iz Središča.
409. *Perc Bernarda*.
Arheološka raziskovanja ne ovirajo gradnje stanovanjskih hiš v Ormožu. *Ptujski t.* 1957, št. 6.
410. Prazgodovinska naselbina v Ormožu. *Ptujski zbornik* 1962, 202—211.
- 410a) K stratigrafiji žarnogrobiščne naselbine v Ormožu. *Arheološki vestnik* 1962—1963, 375—381.
411. *Pertl Eman*.
Zdravstvo med Muro in Dravo s posebnim ozirom na razdobje 1850—1941. *Svet med Muro in Dravo* 1968, 516—588.
Več tudi o ormoškem zdravstvu.
412. *Peteršič Vlado*.
Brazgotina. *Roman. Maribor* 1969. 469 + (I) str.

- Roman iz NOB, ki se dogaja v Trnovcih (pri Tomažu).
413. *Petrè Fran.*
Vrazova graška leta. (:1830—1838:.) Inavguralna disertacija.
V Ljubljani 1938. 48 str.
414. Poizkusi ilirizma pri Slovencih. (:1835—1849:.) V Ljubljani 1939. 373 str.
415. *Pirchegger Hans.*
Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülten, Städte und Märkte. München 1962.
Tudi podatki o Ormožu.
416. *Pišek Mimica.*
Prosvetna društva v ormoški občini. Ptujski zbornik 1962, 363—365.
417. Kultura je sestavni del življenjskega standarda. Prijateljstvo 1961—1971. (V Slovenski Bistrici 1971.), 14.
418. *Pivko Ljudevit.*
Sosečka. ČZN 1911, 11—20.
Črtica o javnem pravu podravskega Poljancev med Ptujem in Ormožem.
419. *Pleničar Mario.*
Poročilo o geološkem kartiranju terena Kog. Tipkopis.
Nafta Lendava 1951.
420. Ljutomerske gorice. Geološki izleti po Sloveniji 1958.
(Mladi geolog. 2.) str. 208—211.
421. (*Podgorci.*)
Krajevna skupnost Podgorci. Tednik 1965, št. 14.
422. *Pogačnik Jože.*
Štefan Modrinjak. Veličina pozabljenega pesnika. Čas v besedi 89—98.
423. *Potrč Ivan.*
Pisateljsko delo Jožeta Kerenciča. Panonski zbornik 1966, 161—166.
424. (*Prlekija.*)
Od Maribora do Male Nedelje. (Ženitovanjski običaji, funkištna lükja.)
Mariborski Večernik Jutra 1930, št. 191.
425. O običajih v Prlekiji. Mariborski Večernik Jutra, št. 295.
426. Prleška velika noč ali Vüzem. Slovenski narod 1931, št. 76.
427. Iz dežele klopotcev. Slovenski narod 1932, št. 217.
428. O prleških pogačah, gibanicah in krapcih. Jutro 1932, št. 218.
429. Po Prlekiji. Slovenec 1932, št. 226.
430. Požari in dimniki v Prlekiji. Slovenski narod 1932, št. 248.
431. *Puff Rudolf Gustav.*
Die windischen Büchel. Marburger Taschenbuch für Geschichte, Landes- und Sagenkunde der Steiermark und der dieselben grenzenden Länder. Jhg. 3. Graz 1859, 5—137.
432. -r:
Pred 3000 leti je bil Ormož naseljen. Ptujski t. 1956, št. 21. -r.
433. *Raič Božidar.*
O izreji naše mladine. Slovenski narod 14. 8. 1869, str. 1—2.
Govor na ormoškem taboru.
434. *Raisp Ferdinand.*
Knežja družina Dietrichstein, proštijška cerkev, gradovi Borl, Velika Nedelja, Vurberg. Soldatenfreund. Grazer Tagespost. 1848.
(Podatek iz SBL.)

435. Erinnerungen an die Orient-Eisenbahn von Pragerhof bis Gross-Kanischka . . . Graz 1860.
Glej poglavje na str. 42—52: Friedau.
436. *Rajh Ivo*.
Razvojni tokovi v občini Ormož. Prijateljstvo 1961—1971.
(V Slovenski Bistrici 1971.), 12—14.
437. *Rak Slava*.
Sem ga res ubila. Dnevnik zločinke. (1. del) Murska Sobota 1970. 260 str.
438. Zaznamovana. Dnevnik zločinke. (3. del.) Murska Sobota 1972. 288 str.
439. *Rakuša Franc*.
Domoznanstvo ormoškega okraja. Sv. Bolfenk 1886, 88 str.
440. *Rakuša Jože*.
NOB v Središču ob Dravi. 1962. 26 str. (Tipkopis.)
S seznamom padlih borcev v Središču. Tipkopis se hrani v muzeju NOB v Središču.
441. V Središču gradijo novo šolo. Tednik 1965, št. 36. — J. R.
442. Arheološka izkopavanja na Pavlovskem vrhu. Tednik 1970, št. 36.
443. Lokalna radijska postaja Ormož ob zaključku enoletnega dela.
Zrno do zrna. Tednik 1971, št. 1.
444. Šolsko leto 1969—70 v ormoški občini. Tednik 1971, št. 4, 7. — jr.
445. Velikemu Ormožanu v spomin. Tednik 1971, št. 22. — jr.
Ob obletnici smrti prof. Rudolfa Rakuše.
446. Kako varujemo zgodovinske spomenike? Največkrat šele ob izgubi nečesa spoznamo, kaj smo imeli. Težko je najti besede . . . Tednik 1971, št. 23.
O propadanju gradu v Veliki Nedelji.
447. Gasilsko društvo pri Ormožu je ob 50-letnici obstoja razvilo društveni prapor. Od leta 1921 čuvarji premoženja. Tednik 1971, št. 30.
448. *Novak Franc*
O problemih socialne diferenciacije v ormoški občini govori Franc Novak, predsednik SO Ormož. Besede in dejanja, ki se razhajajo. Tednik 1971, št. 45.
449. Obiskali smo Miklavž pri Ormožu. Tednik 1972, št. 6.
450. 20 let PD Hum pri Ormožu. Tednik 1972, št. 13.
Gledališko delo Prosvetnega društva.
451. Obiskali smo Tomaž pri Ormožu. Tednik 1972, št. 14.
452. *Raušl Ferdinand*.
Poslanec. Slovenski gospodar 1868, 104.
Odgovor na dopis iz Ormoža.
453. *Reichel Rudolf*.
Kleine Beiträge zur Kenntniss des Volksglaubens und Brauches in der wendischen Steiermark. Mitt. d. hist. Ver. f. St. 1873, 18—26.
Običaji z okolice Ptujja, Slovenskih goric, Male Nedelje itd.
454. *Rigler Jakob*.
Jezikovnokulturna orientacija Štajercev v starejših obdobjih.
Svet med Muro in Dravo 1968, 661—681.
455. -rio-
Še enkrat: Kam z mestno knjižnico v Ormožu? Ptujski t. 1956, št. 5. —
-rio-

456. *Rizman Drago*.
Gradnja sladkorne tovarne v Ormožu po zveznem planu na četrtem mestu. Tednik 1963, št. 9.
457. Ormoški grad, bodoče turistično gostinsko središče občine. Tednik 1963, št. 20. — D. R.
458. Zapuščen lep in znamenit ormoški grajski park bodo uredili. Tednik 1963, št. 23. — D. R.
459. Vinska klet v Ormožu že letos vskladišči 50—60 vagonov mošta. Tednik 1964, št. 18.
460. Občina Ormož. Teden bratstva in prijateljstva. Glasilo medobčinskega sodelovanja občin Čakovec, Ormož, Ptuj in Varaždin 1965, št. 1 (2). — D. R. Gospodarski pregled.
461. Krajevna skupnost Tomaž. Tednik 1965, št. 11. — D. R.
462. 20-letnica osvoboditve. Krajevna skupnost Središče. Tednik 1965, št. 19.
463. *Robitsch Mathia*.
Alterthümlicher Fund in Polsterau. Mitt. d. hist. Ver. f. St. 1854, 201—202. M. Robitsch.
464. *Rojic Vida*.
V Ormožu bodo za občinski praznik otvorili tri muzejske zbirke. Ptujski t. 1957, št. 16.
465. Ob 20-letnici vstaje. Središki borci za svobodo. Ptujski t. 1961, št. 28.
466. *Rojs Ivan*.
V Ormožu pred vojno. Večernik 16. 5. 1939, str. 3.
467. *Rues Nuša*.
Program razvoja varstva predšolskih otrok v občini Ormož. — Program razvoja osnovnih šol v občini Ormož. — Program razvoja posebne šole v občini Ormož. (Gradivo je prir.: Nuša Rues.) Maribor 1972. (IV) + 4 + 189 str. (= f). (Strojep. avtogr.)
468. *S*.
Iz Štajarskiga (iz Runče, Ormoža in Jurja ob Ščavnici). Novice 1847, 79. O šolstvu.
469. *S. Božidar ormoški*.
Božidar Flegerič. Naš dom 1913, 314—315.
Življenjepis. Ob odkritju spomenika pri Sv. Bolfenku bl. Središča. Morda je avtor poročila Božidar Borko?
470. *Skrabar Viktor*.
Stara ledinska karta v ormoškem gradu. ČZN 1935, 30—44.
471. (*Skuhala Ivan*.)
Ivan Skuhala, kn. šk. duhovni svetovalec, župnik in dekan ljutomerski. Življenjepisne črtice. V Mariboru 1903. 39 str.
472. *Skuhala Peter*. (glej tudi pod Klemenčič Vlado)
Popevke. Po muropoljskem ali panonsko-slovenskem narečju zložil... (Velika Nedelja) 1907. 77 + (III) str.
473. V Goricah. (Muropoljsko narečje.) Naš dom 1908, št. 4. — F. S. Folklorist.
474. Kako so na Juškoven gostüvanji ženske živad klale. Naš dom 1908, št. 13. — P. S. Folklorist.
475. Kak sta Drašekov pa Martinekov Drašek na gostüvanje pozavala. Naš dom 1908, št. 18. — P. S. Folklorist.

476. Kako so ženina sprijeli. Naš dom 1908, št. 20. — P. S. Folklorist.
477. Godovno. Naš dom 1908, št. 26, 27.
Avtor iz teksta.
478. Na dušji den. Naš dom 1909, št. 22.
Pesem.
479. Povesti, črtice in nekatere pesmi. Spisal po muropoljskem narečju ... Maribor 1910. 143 + (IV) str.
480. V gorica. Naše gorice 1940—41, 79—80.
Pesem je priobčil V. Klemenčič. Pod naslovom »Spijmo do dna« jo je objavil L. Stanek v Kroniki 1956, str. 30—38, v članku »Izraz, podoba, pesem«.
481. Prleško gostüvanje. Te pa pridi zaželena golobica. Prir. Vlado Klemenčič. Pomurski vestnik 1961, št. 6. — Ptujski t. 1961, št. 5.
V Ptujskem tedniku pod kratico F. K.
482. *Slekovec Matej*.
Magjari v Središču. Slovenski gosp. 1878, 382—383.
V letu 1848. Podatek o avtorju: ČZN 1904, 62.
483. Središčani in Ormoški grajščaki. Zgodovinski spominki posneti iz Središke kronike, katero spisuje M. Sl. Slovenski gosp. 1879, št. 45—49.
O sporih med prebivalci Središča in grajščaki v Ormožu v XVII. stol.
484. Kruci na Slov. Štajerskem. (Spominki iz domače zgodovine.) Slovenski gosp. 1880, št. 5—12.
O njihovih vpadih v XVII. in začetku XVIII. stol.
485. Babji klanec. Slovenski gosp. 1881, 70. — Mihael Slekovec.
O napadu žena na Turke l. 1664 v dolini pri Jeruzalemu na Štaj., ki je po tem dogodku dobil ime »Babji klanec«. Podatek o avtorju iz ČZN 1904, 62, čeprav je tam napačna letnica.
486. Cerkev in samostan frančiškanov v Ormoži. Slovenski gosp. 1882, II, 14.
Cerkvena priloga 1882, št. 63, str. 250; št. 64, str. 254; št. 65, str. 258.
487. Slovensko tožilno pismo iz l. 1648. Kres 1882, 282—283.
Objavljena tožba Središčanov štajerskemu deželnemu poglavarju proti ormoškemu graščaku.
488. Dve središki prisegi iz sredine XVIII. stoletja. Kres 1882, 523.
Objavlja besedilo priseg.
489. Kuga na slovenskem Štajerskem. Slovenski gosp. 1883, št. 15—26; 1884, št. 11—13; 1885, št. 17—18, 24—26, 32.
V XVI. stol.
490. Kdaj je Središče dobilo pravice cesarskih trgov. Kres. 1885, 477—480.
491. Pravljice o copernicah v Središču. Kres 1885, 572—575.
492. Sekelji, rodoslovna in životopisna razprava. Ponatis iz Slovenca. Ljubljana 1893. 49 + (I) str.
493. Turki na slov. Štajerskem. Spomeniki iz domače zgodovine. Slovenske večernice 48/1894, 3—54.
494. Die Szekely oder Zekel von Kevent, Freiherren von Friedau. Skizze nach dem »Slovenec«, übers. v. Sl. . . . an Südsteir. Post 1894, Nr. 5, 7—12.
495. Szekely oder Zekel von Kevent, Freiherren von Friedau. Genealogische und biographische Skizze. (Ponatis iz) Südsteir. Post. Marburg 1894. 67. str.
496. Madjari in njih navali na slovenski Štajar. Slovenski gosp. 1896, št. 33—50.
497. Doneski k zgodovini cerkvâ in farâ na Kranjskem. Izvestja muzejskega društva za Kranjsko 1898, 41—47.
Na koncu objavljena stara slovenska velikonedeljska prisega.

498. Kapela žalostne Matere božje v Središču in njen častni venec. Maribor 1902. (V) + 136 str.
499. Arhivalni izpiski za zgodovino lavantinske škofije. Voditelj v bogoslovnih vedah 1901, 297—304; 1902, 59—61.
Glej poglavja: Copia literarum Rmi Dni Dni Martinij Epi Seccouiensis an den Herrn Commendatoren zu Grossen Sontag vnnd Friedau. — Schreibens Abschrift von Ihre Fr. de Erzherzogen Maximilian an Ihr Hochfr. Gnd. zu Salzburg wegen Visitation Grossen sontag vnnd Fridau. — a) 1354, 24. junija. Klara, vdova Herdegena Ptujskega ustanovi v Ormožu vsakdanjo rano mašo. — b) 1475, 22. januarja. Sekovski škof Jurij IV. Agricola posveti vsled prošnje Ulrika grofa Schaunberga grajsko kapelo v Ormožu. Prve tri listine v nemščini, četrta v latinščini.
500. *Slodnjak Anton*.
Stanko Vraz. Panonski zbornik 1966, 105—116.
501. *Slodnjak Jože*.
Radio Ormož — oddajamo na valovni dolžini. Tednik 1968, št. 32. — J. S.
502. Nekaj iz zgodovine ormoško-ljutomerskih gor. Tednik 1969, št. 31. — J. S.
Po Kovačičevem delu »Trg Središče«.
503. (*Slovenske gorice*.)
Slovenske gorice. Vzhodni del. Ptuj in Haloze. Ljubljana — Maribor 1933. (13) str.
Z opisom ormoškega območja.
504. *Smodič Anton*.
Vloga pozavčina v prleškem gostüvanju. Slovenski etnograf 1960, 175—186.
Z odlomki iz rokopisa s Polenšaka ter Karbovim opisom.
505. *Snubljenje* pri štajerskih Slovincih. (Iz Zorice.) Slovenska bčela 1852, 164—166.
506. *Sölch Johann*.
Die Windischen Bühel. Mitt. d. Georg. Gesellschaft in Wien, Bd. 62, 1919, Nr. 5, S. 220—226; Nr. 6, S. 141—276.
507. *Spindler Martin*.
Običaji v Ščavniški dolini in v Mali Nedelji na Vzh. Štajerskem.
Podatek v Narodopisju Slovencev 2, str. 162.
508. *Spindler Vekoslav*.
V ljutomerskih goricah. LZ 1902, 433—437, 577—578.
9 pesmi.
509. Fantazija iz Ljutomerskih gor. Slovenka 1902, 6, 166; 7, 192; 8/9, 217; 10, 260.
4 pesmi.
510. Flegeričeve »Holmske iskric«. Življenje in svet 1928, 376—379. — Logar.
Rokopis vsebuje ca. 200 F. pesmi. Avtor članka je verjetno V. Spindler.
511. (*Središče*.)
Iz Selnice. Slovenski narod 14. 5. 1876, str. 2.
O šolskih razmerah.
512. Iz Središča. Naše občinske zadeve. Slovenski gosp. 1886, str. 59—60, ...
4 nadaljevanja.
513. Nov odbor »Edinosti«. Slovenski gosp. 1888, str. 39.
Častno članstvo.
514. Iz Središča. Zidanje nove šole. Slovenski gosp. 1890, str. 51—52.

515. Središkega bral. društva »Edinost« novi odbor. Slovenski gosp. 1890, str. 55.
516. Iz Središča. Novo društvo. Slovenski gosp. 1890, str. 59; Gosp. priloga št. 3, str. 11.
Društvo konjerejcev.
517. Iz Središča. Novo šol. poslopje. Slovenski gosp. 1891, 380, 388.
518. Bralno društvo »Edinost«. Slovenski narod 12. 2. 1894, str. 5.
519. Nove orglje v Središču. Slovenski gosp. 1894, 146.
520. Rusi v Središču l. 1799. Slovenski glas 1904, št. 29, str. 3—4.
521. Nekoliko vraž in praznovanja iz Središča in okolice. (Iz ljudskošolskih zvezkov višje stopnje.) Ptujski list 26. 3. 1922, št. 12.
522. Ob 15-letnici središkega Sokola. (1911—1926.) Zgodovina. Jutro 28. 7. 1926, str. 7.
523. Ob 20-letnici središke sokolske godbe. Jutro 14. 4. 1929, str. 3.
524. 40-letnica skupne zadruga v Središču. Jutro 5. 6. 1929, str. 3.
525. Velika občina Središče ob Dravi. Jutro 25. 10. 1931, št. 247, str. 5.
526. Ob 25-letnici središkega sokola. Jutro 10. 6. 1936, str. 7.
527. 25 let kult. prosvete v Središču ob Dravi. Slovenski gosp. 1937, št. 21, str. 7.
528. Središki »plebiscit« za trg ali vas. Večernik 31. 1. 1941, str. 5.
529. Spoznavajmo naše občine. Občina Središče. Ptujski t. 1956, št. 29.
530. Listi iz kronike središke ob občinskem prazniku 11. 4. 1957. Ptujski t. 1957, št. 14—16.
Tudi o krucih.
531. Pred 70 leti v Središču: ustanovitev slovenske gasilske organizacije. Ptujski t. 1957, št. 30.
532. Pomenki s središkimi in drugimi kandidati. Ptujski t. 1957, št. 40.
Pogovor s F. Klobučarjem, E. Pajkom, Š. Petkom, A. Majeričem, A. Jere-
tom idr.
533. Središče je tudi letos praznovalo. Ptujski t. 1958, št. 15.
534. Festival mladinske glasbe v Središču. Ptujski t. 1958, št. 21.
535. Središka osa. Izhaja vsako leto, ko pride pust v torek. Čakovec 1936.
Podatek iz l. 1937.
536. Središki sršen. Izide na dan veselega Kurenta. Založil in izdal konzorcij
veselih ljudi v Središču, 1913—19.
Prvič izšel najbrž l. 1913, nato vsako leto pri raznih tiskarjih do danes
(1937) v obsegu 4—8 str.
537. Stanek Leopold.
Pomladni svetniki. (Narodopisna slika iz Slov. gor.) — Prleška bratva. —
Veseli Korant. (Pustni narodopisni prizori iz Prlekije.) Podatek iz Narodopisja Slovencev 2, str. 162.
538. Jesen v Prlekiji. Slovenec 1938, št. 197.
539. Stanonik Janez.
Jakob Kelemina. Panonski zbornik 1966, 331—334.
540. Stegenšek Avguštin.
O Veliki Nédelji in podobnih krajevnih imenih. ČZN 1908, 23—37.
541. Kje je bila Kurta. ČZN 1910, 128—131.
O rimski postaji, ki bi naj ležala blizu Ormoža.
542. Reste einer römischen Villa zu Polstrau; frühgeschichtliche Grabstätten dort und zu Pettau.
Izšlo kot ponatis nezišlega JbfAk VIII, 1914.

543. *Stelé Francé.*
Ormož. Zbornik za umetnostno zgodovino 1936—37, 64.
544. *Straka Manfred.*
Von Gross-Sonntag bis Marienburg. Führerdienst der Deutschen Jugend Untersteiermarks. F. 1. Juni 1941, S. 13—14.
545. *Suette Hugo.*
Der nationale Kampf in der Südsteiermark 1867 bis 1897. München 1936.
Tudi o Ormožu.
546. *Supantschitsch Johann Anton.*
Die Stiftung von Großsonntag um das Jahr 1199. Grazer Aufmerksame 1831, No 105.
547. Die Stiftung von Großsonntag. A. Schlossar: »Steiermark im deutschen Liede.« T. 2. Graz 1880, str. 199—204.
Pripovedna pesem.
548. Kuradi's Kogel bei Großsonntag. A. Schlossar: »Steiermark im deutschen Liede.« T. 2. Graz 1880, str. 204—209.
Pripovedna pesem. O razgledu s hriba pri Veliki Nedelji. Opis Ormoža.
549. -š-
Lega sladkorne tovarne v Ormožu. Ptujski t. 1958, št. 50. -š-
550. Ormoški grad in njegov muzej. Ptujski t. 1959, št. 3. -š-
551. Š. Š.
Spoznajmo naše občine. Občina Ormož. Ptujski t. 1956, št. 27.
552. *Šadl Slavica.*
Rajonizacija Ljutomersko-ormoških goric. Diplomaska naloga. AGVF v Ljubljani 1954.
553. *Šedivý Jan.*
Od kod Raičev psevdonom Sekoloski. Kronika 1968, 150.
Spori med malonedeljsko in velikonedeljsko faro od l. 1716 naprej.
554. *Šinko Josip.*
Iz Ormuškega okraja. Slovenski učitelj 1874, 75.
Zbor učiteljskega društva.
555. Moji spomini. Sličice iz slovenskih narodnih borb pred in med vojno, 1937.
Založil in izdal Vekoslav Spindler, novinar v Mariboru.
Več o narodnostnem življenju v Središču.
556. *Šlebinger Ciril.*
Geološka podoba pokrajine med Muro in Dravo. Svet med Muro in Dravo 1968, 7—44.
557. *Štrakl Matej.*
Cerkveno življenje v novem delu sedanje lavantinske škofije v letih 1828—1843. Po virih iz župnijskega arhiva pri sv. Petru pri Mariboru. Voditelj v bogoslovnih vedah 1910, 105—123, 196—209, 297—307; 1911, 28—53, 145—155, 223—245, 304—328; 1912, 27—39, 147—156, 211—223, 317—328.
Z ormoškega območja omenja: Miklavža Blažiča (Miklavž pri Ormožu), Petra Dajnka (V. Nedelja), Antona Ferenca (V. Nedelja, Ormož), Andreja Glavnika, Janeza Nepomuka Heržiča (Središče, M. Nedelja, V. Nedelja), Jakoba Horvata (V. Nedelja), Martina Viličnjaka (Sv. Lenart pri V. Nedelji).
558. *Tangl Anton.*
Das Pettauerfeld und seine Umrahmung. XLI Jhb. Gymn. Pettau 1909/10, 1—36. — A. Tangl.

559. *Teden bratstva in prijateljstva*. Glasilo medobčinskega sodelovanja občin Čakovec, Ormož, Ptuj in Varaždin. Leto III. Ormož, 1966. Št. 2 (4).
Glej članke: Najlepši je rojstni kraj, le poznati ga moramo. — R(izman) D(rago): Ormoško kmetijstvo na dobri poti.
560. *Tkalec Anton*.
Božidar Flegerič, ljudski pevec. *Tednik* 1961, št. 49.
S satirično pesnitvijo »V obrambo« ob graditvi novega šolskega poslopja.
561. (*Tomaž*.)
Sv. Tomaž pri V. Nedelji. *Slovenski gosp.* 1890, *Cerkv. pril.* št. 11, str. 44.
562. Sv. Tomaž pri Ormožu. *Slovenski gosp.* 1930, št. 42, str. 10.
O prenovljeni vaški kapeli.
563. Zvonko Kračun: Kako je sv. Tomaž dobil svoj tron. *Jutro* 30. 9. 1940, str. 3.
564. Brez zapornic: 5 otrok mrtvih. Katastrofalna nesreča pri Dornavi . . . *Tednik* 1969, št. 41.
Avtobusna nesreča tomaževskih učencev 14. okt. 1969.
565. *Travner Vladimir*.
Čarovniški procesi na Slovenskem. Življenje in svet 1929, 104—108, 187 do 190, 219—222, 247—250, 278—280, 299—302, 327—330, 382—384, 412—415, 441—443, 469—471, 495—497, 523—528, 552—555, 583—586, 608—611, 634 do 636, 662—664.
Obširno o procesih na Štajerskem, posebno v okolici Ormoža.
566. *Trstenjak Alojzij*.
Življenje slovenskega ljudstva v Slov. goricah pred 60. leti.
Narodni list 1908, št. 45, 48, 50.
567. Ivanjski kres v ormoški okolici. *ČZN* 1910, 157—163, 188.
568. Preprodajna listina iz l. 1819. *ČZN* 1911, 87—90.
Doneski k pravni zgodovini ormoškega okraja.
569. Ljudski običaji in navade pred trgatvijo v Slovenskih goricah.
Vestnik mariborski 1951, št. 230. — Lojze Trstenjak.
570. Iz zgodovine vinogradništva v ormoško-ljutomerskih goricah.
Ptujski t. 1955, št. 45—49, 51.
571. Navade in običaji ob trgatvi v Slovenskih goricah. 7 dni 1955, št. 40, str. 633—634. — Lojze Trstenjak.
572. Ormož z okolico v luči turizma. *Turistični vestnik* 1956, 236—240, 277—278.
573. Kako so nekdanj pri Miklavžu blizu Ormoža praznovali pusta.
Ptujski t. 1958, št. 4.
574. Kako so nekdanj odkrivali coprnice. *Ptujski t.* 1958, št. 6, 12.
O čarovnicah v ormoški okolici.
575. Marjetki Karba v spomin. *Ptujski t.* 1958, št. 16/17.
576. Od kod ime Ormož? *Ptujski t.* 1959, št. 11.
Navaja mnenje Davorina Trstenjaka idr.
577. Iz zgodovine Temnarja in njegovih vinogradov v Hermanceh blizu Ormoža.
Ptujski t. 1960, št. 3—5.
578. *Trstenjak Anton*.
Karakterološka podoba slovenjegoriškega človeka. *Svet med Muro in Dravo* 1968, 72—110.
579. *Trstenjak Davorin*.
Poletne šege Slovincov takraj in onkraj Mure. *Novice* 1857, 98.
580. *Trstenjak Milko in Dragan Vicko*
Klimatski opis. Investicijski program za obnovo 46 ha nasadja jablan KZ Tomaž. Kmetijski pospeševalni zavod. Maribor 1960.

581. Vpliv klimatičnih razmer na kakovost in količino pridelka v Ljutomersko-ormoških vinogradih v letu 1959. Sadjarstvo, vinogradništvo, vrtnarstvo 1960, 6—7.
582. Karakteristika klime jeruzalemskih vinogradov. Investicijski program za obnovo 140 ha vinogradov VG Jeruzalem-Ormož. Kmetijski pospeševalni zavod. Maribor 1961.
583. *Turnšek Metod*. Pod vernim krovom. Ob ljudskih običajih skozi cerkveno leto. I-IV. Ljubljana-Trst-Gorica 1943—1946.
584. *Umek Ema*. Kuga na Štajerskem v letih 1679—1683. Kronika 1958, 80—84. Posebno je trpela okolica Ormoža.
585. *Urbas Tončica*. Poročilo o etnografskih raziskavah na terenu Sv. Miklavža pri Ormožu 1953. Pokrajinski muzej Maribor.
586. *V nove čase*. Ob otvoritvi nove šole v Miklavžu pri Ormožu 1969 izdala osnovna šola Miklavž pri Ormožu. (Ur. Ciril Vnuk, Miroslav Tramšek, Karel Koren;) 65 + (I) str.
587. *Valenčič Vlado*. Prebivalstvo v Slovenskih goricah v preteklosti in do današnjih dni. Svet med Muro in Dravo 1968, 324—345.
588. (*Velika Nedelja*.) Frühlingfahrt an der Drau. I. Großsonntag. (R.) D. Aufmerksame 1857, S. 444—445.
589. Iz Ormuža. Slovenski gosp. 1868, 75. O zabavi pri V. Nedelji.
590. Kumčan: Iz Ormoža. Slovenski gosp. 1870, 55. O V. Nedelji.
591. Gross Sonntag — Kat. slov. bralno društvo Mir. Südsteir. Post 1893, No 60, S. 3. Ustanovitev.
592. Od Vel. Nedelje. Socialno in narodno vprašanje. Nem. vit. red. Slovenski gosp. 1896, str. 325—326, ... Se nadaljuje.
593. »Bralno društvo Mir« in Großsonntag. Südsteir. Post 1899, No 10, S. 4.
594. 700-letnica župnije Velika Nedelja. Slovenec 1. in 10. sept. 1936.
595. 700-letnica župnije Velika Nedelja. Slovenski gosp. 1936, št. 32, 38.
596. Vestnik križniškega reda VII/1936, št. 4. Jubilejna izdaja. 24 str. Posvečeno 700-letnici V. Nedelje. Vsebina: A. Ž.: 1236—1936 (pesem). — Kako je nastala naša župnija. — Križniški red. — Velika Nedelja. — Župnija-družina. — Spored proslave 700-letnice.
597. *Veselko Franc*. Ko so zapele katjuše ... (List iz središke kronike.) Tovariš 1948, št. 17, str. 393—394.
598. *Vinogradnik*. Glasilo sindikalne podružnice VG Jeruzalem-Ormož. Ormož 1961—1965. 1. 1961. (KZ »Kombinat Jeruzalem« — listi) 2. 1962.

3. 1963.
 4. 1964. št. 1.
 5. 1965. (št. 1/2-4/5 Glasilo kolektiva KZ kombinata Jeruzalem.)
599. *Vnuk Ciril.*
 Podobe. V nove čase 1969, 34—37.
 Črtice iz Miklavža.
600. *Vošnjak Jože.*
 Slovenski tabori. V Mariboru 1869. 15 str.
 Glej poglavje o taboru v Ormožu.
601. *Vozlič Pavel.*
 Stanko Cajnkar. Panonski zbornik 1966, 155—157.
602. *Vraz Stanko.*
 Djulabie. Ljubezne ponude za ljubico od . . . U Zagrebu 1840. 172 str.
603. Glasi iz dubrave žeravinske. Povjestice. U Zagrebu 1841. X + (II) + 152 str.
604. Slovenske pesmi S. Vraza. 1926.
605. Slovenska djela I.-II. Zagreb 1952.
 Posebno so v domači pokrajini zasidrane pesmi: Draga ljuba Mura, Venec ljubezenskih sonetov, Večerke, Jožeku Bajekovemu, Antoni Strajnsaki na dan služenja nove maše pri Mali Nedelji, Hvala nadvojvodi Joanu zapeta od murskih ino dravskih Slovincov idr. in prozni odlomek »Začetek izvirne povesti«.
606. Stanko Vrazova svečanost. Slovenski gosp. 1880, 301—303, 309—310.
607. *Vrbnjak Viktor.*
 Narodna »bèseada« v Bučkovcih. Dne 14. in 15. t. m. bo v Bučkovcih proslava 90-letnice »besede«. Ptujski t. 1957, št. 34. — V. V.
 Beseda v Mali Nedelji.
608. *Vrišer Sergej.*
 Baročno kiparstvo v Slovenskih goricah. Svet med Muro in Dravo 1968, 714—733.
609. *Zafošnik Tone.*
 Razvoj in program vinogradništva na kombinatu Jeruzalem-Ormož. Socialistično kmetijstvo in gospodarstvo 1964, 310—311.
610. *Zalar Marija.*
 Prolog k otvoritvi nove šole na Kogu dne 27. dec. 1958.
 Ptujski t. 1958, št. 51. — M. Zalar.
 Pesem.
611. *Zavec Roman.*
 Z razstave: Središče in okolica v zgodovini. Tednik 1967, št. 17. — Z. R
612. *Zemljič Matija.*
 Nekaj pripomb k članku: Herman Jurij in njegova gimnazija pri sv. Tomažu. ČZN 1927, 86. — M. Zemljič.
 Dopolnitve h Kovačičevemu članku.
613. *Zmazek Fran.*
 Sta — li potovala sv. Ciril in Metod skozi slov. Štajer, ter prenočila v Jarenini ter ondi in pri sv. Benediktu maševala?
 Voditelj v bogoslovnih vedah 1900, 374—379.
 Šla naj bi tudi skozi Ormož.

614. **Ž. M.**
Kam z mestno knjižnico v Ormožu? Ptujski t. 1956, št. 4.
615. **Žerjav Albert.**
Šolnik, strokovni pisatelj in predavatelj. Ob 15-letnici smrti pedagoga Matije Senkoviča, roj. v Središču 1867—1955. Tednik 1970, št. 19.
616. **Življenje med goricami.** Ob 89. življenjskem letu učiteljice Eme Šeškove na Kogu. Tednik 1970, št. 24.
617. **Obisk pri Francu Karbašu.** Pred 84-letnico življenja in dela bivšega šolskega nadzornika. Tednik 1970, št. 30.

Ivan Cvetko

VINOGRADNIŠTVO ORMOŠKO — LJUTOMERSKEGA PODROČJA

1. UVOD

Vinogradništvo ormoško-ljutomerskega vinorodnega področja pomeni zaokroženo celoto. Naravne razmere, ki se kažejo v enakih mikroklimatskih in pedoloških razmerah z enako nadmorsko višino, so odločilne za to celovitost. Celotno področje je v svoji zgodovini doživljalo skoraj vedno enako usodo. Zato se je tudi vinogradništvo tod razvijalo približno enako, vinogradniški proizvajalci so živeli v sličnih razmerah, proizvajali vino enakega tipa in kvalitete, ki je našlo povečini tudi isti krog potrošnikov.

Ormoško-ljutomerske gorice ležijo med 46° 24' in 46° 31' severne širine ter 16° 05' in 16° 19' vzhodno od Gr., na ozemlju, ki je proti severu omejeno z rekami Muro, Murico in Ščavnico, proti zahodu s cesto od Cezanjevec skozi Kamenščak, odtod pa z dolino potoka Lešnice do Ormoža. Južno mejo predstavlja cesta Ormož — Središče ob Dravi — republiška meja, vzhodno pa republiška meja. Celotno področje leži med dvema gospodarsko upravnima in komunikacijskima središčema — Ormožem in Ljutomerom.

Trenutno je blizu polovica vseh vinogradniških površin v upravljanju dveh kombinatov, kombinata »Jeruzalem« s sedežem v Ormožu in kombinata »Ljutomer« s sedežem v Ljutomeru, ki pa sta sedaj v sklopu izvoznega podjetja Slovenija Vino iz Ljubljane. Razmejitev med kombinatoma se v glavnem ujema z mejo med politično-teritorialnima enotama — občinama Ormož in Ljutomer. Ta razmejitev pa ne spreminja že omenjenega dejstva, da je zaradi navedenih razmer vse področje zaokrožena celota. Zato bom v nadaljevanju obravnaval celotno temo s poudarkom na področju, ki gravitira na Ormož in novo proizvodno vinsko klet. S tem pa bo večina navedb veljala tudi za področje, ki gravitira na Ljutomer in tamkajšnjo novo klet.

2. KRATEK ZGODOVINSKI PREGLED

Da je v naših krajih rasla vinska trta že v mlajšem terciaru, dokazujejo najdeni fosilni ostanki. Razumljivo, takrat še ni mogoče govoriti o žlahtni vinski trti, marveč o divji, verjetno prednici vinske trte, ki še danes raste divje ob Donavi in v Hercegovini. Človek je pričel to trto kultivirati. Z rezjo se je okrnjeval ustroj rastline, plodovi pa so postajali debelejši in okusnejši. Sčasoma se je divja vinska trta vedno bolj oplemenitila.

Iz zapiskov rimskega pisatelja Straba je razbrati, da so Rimljani ob zasedbi naših krajev v letih okoli 15 pred našim štetjem našli tod že vinsko trto. Iz bojazni, da vinska trta v provincah ne bi prevladala nad pridelovanjem žit, je

cesar Domitian (81—96 n. š.) odredil izkrčenje nad polovice vinogradov zunaj Italije, kar pa se ni v celoti izvedlo. To odredbo je dokončno preklical še cesar Probus (276—282), ki je bil doma iz Sirmiuma = današnje Sremske Mitrovice, in je dovolil, da se tudi v takratni Panoniji sadi vinska trta. Tako je žlahtna vinska trta dobila domovinsko pravico na ozemlju med Dravo in Muro, ki je pripadalo Panoniji. Slovenska plemena, ki so se po preseljevanju narodov, ki je vinogradništvo močno prizadelo, okoli leta 590 tod stalno naselila, so opustošeno vinogradništvo znova razširila.

Ko so naši kraji postali obmejna marka nemškega cesarstva, so nemški vladarji okoli leta 864 podelili velika posestva okrog Ljutomera, Radgone in Ptuja solnograškim nadškofom. Okoli leta 907 so prišli kraji ormoško-ljutomerskih goric pod oblast Madžarov, ki so jih obdržali vse do leta 1199.

Po zmagi nad Madžari je v 13. in 14. stol. velik del sedanjih ormoško-ljutomerskih goric prešel v last salzburških nadškofov, nemškega viteškega reda, admontskega samostana ter drugih svetnih in cerkvenih fevdalcev.

Posestna struktura je tudi pozneje, v dobi Habsburžanov ostala v glavnem nespremenjena. Vinogradništvo je bilo že takrat najvažnejša gospodarska panoga na vsem področju sedanjih ormoško-ljutomerskih goric. Iz nekoliko poznejše dobe imamo dokaze o donosnosti te panoge gospodarstva. Iz poročila, ki ga je leta 1846 podal dr. H l u b e k na kongresu štajerskega kmetijskega društva v Gradcu, je razvidno, da je bilo v tistem času v ormoško-ljutomerskih goricah zasajenih že 50 % vseh goric s sorto šipon. Tako je bilo v glavnem do pojava trsne uši v letu 1893, ki je naše vinograde močno opustošila.

V poročilu istega dr. Hlubeka na kongresu v Gradcu je najti tudi cene vinu in hektarske donose ali donose po oralu. Navaja se, da so vinogradi takrat rodili okrog Ormoža, Koga in Miklavža po 20 do 30 veder na oral (vedro = 56 litrov), okrog Ljutomera pa le 10 do 20 veder po oralu. To pa so že donosi, ki jih nismo dosegli po drugi svetovni vojni, ko so bili stari vinogradi izrojeni in potrebni gnoja. Za obdelavo enega oralu vinograda so takrat potrebovali 120 delovnih dni ali 30 goldinarjev. Pri pridelku le 15 veder po oralu je bilo vinogradništvo lepo donosno. Cena vina se je sukala med 60 in 112 goldinarji za štertinja (10 veder po 56,6 litra), torej 566 litrov. Za 15 veder ali poldrugi štertinja so pri ceni 94 goldinarjev dosegli 141 goldinarjev.

Stroški obdelave in delovna sila	30 gld
gnojenje	7 gld
obresti vložnega kapitala	22 gld 30 kr
obresti za prešo in popravila	14 gld 30 kr
Skupno po oralu	<u>74 gld</u>

Od izkupljenih 141 goldinarjev vidimo, da je dajal 1 oral takrat 67 goldinarjev čistega dohodka, vinogradniški delavec pa je zaslužil dnevno protivrednost 1,5 litra vina, če se računa za boljše vino cena 94 goldinarjev za štertinja.

Za višji donos po oralu — 30 veder in ceno 60 goldinarjev za štertinja — navaja isti avtor še ugodnejšo kalkulacijo:

30 veder po 60 goldinarjev =	180 gld
stroški kot prej	= 74 gld
ostane	<u>106 gld</u>

Tako je ostalo vinogradnikom nad 100 goldinarjev čistega dohodka, kar dokazuje veliko rentabilnost vinogradništva v ormoško-ljutomerskih goricah, ki so dajale visoko kvaliteta vina. Žal je bil le nezaten del najkvalitetnejših leg v posesti slovenskega kmeta; takrat in še mnogo pozneje je imela pretežni del najkvalitetnejših goric tuja, predvsem nemška gospoda, ki je dosegala za vina veliko razliko v ceni.

Trsna uš, ki se je pojavila leta 1893, je — kot že omenjeno — tudi v teh vinorodnih predelih napravila ogromno škodo. Pretežni del žlahtne vinske trte je uničil ta škodljivec. Izhod iz katastrofe se je našel z uporabo podlage ameriške trte, ki je odporna proti trsni uši. Na tej podlagi so pričeli cepiti našo žlahtno vinsko trto.

Prva obnova v naših krajih se je izvedla v glavnem do leta 1910. V tem času je vladalo veliko pomanjkanje vina in le-to je dosegalo izredno visoke cene. Konjunktura za vino se je z izbruhom prve svetovne vojne še povečala. Vino ni bilo racionirano. V letih vojne so bili količinsko in kvaliteto dobri letniki. Kvalitetno zelo dober je bil zlasti letnik 1917. Pretežni del vina iz ormoško-ljutomerskih goric se je prodal v Gradcu, na Gornjem Štajerskem, na Solnograškem in Koroškem.

3. MOŽNOSTI ZA RAZVOJ VINOGRADNIŠTVA IN NJEGOVA GOSPODARSKA UPRAVIČENOST

Med dejavnike razvoja in uspešnosti te panoge gospodarstva spadajo v prvi vrsti naravne razmere. Vinska trta je kultura, ki potrebuje za ugoden razvoj mnogo sonca, ne preostre zime, primerno zračno vlago in ustrezna tla. Vse to pa ima vinska trta v ormoško-ljutomerskih goricah v tako optimalnem razmerju kot malokje. Približno enako ugodne naravne razmere za proizvodnjo vina imamo še v Halozah, v okolici Maribora, na zahodnih obronkih Fruške gore, okrog Iloka, v Avstriji okrog Dunaja, v Nemčiji v Porenju in delno v francoski Burgundiji. Kot vidimo, so vsa ta področja med rekami ali ob njih ter so pretežno gričevnat svet in dajejo vsako zase značilen tip in kvaliteto vina.

Za ormoško-ljutomerske gorice je značilno, da imajo poleg že naštetih razmer tudi zelo ugodne talne razmere. Zemlja je pretežno ilovnato peščena, zračna, sposobna, da razmeroma dolgo zadrži talno vlago, kar je važno predvsem v sušnih poletjih, ima ugodno mineralno sestavo in je sposobna sprejemati dovolj organskih in mineralnih gnojil. Ta se zaradi njene zračnosti in primerne vlage pravilno razkrajajo. Gričevnat svet zagotavlja optimalne naklone in razen izrazito severnih leg omogoča najboljšo insolacijo sončnih žarkov ter s tem intenzivno asimilacijo. Nižje ležeče parcele, ki imajo manj ugodne razmere z ozirom na izkoristek sončne svetlobe in toplote, so prikladne za sadjarstvo. Tu bi bile sicer še vedno ugodne razmere za vinsko trto, kot so recimo v ostalih predelih Slovenskih goric, vendar ne bi dajale za to področje značilnih visoko kvalitetnih vin.

Skladnost naštetih naravnih razmer je torej v glavnem pripomogla k temu, da rastejo tukaj tako slovita vina. Njih kvaliteta pa se ne izraža v visokem odstotku alkohola, kot ga dosegajo vina iz ostalih, toplejših področij, temveč v njegovi posrečeni sestavi — v ugodnem razmerju med najvažnejšimi sestavinami, predvsem med alkoholom in kislino. Naravne razmere prav tako omogočajo razvoj aromatičnih snovi, ki harmonijo vina in njegovo pitkost še večajo.

Gospodarska upravičenost za vinogradništvo v teh krajih je predvsem v naslednjem: ker je vinska trta zasajena in daje najboljšo kvaliteto v gričevnatem

svetu, je to kultura z največjim gospodarskim učinkom, ki je v kmetijstvu sploh mogoč. Za večino ostalih kmetijskih kultur je značilno, da so zanje toliko manj ugodne lege, kolikor bolj je svet hribovit, in so tako imenovana absolutna vinogradniška tla več ali manj neprikladna za ostale kmetijske kulture. Če pa se na takih površinah vseeno goje ostale kulture, ne dajejo zadovoljivega gospodarskega učinka. Bila je edino nevarnost prevelike porabe fizičnega dela, ki so ga pri ostalih kulturah na poljih nadomestili stroji. Toda prilagajanje kmetijske mehanizacije in priprava novih, sodobnih nasadov je tako napredovala, da je izginila tudi ta nevarnost. Danes imamo že težko mehanizacijo za napravo teras tudi v zelo strmih legah, to pa omogoča, da lahko na takih nasadih trenutno zamenjamo že skoraj vsa dela, vsaj najtežja, razen rezí in trgatve — s stroji. S tem pa je dana perspektiva za vinogradništvo tudi v bodoče, ko bo človeška delovna sila postala še dražja. Edina kultura, ki bi lahko zamenjala vinsko trto v naših goricah, bi bil gozd, ker je tudi za sadovnjake strmi vinogradniški svet neprikladen. Vendar pa je gozd z ozirom na skop prirastek mnogo manj donosen. Računa se, da je 1 ha vinograda v največji rodnosti na kvalitetnem področju enakovreden 40 ha gozda, 30 ha pašnikov ali 10 ha travnikov, 4—8 ha njiv, posejanih z žitom, in 1—2 ha vrtov. Končno pa ne smemo pozabiti tudi na videz, ki ga dajejo vinogradi naši pokrajini. Težko si je zamisliti, da bi lahko bili naši kraji lepši brez goric. Prav gotovo bi bili pusti in mnogo redkeje naseljeni.

4. GOSPODARSKI POMEN

a) Pred prvo svetovno vojno so bili lastninski odnosi neugodni. Pretežni del najkvalitetnejših leg, ki so dajale tudi največji gospodarski učinek, je bil v rokah tujcev. Delno so lastniki vinogradov živeli v goricah, povečini pa v mestih (Ptuj) ali pa celo zunaj meja. Del boljših vinogradov je bil v lasti domačih vinogradnikov, meščanov, vinskih in ostalih trgovcev. Tudi zemljiški posestniki iz ravninskih predelov Dravskega in Murskega polja so imeli precej vinogradov. Večino prebivalstva v ormoško-ljutomerskih goricah pa so predstavljali manjši vinogradniški posestniki, viničarji tuje gospode, domačih trgovcev, meščanov in ravninskih kmetov. Tako je velik del dohodkov, ustvarjenih s to rentabilno kulturo, odtekal iz tega področja, pa tudi vina so pretežno našla trg v Gradcu in drugod.

b) V predvojni Jugoslaviji se razmere niso mnogo spremenile. Tuja lastnina je v glavnem ostala enako močna. Vinogradništvo pa je do nastopa splošne gospodarske krize doživljalo še kar ugoden razvoj. Vlogo Gradca kot velikega kupca vin s tega področja sta pretežno zamenjali Ljubljana in Gorenjska, ki sta po letu 1918 ostali brez vinorodne Vipavske doline in goriških Brd. Vendar je tudi po prvi svetovni vojni našlo mnogo vina iz tega področja tržišče v po-vojni Avstriji.

Splošna gospodarska kriza je močno odjeknila tudi na tržišču za jeruzalemska vina. Vladala je izrazita vinska kriza. Prodajo kvalitetnih vin z Jeruzalema je občutno otežkočala poplava vojvodinskih vin na slovenskem tržišču. Da je bil položaj za domačega vinogradnika še težji, je pripisati tudi vinski trgovini. Znano je, da je bila tudi med obema vojnama vinska trgovina skoraj izključno v rokah nemških trgovcev. Maloštevilni domači vinski trgovci povečini niso vzdržali konkurence tujcev. Nemški vinski trgovci so namreč lahko vina iz ormoško-ljutomerskih goric izvažali čez Avstrijo v Nemčijo, kjer so dosegli zanje tudi do 200 % višje cene, kot so jih plačevali pri nas. Slovenski

izvozniki niso vzdržali, ker so jih inozemski kupci bojkotirali. Še večja krivica se je godila domačim vinogradnikom; tem so vina plačevali po 4,5 do 5 din franko vagon, medtem ko so vinogradniki nemškega rodu kot dvolastniki prodajali vina iz tega področja po 11 do 12 dinarjev v Avstrijo. Domači vinogradniki, ki niso imeli dovolj kapitala in vezi s kupci v Ljubljani in na Gorenjskem, ki so plačevali višjo ceno kot nemški trgovci, so bili primorani prodati svoja vina nemškemu trgovcu v Mariboru, Ptuj (Ornik, Fürst, Hinze) ali v Ormožu (Brodar). Ti so spričo svojega monopola plačevali domačim vinogradnikom sramotno ceno 2,5 do 3,5 din za liter. Zato se ne smemo čuditi, zakaj so nemški vinski trgovci bogateli in kupovali najkvalitetnejše lege vinogradov, npr. Ornik in Hinze iz Ptuja v Jeruzalemu in na Kogu. Domači vinski trgovci v Ormožu in Ljutomeru so drug za drugim propadli.

Naprednejši vinogradniki so uvideli potrebo po obnovi, po tako imenovani drugi obnovi, ker so iskali rešitev v visoki kvaliteti vina na čistosortnih nasadih. Domači vinogradniki so s težavo sledili obnovi, ki so jo mnogo hitreje izvajali gospodarsko močnejši vinogradniki nemškega rodu, posebno vinski trgovci. Obnova v vinogradih domačinov je le počasi napredovala.

Ko se je kriza omilila, se je popravil tudi položaj vinogradnikov. Tudi viničarski odnosi so se izboljševali, deloma tudi z zakonom uredili. Poleg z zakonom in z običaji določenih dajatev v naravi je prejemal vinogradniški delavec v naših krajih dnevni zaslužek 8 do 12 dinarjev, kar je po prej omejenih cenah vina približna vrednost 3 litrov vina ali liter več kot pred 100 leti.

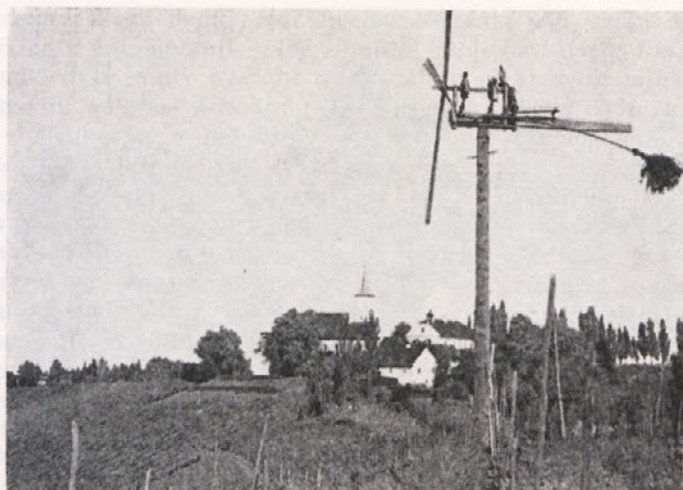
c) Stanje med okupacijo se je spremenilo toliko, da je bil del domačih lastnikov pregnan iz domačih krajev, z njihovim premoženjem in goricami pa so gospodarili Nemci po komisarijih. Bilo je občutno pomanjkanje delovne sile, vino pa se je dobro prodajalo. Velik del vinogradov na tem področju je zaradi pomanjkanja delovne sile in iz drugih razlogov močno shiral, nekateri predeli — predvsem na Kogu — pa so bili opustošeni zaradi neposrednih bojev, ker je tod potekala zadnje dni vojne fronta. Vina so odhajala na območje nemškega rajha, mnogo ga je trošila tudi vojska.

č) V takem stanju so vinogradi dočakali konec vojne. Po osvoboditvi se je marsikaj spremenilo. Vsekakor je bila med najvažnejšimi dejavniki razlastitev velikih površin vinogradov prejšnjih lastnikov — tujcev. Kot je bilo že navedeno, je pretežni del najboljših vinogradov med Ormožem in Ljutomerom pripadal tujim samostanom, vinogradnikom, vinskim trgovcem, graščakom, meščanom in veleposestnikom nemške narodnosti. Te vinogradniške površine so bile osnova sedanjih dveh velikih gospodarskih organizacij, kombinatov »Jeruzalem« in »Ljutomer«. Del tako pridobljenih površin se je z izvedbo agrarne reforme razdelil med agrarne interesente, vendar je pretežni del najboljših leg prešel v upravo vinogradniških zadrug in državnih posestev.

Na področju, ki gravitira na Ljutomer, je najuspešneje gospodarila vinogradniška zadruga »Železne dveri«, na področju, ki gravitira na Ormož, pa takratno državno posestvo »Jeruzalem« in vinogradniška zadruga »Jože Kerenčič«.

Vinogradi na celotnem ormoško-ljutomerskem vinorodnem področju niso bili povsod enako donosni. Na splošno pa so bili takoj po vojni vinogradi na ožjem ljutomerskem področju mnogo bolj izčrpani. Na najkvalitetnejšem področju, predvsem okrog Jeruzalema, so do osvoboditve gospodarili gospodarsko močnejši tujci, ki so razpolagali z več kapitala za redno oskrbo obstoječih vi-

Jeruzalem
Foto Sumljak

nogradov in njihovo vzporedno obnovo. Da je tod tudi pozneje vinogradništvo hitreje napredovalo kot na ljutomerski strani, je pripisati dejstvu, da je bilo v Jeruzalemu osnovano državno posestvo, ki je takoj pričelo za takratne pojme dokaj načrtno gospodariti. Obstoječe vinograde je bolje oskrbovalo, načrtno je obnavljalo izčrpane, imelo je sposobnejše vodstvo z boljšimi strokovnjaki, uvedena pa je bila dokaj dobra delovna disciplina. Vse to je imelo daljnosežne posledice, ki so se čutile do nedavna. Znano je namreč, da so ljutomerske gorice leta 1956, ko je bilo osnovano vinogradniško gospodarstvo Ljutomer, na vseh svojih površinah, rodile poprečno slabih 10 hl mošta na ha. V istem času so dajali vinogradi na posestvu v Jeruzalemu daleč višje poprečne hektarske donose.

Vsa vina iz ormoško-ljutomerskih goric so po vojni šla izključno v izvoz — po takrat osnovanem monopolnem zunanjetrgovinskem podjetju za vino. Skoraj vse količine vin pri državnih posestvih in obdelovalnih zadrugah so bile namreč »blokiranje« za izvoz. V Ljutomeru in Ormožu sta delovali vinarski zadruzi, ki sta odkupovali mošt in vino od zasebnih vinogradnikov, oskrbovali vinogradnike s sadilnim materialom, z gnojili in zaščitnimi sredstvi in tako pozitivno vplivali na stanje vinogradov v zasebni lasti. Po njiju je bil za izvoz blokiran tudi znaten del vin iz obvezne oddaje zasebnikov. Tako je takrat zašlo le malo najkvalitetnejših vin s tega področja na domača tržišča.

Takrat je vino s tega področja prišlo prvič na svetovno tržišče kot jugoslovansko vino. Največja sreča je bila v tem, da so bili prvi letniki po vojni do vključno leta 1950 brez izjeme izredno kvalitetni, kvalitetno in količinsko najbogatejša pa sta bila letnika 1947 in 1948. Pogojeni so bili z nadvse ugodnimi vremenskimi razmerami, deloma pa tudi z relativno nizko rodnostjo takratnih vinogradov. V tem času se je tuje tržišče navduševalo nad kvaliteto naših vin, žal pa je bil takratni izvoz premalo sistematičen in mnogo premalo smo izkoristili izredno kvaliteto povojnih letnikov za afirmacijo vin s tega področja na tujih tržiščih. Nemalo naših vin je šlo za izboljšavo slovitih renskih vin, samostojno, pod resnično oznako izvora pa skorajda niso našla poti do neposrednih potrošnikov v tujini.

Tudi obe vinarski zadrugi nista imeli enakih možnosti za prosperiranje. Že v prvih povojnih letih je imela ljutomerska vinarska zadruga slabše zaledje; to se je še poslabšalo z odpravo viničarskih odnosov. Na njenem področju je bilo sorazmerno manj zasebne lastnine vinogradov. Sprva je svoje kletne zmogljivosti dopolnjevala z vini vinogradniških zadrug Železne dveri in Presike, toda sčasoma sta se ti zadrugi vedno bolj osvobajali, razvijati sta začeli lastno kletarstvo, tak razvoj pa je podpiralo še izvozno podjetje Slovenija vino, ker je tako prišlo do vin s tega področja iz »prve roke«. Deset let po vojni je zašla v težaven gospodarski položaj. Izhod je pričela iskati v dokupovanju južnih vin, s čimer pa je svoj renome docela napravila. V takšnem položaju se je pripojila 1. januarja 1956 takrat osnovanemu vinogradniškemu gospodarstvu Ljutomer, ki je s tem pridobilo najpotrebnejše kletne kapacitete.

Vinarska zadruga v Ormožu je imela znatno ugodnejše možnosti. Imela je mnogo obsežnejše zaledje zasebnega sektorja. Razvila se je v močnejšo gospodarsko organizacijo in je vedno vzorno gospodarila. Vzporedno je obnavljala kleti, zgradila pa je tudi nove kletne zmogljivosti in tako razpolagala z okoli 80 vagoni relativno dobrega kletnega prostora. Tudi po odpravi viničarskih odnosov in uzakonitvi zemljiškega maksimuma je obdržala še močno odkupno področje. Vseeno pa ni imela izkoriščenih vseh kletnih zmogljivosti. Z večanjem vinogradov, predvsem pa z višjimi hektarskimi donosi na družbenem sektorju, ji je začelo primanjkovati lastnih kletnih zmogljivosti. Ker kletne zmogljivosti vinarske zadruge niso bile docela izkoriščene, je družbeni sektor pričel pogodbeno ukletovati svoje presežke v kletih vinarske zadruge, ki je prevzela tudi nego zaupanih količin vina. Da se je zmanjševala količina odkupljenih vin s tega področja, je pripomogla tudi neenotna odkupovalna politika. Kmetijski zadrugi Ormož in Središče ob Dravi sta odkupovali mošt s tega področja do spojitve s kombinatom leta 1962 — za trgovsko podjetje »Slovenske gorice« iz Ptuja, ki je dajalo zanj višjo ceno in provizijo. To pa je lahko dajalo, ker je plačevalo mošte v siromašnih Halozah po nižji ceni, predvsem pa zaradi velikega uvoza cenenih južnih vin.

Navzlic vsemu je bila vinarska zadruga v Ormožu do spojitve s kombinatom poleg ptujske edina vinarska zadruga na Štajerskem, ki v svoje kleti ni kupovala južnih vin niti ni drugače kupčevala.

5. OBNOVA

Na ožjem ljutomerskem področju je poleg vinogradniške zadruge Železne dveri delovala še vinogradniška zadruga Presika in državno posestvo Podgradje. Vinogradi, ki so jih te organizacije dobile v upravljanje, so bili povečini močno izčrpani, delno zaradi starosti nasadov, delno pa zaradi slabe oskrbe prejšnjih lastnikov, posebno v vojnem času. Tako je bilo najmanj 70 % vseh vinogradov potrebnih obnove. Toda ta je napredovala v glavnem počasi in nesistematsko. Glavni razlog za to je bilo nestrokovno vodstvo vinogradniških zadrug, nezainteresiranost za razpoložljive investicijske kredite, pomanjkanje smisla za hiter napredek, na vse to pa so nespodbudno vplivale še razmeroma velike ohišnice, ki so vezale zasebne interese zadružnikov. Še največ je obnavljala najmočnejša vinogradniška zadruga Železne dveri, žal premalo načrtno. Kljub temu je pri obnovah prodiralo naprednejše načelo pri izbiri kvalitetnih sort, večjih medvrstnih razdalj, večje uporabe umetnih gnojil in uvažanje žičnih opor v obnovljenih nasadih. Naprednejše elemente pri obnovi so vnašali posamezniki, ki so skupno s predstavniki vinarske zadruge pogosteje

Terasasti vinogradi I
Foto Host

obiskovali vinarske prireditve v Nemčiji in se seznanjali z ondotnim napredkom, močno pa so se poznale revolucionarne novitete avstrijskega vinogradnika Moserja iz Rorendorfa pri Kremsu. Intenzivna in načrtna obnova se je pričela šele z združitvijo vseh vinogradniških organizacij v vinogradniško gospodarstvo Ljutomer (1. 1. 1956).

Na ožjem ormoško-jeruzalemskem področju so bili vinogradniško posestvo Jeruzalem, posestvo Ivanjkovci, vinogradniška zadruga »Jože Kerenčič«, vinogradniška zadruga Vinski vrhovi in obdelovalna zadruga Litmerk. Kot že omenjeno, so bili v splošnem vinogradi na tem področju v nekaj boljši kondiciji. Tako so imeli pri startu v obnovo nekaj prednosti. Vendar obnova ni potekala povsod enako hitro in načrtno. Že takoj po vojni je prevzelo vodstvo v obnovi in vzdrževanju obstoječih rodnih nasadov vinogradniško — sprva državno — posestvo Jeruzalem. Zato je bilo več razlogov. Znano je, da so v okolici Jeruzalema najkvalitetnejše lege v celotnih ormoško-ljutomerskih gorinah, in to predvsem zaradi največje nadmorske višine in najbolj strmih južnih in jugozahodnih pobočij. Bilo je tudi že omenjeno, da so bile najkvalitetnejše lege v rokah najpremožnejših vinogradnikov in vinskih trgovcev, tujcev, ki so zaradi kapitalne moči in donosnosti vinograde najboljše vzdrževali in obnavljali. In taki so prešli v upravo državnega posestva »Jeruzalem«, ki jih je razmeroma zgodaj pričelo obnavljati z investicijskimi posojili pod ugodnimi pogoji. Imelo je dokaj solidno vodstvo, dobro delovno disciplino, delovna vna vinogradnikov pa ni bila tako močno ovirana z zasebnimi interesi kot na ljutomerskem področju. Zato je bila storilnost dela vedno višja kot v zadrugah in uspehi niso izostali. V takih okoliščinah je obnova hitreje napredovala. Bila je bolj načrtna, zasajal se je prvovrsten trsni material, za katerega so jemali cepiče selekcioniranih matičnih trsov, ki so prenašali pozitivne lastnosti in zagotavljali bogate trgatve. V mnogo večjem obsegu so se zasajale visoko kvalitetne sorte traminec, muškadni silvanec, beli burgundec, uporabljali so večje količine umetnih gnojil, sadili v širših razdaljah in pretežno zamenjali kolje z žično oporo. Vse to je pripomoglo, da je posestvo imelo vseskozi solidno osnovo za doseg visokih cen, ki so omogočile, da se je obdržal in stopnjeval tempo obnove.

Terasasti vinogradi II
Foto Host

Zato je posestvo imelo vedno solidne gospodarske rezultate in je bilo poleg posestev Zavrč in Gornja Radgona, ki sta imeli podobne startne osnove in sposobno vodstvo, vedno med najboljšimi vinogradniškimi posestvi v Sloveniji in državi.

Obnova na drugem posestvu — v Ivanjkovcih — je potekala še kar dobro, vendar ne tako smotrno. Gospodarski uspehi niso bili tako dobri kot v Jeruzalemu, delno so bila vina zaradi manj ugodnih leg nekaj slabše kvalitete, zato so dosegala tudi nekaj nižje cene. Na uspeh je vplivala tudi slabša disciplina. Kljub vsemu pa je bilo ob združitvi v enotno gospodarsko organizacijo na tem področju razmeroma malo dotrajanih nasadov.

Na področju vinogradniške zadruga »Jože Kerenčič« je potekala obnova sprva zelo počasi in nenačrtno, podobno kot na ožjem ljutomerskem področju. Deloma so bili za to krivi nekoliko slabši nasadi, sicer pa laično vodstvo zadruga. Po nekaj letih se je tudi tukaj stanje izboljšalo. Dobili so boljše strokovno in operativno vodstvo. Obnova je potekala hitreje in solidneje. Posvečali so več pozornosti selekciji in gnojenju in začeli so dosegati boljše rezultate. Največ je k temu pripomogla visoka kvaliteta vin, ker so tudi tu prvovrstne lege: Strmec, Kajžar in Ilovci, in tukajšnja vina so dosegala visoke cene. Vendar vsega zamujenega niso mogli dohiteti, tako da je bilo ob združitvi v kombinat tukaj še mnogo površin, ki so terjale obnovo.

Najmanjša gospodarska organizacija je bila obdelovalna zadruga Litmerk. Na njenem območju se je sorazmerno najmanj obnovilo, pa še tisto, kar se je, je bilo docela nenačrtno. Obnavljali so tako rekoč po »grabicah«. Zadruga je sicer pozitivno poslovala, vina so bila dobre kvalitete, zahvaljujoč še kar močnim nasadom in sorti beli burgundec, ki ji to področje najbolj ustreza in je zastopana z najvišjim odstotkom. Vendar sta bila takšna obnova in takšno gospodarjenje na daljšo dobo neperspektivna. Gospodarili so »od danes na jutri«, izogibali so se najetju kakršnegakoli investicijskega posojila ob še tako ugodnih pogojih. Ob združitvi v kombinat je bil pretežni del vinogradov dotrajan, donosi pa so bili zaradi majhne uporabe umetnih gnojil in tudi sicer konservativnega vzdrževanja in nege vinogradov nizki. Tako vidimo, da je obnova vi-

nogradov po drugi svetovni vojni navzlic naravnim razmeram, ki so enake v vseh ormoško-ljutomerskih gorica, potekala v posameznih področjih različno in neenakomerno. Vendar je za vse področje značilno, da so se uveljavili napredni ukrepi času primerno. Povsod so že prehajali na žične opore, večje razdalje, trs je postajal višji, izbirali so kvalitetnejše sorte in uporabljali več gnojil. Donosi v novih nasadih so se dvigali. Najznačilnejše pa je dejstvo, da so rigolali izključno ročno. Zato so bili tudi razlogi: delovne moči je bilo vedno dovolj, ljudje so bili takega dela vajeni, osebni dohodki pa takrat niso pomenili občutne postavke v lastni ceni pridelka. Ravno tako pomembno pa je tudi dejstvo, da takrat še ni bilo izkušenj in znanstvenih izsledkov ter potrebnega strokovnega osebja za izvedbo obnove po sedaj veljavnih normah. Posebno pa še ni bilo najosnovnejšega pogoja: mehanizacije za izvedbo takih del. Dobro so nam poznani primeri naprave teras, ki so jih forsirali posamezni strokovnjaki. Toda ker zato ni bilo primerne mehanizacije, so delali terase ročno, obdelava je ostala ročna. Delo se je le še otežilo, ker je ročna kop lažja v strmini kot na ravnem. Zaradi pomanjkanja izkušenj je večina teh teras propadla in so jih znova obnovili po klasično.

V tem obdobju sta se na našem področju formirali dve veliki gospodarski organizaciji. Sočasno so vzniknili tudi ostali pogoji za hitrejšo, sodobnejšo in perspektivnejšo obnovo na celotnem področju. Vinogradniški gospodarstvi sta bili dovolj močni organizaciji, da sta prevzeli obsežne investicije, imeli sta enotno in strokovno sposobnejše vodstvo. Poleg tega pa so iz prejšnjega pionirskega dela povzeli koristne sklepe in pridobili izkušnje.

K obnovi na terasah v pravem smislu besede so prešli najprej pri gospodarstvu Ljutomer, kjer je bila kompleksna obnova kričče potrebna. Dela so se pričela že leta 1957. Takrat je že bila mehanizacija za rigolanje. Tehnika rigolanja se je naglo izpopolnjevala. Ni pa še bilo potrebne mehanizacije za obdelavo in zaščito nasadov. Ta se je morala še prilagoditi danim razmeram. Pokazalo se je, da prvotna obnova na terasah z več vrstami trsja ni najboljša.

Kaj so hoteli doseči s terasami? Znano je, da uspevajo v naših razmerah vinogradi zgolj v gričevnatem svetu. Kvaliteta vina je toliko boljša, kolikor bolj strme so lege. Delo na takih površinah pa je možno le ročno ali pa je možnost mehanizacije del zelo omejena. Ker pa je ročnih delavcev vse manj, je bilo treba najti izhod ali pa bi bilo vinogradništvo v teh slovitih predelih obsojeno na propad. Na brežinastih pobočjih je bilo treba ustvariti možnosti za strojno izvedbo vseh najtežjih del. To pa je bilo mogoče samo z ustvarjanjem ravnih obdelovalnih površin. Ko so mehanizacija in izkušnje ter znanstveni izsledki to omogočili, je bilo treba ustvariti še možnosti, da bo takšna obdelava tudi perspektivno gospodarna. Zato je bilo treba ustvariti velike komplekse, da bi bilo rigolanje čim lažje in cenejše, to pa je omogočilo napravo dolgih teras. Naprava teras na manjših parcelah je mnogo težja, dražja, zlasti pa zaradi poznejše uporabe mehanizacije neracionalna, ker zgubijo stroji mnogo dragocenega časa za pogostno obračanje. Terasa naj so čim daljše, da je omogočeno traktorjem čimveč efektnega dela in čimmanj neefektivnega obračanja. Obsežnejše obnove na terasah so se na področju kombinata Jeruzalem—Ormož lotili nekaj pozneje kot v Ljutomeru, in sicer v letu 1960. Zato pa se ni bilo treba boriti z začetnimi težavami, ki so nujne pri uvajanju vsake novitete. Ker je vinska trta dolgoletna kultura, se pri obnovi storjena napaka lahko maščuje 20 in več let. Takrat je bila na razpolago še modernejša mehanizacija, kombinat pa je bil gošpodarsko že tako močan, da je lahko nabavil lasten strojni park. Iz-

Terasasti vinogradi
III
Foto Host

vedba tako važnih del je bila mnogo boljša, ker je bila pod neposrednim vodstvom lastnih strokovnjakov operativcev. Uspehi so bili več kot zadovoljivi. Trta je bujno rasla, rod je bil obilen. Vsa dela razen rezi in trgatve je bilo možno izvajati s stroji. Tako je bila uporaba ročnega dela zmanjšana na minimum; stroški so se znižali, kvaliteta pridelka pa se je zboljšala zaradi višje vzgoje in večjih medvrstnih razdalj, ki omogočajo optimalno asimilacijo in s tem tvorbo sladkorja in drugih sestavin mošta.

Gospodarnost in upravičenost take obnove naj ilustrirajo naslednji podatki:

Nekaj važnejših podatkov	nasad po starem	nasad na terasah
stroški obnove 1 ha do rodnosti (rigolanje, planiranje, sajenje sadilni material, gnojenje in vsa dela za vzgojo do rodnosti)	3,5 milijona	1,8 milijona
potrebno za 600 ha obnove	2,1 milijarde	1,1 milijarde
odplačilo kredita za 1 ha (10 let)	350.000 din	180.000 din
porabljenih delovnih ur za 1 ha	2.600 ur	800 ur
stroški obdelave 1 ha	120.000 din	
produktivni stroški skupaj 1 ha	1,6 milijona	900.000 din
število trsov po ha	5.000	1.800
pridelek po ha	100 q	90 q
pridelek po 1 trsu	2 kg	5 kg
PLC 1 litra vina (70 % izplen)	228 din	143 din
prodajna cena za 1 liter	200 din	200 din
letna razlika v ceni 1 ha	— 196.000 din	+ 359.000 din
razlika v ceni za 600 ha	— 117 milijonov	+ 215 milijonov

Gornji podatki so veljali za obnovo v l. 1963/64.

Že navedene številke nam zgovorno kažejo prednost sodobne obnove in poznejšega vzdrževanja novih nasadov. Spričo porasta proizvodnih stroškov (višje plače, višje cene reprodukcijskega materiala) in stagnacije prodajnih cen vina je proizvodnja v klasičnih nasadih postala nerentabilna, nasprotno pa je sodobno opravljena obnova zagotavljala ugodno perspektivo.

Obnova je potekala hitro. Obnavljali so 60 in več ha letno. Tako so bili v nekaj letih obnovljeni vsi izžrpani nasadi. Vzporedno z obnovo so se obnavljale in gradile nove ceste, ki so pogoj za hiter dovoz potrebnih gnojil, za nemoteno premikanje mehanizacije, in kar je najvažnejše, omogočajo nemoten in hiter odvoz grozdja do nove kleti v Ormožu. Sodobno obnovljeni nasadi najkvalitetnejših vinskih sort, ki dajejo obilo kvalitetnega pridelka, nove komunikacije, zadostna mehanizacija, prikladen prevozni park in sposobno osebje, vse to jamči za uspešno poslovanje nove kleti in za solidno perspektivo vinogradništva na tem najkvalitetnejšem vinarskem področju Slovenije.

6. KLETARSTVO IN NOVA KLET

Težko je napisati kaj več o kletarstvu in negi vina v najstarejši dobi vinogradništva na tem področju. Za to ni mogoče zaslediti skoraj nobenih podatkov. Z gotovostjo pa lahko trdimo, da o kletarstvu v današnjem smislu besede takrat še ni moglo biti sledu. Vsa nega je bila v primitivnem ravnanju z vinom; praktične izkušnje o tem so se prenašale in izpopolnjevale iz generacije v generacijo.

Z razvojem znanosti o vinu je le-ta polagoma prodirala k nam. Toda možnosti za dobro kletarjenje z vini tega področja so bile dolgo skrajno neugodne.

Kot že omenjeno, je bil pretežni del najkvalitetnejših vinogradniških leg v lasti premožnih tujcev. Zato je bilo tudi kletarjenje s temi vini pretežno v njihovi dominaciji. Nekateri vinogradniki tujci so pridelke negovali do prodaje sami, drugi so ga spet prodajali že od stiskalnice vinskim trgovcem, ki so imeli primerne kleti. Tudi vinska trgovina je bila od vsega začetka v tujih rokah. Vinogradniki domačini so bili močno odvisni od vinskih trgovcev; le-ti so kupovali mošt ali vino od vinogradnikov slovenske narodnosti po znatno nižji ceni kot pa od nemških vinogradnikov. Po katastrofalnem uničenju vinogradov s trsno ušjo je bil slovenski vinogradnik zopet v mnogo težavnejšem položaju.

Da bi se omilila odvisnost in zapostavljanje vinogradnikov slovenske narodnosti, je vzniknila želja, da bi ustanovili organizacijo, ki bi pomagala svojim članom pri obnovi vinogradov in bi odkupovala mošt ali vino svojih članov po cenah, po kakršnih je lahko prodajal svoj pridelke vinogradnik tujec.

Iz knjige dr. Ivana Geršaka *ORMOŠKI SPOMINI*, napisane leta 1902, in iz zapiskov pokojnega dr. Alojza Trstenjaka, izdanih ob 50. obletnici vinarke zadruga v Ormožu, je razbrati težnje po zboljšanju položaja slovenskega vinogradnika v ormoško-ljutomerskih gorinah. Tako spoznamo važno vlogo kletarskega društva — pozneje vinarke zadruga — za izboljšanje gmotnega položaja tukajšnjega vinogradnika, za razvoj vinogradništva kot važne gospodarske panoge tega področja, vzporedno s tem pa tudi za razvoj vinske trgovine in kletarjenja pri domačinih. Pri omenjenih dveh avtorjih zasledimo naslednje podrobnosti:

Dne 25. septembra 1898 je bilo v Ormožu ustanovljeno kletarsko društvo z namenom, da pospešuje napredek in razvoj vinarstva z nakupovanjem vina, z urejanjem vzornih vinogradov in pivnic ter s prodajo od svojih članov odkupljenega vina. Ustanovitev društva je dovoljeval zakon o zadrugah z dne 9. aprila 1873 avstrijskega državnega zakonika. Glavni pobudnik ustanovitve in

poznejši dolgoletni duhovni vodja društva je bil dr. Ivan Geršak. To društvo je bilo tudi edina slovenska ustanova, ki se je ohranila v Ormožu skozi obe svetovni vojni tja do leta 1960, ko se je kot vinarska zadruga pripojila sedanji gospodarski organizaciji — kombinatu »Jeruzalem«. Navaja se glavni namen ustanovitve kletarskega društva: odprava odvisnosti od nemških vinskih kupcev in krčmarjev, ki so svojevoljno določali cene, od zavednih Slovencev pa sploh niso hoteli odkupovati pridelka ali pa so ga kupovali po sramotno nizkih cenah. Zato je bilo to društvo že spočetka trn v peti tujim vinskim trgovcem, vinogradnikom in gostilničarjem.

Vse do prve svetovne vojne je bilo kletarsko društvo v težavnem gmotnem položaju spričo močne konkurence. Leta 1916 je društvo izstopilo iz zveze gospodarskih zadrug v Gradcu in pristopilo k zadružni zvezi v Ljubljani. Od takrat naprej opažamo, da se uporablja naslov Vinarska zadruga. Med prvo svetovno vojno si je društvo gmotno opomoglo in izšlo iz vojne gospodarsko okrepljeno.

Prve težave je doživelo že leta 1919, ko so cene vinu močno padle. Društvu je bila prizadejana škoda tudi s plebiscitom na Koroškem, kjer je imelo dobre odjemalce. Tako je le s težavo prebrodilo prva poveljna leta. Leti 1925 in 1926 sta bili za vinsko trgovino konjunkturni, toda že 1927 nastopi stagnacija. Izvoz iz Jugoslavije je izostal, na naše tržišče pa so prvič resno prodrla dalmatinska in banaška vina, ki so jih kupovali špekulanti, jih mešali z ormoškimi in prodajali kot pristna ormoška. Tako so zniževali ceno domačemu vinu in mu jemali pridobljen sloves. Leta 1928 uvedena trošarina je položaj še poslabšala. Kriza je dosegla leta 1930 višek. Društvo se je obdržalo s tem, da je prvič odkupilo velike količine sadja in pri preprodaji precej zaslužilo. Delno je prispevala še ormoška hranilnica in posojilnica v obliki dolgoročnega posojila. Leta 1932 je društvo, ki so ga takrat imenovali že zadruga, utrpelo nov udarec. Decembra tega leta je prišla izvozna zadruga jugoslovanskih vin v Mariboru v konkurz. Ormoška zadruga je bila včlanjena v omenjeno mariborsko, ki je poslovala komaj 3 leta. Terjatve ormoške zadruge so postale dvomljive, obstoj zadruge pa omajan. Odločnosti zadružnega vodstva se je zahvaliti, da je prebrodila tudi to. Zadruga je že v času najhujše vinske in splošne krize osnovala svoja zastopstva in založne kleti, ki so jo pomagale reševati tudi v tem primeru. Predstavništva in zastopstva je zadruga imela v Laškem, Šoštanj, Mozirju, Litiji, v Černelovcih pri Murski Soboti, blizu Kranja in celo v Kotoribi. Leta 1933 je odprla celo svojo gostilno v Zagrebu. V tem času je bila zadruga že močna gospodarska organizacija in je imela že stalne strokovnjake v administraciji ter stalne kletarje. Rečemo lahko, da se je šele sedaj pričelo v ormoških kletih kletariti. Takratne kleti so postale premajhne. V letih 1936—37 je zadruga zgradila novo klet z betonskimi cisternami za 28 vagonov vina, ki jih kombinat še danes s pridom uporablja. Za gradnjo kleti je zadruga dobila od ministrstva v Beogradu dotacijo 50.000 dinarjev, od banske uprave v Ljubljani pa dotacijo 18.500 din ter brezobrestno posojilo v višini 98.500 din, ki ga pozneje niti ni bilo treba vrniti, ker je določeno dobo izpolnjevala svojo nalogo v smislu pravil. Za nabavo inventarja in opreme kleti je dobila od ministrstva za kmetijstvo pol milijona dinarjev. Tako je zadruga postala pomemben dejavnik v vinski trgovini za to področje. Vzdržala je uspešno konkurenco ostale vinske trgovine, vinogradniki pa so postali s tem docela neodvisni od ostale izkoriščevalske vinske trgovine. V novih kletnih prostorih in z novo opremo je pridelek lahko donegovala in tako dvignila kvaliteto vin, s čimer si je ustvarila tudi potreben renome in naklonjenost tržišča, možnosti kletarjenja pa so bile zadovoljive.

Skupno z vinarskima zadrugama v Ljutomeru in Ptuju, ki sta bili komaj ustanovljeni, je določala cene moštu in vinu, ki pa so bile vedno nekaj višje, kot so jih ponujali ostali prekupčevalci in vinski trgovci. Zaupanje je dobila tudi zaradi doplačil, ki jih je dajala svojim dobaviteljem ob koncu vsakega poslovnega leta, odvisno od finančnega uspeha zadruga in od kvalitete oddanega mošta.

Sčasoma so postale vinske kleti zopet premajhne. Oktobra 1940 je zadruga odkupila še veliko, skoraj novo vinsko klet od bivšega vinskega trgovca in posestnika velikih vinogradov v najkvalitetnejših legah — Ormožanca Veseliča. To je pozneje opremila z novo embalažo in dosegla kapaciteto novih 38 vagonov. Tako je zadruga kot močan faktor v vinski trgovini dočakala drugo vojno.

Vina iz ostalega najkvalitetnejšega področja so se kletarila pri posameznih večjih veleposestnikih, povečini tujega, nemškega porekla. Ta vina so se izvažala večinoma carine prosto v Avstrijo.

Sledila je doba nemške okupacije. Dr. Alojz Trstenjak navaja v svojih zapiskih, kako so Nemce že drugi dan nemškega vdora čez mejo v Radgoni pričakali navdušeni člani Kulturbunda z dr. Brodarjem na čelu, ki je bil tudi posestnik vinogradov in vinski trgovec. Pometel je z zavednimi Slovenci, razpustil upravni in nadzorni odbor zadruga, imetje spravil pod svoje nadzorstvo ter postal župan. Čez mesec dni je vsa imovina in poslovanje spadalo že pod Raiffeisenverband v Gradcu, zadruga pa so preimenovali v Wein-Kellereigenenschaft in dobila je poslovnega komisarja. Poslovala je še naprej po zadružnih načelih.

Zadruga je po vojni svoj program poslovanja še razširila. Bila je sreča, da so bili vinski letniki takoj po vojni izredno kvalitetni. Tako je vinarska zadruga zaslovela s svojimi kvalitetnimi vini in solidnim poslovanjem. Bila je v tesnih stikih z ostalimi podjetji vinske trgovine, predvsem pa z državnim posestvom in vinogradniškimi zadrugami na tem področju. Ob svoji 50. obletnici l. 1948 je imela 1.136 članov s 612 ha vinogradov. Pretežni del pridelka svojih članov pa tudi nečlanov je prevzemala v svoje kleti in ga vzorno negovala. 96 % vsega je prevzela v komisijsko prodajo. Poleg tega je v tem letu prevzela tudi od vinogradniških zadrug 6.600 hl pridelka in tako zanje prevzela nego v svojih kletih. Vinogradniške zadruga v glavnem niso imele ustreznih kleti, še manj pa strokovnjakov za potrebe kletarjenja.

Pretežni del vina je takrat zadruga po direktivah ministrstva za zunanjo trgovino prodala v inozemstvo — v Češko, Poljsko, Švedsko in Zahodno Nemčijo. Leta 1948 ga je izvozila 95 %, ostalih 5 % pa je prišlo na domače tržišče.

Zanimiv je promet z vinom do leta 1948:

leto	odkup v hl
1935	2.747 hl
1936	2.391 hl
1937	3.511 hl
1938	5.031 hl
1939	4.772 hl
1940	6.954 hl
1945	6.532 hl
1946	14.800 hl
1947	10.900 hl
1948	13.693 hl

V naslednjem želim na kratko obdelati možnosti in potrebe po izgradnji nove vinske kleti v Ljutomeru in predvsem v Ormožu.

V prvih desetih letih po vojni v glavnem še ni bilo pogojev, ki bi narekovali nujnost po novih kletnih kapacitetah. Kleti vinarske zadruga v Ormožu in Ljutomeru ter kletne kapacitete, ki so jih imele vinogradniške zadruga in državno posestvo v Jeruzalemu, so v glavnem zadostovale.

Toda hektarski donosi v obstoječih vinogradih so bili relativno nizki. V glavnem še niso presegali 10—20 hl na ha. Vinska trgovina pa je bila vsaj prva leta po vojni centralizirana, izvoz po centraliziranem in monopolnem izvoznem podjetju, ki je vedno pravočasno odkupilo v glavnem vse razpoložljive količine in izpraznilo kleti prejšnjega pridelka. Vzporedno s krepitvijo družbenega sektorja so se ustvarjale materialne možnosti za sodobnejšo oskrbo ter hitrejšo obnovo vinogradov. S tem pa so se pričeli dvigati tudi donosi in pričelo je primanjkovati kletnih kapacitet. Najhitreje je obnova napredovala na površinah v upravi vinogradniškega gospodarstva Jeruzalem. Zato so tu najprej postale kleti premajhne. Spočetka je omenjena organizacija reševala problem kletnih prostorov z obnavljanjem in s povečevanjem obstoječih kapacitet in z uporabo razpoložljivih kapacitet vinarske zadruga v Ormožu. Zadnja leta pa tudi to ni zadostovalo, presežke so morali oddajati že od preše vinski trgovini in poleg tega uporabljati skrajno neprimerne kleti, ki so rabile za ukletenje sadjevca. S tem je občutno trpela kvaliteta, o sodobnem kletarjenju pa v takih razmerah ni bilo več mogoče govoriti. Odvisnost od trgovinske industrije je postajala vse večja.

V takih razmerah je prišlo do združitve vseh vinogradniških organizacij na ožjem področju Ljutomera v vinogradniško gospodarstvo Ljutomer in nekaj kasneje tudi v ožjem ormoškem področju v kombinat »Jeruzalem« s sedežem v Ormožu. Z osnovanjem teh dveh močnih organizacij so slednjič dozorele razmere, ki so omogočile uresničitev izgradnje dveh sodobnih kleti.

V naslednjem se bom omejil na ožje ormoško-jeruzalemsko področje.

Z osnovanjem novega podjetja je prišlo pod enotno vodstvo in gospodarjenje okoli 600 ha vinogradov. Osnovna naloga novega podjetja je bila v specializaciji in modernizaciji proizvodnje posameznih panog, posebej še vinogradništva. Ustvarjene so bile možnosti za ureditev velikih intenzivnih nasadov, ki so pričeli kmalu vplivati na povečanje kvalitetnega pridelka. Pojavljala se je nujnost po zgraditvi velike, sodobno opremljene vinske kleti. Spričo napredka vinarske znanosti v svetu in spričo razvoja sodobne kletarske tehnologije so razmere za kletarjenje v starih kletih postajale nevzdržne.

25 kleti je bilo raztresenih po vsem območju jeruzalemskih gor. Večina teh kleti ni imela niti minimuma pogojev, ki jih zahteva sodobna tehnologija, niti ni bilo mogoče kleti zadovoljivo opremiti s sodobno kletarsko opremo. Ni si bilo mogoče zamisliti enotnega kletarjenja v tolikih in tako raztresenih kletih, ki klimatsko in kvalitetno povečini niso ustrezale.

Poleg omenjenih 600 ha vinogradov v upravi kombinata je bilo v posesti zasebnega sektorja na tem področju še nadaljnjih 460 ha, ki je svoj mošt prodajal skoraj izključno v Ormož. Sem gravitira še nadaljnjih 400 ha vinogradov drugo- in tretjerazrednih leg v srednjih Slovenskih gorah in spodnjih Halozah. Skupen donos na navedenih površinah je bil zadnja leta pred 1958 poprečno okoli 350 vagonov. Že leta 1958 je bilo na teh površinah pridelanih 500 vagonov mošta. Po tem letu se pričinja obnova v večjem obsegu na družbenem sektorju. Izkrčil se je znaten del izrojenih vinogradov, ki so prehajali v polno rodnost

v naslednjih štirih letih. Zato je pridelek po letu 1958 nekoliko padel. V letu 1963 in kasneje je bila obnova še mnogo obsežnejša, kot je to že omenjeno v poglavju o obnovi. Vse te površine, ki so prišle v rodnost v naslednjih 4 letih, so zagotavljale skokovit porast pridelka.

7. PROIZVODNA VINSKA KLET

Poleg v prejšnjem poglavju navedenih razlogov, ki so narekovali potrebo po izgradnji nove, moderne in sodobno opremljene vinske kleti v Ormožu, je treba navesti še naslednje razloge:

1. Ormoško-ljutomerske gorice predstavljajo v evropskem okviru najkvalitetnejše vinorodno področje, ki daje visoko kvalitetna vina, enakovredna vinom iz Porenja in Alzacije, ki spadajo med najkvalitetnejša vina na svetu. Ker pa so prav v Porenju in Alzaciji naj sodobnejše kleti v Evropi in ker so v zadnjih letih zgradili mnogo sodobnih kleti na ostalem jugoslovanskem, manj kvalitetnem področju, celo tam, kjer do nedavna še ni bilo vinogradov, je očitno, da tega vprašanja pri nas nismo smeli podcenjevati. Na celotnem ormoško-ljutomerskem področju ni bilo niti ene kleti, ki bi zadostila zahtevam sodobne vinifikacije in tehnologije kvalitetnih vin.

2. Če smo želeli obdržati in še bolj utrditi sloves naših vin, je bila na tem področju nujna nova klet, ki je omogočila:

- a) standardizacijo vin
- b) stabilizacijo vin
- c) optimalno nego in šolanje vin
- č) stekleničenje vseh količin vin
- d) dozorevanje ustekleničenih vin do optimalnih lastnosti vina.

3. Vedno večja konkurenca na svetovnem trgu, razvajenost in vedno večja zahtevnost potrošnikov sili svetovno vinsko trgovino, da kupuje vina neposredno pri proizvajalcih brez posrednikov. Pri tem lahko prav gotovo klet z naj sodobnejšo opremo in tehnologijo odločujoče vpliva na kupca, ki si bo izbral ustrezno vino in tudi raje plačal zanj nekoliko višjo ceno, kot pa bi to storil v prejšnjih nesodobnih in kvaliteti provenience neustreznih kletih.

Tudi največja prizadevnost kletarjev v neustreznih kletih pri kupcu ne more vzbuditi takšnega zaupanja, kot ga lahko moderna klet. Prav zaupanje pa je v vinski trgovini odločujoče.

4. Kvalitetno področje ormoško-ljutomerskih goric ne samo da zasluži, ampak celo zahteva, da bo temu primerna tudi vinska klet, ki glede klime, najkvalitetnejše opreme in vinske posode zagotavlja naj sodobnejši tehnološki proces vinifikacije ob H L A D N E M dirigiranjem vrenju z ohranitvijo buketnih in aromatičnih snovi, ki kvaliteto vin še dvigujejo.

Projekt nove proizvodne vinske kleti je študijsko originalen in specifičen tehnološki koncept za nego ormoško-ljutomerskih visoko kvalitetnih vin. Klet karakterizirajo najkvalitetnejši stroji za predelavo grozdja, optimalna kletna klima, velik odstotek lesene vinske posode in razmeroma velika steklenična klet za časovno dozorevanje ustekleničenih vin. Visoko kvalitetna zasnova kleti in mednarodna zaščita teh vin zagotavlja v skladu z izboljšano kakovostjo tudi občutno višjo ceno teh vin, ki so že predtem dosegala na zunanjem tržišču tudi do trikrat višjo ceno od navadnih jugoslovanskih vin, vendar pa še zdaleč ne cene, ki se dosega za nič boljša visoko kvalitetna poreska in burgundska vina.

Od nove kleti je investitor upravičeno pričakoval, da bo omogočila uresničitev teh pogojev. To tembolj, ker so kletarji že pri svojem delu v prejšnjih primitivnih razmerah kletarjenja dosegali zavidljive uspehe. Dokaz za to so bili dosežki na v svetu priznanem mednarodnem vinskem sejmu v Ljubljani. Ormoško-ljutomerska vina so bila že pred otvoritvijo nove vinske kleti stalno prisotna na teh hudih mednarodnih konkurencah. Zlasti visoka priznanja so dosegla odkar so centralno in strokovno kletarili v okviru kombinatov v Ljutomeru in Ormožu.

Tako so leta 1964 osvojila vina ožjega ormoško-ljutomerskega področja na navedenem mednarodnem sejmu 1/5 vseh zlatih kolajn, podeljenih za jugoslovanska vina. Čeprav so izhajala iz vinogradov, ki predstavljajo le 0,65 % vseh jugoslovanskih vinogradniških površin, je bilo zanje podeljenih kar 20 % jugoslovanskih zlatih kolajn.

Za vina, ki so bila negovana zadnje leto v starih kletih, je kombinat »Jeruzalem« prejel od 11 poslanih vzorcev kar 10 zlatih in eno srebrno kolajno in s tem dosegel svojevrsten rekord med razstavljalci in med približno 1000 vzorci vin iz vsega sveta.

V tehnološkem elaboratu za novo klet je med drugim zapisano, da se z novo tehnologijo dosežejo do 40 % boljše kvalitete vin, kot je bilo to mogoče ob stari, klasični negi vin. S tem pa je nakazana izredna perspektiva, ki jo daje nova klet ormoško-ljutomerskemu vinogradništvu.

VIRI

1. Univ. prof. dr. ing. F. Adamič: Slovenske gorice — geološka sestava vinogradniških tal.
2. Prof. dr. Kovačič: Kronika — trg Središče, Maribor 1910.
3. Dr. Franz Leskoschek: Geschichte des Weinbaues in Steiermark.
4. Propyläen Verlag, Berlin: Weltgeschichte.
5. Dr. F. Hlubek, Graz: Poročilo za kongres Štajerskega kmetijskega društva l. 1846.
6. Hyperion-Verlag München: Das Buch vom Wein, 1927.
7. Ing. M. Judež: Kletarstvo, 1955.
8. Dr. med. Philipp Reich: Weinkompodium für den Arzt, Stuttgart 1950.
9. Dr. I. Geršak: Ormoški spomini, 1902.
10. A. Trstenjak: Razprava ob 50. obletnici Vinarske zadruga Ormož, 1948.
11. Univ. prof. ing. M. Veselič: Idejni načrt za izgradnjo proizvodne vinske kleti v Ormožu — tehnološki del.
12. Statistični godišnjak SFRJ iz raznih let.
13. Izvleček iz kronike za faro sv. Miklavža pri Ormožu.

Ivan Hren

ORMOŽ V LJUDSKI REVOLUCIJI

ZGODOVINSKI PREGLED DOGODKOV NA OZEMLJU OBČINE ORMOŽ

Najnovejša zgodovina občine Ormož je še do danes premalo raziskana in strokovno obdelana. To naj bi pristorili v naslednjem obdobju, kajti stvari se pozabljajo, mladina pa mora spoznati narodnoosvobodilni boj in ljudsko revolucijo tega ozemlja v okviru naše domovine. Res je, da tu ni bilo številnih in velikih bojov razen zadnjih vojnih operacij leta 1945, vendar so tukajšnji prebivalci umirali na drugih bojiščih, številni so bili aretirani in poslani v taborišča smrti ali pa ustreljeni kot talci. Ker je težko opisati vse podrobnosti v tako skrčeni obliki, je osnovni namen tega članka pregledno prikazati dogodke NOB na ozemlju občine Ormož. Pri delu sem uporabljal številne vire in menim, da bo sestavek po preglednosti lahko marsikomu vodilo skozi zgodovino narodnoosvobodilnega boja v občini Ormož.

REVOLUCIONARNO GIBANJE

Na ormoškem območju zasledimo ideje revolucije že več let pred II. svetovno vojno. Slovenska kmečka stranka je pričela ustanavljati društva »kmečkih fantov in deklet« in v njih se je kmalu uveljavila napredna mladina. Ta društva zasledimo na Humu, Kogu in v Središču, kjer so imela knjižnice, prirejala razstave, tekmovanja koscev in žanjic in uprizarjala igre slovenskih avtorjev.

Leta 1935 so zaupniki Ljudske pravice v Ljutomeru sklenili sklicati shod kmetov, viničarjev in delavcev. Na dan shoda se je v Ljutomeru zbralo veliko ljudi, med drugim tudi iz ormoškega območja, kljub oviram žandarjev. Jože Kerenčič, doma iz Jastrebcov pri Kogu, študent na univerzi v Ljubljani, član KPJ, je bil določen za govornika. Toda takratne oblasti so to protestno zborovanje razgnale in pri streljanju v množico so žandarji smrtno zadeli Alojza Mavriča iz Vitana pri Kogu.

Že desetletja so tudi na ormoškem področju živeli priseljeni Nemci. Ti so ustanovili organizacijo Kulturbund, v kateri so se po letu 1933 zbirali hitlerjevci. Po ohranjenem spisku je bilo v ormoškem Kulturbundu 115 članov, kar

je mnogo za tako majhno področje. Člani Kulturbunda na območju Slovenskih goric so imeli leta 1940 večji sestanek pri Fischeauerju v Jeruzalemu, in takrat so izdelali načrt za prevzem oblasti tega področja ob nemški okupaciji. Izpopolnili so spisek zavednih Slovencev, ki naj bi jih takoj po zasedbi aretirali.

OKUPACIJA OZEMLJA

6. aprila 1941 so fašistične armade brez vojne napovedi vdrle v Jugoslavijo. Ormož in njegova okolica sta dočakala okupatorjeve čete 8. aprila 1941. Te so prikorakale iz smeri Ljutomera ter pri prodiranju sploh niso naletele na vojaški odpor razpadle jugoslovanske vojske. Ormoški kulturbundovci so jih pozdravili pred gostilno Rajh.

Naslednjega dne so se skozi Ormož pomikale številne nemške vojaške kolone proti Ptujju in Borlu; tamkajšnji razdrti most so popravili — ormoški most je bil namreč popolnoma porušen, uničila ga je jugoslovanska vojska pri svojem umiku.

15. aprila 1941 so Nemci pripeljali v Ormož okrog 800 jugoslovanskih vojnih ujetnikov, ki so jih nabrali po vaseh, in jih odpeljali v Varaždin. Že naslednjega dne so aretirali 53 Ormožancev, največ izobražencev, jih zaprli v ptujske zapore in nato na grad Borl. Nekoliko kasneje je okupator izselil veliko zavednih ljudi v Srbijo in Hrvatsko. Hitlerjevskim oblastem sta bila od domačinov v največjo pomoč kulturbundovca Janova in dr. Brodar.

Po vsem ormoškem področju so takoj začeli vpisovati »zavedne Štajerce« v Heimatbund. »Arbeitsamt« je pošiljal ljudi na prisilno delo v Nemčijo. Nemci so poleg politične organizacije Heimatbunda osnovali tudi vojno formacijo »Wehrmannschaft«.

UPOR SE JE PRIČEL

V Prlekiji je bilo težko organizirati upor, vendar priprave niso prav nič zaostajale za drugimi predeli v Sloveniji. Nosilci upora so bili v prvih dneh večinoma člani Društva kmečkih fantov in deklet, nekateri člani Sokola in posamezni komunisti. Osnovna nosilca upora na tem področju sta bila Jože Kerenčič in Vinko Megla.

Samostojno odporiško središče je nastalo v Središču. V času okupacije je tod potekala madžarsko-nemško-hrvatska tromeja. Prav zaradi tega so imeli Nemci v Središču močno gestapovsko in obmejno postojanko. V Središču se je vrnil ing. Leopold Berce, član KPJ od leta 1933. Berce je za upor kmalu pridobil več ljudi. Pri uporniškem delu mu je pomagala njegova žena Milena, rojena Petovar, učiteljica. Ta revolucionarna skupina je delovala najprej nepovezano z ostalim področjem. Kasneje so za povezavo poskrbeli Vinko Megla, Jože Kerenčič in Štefan Kuhar, ki ga je poslala v pomoč prekmurska partijska organizacija.

Podobno se je narodnoosvobodilno gibanje širilo tudi okrog Tomaža, Koga in Ormoža. Te skupine so vodili Vinko Megla, Jože Kerenčič in Leopold Berce,

vendar tudi te v začetku niso bile povezane s pokrajinskim komitejem (PK) v Mariboru ali s CK KPS v Ljubljani. Zavedale pa so se, da bo treba čimprej preiti v oborožen boj proti okupatorju, in zato niso čakale na direktive iz Maribora ali Ljubljane.

Že maja in junija 1941. leta je prišlo do manjših sabotažnih akcij. Več akcij je izvedla skupina aktivistov v okolici Tomaža, ki jo je vodil Vinko Megla. Rezali so telefonske žice. V mrtvašnico pri Tomažu so postavili radijski sprejemnik, poslušali tuje radijske postaje in širili poročila med okoliškim prebivalstvom. V okolici Koga so razbijali kačipote z nemškimi napisi.

Voditelji odporniškega gibanja so sklicali julija 1941 sestanek v Hermancih v vinogradu Lovra Kuhariča. Obravnavali so položaj in sklenili, da bodo za upor proti okupatorju zbirali orožje in sanitetni material.

Na sestanku konec avgusta v Ivanjkcovih so se dogovorili za sabotažne akcije: žaganje telefonskih drogov ob železniški progi Čakovec—Ormož—Ptuj in iztirjenje vlaka med Ormožem in Ljutomerom.

Tesno sodelovanje narodnoosvobodilnega gibanja v Prlekiji s PK in CK KPS je omogočilo odhod prvih partizanov s tega področja. Odhod je organiziral Kerenčič, ki je imel zvezo z Ljubljano. Prvi partizan Prlekije in ormoškega območja je bil že avgusta 1941. leta Branko Bokša s Tomaža. Branko Bokša je bil zaprt v Ptuj, vendar je pobegnil iz zapora in se takoj odločil za odhod v partizane. S posredovanjem Kerenčiča je prišel v Ljubljano, od tam pa je bil poslan v Ribniško četo na Travno goro. Za Bokšem so odšli še drugi borci, in to predvsem na območje zahodne Štajerske in Pohorja. Vinko Megla pa je poskrbel za odhod partizanov iz Medmurja v štajerski bataljon.

Dne 26. septembra 1941. leta je prišlo do prvega oboroženega spopada v Prlekiji. Pri Tomažu so trije orožniki hoteli aretirati Vinka Meglo, ta pa je enega od njih obstrelil in zbežal. Na glavo Vinka Megle je okupator razpisal 50.000 RM nagrade. Pri Tomažu in v okolici je že septembra 1941 deloval štiričlanski odbor osvobodilne fronte; iskal je stike z ljudmi, ki še niso bili povezani, ter tako širil odporniško gibanje. Predvidena je bila ustanovitev skojevske organizacije.

Številne aretacije so negativno vplivale na odporniško gibanje, ljudje so se bali Nemcev. Konec avgusta 1941 so v okolici Tomaža aretirali Mileno Bokšo, ki je opravljala kurirske posle, njeno mater učiteljico, učitelja Matija Tomažeja in še mnoge druge. Zaprli so jih v zapore na Borlu. Čez mesec dni so nekatere zapornike izpustili, med njimi tudi Mileno Bokšo, pod pogojem, da pri Tomažu ne bo več nobenih akcij proti okupatorju. Že naslednjega dne se je pri Bokševi oglasil Kerenčič in zahteval, da vsi izpuščeni preidejo takoj v ilegalo, ker bodo akcije nadaljevali. Milena Bokša je odšla v ilegalo in postala okrožna kurirka Kerenčiča in Kuharja.

Zaradi večjega števila zaprtih aktivistov je grozila nevarnost, da bo narodnoosvobodilno gibanje v severovzhodni Sloveniji zamrlo. Da bi to preprečili, je PK v Mariboru sklical sestanek nekaterih organizatorjev za severovzhodno Štajersko in Prekmurje. Pokrajinska konferenca OF za Štajersko in Prekmurje je bila 1. novembra 1941. leta pri Kerenčičevih v Jastrebcih. Konferenci so prisostvovali: Rado Iršič za Maribor, Mima Kovač in Vinko Megla za Prekmurje, Štefan Kuhar in Jože Kerenčič za Prlekijo, Slavka Zemljčič za Ptuj in Leopold Berce za Medmurje. Konferenco je vodil Rado Iršič. Udeleženci so analizirali politični položaj, ki je nastal po številnih aretacijah. Sklenili so, da bodo napeli vse sile in delovanje OF še povečali ter izboljšali. Tudi v

Ormožu je nastala odporniška skupina (Z. Kovačič, E. Stropnik, B. Kovačič, T. Knez), ki je zbrala prve puške in jih prenesla najprej v Kuharičevo hišo in nato na Lešniški vrh. Pot OF so tod utirali Kerenčič, Megla, Berce, Bokševa idr. Po njihovi aretaciji so pripadniki OF v Ormožu in okolici ostali nepovezani.

V ČASU OKUPATORJEVEGA TERORJA

Jeseni 1941. leta je zajel Prlekijo val aretacij. Aretacije sta povzročili kurirki PK KPS za Štajersko Greta Rancinger in Sonja Oman, ki sta pričeli izdajati. V Mariboru so Nemci ujeli Štefana Kuharja, ko ga je Rancingerjeva pokazala gestapu na ulici. Ustrelili so ga kot talca že novembra 1941 v Mariboru.

Ker Kuharja dolgo ni bilo iz Maribora, sta se Milena Bokša-Boža in Jože Kerenčič-Janko odločila, da poiščeta zvezo z Mariborom. Čez Maribor sta odšla v Pesnico (h Kerenčičevemu stricu), kjer je bil Kerenčič izdan in so ga gestapovci aretirali 19. novembra 1941.

Za Kerenčičevo aretacijo so sledile še številne druge na območju Koga, med njimi tudi njegovega brata Slavka (v naslednjem letu še njegove matere in brata Franca, ki sta umrla v nemškem taborišču). Najprej so jih imeli zaprte v ptujskih zaporih, nato pa so jih prepeljali v mariborske zapore, kjer so nadaljevali z zasliševanjem.

27. decembra 1941 so v mariborskih zaporih ustrelili večjo skupino talcev, med njimi Jožeta Kerenčiča, brata Slavka in še tri Kogovčane. Prlekija je izgubila pomembnega revolucionarja in borca za narodnoosvobodilno gibanje, ki je s tem zašlo v kritično fazo delovanja.

Ob koncu leta 1941 je Vinko Megla v okolici Tomaža dobil stik z Mileno Bokšo. Še vedno ni bilo zveze z Mariborom, zato je Megla poslal Bokševu v Ljubljano z nalogo, da vzpostavi zvezo s centrom narodnoosvobodilnega gibanja s CK KPS. Še vedno pa ni bilo povezave s PK za Štajersko, zato sta se Megla in Bokševa odločila, da bosta odšla na PK, toda njun odhod je preprečila izdaja. Izdala sta ju F. Cizrl in J. Gril iz Male vasi pri Tomažu. V nenakem boju z orožniki, ki so ju obkolili v hiši Marije Krajnc v Mali vasi, je bil Megla smrtno zadet 26. januarja 1942. leta. Tako je izgubil življenje drugi najpomembnejši revolucionar ormoškega območja. Bokševu so ponovno aretirali in kasneje zopet izpustili.

Nemci so si od smrti Megle veliko obetali. Trdno so bili prepričani, da bo revolucionarni odpor zamrl, ko bodo likvidirani glavni voditelji, njihovi sodelavci pa pozaprti. Res je, da so se razmere za delovanje poslabšale, da so bile razbite važnejše postojanke OF in da je po opisanih dogodkih nastopilo v revolucionarnem gibanju nekakšno zatišje. Ljudje so se začasno prestrašili okupatorjevih ukrepov; novi in novi ljudje so morali v taborišča.

Revolucionarno gibanje je zaživelo šele v letu 1943. Meseca marca je Ivan Nemeč-Vojko v Hermancih kot sekretar okrožnega odbora OF Ljutomer—Radgona našel pristaša OF v Kralju in Ozmeču. Pri Tomažu je nastal rajonski odbor OF in s tem možnost odpora proti okupatorju.

Na področju Prlekije so zbirali prostovoljce za partizane in jih v večjih skupinah, posebno po letu 1943, vodili na Pohorje.

V Senčaku so imeli partizanski aktivisti v letih 1943 in 1944 postojanko. V vasi so se zadrževali tudi kurirji.

V Veličanah so 13. aprila 1944 padli 4 partizani.

Poleti 1944 so aktivisti osnovali na Kogu kurirsko postajo TV 15, ki je povezovala Prlekijo s Ptujem, Prekmurjem, Medmurjem in Slovenskimi gorici. Kurirska postaja TV 15 S je bila pri Šnajderjevih v Zasavcih. Na tej postaji je delovalo 5 kurirjev, ki so si uredili več bunkerjev po okoliških vaseh. V vasi Cvetkovci je bila kurirska postaja TV 14.

Tega leta je nastala manjša skupina partizanov, ki je izvedla nekaj sabotažnih akcij. V Podgorcih so julija 1944 napadli šolo in poslopje občine. Izgnali so nemške učitelje, odnesli nekaj orožja, pisarniški material in pisalni stroj.

V jeseni 1944 je ista skupina partizanov poškodovala postajo Wehrmannschafta na Kogu in pri Miklavžu. Pri tej akciji so zaplenili orožje, živilske nakaznice, vojaško obleko in uničili ves inventar.

Prihod novih aktivistov na to ozemlje pomeni ponovno ožvitev revolucionarnega gibanja. Septembra 1944 je bilo v okolici Velike Nedelje večje zborovanje aktivistov Slovenskih goric; udeležilo se ga je okrog 25 članov. Na zborovanju so ustanovili slovenskogoriško okrožje OF in pregledali delo. Sekretar odbora je bil Viktor Stopar. Na ponovnem sestanku so se zbrali pri Antonu Šnajderju v Zasavcih 3. oktobra 1944. Analizirali so celoten politični položaj in sklenili, da se zaradi obsežnega teritorija ustanovita posebna okrajna odbora OF za Ljutomer in Gornjo Radgono.

Pri Veliki Nedelji je padla mladinska aktivistka Štefka Sovič, doma iz Hermancev, v Cezanjevcih pa Vinko Miklošič.

Ponovno so oživele krajevne organizacije OF v Veličanah, Zasavcih, Grabah idr. Ob koncu leta 1944 so ustanovili še organizaciji AFŽ in SKOJ. Skojevsko organizacijo so imeli že leta 1941, toda zaradi takratnih razmer je popolnoma zamrla. Člani OF in partizani so želeli imeti čim večji stik z ljudskimi množicami in so zato priredili večji partizanski miting na Temnarju pri Miklavžu. Namenjen je bil predvsem viničarjem, da bi se le-ti zavedli krivic, ki so jim jih storili Nemci, in da bi se seznanili z vlogo KP v ljudski revoluciji. Na tem zborovanju so člani OF pojasnjevali ljudem pomen II. zasedanja AVNOJ. Zbranim viničarjem je govoril Janko Jurkovič.

Pred koncem leta 1944 so prišli v Prlekijo kozaki, ki so povsod iskali sledove za partizani ter ropali in terorizirali domačine. Tako so 12. marca 1945 odkrili partizanski bunker pri Antonu Šnajderju v Zasavcih. Kozaki so v bunkerju našli nekaj letakov, partizanskih brošur in sanitetnega materiala. Gospodarja so takoj ubili na dvorišču. Ženo in dve hčerki so odpeljali v ljutomerske zapore, kjer so jih mučili; domačijo so zažgali. Obe hčerki so nekaj dni kasneje ustrelili na Moti ob Muri in ju vrgli v reko. Mater so poslali v taborišče, kjer je kmalu umrla. Sočasno je bila izdana postaja TV 15 S pri Rizmanu v Lačavesi. Gospodarja so Nemci odpeljali v taborišče, hčerko pa so ustrelili ob Muri.

27. decembra 1944 so borci Lackovega odreda minirali železniško progo Ptuj—Ormož in Ormož—Središče.

Na ormoškem področju je močno odjeknilo edino streljanje talcev. Nemci so se maščevali za ubitega nacista Hansa Halla, ki so ga likvidirali partizani na Svetinjah pri Ivanjkovcih, tako da so 27. januarja 1945 ustrelili pri Ivanjkovcih pred Sigmundovo hišo 9 talcev. Talce so pripeljali v Ivanjkovce iz

ptujskih zaporov. Prvotno so jih nameravali postreliti pri Svetinjah. Toda zaradi poledenele ceste kamion ni mogel priti na grič. To je izkoristil neki talec, skočil s kamiona in pobegnil. Tako so ustrelili le 9, in ne 10 talcev, kot je bilo predvideno.

Januarja 1945 je Rado Pušenjak osnoval okrožni odbor OF za ormoško-središki predel, po vaseh so ustanavljali vaške odbore OF, meseca marca pa odbor OF za Ormož.

SVOBODA

Spomladi 1945. leta se je močno približala frontna črta tretje jugoslovanske armade, v okviru katere so se borile pomožne bolgarske enote in oddelki rdeče armade.

Nemci so začeli graditi protitankovske okope od Ormoža do Pušencev proti Humu, skozi šalovske gozdove, proti Vitanu in naprej proti Štrigovi. Strelske jarke so kopali na Humu, Kogu in Vuzmetincih, bunkerje so utrjevali ob železnici. 15. aprila 1945 so Nemci zažgali Lento, naselje zahodno od Ormoža, da bi na tem kraju zgradili utrdbo; pri tem je zgorelo 15 hiš. Utrdbe in strelske jarke so morali graditi za delo sposobni prebivalci teh krajev.

V drugi polovici aprila 1945 je potekala fronta od Radgone do Razkrižja in se nadaljevala čez Presiko in Kog do Ormoža. Hudi boji so divjali na vsej frontni črti. V teh bojih so najbolj trpele vasi Hum, Loperšice, Frankovci, Vitan, Kog in Gomila. Veliko hiš je bilo porušenih in požganih, precej je bilo tudi človeških žrtev med civilnim prebivalstvom.

Končno so Nemci kapitulirali. Preživeli prebivalci so se vrnili na svoje porušene in požgane domove in zaživeli v svobodni socialistični domovini.

ŽIVLJENJSKA POT NARODNIH HEROJEV

Jože Kerenčič-Janko

Rodil se je 9. marca 1913 v Jastrebcih pri Kogu v številni kmečki družini. Otroška leta je preživel doma, kjer je tudi obiskoval osnovno šolo. Kot odličnega učenca so ga starši vpisali na učiteljsiše v Mariboru, kjer se je hitro vključil v napredno gibanje in že kot dijak postal član SKOJ. Leta 1933 se je po končanem učiteljsišču vpisal na univerzo v Ljubljani, oddelek za filozofijo in pedagogiko, ter kot študent nadaljeval svoje revolucionarno delo in že leta 1935 postal član KPJ.

Leta 1935 je organiziral shod viničarjev kmetov in delavcev v Ljutomeru. Po tem dogodku so ga oblasti preganjale, krajši čas je prebil v zaporu. V tem času se je uveljavljal na literarnem področju z novelami in literarnimi ocenami. V obsežni razpravi »Zemljiški odnosi v jeruzalemskih gorica« je prikazal težaven položaj viničarjev in njihovo izkoriščanje ter zahteval odpravo takega stanja. V »Študiji o naši vasi« je razkril bistvo kmečkega vprašanja, ki je posebno v času svetovne gospodarske krize in po njej prešlo v kritično obdobje.

Po diplomi 1937. leta je ostal kot komunist brez službe vse do leta 1940, ko je dobil prvo službeno mesto kot profesor v Gornji Radgoni na meščanski šoli.

Po kapitulaciji Jugoslavije je Kerenčič takoj začel aktivno pripravljati ljudski odpor. Svoje revolucionarno delo je povezal s PK v Mariboru in s centralnim vodstvom revolucije v Ljubljani. Na območju Prlekije je organiziral odbore OF in postal 1941 prvi sekretar OF ljutomersko-radgonskega okrožja. Med ljudmi je širil revolucionarne ideje, neutrudno potoval po Slovenskih goricah in organiziral številne sestanke z aktivisti. Posređoval je odhod prvih borcev v partizane.

Sredi največjega dela ga je doletela izdaja. Aretiran je bil 19. novembra 1941 pri stricu v Pesnici pri Mariboru. Po daljšem zasliševanju in mučenju so ga 27. decembra 1941 skupno z bratom Slavkom ter večjo skupino talcev ustrelili v Mariboru.

Tako je žrtvoval življenje v trdnem prepričanju, da bo ljudska revolucija zmagala.

Za narodnega heroja je bil razglašen 1953. leta.

Vinko Megla

Rodil se je 13. januarja 1922. leta v vasi Kostanj (Tomaž) pri Ormožu kot sin siromašnih staršev. Osnovno šolo je obiskoval v Tomažu, nato se je šel učiti krojaške obrti v Zagreb, kjer se je seznanil z naprednim gibanjem. Postal je član SKOJ leta 1938 in KPJ leta 1940.

Izvedel je delavsko proslavo v Mirogoju, zato ga je preganjala policija. Kmalu so ga aretirali in za krajši čas zaprli. Skupaj s tovariši je rešil skupino političnih zapornikov, ki so bili zaprti v Kerestincu. Policija ga je ponovno ujela in ga poslala v Lepoglavo. Megla je med potjo vrgel stražnika z vlaka in izstopil na prvi postaji.

Okupacija ga je zatekla v Zagrebu. Ko ga je v njegovem stanovanju hotel aretirati neki ustaš, ga je Megla ustrelil in se vrnil domov k Tomažu.

V domači okolici je pričel zbirati ljudi za upor proti okupatorju. Njegovo delovno področje so bile Slovenske gorice, Prekmurje in Medmurje. Povezal se je s Kerenčičem in skupno sta koordinirala delo. Sodeloval in organiziral je številne sabotažne akcije. Nemci so na njegovo glavo razpisali visoko denarno nagrado. Toda Megla je delal neutrudno po vaseh, včasih tudi preoblečen v staro ženico.

V Prekmurju je imel povezavo s Štefanom Kovačem in je bil navzoč na sestanku v Hrastju pri Gančanih, ko je padel Štefan Kovač. Za kratek čas se je umaknil v Medmurje in po vrnitvi nadaljeval delo v Prlekiji. Sledila je izdaja in 26. januarja 1942 je padel v spopadu z Nemci v Mali vasi pri Tomažu.

Za narodnega heroja je bil razglašen 1953. leta.

Ivo Rajh

ORMOŽ IN NJEGOV DOSEDANJI RAZVOJ

Ormož, prijazno mestece na robu Panonske nižine, je bil od nekdaj pomembno križišče poti, ki so vodile iz srednjega vzhoda v osrčje Evrope in k Jadranskemu morju. Tu so živeli ljudje že v mlajši kameni dobi, o čemer nam pričajo številni najdeni predmeti.

Pisani viri omenjajo Ormož že leta 1273, mestne pravice pa je dobil leta 1331, ko se je začel tudi gospodarsko razvijati. Pogosto menjavanje oblasti in vojni pohodi (Madžari, Turki, Kruci) so mesto večkrat gospodarsko osiromašili, vendar se je v poznejših obdobjih vedno znova okrepilo. Kljub neizprosnim zgodovinskim vihram se je Ormož ohranil do današnjega časa, ko predstavlja gospodarsko, kulturno in politično središče tega dela slovenskega ozemlja.

Mesto ORMOŽ je bilo takoj po drugi svetovni vojni gospodarsko enako zaostalo kot območje, ki je nanj gravitiralo. Na gospodarski razvoj po osvoboditvi je odločno vplivala splošna gospodarska politika in politično-teritorialne spremembe vse do uveljavitve komunalnega sistema v letu 1957.

Vse do zadnje politično-teritorialne združitve občin v letu 1958 je bilo mesto ORMOŽ gospodarsko in kulturno slabo razvito. Takšno obeležje mesta je bilo pogojeno z agrarno nerazvitim zaledjem, ki je bilo slabo akumulativno in prosvetljeno. Industrijsko dejavnost sta predstavljala dva manjša obrata,

Panorama Ormoža
pred 1960

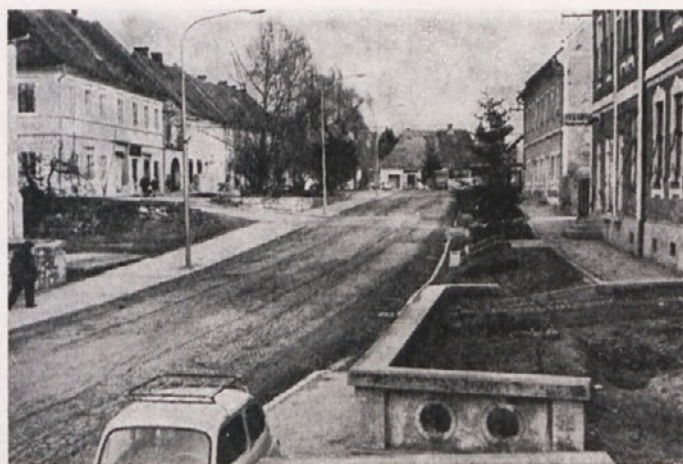
opekarna in žaga, kmetijstvo je bilo zastopano s tedanjo kmetijsko zadrugo, kmetijsko poslovno zvezo in vinarsko zadrugo. Trgovina na območju mesta je bila prav tako slabo razvita in nehomogena, zasebni in družbeni gostinski obrati so bili slabo opremljeni in kadrovsko osiromašeni, da o turizmu in možnostih njegovega razvoja sploh ne govorimo. Obrtna in gradbena dejavnost pa je bila v sestavi nekaj manjših podjetij.

Tedanje skromno gospodarstvo in ostale dejavnosti so v Ormožu zaposlovale komaj nekaj nad 500 ljudi, kar je pogojevalo tudi nizek osebni in družbeni standard.

Pospešen razvoj mesta je zabeležen šele po letu 1960. Ob prožnejših ekonomskih instrumentih so poleg kmetijstva začele intenzivnejšo investicijsko dejavnost tudi druge delovne organizacije. Iz sredstev proračuna, občinskih skladov, prispevkov delovnih organizacij in občanov pa so se začele naložbe v stanovanjsko in komunalno gospodarstvo, kar je v marsičem spremenilo podobo mesta in bližnje okolice. V gospodarsko krepitev mesta in njegovega vplivnega področja je bilo v zadnjih 12 letih vloženo mnogo trdega dela in finančnih sredstev. Kljub znanemu pomanjkanju strokovnjakov so novi socialistični proizvodni odnosi in visoka delovna ter politična zavest občanov omogočili, da se je gospodarska baza, in to prav v Ormožu, hitro razvila.

Iz majhnega invalidskega podjetja, ki je bilo ustanovljeno v letu 1962, se je razvila sodobna tovarna plastičnih in kovinskih izdelkov »JOŽE KERENČIČ«, ki zaposluje že nad 300 delavcev, celotna vrednost letne proizvodnje pa znaša okrog 20 milijonov dinarjev. Kljub splošno znanim težavam, ki spremljajo kolektiv te delovne organizacije, so bili sposobni zgraditi nove proizvodne objekte in uvesti sodoben tehnološki postopek.

Z odcepitvijo od stanovanjsko komunalnega podjetja je bila v letu 1971 formirana nova delovna organizacija ELEKTROKOVINSKO PODJETJE KRAN, ki zaposluje nad 120 ljudi, vrednost proizvodnje pa se giblje nad 9 milijoni dinarjev. V svoj razvoj je podjetje vložilo že znatna sredstva, z realizacijo sanacijskega programa pa je zagotovljeno nadaljnje širjenje proizvodnje in zaposlovanja.

Ormož, Glavni trg

Iz zastarelega lesno predelovalnega obrata Marlesove žage v Ormožu je z rekonstrukcijo nastal rentabilen proizvodni obrat, ki ima ob nadaljnjem angažiranju delovne skupnosti dokaj ugodne možnosti za razvoj.

Najstarejši industrijski proizvodni obrat OPEKARNA je bil v povojnem obdobju večkrat rekonstruiran, trenutno pa je ponovno v fazi modernizacije in tehnološke preobrazbe. Proizvodnja po realizaciji sanacijskega programa se bo povečala od 4,5 milijona opečnih enot na 14,5 milijona. S tako visoko produktivno kapitalno naložbo bosta Ormož in njegovo vplivno področje gospodarsko še sposobnejša.

Ne samo v industriji, tudi v KMETIJSTVU je bil dosežen velik napredek. V Ormožu, kjer je z združitvijo vinogradniških gospodarstev in kmetijskih združenj nastal sedež sodobne kmetijske organizacije SVL — samostojni obrat »JERUZALEM« — je bila zgrajena pomembna proizvodna vinska klet, ki je tudi v okras mestu in njegovi neposredni okolici. Ta pomembni gospodarsko turistični objekt je z opremo vred stal nad 10 milijonov dinarjev in danes lahko ukleti 400 vagonov vina. Sodobna tehnološka predelava je kmetijski delovni organizaciji omogočila prodajo visoko kvalitetnih vin tudi na konkurenčna inozemska tržišča.

Iz manjšega podjetja Remont se je v Ormožu razvilo GRADBENO PODJETJE OGRAD, ki je že doslej lahko prevzemalo od investorjev tudi zahtevnejša gradbena dela, predvsem pa je gradilo stanovanja v Ormožu.

Po združitvi manjših trgovskih podjetij so bili po letu 1960 storjeni pomembnejši ukrepi tudi za razvoj TRGOVINE. V njeno modernizacijo, specializacijo in izboljšanje kadrovske sestave so bila vložena znatna finančna sredstva. Tako je bilo v Ormožu urejenih v zadnjih 12 letih osem novih trgovskih lokalov, trije so bili prenovljeni, eden pa na novo zgrajen. Prodajna površina se je s tem povečala za 1100 m², kar je pogojujelo zelo dinamičen promet in ugodnejše kazalnike razvitosti trgovskega omrežja v občinskem centru.

Zelo ugodni rezultati so zabeleženi tudi v GOSTINSTVU. Od skupno devetih gostinskih lokalov v družbenem in zasebnem sektorju je bilo na novo ustanovljenih 6. Izredno pomemben gostinsko turistični objekt je novi HOTEL »JERUZALEM«, s katerim so bile ustvarjene osnovne možnosti za popolnejše

Ormož, stanovanjsko naselje Vrtnarija I

izkoriščanje naravnih lepot slikovitih ljutomersko-ormoških goriških predelov. Tako je postal Ormož mnogo živahnější in privlačnejši za izletniškega in lovne-
nega turista, obenem pa je hotel tudi velika gospodarska pridobitev in podlaga
za nadaljnji perspektivnejši razvoj te dejavnosti.

Vzporedno z investicijami v gospodarstvu so bila v zadnjih letih vložena
velika finančna sredstva v izgradnjo in rekonstrukcijo KOMUNALNIH OBJEK-
TOV. Zgrajen je bil mestni vodovod, urejena javna razsvetljava, asfaltirane so
bile ulice v novem stanovanjskem naselju na vrtnariji in sejmišču,
rekonstruirana cesta I. reda Ormož-meja SRH, zgrajen most bratstva in prija-
teljstva čez Dravo, rekonstruirana cesta proti Ljutomeru s povezavo Središče—
Čakovec in Ljutomer — Gornja Radgona. Za rekreacijske namene samega mesta
in širšega zaledja je bilo predano namenu letno kopališče, urejen zna-
meniti mestni park ter nekaj manjših zelenic. Z nenehno gospodarsko rastjo
mesta in naraščajočo stanovanjsko izgradnjo je nastala potreba po ureditvi ka-
nalizacijskega omrežja, moderniziran pa je bil tudi poštno-telegrafski promet.
Naraščajoče potrebe po usklajenem potniškem prometu so narekovale gradnjo
avtobusne postaje.

S koncentracijo prebivalstva in zaradi objektivnih nujnosti po izboljšanju
osebne standarda je bila v zadnjih letih v Ormožu zelo intenzivna STANO-
VANJSKA GRADNJA. V letih 1946—1960 je bilo zgrajenih 72 stanovanj v za-
sebnem in družbenem sektorju, po letu 1960 pa nadaljnjih 160 stanovanj. Kljub
temu da je bilo stanovanjsko gospodarstvo precej prožno, pa so še vedno
potrebe po novih družbenih in zasebnih stanovanjskih stavbah, ki jih bo treba
v bodoče vsaj tako intenzivno graditi kot v dosedanjem obdobju.

Na področju dejavnosti splošnega družbenega pomena je treba omeniti še
velik razmah zdravstvene in zobozdravstvene službe. Za te namene je bil v
Ormožu zgrajen zdravstveni dom in adaptirana psihiatrična bolnišnica.

V skrbi za naše najmlajše je bil zgrajen nov OTROŠKI VRTEC s kapaciteto
120 otrok in začeta gradnja otroškega igrišča v mestnem parku.

Sočasno z naraščajočimi potrebami so posvečali tudi precej pozornosti inve-
sticijam v ŠOLSTVO. Obnovljeni sta bili osnovni šoli v Ormožu in Hardeku,
prav tako prostori glasbene šole, delavske univerze in ljudske knjižnice. Pri

Ormož, stanovanjsko
naselje Vrtnarija II

Ormož,
mestno kopališče

osnovni šoli v Ormožu je bil formiran oddelek posebne šole za otroke s psihofizičnimi motnjami v razvoju.

Čeprav je bila v začetnih povojnih letih kulturno-prosvetna dejavnost mnogo bolj pestra, pa tudi danes ne bi smeli prezreti delovanja vsaj nekaterih skupin: pevskega zbora in godbe na pihala v sestavi Prosvetnega društva v Ormožu, ki sta v dosedanjem obdobju požela tudi precej uspeha.

Za sprotno obveščanje občanov in za nekatere druge namene je bila v Ormožu ustanovljena RADIJSKA ODDAJNA POSTAJA, ki je s svojimi pestrimi oddajami postala med občani zelo priljubljena.

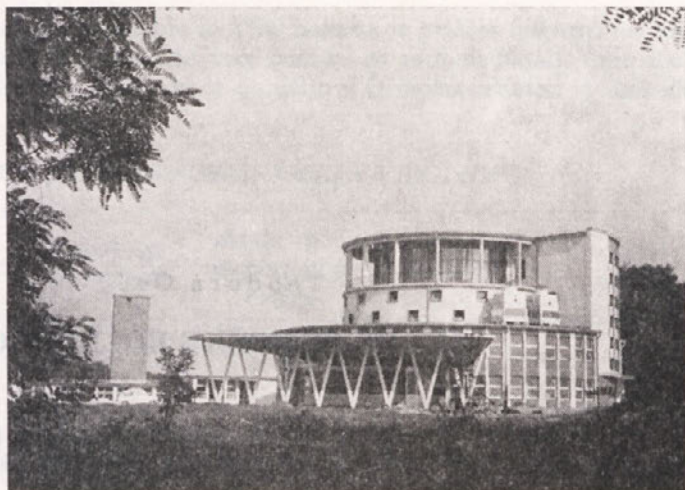
Napak bi bilo, če bi na tem mestu prezrli športno dejavnost. V ta namen je bil z veliko prostovoljnega dela zgrajen manjši ŠPORTNO REKREACIJSKI CENTER v »mestni grabi«. Stalno prisotna tekmovanja rokometnega kluba TOVARNE »JOŽE KERENČIČ« privlači mnogo simpatizerjev tega dinamičnega športa.

Zahvaljujoč vsem delovnim občanom občine, je mesto Ormož v dosedanjem obdobju doseglo velike uspehe na gospodarskem in ostalih področjih. Postalo je najmočnejše gospodarsko, kulturno in politično središče območja. To se kaže tudi v tem, da prebivalstvo z doseljevanjem nenehno narašča. Po zadnjih podatkih biva v mestu 1590 ljudi, v njem ima delovna mesta 60 % vseh zaposlenih v občini, v delovnih organizacijah in negospodarskih dejavnostih je zaposlenih čez 70 % vse delovne inteligence, je najmočnejši trgovski center in najpomembnejši prosvetno-kulturni emporij območja.

Težko je zajeti vso dejavnost mesta v zadnjih letih, ker je premalo prostora, da bi opisal vse, kar je bilo v Ormožu storjeno. Marsikje je spomin zbledel, nepopolna evidenca in zob časa pa sta kriva, da je šlo v pozabo veliko dragocenih podatkov.

Ob tej priložnosti, ko ugotavljamo uspehe, ki zgovorno pričajo o tem, kako so naši občani v vlogi proizvajalcev in upravljavcev razdajali svoje telesne in umske moči za napredek svojih delovnih organizacij, zavodov in drugih družbeno pomembnih dejavnosti, smo lahko upravičeno ponosni in zadovoljni. Seveda imajo po svoje prav tudi tisti, ki bodo rekli, da pišem preveč le o uspe-

Ormož, vinska klet

hij, ne pa tudi o napakah in senčnih straneh naše nedavne preteklosti. Res je, in to kar priznajmo, da je bilo storjenih precej napak in tudi danes se še delajo, čeprav si prizadevamo, da bi jih bilo vedno manj. Nesporno je tudi to, da imamo v občini pa tudi v Ormožu še kopico nerešenih problemov. Še vedno je aktualna ugotovitev, da veliko prebivalcev Ormoža živi v neprimernih in nezdravih stanovanjih. Marsikoga tarejo tudi druge vrste težav in skrbi in mu grenijo življenje. Vedeti pa moramo, da ekonomski temelj občine še ni dovolj močan, da bi bil lahko vsemu kos. Vse to pa nam ne sme upogniti naše volje, marveč jo mora še okrepiti, da bodo leta, ki so pred nami, še bogatejša — ne samo v izkušnjah, temveč tudi v rasti, uspehih in napredku.

Teodora Čeč

75 LET ORMOŠKE BOLNIŠNICE

Na zahodnem robu mesta Ormož, nekoliko stran od glavne ceste, stoji plosnje ormoške bolnišnice. Od spomladi do jeseni ga skoraj zakrije s cestne strani aleja kostanjev in dreves v parku, ki ga obdaja.

Potem ko odpadejo zadnji listi, ko odmrejo cvetlične grede, postane tudi hiša starejša.

Bila je zgrajena 1898. leta. Še vedno je ohranjena marmorna plošča z napisom »Trpečemu človeštvu postavil nemški križniški red«. Ustanovne listine so ohranjene v bakreni žari, ki je bila vzdana v steno bolnišnice. Šele po osvojitvi so jo odkrili. In kako občuteno so v njej napisane besede:

...
sezidali so bolnišnico,
ki bi ustrezala vsem
modernim higieničnim
zahtevam, ki bi bila odprta vsem
bolnikom brez ozira na rod in
narodnost, da bi v njej našli
pomoč in ljubeznivo postrežbo.

Če je bolnišnica vedno tako živela in ohranila dih osnovne želje, je zapisano v srcih premnogih njenih varovancev, ki so jo zapustili ali še bivajo v njej.

Od graditve do leta 1948 je rabila potrebam splošne bolnišnice. Upravljale so jo redovnice križniškega reda. Bila je sodobno opremljena in tudi dobro založena z medicinskimi pripomočki.

Namenjena je bila področju ormoške in ljutomerske občine. Redovnice, ki so delale v njej, niso prejemale »plač«, temveč se je njihov prisluženi denar zbiral za dograditev bolniškega prizidka, ki je bil zgrajen leta 1937. V teh prostorih je sedaj od skupnih 155 postelj 60 ležišč, prostori delovne terapije in bolniška jedilnica.

V letu 1948 se je splošna bolnišnica preimenovala v bolnico za TBC in pljučne bolezni. To preusmeritev je boleče doživelo zaposleno osebje in ormoško prebivalstvo. Posebno še, ker je bila medicinsko bogata oprema, na katero so bili ponosni, odpeljana v večje centre.

Bolnica je postala nekakšen azil jetičnih bolnikov, ki so prihajali sem umirat v vseh strani. Delovne razmere so bile zelo slabe. Prvo medicinsko osebje je bilo nameščeno z dekreti tedanjega ministrstva za zdravstvo. Strežno osebje pa je bilo v glavnem moč dobiti le iz sosednje Hrvatske.

Razmere so se postopoma uredile in TBC bolnica je pričela delovati na ravni ostalih specialističnih bolnic — še več, bolniki so radi prihajali. Celo tisti, ki so prešli že več bolnic, so trdili, da se počutijo v Ormožu prijetno in domače.

TABELA ZAPOSLENOSTI OSEBJA V BOLNICI

leto	zdravnik	med. sr. bolničarke	ostalo med. in paramed. osebje	strežniki	ostalo osebje
1948	1	2	3	12	18
1955	1	8	2	19	29
1960	2	12	2	20	35
1966	1	13	4	19	34
1970	6	21	9	22	33

Za leto 1948—1951 ni točnih podatkov.

Vendar je znano, da zaposleno osebje ni imelo urejenega osemurnega ali sedemurnega delavnika, temveč da so delali tudi po 12 in več ur na dan.

Oktober 1966 se je TBC bolnica preimenovala v psihiatrični oddelek, združen s splošno bolnišnico dr. Jožeta Potrča v Ptujju.

Znano je, da prebivalstvo ormoške občine ni bilo nikoli navdušeno nad TBC bolnico zaradi narave te bolezni in bolnikov, ki so pomenili »okužbo«. Predsodki o tem so včasih mejili že na vraževernost.

Mnogi so si oddahnili, ko so izvedeli, da bo TBC bolnica ukinjena. Vendar so se kaj kmalu razočarali, ko so izvedeli, da bo preusmerjena v psihiatrični oddelek ptujjske bolnišnice.

Tuberkuloza je bila po zaslugi dobro organizirane večletne dejavnosti tako zatrta, da je bil nadaljnji obstoj TBC bolnice v Ormožu nepotreben. Na drugi strani pa je bila na tem območju očitno neurejena psihiatrična služba in zaradi teh potreb je bila na pobudo sekretariata za zdravstvo preusmerjena TBC bolnica v psihiatrično.

Psihiatrični oddelek v Ormožu deluje za področje Slovenske Bistrice, Ptujja, Ormoža in Prekmurja.

Odnos do psihiatričnega bolnika je zrcalo vsake, tudi naše družbe. Prvotni strah ormoškega prebivalstva se je umaknil razumevanju in humanizmu.

Prim. dr. Ciril Porekar

ORMOŽ NA PRELOMNICI DEVETNAJSTEGA V DVAJSETO STOLETJE

SPOMINI IZ MOJE MLADOSTI

V začetku dvajsetega stoletja je bilo v Ormožu in okolici toliko političnih, gospodarskih, kulturnih in socialnih sprememb, da bi bilo res škoda, če jih ne bi današnjemu rodu prikazali takšne, kakršne smo jih doživljali mi, ki smo takrat tam živeli.

Zibelka mi je tekla v zadnjem letu XIX. stoletja na prijaznem vinorodnem gričku na Humu pri Ormožu. V tistih časih so bili naši kraji v cesarsko-kraljevi monarhiji Avstro-Ogrski, ki se je delila na dva enakopravna dela, na Avstrijo in na Ogrsko. To smo v Ormožu močno čutili, ker je bila v neposredni bližini meja med obema državnima polovicama.

Če smo hoteli peš ali z vozom čez ormoški dravski most na Hrvaško, smo morali imeti uradne listine za prestop meje. Plačevati smo morali tudi mostnino. Za prehod meje na Ogrsko pri Središču so bile potrebne enake obmejne dovolilnice.

Za Prekmurje smo vedeli, da žive tam panonski Slovenci, vendar je bila Mura kot državna meja brez vseh mostov močna naravna ločnica.

Zanimivo je, da v dobi mojega otroštva Ormožani in okoličani nismo Ormožu priznavali pravega mestnega pomena, čeprav je postal mesto že v srednjem veku. Z nazivom mesto smo imenovali sedež okrajnega glavarstva Ptuj. Ako smo nameravali v Ptuj, smo kratko rekli: grem v mesto ali po prleško: idem vü ptüj.

V vsej Avstro-Ogrski je bilo 55,6 milijona prebivalcev, od tega le 23 % nemške narodnosti.

Naši slovenski predniki so bili predvsem kmetje in kmetijski delavci. Rokodelci, ki so kot obrtniki prihajali v naše kraje, trge in mesta, so bili tujci in v glavnem Nemci. Iz njih ter iz kramarjev in prekupčevalcev, ki so tudi bili večinoma Nemci, je polagoma nastajal bogat trgovski in podjetniški razred. Skupno z nemškimi uradniki so ti ljudje tvorili vladajoč nemški sloj, ki si je, razumljivo, prizadeval dati slovenskim krajem nemški videz. Pritiskal je z vsemi močmi na gospodarsko šele prebujajoče se slovensko ljudstvo in ga zlasti s pomočjo armade, kjer se je za jezike talentirani Slovenec hitro naučil nekaj nemščine, počasi in načrtno pridobival za svoj nemški kulturni krog. Tako je ustvarjal svoje občudovalce, pa tudi podrejene odvisneže, nemškutarje, ki so bili hujši ponemčevalci kot pravi Nemci.

V takratnih časih sta dva sloja prebivalstva mnogo potovala po tujih krajih in deželah: dijaki, ki so v počitnicah nihali od enega župnišča do drugega, in obrtniški pomočniki, ki so kot vandrovci morali izpopolnjevati svoje strokovno znanje pri tujih obrtnikih in nabirati po svetu novih izkušenj in najnovejše prijeme v stroki.

Pri tem je mnogokateri slovenski obrtniški pomočnik, ki je hodil »v fremd«, po vrnitvi in naselitvi doma zaplaval v nasprotno vode in postal nemškutar. V to so ga zlasti prisilili ostanki potujčenih cehovskih organizacij in pa poroke s hčerkami nemških ali ponemčenih obrtnikov.

Po prvi svetovni vojni je potovalna mrzlica dijakov prenehala, pomočniki pa niso imeli več te obveznosti.

Kjer se je le dalo, je bila uprava nemška. Uradni jezik je bil prvenstveno nemški. Vodje in predstojniki uradov so bili po možnosti Nemci. Slovenski človek je lahko bil le strumen podčastnik in dober poduradnik. Višje na stanovski lestvici se je težko uveljavil.

V smislu ponemčevanja je bil takrat tudi ljudskošolski pouk. V večjih krajih so bile utrakvistične šole, ki bi naj bile dvojezične. Prvi razred je bil še slovenski, v drugem so začeli nemščino, v tretjem pa je bilo že več predmetov v nemščini. V četrtem razredu so poučevali vse predmete v obeh jezikih, pri čemer pa so nemčurski šolniki dajali prednost seveda nemščini. Vaške šole so morale usposobiti učence v nemščini toliko, da jim pozneje pri vojakih ni delala preglavic.

Vladajoči nemški razred le ni mogel ubraniti, da ne bi začeli poleg duhovnikov postajati tudi učitelji narodno zavedni. Zaradi tega so s propagandnim vsenemškim denarjem začeli ustanavljati popolnoma nemške šole, ki smo jim pravili šulferajnske šole. Taka šola je bila tudi v Ormožu. Ob tej ponemčevalnici je bil še nemški otroški vrtec. Učence so si pridobivali bodisi z gospodarskim pritiskom na starše bodisi z ugodnostmi in darili, zlasti s podporami. Pri vstopu so šolarja popolnoma na novo oblekli od glave do pet. Še celo ob nacistični okupaciji leta 1941 so kulturbundovci v Ormožu poiskali bivše učence teh šol in jih zopet uporabljali za priganjače. Tokrat za tretji rajh in Hitlerja.

Ormoška utrakvistična šola je bila na Hardeku in pravili smo ji slovenska okoliška šola. Na Hardeku je bilo tudi slovensko gasilsko društvo kot protiutež nemški požarni obrambi v mestu in okolici. Moj oče je bil kot nadučitelj iz Huma soustanovitelj in odbornik hardeških gasilcev, ker so Humu najbližji vaški gasilci v Loperšicah bili »nemško društvo«. Tam si je štajercijanstvo iz Ptuja pridobilo s svojim raznarodovalnim časopisom Štajerc precej petičnih somišljenikov, ki so z gospodarskimi grožnjami strahovali svoje sovaščane, da še dolgo časa niso mogli dobiti društvenega vodstva v zavedne slovenske roke.

Štajerc je bil poceni časopis, ki je smešil slovenščino in hvalil, da edino njegovo izražanje spodnještajerski človek dobro razume, ker piše v domačem narečju, ne pa v nekih nerazumljivih novih kranjskih besedah. Kako prisilo so z njim zganjali, spoznamo najbolj iz dejstva, da nekateri nemški gospodarstveniki sploh niso hoteli imeti stikov z od njih odvisnimi domačini, če ti niso bili naročeni na ta časopis. Revnejšim slojem so časopis pošiljali kar zastonj.

Dejansko je bil za vzhodni del Slovenskih goric kulturno središče Varaždin. Tudi iz Ormoža in okolice so slovenski dijaki rajši hodili v varaždinsko hrvatsko gimnazijo, kakor da bi se udinjali ultranemškemu šolnikom gimnazije v Ptuj. Ptujске gimnazije so se Ormožani in okoličani vedno izogibali in še moji vrstniki so raje študirali v Mariboru kot v Ptuj.

K raznarodovanju je v ormoški okolici pomagalo tudi žganje rozolija, izdelek ptujske veležganjarne, ki je z metilnim alkoholom slabilo voljo in zdravje neukega ljudstva.

Oblasti so dobro vedele za škodljivost tega proizvoda, pa njegovega izdelovanja in razpečavanja kljub temu niso prepovedale. Ja, še prav nasprotno. Podpirale so nemškega proizvajalca in nagrajevale razpečevalce, samo da je ustrezalo potrebam germanizacije in širjenju nemške posesti. Na boben so prihajala posestva Slovencev in poceni so jih kupovali Nemci in nemčurji, ki so dobivali v ta namen posojila in podporo velenemškega kapitala.

Nemci so bili v Ormožu predvsem prišleki: zdravnik, živinozdravnik, lekarnar, odvetnik, sodniki, učitelji šulferajnske šole in nekaj že več rodov tu živečih trgovcev in obrtnikov. Vsa ostala ponemčevalna garda navideznih Nemcev pa je izhajala iz slovenskega življa. To so bili nemčurski žandarji, dacarji, financarji, razni pomočniki in drugi.

Südmarka, to je družba za ponemčevanje, je npr. študirala medicinca iz Ormoža moje starosti, katerega stari starši so bili še pristni neoporečni Slovenci. Pozneje je bil ta podpiranec v Ormožu zasebni zdravnik. Zdravil je v svojem sanatoriju po dvomljivi Zeileisovi metodi z elektroterapijo, in to vse bolezni, dokler ga niso Nemci nagnali.

V ormoškem gradu so živeli bivši fevdalci, nemški grofje, ki pa so obubožali. Vendar se niso izpostavljali ne za germanizacijo ne pozneje za nacizem. Da bi prišli do denarja, so krčili svoje gozdove, zlasti bližnji Zverinjak. Delavcem niso plačevali v denarju. Ti so dobivali namesto plače oklest in štorovje. Cele družine so z otroki vred delale v njihovih gozdovih in si prislužile kurivo za več let. Izkrčeno zemljo so nato lahko jemali v najem. Ko pa so grofje prišli v še večjo stisko, so prodajali izkrčeno zemljo po majhnih kosih ter tako zanjo iztržili več, kakor če bi jo prodali na veliko.

Zverinjak je bil gozd vzhodno od Ormoža, skoraj v neposredni bližini gradu. Ime izvira iz dobe, ko so fevdalni gospodje še dobro živeli, ker so izkoriščali na zemljo vezane kmete tlačane. V tem zverinjaku so na prostem in v ogradi živele razne domače in tuje živali.

H gradu, ki je bil svoj čas utrjen, je spadala tudi grajska pristava, imenovana marof. Na marofu so imeli grofje konje in govedo za delo na polju in za razplod. Med I. svetovno vojno je bil na voljo vojaštvu, po vojni pa je nekaj časa služil žrebčarstvu. Danes je last podjetja Slovenija vino Ormož.

Graščina je imela svoje vrtnarstvo in je tudi iz njega prodajala pridelke. Prav blizu grajske pa je bila še zasebna vrtnarija, tako da je bil Ormož v tem oziru dobro preskrbljen.

V Ormožu je bilo nekoč tudi rečno пристanišče. Tam smo pravili na lenti. Še danes priča o tem zaselek Lenta.

Ako smo se pokazali mestni in okoliški otroci in mladeniči v Ormožu na cesti, namreč otroci narodno zavednih rodbin, in se srečali z nemškimi in nemčurskimi sovrstniki, se je takoj razvil pretep. Izzivali so nas s psovkami: Windischer Hund (slovenski pes), weiss, blau, rot — windische Krot (belo, modro, rdeče — slovenske krastače), Heil und Sieg — die Windische auf den Strick (živela zmaga — Slovence na vrv). Seveda so morali tisti, kjer je bilo manj in slabših pesti, bežati pred močnejšimi in številnejšimi. Te spopade so podpirali tudi odrasli ponemčevalci in podžigali svoje izzivalne otroke.

Žalostno je torej bilo takrat prvo srečanje slovenskega otroka s tujerodci in renegati. Slovenski starši pa so se morali z Nemci boriti na drugih toriščih:

na kulturnem (čitalnica, Ciril-Methodova družba in pozneje Sokol) in na gospodarskem (hranilnica in posojilnica, poljedelske organizacije), kjer je bil boj najhujši, ker so bili Nemci premoženjsko v premoči. Ciril-Methodovi družbi je v Ormožu uspelo vzdrževati slovenski otroški vrtec.

Svoje pripadništvo k narodnosti smo eni in drugi večkrat izpričevali tudi z zunanjimi znaki, Nemci z »modriši« (plavica) in hrastovimi listi, mi pa s »ščipki« (šipek, rdeča vrtnica), rdečimi nageljčki ali lipovimi listi.

Ako smo po prvi svetovni vojni srečavali bivše renegate, so se nas seveda izogibali, ker so se močno sramovali svojega prejšnjega podrepništva. Ostalo pa je v stari Jugoslaviji v Ormožu tudi nekaj premožnih Nemcev, ki jim takrat niso znali izpodnesti gospodarske osnove in jih onemogočiti. Zato pa so se oni še enkrat znesli nad nami, ko so nas kot kulturbundovci in petokolonaši izdajali nacistom, in to v napačnem prepričanju, da živijo oni na svoji zemlji. Šele narodnoosvobodilno gibanje je po zmagi v drugi svetovni vojni končno do zadnjega pometlo z njimi in jih kaznovalo tako, kot smo se naučili od njih.

Že v času, ko še ni bilo pravega naselja na prostoru sedanjega Ormoža, je peljala tod mimo rimska cesta iz Poetovia v vzhodne rimske province, v takratno Savario. Še danes najdemo ostanke te ceste severno od Ormoža, južno pod Humom ter dalje proti Štrigovi in proti vzhodu. Kje je rimska cesta vodila čez Muro pri Martinu, še vedno ni ugotovljeno. Zanimivo pa je, da so le malo kje današnje ceste tam, kjer je potekala rimska. To je pa zaradi tega, ker so današnja naselja in selišča nastajala odmaknjeno od rimske ceste in so se povezovale med seboj s svojimi stezami in potmi. Pozneje so te utrdili v današnje makadamske in asfaltirane ceste. Ker pa so bile te krajevne ceste vijugaste, so tudi današnje polne zavojev in nepotrebnih vzponov.

V ljudski šoli so nas učili v zgodovini in zemljepisju o rimski cesti in nas vodili gledat ostanke te ceste. Še danes bi jo v gozdu pod Humom našel.

V Ormožu smo se otroci igrali v »štatgrabi«. Takrat še nismo bili poučeni, da je to bil del nekdanjega obrambnega jarka okrog mesta, ki ga lahko zasledimo še v precejšnjem obsegu. Verjetno je ormoška naselbina nastala prav tu zaradi tega, ker jo je bilo lahko utrditi in braniti.

V Ormožu se steka šest cest vpadnic. Pri Ormožu se namreč Drava zoži in teče le po eni strugi. Zato je bilo tu najprikladnejše mesto za prehod čez reko, in to za brod ali za most. Zlasti se je to pokazalo, ko so ob Dravi zgradili železnico Pragersko-Budimpešta (1860). Pod ormoškimi gradom ob mostu čez Dravo je bila železniška postaja. Celo iz Huma je peljala cesta na postajo Ormož skozi mesto, in ne naravnost skozi Zverinjak, kar bi bilo za dober kilometer bližje.

Vsakihi nekaj let so skozi Ormož skoraj po ves teden ropotali vozovi s topovi in pratežem, korakali pešci in jezdili konjeniki na cesarske manevre v ogrske planjave. Seveda so se po končanih vežbah izmučeni vojaki vračali in zopet ovirali krajevni promet. Za nas otroke pa je bilo to veliko doživetje in zabava, zlasti, če se je oglašala vojaška godba.

Iz Ormoža sta takrat vodili poštni prometni zvezi v Ivanjkovce in k Tomažu. Bili so časi, ko je poštni voz drdral v omenjena kraja vsak dan ali pa le nekajkrat na teden, kolikor so pač poštne uprave imele denarja in kolikršne so bile krajevne potrebe. Poštni voz je sprejemal tudi osebe in prtljago. Za oboje je bilo treba posebej plačati. Lahko pa si tudi vnaprej naročil prevoz. Potovanje takrat je bilo težavno, vendar čas ni imel takšne vloge, kakor jo ima danes.

Če sem hotel obiskati sorodnike v očetovem rojstnem kraju, sem moral najprej peš v Ormož, nato s poštnim vozom k Tomažu in dalje peš k Mali Ne-

delji. Od tam je bila poštna vozovna zveza z Ljutomerom, kjer je tudi že bila železniška postaja, in sicer končna postaja na progi Špilje-Radgona-Ljutomer (1890). Ko še ni bilo železnice Ljutomer-Ormož, sem moral iz Ljutomera peš do Ivanjkovcev, nato s poštnim vozom v Ormož in peš domov na Hum. Najenostavneje in najbolj zdravo pa je bilo mahiniti jo iz Ljutomera čez Kalvarijo, Miklavž in Krčevine po idiličnih peš poteh.

Železniška zveza med Ormožem in Ljutomerom, ki so jo že v Avstro-Ogrski dvakrat zakoličili — takrat jo je kot poslanec zahteval v državnem zboru domačin iz Žvaba, znani narodni veljak Božidar Raič — je po I. svetovni vojni postala nujnost. Zato je bila kmalu trasirana, leta 1923 pa so jo začeli graditi. Kot inženirji in delovodje na progi so prišli v Ormož tudi vranlovci, častniki in vojaki iz Rusije pregnane armade belogardističnega generala Vrangla.

Železnico, ki je vodila pod Cerovcem, rojstnim krajem Stanka Vraza, skozi njegovo »Dubravo žerovinsko« in skozi Kačje grabe, so slovesno odprli za poskusni promet leta 1924.

Ker sem že omenil slovenskega in hrvaškega ilirskega pesnika Stanka Vraza, naj še povem, da sem se kot desetleten deček udeležil velike proslave ob 100-letnici njegovega rojstva, ko so na njegovi rojstni hiši v Cerovcu odkrili spominsko ploščo. Okrašeni lojtrski vozovi so nas popeljali iz Ormoža na prireditve. Pri obisku slovesnosti so se izkazali zlasti Hrvati, ki so častili svojega Ilirca.

Slovenija se mora prav Stanku Vrazu zahvaliti za lepo zveneča slovenska naziva Ljutomer in Maribor, ki so ju do takrat imenovali še Lotmerk in Marprog.

Spominsko ploščo na rojstni hiši v Šalovcih pod Humom so slovesno odkrili Hrvati tudi svojemu pisatelju in pedagogu Davorinu Trstenjaku (1848—1921), ki je hodil v ljudsko šolo na Hum. Ne zamenjaj ga s slovenskim pesnikom in novelistom Davorinom Trstenjakom, ki je bil rojen 1817 v Kraljevcih pri Vidmu ob Ščavnici. Na humski šoli je bila svoj čas po prvem imenovana domača knjižnica.

Pred I. svetovno vojno sem se udeležil v Vodrancih slovesnosti v spomin slovenskega boema Božidarja Flegeriča, ki je pokopan na Kogu. Spominsko ploščo na njegovi hiši so ob okupaciji morali sneti, do danes pa je še niso ponovno namestili, čeprav je ohranjena.

Nekoč se je Flegerič, vračajoč se iz Ormoža na svoj dom, spotoma oglasil pri mojem očetu. Oče je imel pouk in ni imel časa zanj, pa je pesniku ponudil kruh in žganje. Na mizo mu je postavil poln slatinščak slivovke. Ko se je oče vrnil, poeta ni bilo več, pa tudi slivovke ne. Na mizi pa je pustil listek z verzi:

Z žganjico se sprijaznil,
zelenko vso izpraznil.
Bil žejen sem, pri moji veri.
Priatelj, tega ne zameri!

Spominsko ploščo s fotografijo so hvaležni učenci na humski šoli 13. junija 1937 odkrili mojemu očetu, pravemu ljudskemu učitelju. Na okupatorjevo povelje so ploščo razbili, sliko pa so domačini skrivaj hranili. Po osvoboditvi je bila plošča obnovljena in zopet jo vidite na šolskem poslopju.

Slovenski pesnik in pisatelj France Ksaver Meško (1874—1964) ima na svoji rojstni hiši v Grmu pri Ključarovcih spominsko ploščo. Kot otrok sem celo poznal malharja Štefuca, ki ga opisuje v eni svojih pripovedk.

V Koračkem vrhu pri Tomažu ima spominsko ploščo na rojstni hiši narodni heroj Vinko Megla, ki je padel 26. januarja 1942 v bližnjem zaselku Mala vas, star komaj dobrih 20 let.

V Malih Vinih pri Tomažu je na hiši spominska plošča, ki bo otela pozabi, da je nekaj dni pred osvoboditvijo tam padla partizanska borka Katja Rupena (Zora Rupenova — Katja).

Narodni heroj. prof. Jože Kerenčič na svoji rojstni hiši nima spominske plošče. Po njem se imenuje »Osnovna šola narodnega heroja Jožeta Kerenčiča, Miklavž pri Ormožu, podružnica Kog«. Na hodniku v šoli na Kogu je njegov doprnski kip in zelo lepa spominska plošča.

V Hermancih je spominska plošča na rojstni hiši Vinka Mikložiča, ki so ga gestapovci 25. IV. 1944 ustrelili pri Ribičevem mlinu v Cezanjevcih.

V Središču je na bivši občinski hiši plošča v spomin prvega odbora OF (Osvobodilne fronte), v šoli pa imata plošči ravnatelj Anton Kosi in učitelj Miroslav Venigerholc, ki je kot žrtev okupatorja pokopan v Varaždinu.

V Ormožu so pred kratkim odkrili na rojstni hiši spominsko ploščo steno-grafu in šolniku profesorju Rudolfu Rakuši.

Ormož se je že zgodaj ponašal z ustanovo, kot jo je imelo malokatero tako majhno mesto v Sloveniji, namreč s pravo bolnišnico. To je bila zasebna bolnišnica križnikov. Značilno je, da križniški viteški red ni postavil nove bolnišnice pri Veliki Nedelji, na sedežu svoje »komende«, graščine, velike cerkve in špitala za bolnike zato, ker tam ni bilo več prejšnjega starega tržišča (še danes je tam zaselek Trgovišče), temveč v Ormožu, kjer se je razvilo novo trgovsko središče.

V tej bolnišnici je po I. svetovni vojni zdravil in operiral izkušen ordinarij, priljubljeni dr. Tone Hrovat, ki je bil dalj časa tudi ormoški župan. Pri njem sem kot medicinec v počitnicah sprejemal začetno praktično znanje in tudi pod njegovim nadzorstvom operiral prvi slepiček. Kljub temu nisem postal kirurg, a pozneje v praksi in zlasti v partizanih mi je prišla kirurška izkušnost zelo prav.

V moji mladosti se je končavala predindustrijska doba, ko si je naš človek izdeloval še tudi obleko sam. Za to je potreboval volno in lan. Ovac je redil le malo, lan pa je pridobival še na veliko. Lepo je bilo videti velike njive s sinjemodro cvetočim lanom, zlasti, če ga je veter valovil in božal kakor gladino vode. Prelivanja take modrine danes ne moremo več videti. Pač pa takrat še niso naši kmetje pridelovali repice, ki je pozneje postala industrijski posevek. Od tedaj je modrino na poljih zamenjala pastelna žoltovina.

V Ormož so takrat še prihajali podeželani, oblečeni v narodne noše. Ženske so bile le iz Hrvaškega, ker Slovenke niso več imele in skoraj ne poznale ljudskih noš. Značilno je bilo za Hrvatice, da so nosile hkrati po 10 ali več kril. Hudomušno smo zbijali šale, češ da si kupijo novo krilo šele takrat, ko spodnje razpade. Tako bi naj vedno bilo številu zadoščeno. Če jo je dobil dež, je eno ali dve krili pogrnila od zadaj čez glavo, pa je bila zaščitena pred dežjem in še vedno dostojno in lepo oblečena.

Moški v ljudski noši so nosili srajce in hlače iz hodnega platna, ki so ga pridelali doma. Povrhnje ogrinjalo iz grobega sukna bele ali pepelnate barve, ki smo ga imenovali »čoha«, pa so imovitejši kupovali na bližnjem »Vogrskem«. Srajco so imenovali robača, hlače širokega ogrskega kroja pa brguše (bregese), ki smo jim pravili tudi gače ali gegače. Še danes hranijo v nekaterih domovih brguše za spomin na nošo svojih hišnih prednikov.

Lanu pa ni bilo treba samo pridelati na polju, treba ga je bilo tudi popipati, posušiti na vlažnem pobočju in pri tem paziti, da ga ni odnesel veter ali nalive. Namakanje in sušenje lanu je bilo posebno opravilo. Ko so bila stebela lanu dovolj zrela in voljna za obdelavo, so se za to izkušeni delavci in delavke lotili teritve. Ženskam, ki so opravljale to delo, smo pravili terice ali terilje. V veliki krušni peči na prostem — v »biku« — so lan sušili, nato so ga s posebnimi lesenimi napravami, trlicami, terice lomile in z njimi odstranjevale trdno lupje, imenovano trlje, tako da so ostale le mehke in za prejo sposobne »kodile« — povesma kodelje, ki so jih čistili še na posebnih čistilnikih.

Teritev je bila svoj čas nekak domač praznik kot koline, gostüvanje, trgatv in slično. Še danes imamo v ušesih značilno ropotanje terilnih naprav, ki je odmevalo daleč po okolici. Otroci pa smo ropotanje trlic posnemali in stopnjevali z majhnimi, doma napravljenimi ropotuljicami, škrebetačami.

Predivo kodile ali prejo so ženske predle v nitke bodisi na preslici ali pa hitreje s kolovrati. Malokatera mlada žena ali dekle še danes ume to opravilo, čeravno so ga prej opravljale vse ženske pri hiši.

Tkanje na statvah pa je bilo že obrtno delo, po navadi moško. Le malo tkalcev je opravljalo to obrt. Otroci smo ure in ure čepeli ob statvah in gledali, kako tkalec ročno in spretno pošilja votek v eno, nato pa v drugo smer in kako končno z napravo v tkalskem stroju z brdami udarja in nabija po tkanini, da bi bila dovolj gosta in trdna. Platno so morali še dolgo beliti na soncu in iz hribov smo videli številne dolge bele zaplate ob hišah.

Industrija je spremenila življenje; kmetijskega samooskrbovanja ni več. Opustili so pridelovanje lanu z vsemi prijetnostmi in težavami. Sedaj rabi lan samo še vrvarstvu in zdravilstvu. Današnja mladina pozna to stroko le še po pripovedovanju. Edino v slovarjih in pravopisih najdemo bogato zakladnico besed te stroke. Kmalu pa bomo morali tudi to besedje opustiti, ker danes skoro nihče več ne pozna njihovega pomena.

V moji otroški dobi se je skoraj že končavala preobrazba stare srednje-pansonske in osrednjeslovenske hiše v zračnejšo, svetlejšo in požarno varnejšo. Kljub temu pa smo takrat še videvali hiše brez dimnikov, kjer se je skozi podstrešno okno valil dim iz kuhinje brez stropa. Bilo pa je še takrat precej obokanih črnih kuhinj, a le redke so imele pri nas ognjišče sredi stanovanjske dimnice. Ponavadi je bilo ognjišče že dvignjeno. Štedilnik je polagoma začel povsod prevladovati in tudi obokane črne kuhinje so preurejali tako, da je poleg ognjišča pred krušno pečjo, ki je v svoji kahlasti izvedbi grela stanovanjsko sobo, kuhinja dobila še štedilnik, če ne drugačnega, pa vsaj majhnega železnega. Trajnega ognja skoraj nikjer niso več gojili, odkar so vžigalice postale cenene in vsem dostopne.

Ko je kmet dogradil novo, iz doma žgane opeke zidano ali iz gline nabito hišo, smo imeli priložnost videti, kako so bile grajene starinske hiše, ki so jih podirali. Mnogokatero teh starih hiš so bile iz protja pletene, obmetane in obmazane z ilovico, pa tudi lesene brunane hiše so bile že zastarele, ker so bile prenzike, grajene brez temeljev, zlasti pa, ker so imele okenca kakor kakšne zračnike. Pa še nečesa so se rešili z gradnjo novega bivališča. Stare hiše so bile polne ščurkov in stenic, ki jih ni bilo mogoče uničiti. Edino uničevalno sredstvo je bil takrat požar, ki je pletenjače in lesenjače do temeljev upepelil in tako uničil vso golazen.

Požarna varnost novih stavb ni bila povečana le s pravilno gradnjo dimnikov, temveč tudi z industrijsko izdelanimi strešnimi opekami, ki so danes že

skoraj popolnoma izrinile slamnato streho. Strelvodov je bilo takrat na kmetih še malo, kvečjemu kakšna palma (visok jaged) ob hiši ali zidanci. Glavni vzrok je bila visoka cena strelvodov.

Marsikje smo še videli shrambe za živila v podzemeljskih jamah, zlasti na hribovitih zemljiščih. Gradnja podkletenih stavb je tudi to starinsko posebnost odpravljala. Ponekod smo našli še tudi pri nas bivališča brez stranišč. Najpogostejše pa je bilo stranišče v sestavi gospodarskega poslopja ob gnojišču, kjer je marsikje še danes. Le nekaj štedilniških hiš je že imelo stranišče v stavbi sami. Kopalnic takrat še niso poznali, nekateri pa so že imeli nekakšne umivalnice, kjer so pozimi tudi prali.

Pograde so že začeli opuščati, enako tudi ležalne klopi, zato pa je bilo pri hiši vedno več postelj: pri imovitejših že za vsakega člana družine po ena. Poleg skrinj za shrambo oblek se pojavlja že omara kot pohištveni predmet. Nima pa nobenega posebnega sloga. Omarice za posodje in pribor so bile zelo redke. Bakrene in kositrne posode v tem času polagoma izginjajo, ker je bilo že splošno znano, da so strupene. Rabijo le še za velike kotle za perilo, vendar zunaj stanovanja. Enako so kuhali pičo za svinje le v zunanjih prostorih. Mnogo je pripomogla k temu zelo uporabna »alfa«, ki je ni bilo treba nikjer vzidati.

Ker pišem o predmetih, ki so izginili, naj omenim še domače žrmlje. Spominjam se doraščajočih vrstnikov, ki so se pritoževali, koliko časa so se mučili, ker so morali mleti s tovrstno napravo zdrob za svinje pa tudi moko za kruh. Vse to in še marsikateri gospodarski stroj za mlačvo so morale poganjati človeške roke.

Počasi je prenehavala tudi glasba mlatve na cepi, ker so vedno več mlatili bodisi z ročnimi mlatilnicami bodisi s strojnimi na gepelj, na paro ali elektriko, ki danes prevladujejo. Le tam, kjer so potrebovali slamo za kritje streh, so bili primorani uporabljati še cepi. Danes je tudi že težko najti pravega pokrivača, krovca za slamnate strehe.

Kakor vidimo, izginjajo na podeželju tudi nekateri prvotni zvoki, ki so bili značilni za prejšnje čase. Pojavljajo pa se novodobni in zlasti sodobni v znamenju motorizacije. Le naš stari klopotec je ostal zvest pokrajini in še vedno ubira enake viže in pripoveduje, kaj vse je doživel in koga vse preživel.

Skupne vodnjake so vedno manj uporabljali. Zaradi tega so tudi v ormoški okolici vedno bolj opuščali skupne studence na »vago« t. j. daleč vidne odprte panonske ali vojvodinske studence na dolg lesen vzvod. Zanimivo je, da takemu vzvodu na studencu v Srbiji še danes pravijo »šiba«. Najdemo pa še danes nekaj takih studencev v Frankovcih in še kje.

Tudi na podeželju se je že marsikje pojavil vodovod. Električna je bila še komaj na pohodu. Smrdljivec, kakor smo imenovali petrolej, je še dolgo prevladoval. Povzročal je pogostne požare, posebno, če so z njim ravnali otroci. Šele po drugi svetovni vojni so začeli elektrificirati tudi podeželje. Koliko večja požarna varnost in koliko manjša škodljivost za zdravje, zlasti v majhnih stanovanjih! To je še en vzrok več za daljšanje poprečne življenjske dobe prebivalstva. Danes so petrolejke pri hiši le za železno rezervo, ponekod pa tudi za okras stanovanja v spomin na preživelo neudobje.

V prejšnjih časih je bilo na cestah mnogo vozil s konjsko vprego. Domači in tuji »furmani« so prevažali poljske pridelke, sadje, sode z vinom, žganjem in jabolčnikom, les, kamen za zidavo, apno, pa tudi za množični prevoz ljudi so rabili kmetijski lojtrski vozovi. Za svečane prilike, gostije in veselice so vozili lepo okrašeni s slovenskimi trobojnicami in zelenjem. Taki prevozi niso bili le

za bližnjo okolico. Celo do Maribora in še dalje so prevažali kmečki vozniki. Le redke avtomobile je pribrnel takrat po cesti.

V prejšnjih časih je bila ormoška okolica med donosnejšimi kraji Slovenije, in sicer se je imela za to zahvaliti pridelku jabolk mošancljev in vinu trte poščip. Jablane je uničil kapar, za grozdje in vino pa pridelovalci premalo iztržijo, ker poberejo smetano posredovalci. Zato je danes uvrščena ormoška občina med nerazvite predele, ker ji manjka večja industrija. Skoraj neverjetno, kako se lahko menja vir blaginje v tako kratkem času. Višjo poprečno življenjsko raven imajo danes le tisti, ki so zaposleni v industriji.

Poznal sem v Ormožu še notarja in gospodarstvenika dr. Ivana Geršaka, ki je izdal leta 1902 knjigo: Ormoški spomini. Notar je bil v stari Avstriji in tudi v stari Jugoslaviji od države postavljen pravnik, pooblaščen za sestavljanje uradno veljavnih listin. To delo opravljajo danes sodišča sama. Dr. Geršaka ne omenjam zaradi poklica, ki ga danes ni več, temveč zato, ker je v naših krajih uvedel, priporočal in razširjal takoimenovano samorodno ameriško trto noah, ki ji je prav on dal slovenski naziv šmarnica. Imel je za naše gospodarstvo najboljše namene, vendar mu s šmarnico ni napravil najboljše usluge.

Ko je začela tudi v Evropi trtna uš pustošiti vinograde, so skušali pri nas nesrečo premostiti z uvažanjem in gojenjem severnoameriških trt, ki kljubujejo hudim zajedavcem in jih zato ni treba ne cepiti ne škropiti ne žveplati. Poleg tega pa te vrste obilno rodijo. Šmarnica bolj opaja kot zlahodne vrste vina in človek je po njej skoraj zmešan. To opojnost povzroča strupeni metilni alkohol. Žal so to prepozno dognali. Niti strogi zakoni iz leta 1921 in 1923 niso mogli več preprečiti širjenja saditve te škodljive samorodnice.

Danes jo dopuščajo za domačo pijačo. Odklanja jo pa vinotrštvo, ker daje tudi v mešanih vinih zoprni okus nekako po stenicah. Lahko bi šmarnico že popolnoma opustili, ker se je posrečilo s križanjem vzgojiti take samorodne trte, ki zelo ustrezajo namenom in zahtevam hibridov, namreč, da so odporne in dajejo neškodljivo vino. Vendar stare navade ni lahko izkoreniniti in tako bo šmarnica še nekaj časa kvarila kakovost izbora naših trt in po nepotrebnem zastrupljala našega delovnega človeka.

Pokrajinsko poseben in značilen je na Ormoški dobri hribček Hum. Dviga se v priostreni obliki, ki mu je dala ime, na nadmorsko višino 302 m. Na pri-sojnih pobočjih je ves v vinogradih, na severnih pa so opuščeni kamnolomi, ki so iz njih pridobivali litavski apnenec. Iz tega sestoji osrednje griča. Po tej kamenini je bil znan že v davnih, verjetno tudi v rimskih časih. Delavci v kamnolomu so se imenovali kamenarji in so dali kraju celo svojo himno. Peli so jo ob pritrkavanju zvonov.

Ob cesti v Ormož so bile apnenice, kjer so žgali še v moji mladosti kakovostno apno. Po dve do tri kope hkrati so humski apnarji štiri do pet dni in noči neprekinjeno krmili s kurivom, ki ga apnenec kar žre. Ogenj mora namreč biti v apnenici vedno enako vroč, ker mora notranjost neprenehoma žareti. Tako ognjeno žrelo je nenasitno in delo ob njem nadvse naporno.

Te posebnosti Huma so minile. Ostala je le lepa izletna točka. Žal brez gostinskih storitev. Za moje mladosti so tod točili vinogradniki lastni pridelek v vinotoču »pod vejo«. Danes tovrstnih vinotočev ni več. Na hribček se pa sedaj lahko pripelješ tudi z avtomobilom.

Iz Huma je prekrasen razgled na vse strani čez Bočko pogorje do Karavank in čez Rabske in Murske Alpe do Visokih Tur z Velikim Klekom (Grossglockner). Proti jugu vidimo Haloze, Ivančico in Kalnik. Seveda ob primerni vidljivosti,

ki pa jo v vsej čistoči doživiš le, če dalj časa tam prebivaš. Pogostno sem štel cerkve in cerkvice, ki sem jih zasledil s Huma z daljnogledom, in jih naštel kar 46. Po nevihti se lepo vidi tudi Blatno jezero in Bakonjski gozd. Podobno opisuje v svojih »Djulabijah« Stanko Vraz v verzih razgled iz Jeruzalema, ko v eni kitici omenja Klek in pa Hum — mogilo.

V mojih mladih letih smo na Humu ob kresu redno kurili kresove. Spominjam se tudi pravega ljudskega kresovanja v Loperšicah z rajanjem okrog velikanskega kresa in z nočno veselico na prostem. Polagoma je ta stari običaj izginil, ostale so le velikonočne vüzmenice.

Žal nacionalne osvoboditve nisem doživel v Ormožu, temveč v daljnih Tiroлах. Ko sem se po 14-dnevni odisejadi pripeljal v Ormož, je ta prvič v zgodovini bil ves v slovenskih trobojnicah. Pa tudi svojo upravo, narodni svet in svojo vojsko, narodno stražo, smo že imeli. Dobro sem se spočil, pa sem se takoj v Mariboru prijavil kot podčastnik pri Maistrovi vojski. Enako so storili tudi mnogi drugi fantje in možje, ki so bili razgledani in narodno zavedni. Več Ormožanov, tudi odličnih častnikov, je branilo našo severno mejo, med njimi brata Ciril in Metod Rakuša.

Kakih značilnih jezikovnih posebnosti v Ormožu in okolici nismo poznali. Govorili smo v vzhodno prleškem narečju. Zanimivo pa je, da se je naše narečje končavalo precej opazno proti Središču. Pri nas in na meji narečja smo rekli »prišo«, na srejski strani, kjer je bil močan kajkavski vpliv, pa »dojšo«. Omenil bi še posebnost, da smo Ormožani pokopavali mrlične na cintorju, že pri Tomažu pa tega izraza sploh niso poznali. Tam so pač obiskovali umrle svojce na brütifi. Kako različna izraza. Prvi je italo-romanskega izvora, drugi pa nemškega (britof, Friedhof). Edino v ormoški okolici zasledimo domači izraz »pišek« za zadnjico.

Narodopisje trdi, da so Prleki družabni, šegavi in svojevrstno bahavi. Zlasti si drug drugega privoščijo na pojedinah, prleških gostüvanjih, prireditvah in drugih slovesnostih. Prav zaradi zabave so si že davno izmislili posebne šege, polšaljive vaške grbe, ponekod jim pravijo tudi vaški patroni, ki so se z njimi vaščani deloma ponašali, v glavnem pa smešili in zbadali. Menda je ta opravljivo klepetava navada izrazito vzhodnoprleška, verjetno preostanek kmečke bahavosti.

Nekajkrat sem bil priča, da so te grbe še uporabljali. Na poroki, kjer sta bila novoporočenca iz različnih prleških zaselkov, sta nad nevesto in ženinom visela dva različna grba. Tudi v »šaljivi pošti« na prireditvah smo za smešenje zelo uporabljali prav šaljive patrone ali vaške grbe.

Ker v današnjih resnobnih časih tudi na to ljudsko posebnost vedno bolj pozabljamo, naj navedem za območje občine Ormož starodavne krajevne grbe in znamenja. Naj tudi mladi rod na to šego in zabavo ne pozabi.

Šaljivi vaški grbi ali patroni:

Bratonečice — jelen	Hardek — lisica
Brebrovnik — piškur	Hermanci — žemlja
Cerovec — rak	Hum — gosli
Cvetkovci — grah (fižol)	Ivanjkovci — muha na lanci
Frankovci — žaba na lanci	Jastrebcí — ponočna zarja
Godeninci — brodar na suhem	Kajžar — ploh
Gomila — brglez	Kog — sinica
Grabe — dobra prilika	Koračice — ročka (vrč)

Ključarovci — süha jüžina (pajek)	Rakovci — rak
Krčevina — svoj čas	Rucmanci — jež
Lačaves — sklizki piškur	Runeč — krap
Lahonci — iz klobas pleteni plo- tovi ali lese, pokrite z gi- banjcami (gibanicami)	Savci — brus
Lešnica — debeli lešnik	Sejanci — sirotka v lojtrah
Libanja — vuk (volk), vukojedec	Senežci — konj na krplje (za seno)
Loperšice — hupkač (smrdokavra ali vdab)	Sodinci — krap
Mihalovci — debela prasica	Središče — slabo (tno) pišče
Mihovci — domači sir	Stanovno — krap
Miklavž — mlinčevo seme (seme za mlince)	Šalovci, Zgornji — drozg
Mezgovci — debela uš	Šalovci, Spodnji — mantl (plašč)
Obrež — močna muha in volčja čreva	Šardinje — šar (ostra trava)
Ormož — ričet	Tomaž — krompir
Osluševci — uš	Trgovišče — mrzli ogenj
Pavlovci — volčja čreva	Veličane — slivovka
Podgorci — potrti gater (polom- ljena lesena vrata v plotu)	Velika Nedelja — bik
Podvinci — lükova vüra (ura iz čebule)	Vičanci — škaf
Pršetinci — koljejo tele v ko- panji in zajemajo kri z žlico	Vinski vrh — brus
Pušinci — küsa (psica)	Vitan — cvetje
	Vodranci — metla
	Vuzmetinci — mlečno seme
	Zamušani — pogača na kozači (na trinožniku)
	Zasavci — piškur
	Žerovinci — špičijo kolje na vučjem (volčjem) grmu
	Žvab — koruznjača (koruzna zlevanka)

Iz sestavka spoznamo kako se staro izgublja, kako prejšnje izginja, kako se vplivi in veljave spreminjajo in s tem značaj in lik ljudi. S tem pa ni rečeno, da je novo vedno boljše in da si ne želimo več vrnitve starega. Sodobno je pač rodila stihija, delovne razmere ali potreba, največkrat pa je neogibna zgodovinska posledica spremenjenih gospodarskih predpostavk in novih vidikov.

Moj poskus, prikazati nekaj drobcev iz ormoške zgodovine, je samo del opisa nekaterih družbenih pojavov kot posledičnih različic razvojnega toka. Podoba se je spreminjala pred našimi očmi.

Naj današnji rod spozna, v kakšnih razmerah so živeli naši predniki, v kakšnih smo doraščali mi, kakšna je bila podoba človeka prej, in izve nekaj dejstev in vzrokov, zakaj je danes drugače.

Mirko Šoštarič

PODOBA KRAJINE IN NARAVA V ORMOŠKI OBČINI

I. UVOD

Jugovzhodne Slovenske gorice, posebno jeruzalemske ali ljutomersko-or-moške gorice, slovijo zaradi vin, hvalnice pa jim pojejo presenečeni tujci, ki menijo, da ta pokrajina šteje med najlepše na svetu. Vsaj v prejšnjem stoletju, ko so jo romantiki odkrili, je to še veljalo.

Izredno lepoto nam že pred poldrugim stoletjem hvalijo prvi nemško pi-šoči potopisci Mally, Unger, Suppantschitsch, Puff, Hammer-Purgstall. Od do-maćinov so se navduševali nad krasotami domačih krajev A. Perger, L. Volk-mer, Š. Modrinjak, S. Vraz in še mnogo drugih do F. Meška in F. Mohoriča, znanstveno pa so jo začeli opisovati A. Krempf, I. Macun, M. Slekovec, F. Ko-vačič, F. Baš in še cela vrsta mlajših piscev.

Seveda pa današnja podoba krajine ni nastala slučajno ali sama od sebe. Potekla so tri tisočletja v trdem delu: naši predniki so s kultiviranjem pokra-jine vtisnili tej deželi neizbrisen pečat svojega dela z znojem in žulji in z ve-likimi žrtvami.

Vrsta naravnih in človeških dejavnikov je delovala in vplivala v zgodovinskem razvoju pri oblikovanju podobe krajine.

Med naravne dejavnike štejemo geološko podlago, pedološko sestavo tal, vplive podnebja, delovanje voda (izpodnebnih in v vodotokih), končno pa še rastlinstvo in živalstvo.

Med antropogene ali človeške dejavnike štejemo predvsem razvoj obdelo-valne tehnologije, izbiro kmetijskih kultur, politične in posestnopravne razmere, gozdarstvo, promet in trgovino, industrijo in urbanizacijo dežele in mest.

Podroben opis vseh teh dejavnikov in zgodovinskega razvoja bi napolnil zajetno knjigo, zato se bom v moji obravnavi omejil le na glavne značilnosti.

II. PODOBA KRAJINE

Namesto popačene tujke pejzaž (Landschaftsbild) uporabljamo lepši do-mači izraz podoba krajine za estetski pojem videza pokrajine. Suhoparni in praktični razlogi in kruta resničnost naravnih zakonitosti so delovali v pre-teklosti in še danes; v naravi ni ničesar, kar bi nastalo po golem naključju.

Nekateri značilni krajinski pojavi (fenomeni) so se v preteklosti razvili, preživel in propadli, drugi pa so se ohranili in nas še danes presenečajo s svojo izvirnostjo, dognanostjo in uporabnostjo. Naj že vnaprej podčrtam dejstvo, da so najpreprostejše rešitve najbolj dognane, hkrati pa estetsko najboljše.

Nekdanji orjaški pragozdovi, ki so se ohranili zaradi ogrsko-štajerske meje v 10.—13. stoletju, so skoraj brez sledov izginili. Vedeti moramo, da je obmejni pas Ogrske tvoril zaraščen gozd, prehoden le na nekaterih mestih s preseki (Presika pri Godenincih, Presika pri Ljutomeru, Haag-Kog), kjer so si »dobri sosedje« hodili čez mejo morit, požigat in plenit. Prav zato je zanimivo, da imamo še danes ohranjene cerkvene zaščitnike sv. Bolfenka v Trnovski vasi, v Halozah nad Narapljami in posebno še na Kogu, vsi pa so v nekdanjih obmejnih pasovih gozdov. Imenovani svetnik je bil zavetnik gozdnih delavcev, tesarjev in pastirjev in zato nam »lokacija« cerkva sv. Bolfenka tudi nekaj pove, če raziskujemo minuli in že pozabljeni videz naše krajine!

Tudi nemški toponimi s končno pripono »-au«, če upoštevamo besedo Aue = log, kažejo na te gozdove, predvsem v poplavnih nižinah: Dornava-Dornau, Ormož-Friedau, Središče-Polsterau idr. V teh gozdovih je bil koristen predvsem dob zaradi želodove paše za prašiče in zato so se hrastovi logi ohranili do sredine 19. stol., ko je zaradi zboljšanja govedoreje in sejanja krmnih rastlin svinjereja izgubila svoj prvotni pomen; za železniške pragove in za doge za sode pa so na veliko podirali hrastovje, na katero danes spominja samo še kak toponim, kot npr. Hrašica v Središču ob hrvaški meji.

Tako nam Hofrichter v potopisu potovanja iz Ormoža proti Ljutomeru in Varaždinu leta 1839 omenja: ... cesta v Varaždin pelje skozi hrastove loge, veličastnosti in gostote si ne morete predstavljati; tudi proti Ljutomeru se peljete skozi loge, v katerih stoletni hrasti vabijo k počitku v osvežujoči senci. Že na najbližjih vzpetinah se začudimo nad lesnim bogastvom nižin ... Dvore krasijo večinoma velike lipe ali jih pa obdajajo lepe vrste topolov. Hrvaško preprosto ljudstvo kot tudi štajerski sosedje se ob nedeljah razveseljujejo v kolibah (Golliben) ali gostiščih na prostem ... Tako idilično je videl Hofrichter naše kraje v Prešernovih časih.

V teh krajih takrat ovčereja ni bila poznana, mnogo je bilo perutnine in vsako dvorišče so oživljale jate gosi. Takrat je bilo povsod mnogo mlak, priljubljeni prostor za race, gosi svinje in žabe; svinje so že poleti nagnali v hrastove gozdove na želodovo pašo.

V dolinah so skoraj povsod bili ribniki, te pa so v 17.—18. stol. začeli opuščati, vendar vidimo sledove še danes na travnikih ali v gozdovih okoli Vel. Nedelje (tu je bilo 18 ha ribnikov), okoli Ivanjkovcev, Žerovincev in Ormoža — stare jezove in ploska dna dolin nad nekdanjimi jezovi. V Ivanjkovcih vodi danes cesta od križišča k Petovarju čez dolino prav po nekdanjem jezu ribnika.

Od nekdanjih obširnih gozdov so se ohranile pomembnejše površine samo še ob Dravi, na dobravi Koračica ter med Vitanom in Krčevino. Razumljivo je, da so se večji gozdovi ohranili predvsem tam, kjer je zemljišče za poljedelstvo neugodno.

Že najstarejši opisovalci krajine ugotavljajo nekatere njene značilnosti, in to: v višjih sončnih legah ležijo vinogradi, v senčnih legah in hudih strmih gozdovi, v srednjih prisojnih legah in na ploskih grebenih sadovnjaki, v najbolj ravnih legah njive, na dnu vlažnih dolin pa prevladujejo travniki. Potoke spremljajo »drevoredi« jelš, vrb, jesenov, hrastov, topolov in črems, na nekaterih vodnatejših potokih ali »zajzah« pa so bili postavljeni mlini.

Medtem ko so ob mlakah, potokih in studencih slikovito razraščene vrbače (glavate vrbe), se pri kmečkih dvorih postavljajo markantna hišna drevesa, večinoma lipe, ponekod pa hrasti, jeseni ali hruške. Domači kostanji ob vinogradih so danes že prava redkost — ni jih pobrala bolezen, ampak tovarne tanina in sprememba prehrane: vedeti moramo, da je kostanj navezan na enako klimo kot trta in je razširjenost vinogradov hkrati indikacija za prvotno razširjenost in prevlado domačega kostanja. In še nekaj — nekoč so iz kostanja pekli tudi kruh ali z njim krmili svinje.

Piramidalni topoli, ki jih tukaj imenujejo jagnedi ali palme, so se razširili šele pred 150 leti in so s svojimi izrazitimi vertikalami kot klicaji dominirali po grebenih okoli dvorov in viničarij. Resda so bili topoli naravni strelovodi, poleg tega pa so na dolgih, razpotegnjenih grebenih s svojimi izrazitimi navpičnicami rahljali enoličnost vzporedno položenih goriških slemen, ki se le redkokje dvignejo v izrazite vrhove.

Že pogled na šolski zemljevid nam pokaže pokrajinsko značilnost: skoraj praviloma se širijo grebeni in doline v smeri sever—jug (z nekaterimi izjemami seveda), tako da razvodje med Dravo in Muro leži zelo blizu Ščavnice — Kostanjevice. Zato so na severni strani potoki zelo kratki, na južni pa dolgi; to pa je splošna značilnost tudi preostalih Slovenskih goric. Vzporednost slemen in dolin v severno—južni smeri še zlasti poudari zgodnje jutranje ali predvečerno sonce — pokrajina zavalovi kot okameneli valovi morja.

Prav po vrhovih slemen so se naselili gorniki (viničarji), ker je tu toplejše in bolj suho. Viničarije, klečaje, ključaje ali kleti, zidi in štoki so nanizani v razloženih naseljih z obeh strani grebenskih kolovozov na vrhu vinogradov; tlorisno so postavljeni praviloma vzporedno z grebenom in kolovozom, zato ker bi ob ozkih grebenih pravokotno postavljene zgradbe previsoko štrlele iz strmih pobočij. Tu imamo že primer, kako so se graditelji pred stoletji funkcionalno prilagodili danim razmeram.

Taka značilna grebenska razložena naselja so posebno pogostna in tipična prav v prleškem delu Slovenskih goric in v delu Haloz. Ta posebnost je v zvezi z zgodovinskim razvojem vinogradništva in naselitve in se drugje ne pojavlja tako izrazito.

Ob tem pojavu moramo še ugotoviti, da so vinogradi pred sto leti bili drugačni, parcele so imele pogosto nepravilne oblike, ker so jih ročno obdelovali s kopačo in med trsjem sadili vrtnine (zelje, bob, repo idr.) kot vmesno kulturo, k temu pa še sadno drevje — višnje, češnje, breskve, slive — ki ni metalo preveč sence. Takí vinogradi so bili spomladi videti kot posejani z rožnatimi in belimi cvetočimi »šopki«. Samo najstarejši ljudje še to pomnijo okoli Radgone in danes je ta videz zelo skromno ohranjen samo še v kmečkih vinogradih na majhnih površinah.

Trtna uš je usodno vplivala na obdelavo in saditev: nastali so vinogradi z monokulturo trte, sortiranih vrst, s koli v ravnih redih in z visokimi sepi na vrhu; na položnejših slemenih, kot na primer na Kapeli, pa sem v vinogradu zasledil celo tri vzporedno potekajoče sepe, ker so na skoraj ravnem vrhu s tem dosegli močnejši nagib, ki je potreben, da bi nizko jesensko sonce kar se da pravokotno padalo na zemljo med trsjem in tako v času jesenskega zorenja čimbolj povečalo sladkorno gradacijo grozdja. Precejšnje površine vinogradov so bile že pred sto leti opuščene in jih je zarasel gozd. Iz teh opuščenih in zaraslih površin verjetno izvira toponim Pistike pri Libanji in Moravcih v Slov. goricah, Pestike pri Zavrču in Podlehniku v Halozah, ki bi se pravilno

moral glasiti »püstike« za vinogradniške pustote. Toponim Piščak pri Bakovcih ob murskem rokavu pa nas že približa alpski puši, kot smo se s priimki Pistotnik, Pestotnik, Pustotnik ponovno spomnili na Pestike, Pistike, Pustike.

Najnovejši socialni razvoj in razvoj tehnologije obdelave vinogradov pospešuje terasne kulture: te pa se seveda spet drugače vključujejo v podobo krajine s terasami, ki se kot geografske plastnice vijugajo vzdolž pobočij, okoli stranskih dolinic in grebenčkov ali pomolov. Tako nastaja sedaj povsem nova in značilna krajina tudi tu: ta nas sicer zelo rahlo spominja na terasne kulture vinogradov v Sredozemlju, koruze v Peruju, riža na Filipinih in morda še kje.

Estetsko zelo neugodno pa učinkujejo zapleveljene in opuščene vinogradniške površine in robovi novih cest, razpadajoče koče, brezoblične salonitne počitniške hišice.

Značilne stare viničarske domačije, scimprane iz hlodov, ometane z ilovico in lepo pobeljene, s slamnatimi strmimi strehami na čop, z lesenimi dimniki in s širokim kapom, pod katerim so jeseni obešene dolge zlate kite koruze, ilovnati podstenj, pa topol ali lipa kot hišni varuh — to je idilična in avtohtona ljudska arhitektura, ki je kot z zemljo zrasla, domačna in prijazna, kot kolač domačega rženega kruha in ročka jabolčnika, s katerima izreče gospodinja dobrodošlico vsakemu mimoidočemu, znanemu ali tujemu, gospodu ali beraču. Danes se to sliši že kot pravljica, in vendar sem taka srečanja še doživel.

Zveznjene strehe kažejo rebra, skozi slepa okna vidimo v hiši podrte krušne peči, seniki in hlevi so razpadli, vrata in »gatri« na kletih, zbiti z lesenimi žebli, večinoma že manjkajo.

Zato smo pa danes že v zadregi, kaj bomo tujcem pokazali ob snujočih se vinskih cestah, ker smo zanemarili našo značilno kulturno dediščino: preše in orodje, klopotce in posodje, narodno nošo in besedo, ljudske pesmi in modrost ter že omenjeno ljudsko arhitekturo. Vse to, kar sem naštel, združeno oblikuje fiziognomijo pokrajine, ki ima svoj čar originalnosti in ki izžareva poseben fluid, kakršnega ne doživimo nikjer drugje v svetu. Vso to harmonijo je ustvaril »genius loci« — ljudsko funkcionalno in estetsko snujoče stremljene v dolgih stoletjih.

Podobe krajine torej ne ustvarja samo mrtvi inventar v pokrajini, ampak tudi živo ljudstvo, ki to pokrajino neguje, ohranja in naprej oblikuje. Krajevne posebnosti so še nekoliko ohranjene v kmečkih vinogradih med Ivanjkovci, Tomažem in Sodinci. Ob cesti Vinski vrh—Jeruzalem—Železne dveri z odcepom proti Svetinjam smo že mnogo izgubili, ostali so samo vinogradi in neurejene nekdanje »gosposke« hiše s praznimi kletmi in prešami.

Najlepše panoramske poglede na Ormož uživamo s Hajndla in Huma, od daleč pa s ceste pri Vratnu—Cestici, od koder vidimo značilno silhueto Ormoža s stolpoma gradu in cerkve, na obe strani Ormoža pa se nadaljuje krajina z griči, vinogradi in s hišami ter cerkvami po vrhovih: Kog, Hum, Velika Nedelja, in če imamo srečo z vremenom, se nam na hipe pokažejo tudi Jeruzalem in Svetinje. Še lepši je pogled od zgornje cerkve v Zavrču, kjer dominira v ospredju mogočna silhueta velikonedeljskega grajskega hriba s cerkvijo, gradom, šolo, župniščem in hišami, zadaj pa se širi pokrajina do gričevnatih obrisov na obzorju.

Iz »ptičje perspektive« to pokrajino le težko pregledamo, ker so gorice sorazmerno nizke, edini razglednik na Gomili pa je zaprt. Prav Gomila na četrteromeji prleških občin Ormoža, Ljutomera, Ptuja in Gornje Radgone je najvišja točka Prlekije s 352 m nadmorske višine. Naslednja najvišja vzpetina na

meji Plešivice onstran občinske meje je pri Turističnem domu 340 m (stara avstrijska karta kaže celo 334 m) NMV, cerkev v Jeruzalemu ima 342 m, točka, kjer je stal nekoč razglednik, pa 345 m.

Zaradi popolnosti naštejemo še nekatere razglednejše točke na tem območju: Kog 317 m, Plavčak 333 m, Svetinje 314 m, Hum 301 m, Kogel nad Veliko Nedeljo 302 m, Vičanci 323, m, Korački vrh 325 m, Lahonščak 328 m. Skoraj točno v geografskem centru občine Ormož pa se dviga eden najbolj razglednih vrhov, Kogel nad Litmerkom s 330 m NMV. Zanimiva je ugotovitev, da te najvišje vzpetine hkrati tudi nakazujejo, kje najbolj uspeva vinska trta in kje najdemo še danes največ vinogradov.

Najnižja točka v občini je ob Dravi pod Središčem s 176 m, kolodvor v Ormožu leži že 194 m visoko, Ormož mesto pa 216 m. Vse višinske kote so navedene po jugoslovanski vojaški specialki 1 : 25.000. Samo višina vrha na Plešivici je vzeta iz stare avstrijske specialke iz l. 1882. Takrat so vrhu pri Turističnem domu rekli še Obrihter. Iz tega imena izvajata J. Meško in F. Simonič sklep, da je nekoč fevdalno gospoščinsko sodišče imelo tu sodne razprave ali pa vešala, kar pa naj vas ne moti, če boste od tu občudovali pokrajino...

Iz tega, kar do sedaj vemo, se že lahko odločimo za izlet po nesojeni vinski cesti v ormoško okolico: iz Ormoža čez Hardek na Kogel, naprej skozi Ivanjkovce in Mihalovce k Svetinjam in na Jeruzalem; od tod je možno kreniti mimo Železnih dveri k ljutomerskim ribnikom ali pa nadaljevati pot iz Jeruzalema čez Brebrovnik in Vinski vrh v Ormož. Kdor pa bi hotel občudovati ljudsko leseno arhitekturo, se mora potruditi deloma peš na Stanovščak, Lahonščak, Runeč, Sodinski vrh ali Korački vrh in Gradišče pri Tomažu na Kostanju. V delu vzhodno od železnice Ormož—Ljutomer so bili nekoč večinoma »gospoški« vinogradi, zato je značilnih, etnografsko zanimivih zgradb tukaj malo, pač pa vidimo mnogo nekdanjih imenitnih »zidov« ali »štokov«, ko so tu pravili gospoškimi pristavam po vrhovih. Zanimivo je, da Hofrichter že v pismu iz leta 1839 ugotavlja, da imajo tuji lastniki na posestvih lepe hiše, ki spominjajo na vile Italijanov ali gradiče Angležev, vendar jih njihovi lastniki obišejejo samo nekaj dni v letu, da bi pobrali in uživali sadove...

III. SPOMENIKI NARAVE

Med geološke zanimivosti štejemo na območju občine Ormož predvsem posamezne »otoke« litavskega apnenca na Humu, Kogu, v Vitanu in Vuzmetincih. Na Humu so še dobro ohranjeni podzemeljski rovi v severnem pobočju pod grebenom; v njih so bila v zadnji vojni še poslednje tedne zaklonišča umikajoče se nemške vojske. Nekoč so tu lomili kamen za zidavo in še danes občudujemo v tem koncu Slovenskih gorik zgradbe iz lepo klesanih in zloženih kvadrastih kamnov, le malo malte je bilo potrebno za vezanje takih zidov, nekateri kamnoseki pa so bili takšni mojstri, da so zidove zložili kar brez malte, samo z ilovico so zaprli pot vetru skozi špranje.

Že od daleč opazimo okrasto rjave zidove, v pravilno pravokotni mreži zložene: ti zidovi so posebno estetsko učinkujoč okras dežele. Žal pa zidarji danes te stene zamažejo z nelepim ometom ali zapackajo fuge s cementno

malto — brez čuta za estetiko in brez strokovnega poznavanja tehnologije materiala: kamenje, ki je porozne strukture in vleče kapilarno vlago iz tal, začne pod ometom razpadati.

Ne samo za zgradbe, tudi za ograje, stopnišča ali tlakovanje je ta kamen uporaben in lep, posebno, če je v njem videti fino strukturo okamenelih alg ali drobnih polžkov, drugod pa spet najdemo školjke v velikosti dlani. Znano je, da so v Vitanu nekdanj žgali apno in ga s splavi prevažali daleč tja na Ogrsko.

Plasti apnenca hitro preidejo v plasti peščenjaka, oboje pa niso posebno debele in prav zato nas posebno preseneti monolitni prešni kamen, ki rabi danes za vrtno mizo otroškega vrtca v Svetinjah (Mihalovci 52, Halarija), saj ima v premeru 140 cm, debel pa je tudi 43 cm, kar je za peščenjak izredna dimenzija. Nič manj zanimiva ni lepo obokana klet iz 18. stol. s štirimi loki, ki slonijo na osrednjem stebri; kameniti baročni okviri kletnih oken in zunanji oporniki so prav tako iz domačega peščenjaka.

Marsikatero staro znamenje ali »pil« je izklesano iz tega kamna, posebno pa še mejniki iz 18. stol. v vuzmetinških logih in stari mejnik med ormoško in velikonedeljsko gosposčino ob cesti pod Hajndlom.

J. Šlebinger poroča l. 1932, da so pol ure severno od vasi Rucmanovci nad Središčem (?) sledili nafto in pri kopanju v neki peščeni jami prišli do plasti z močnim vonjem po peklini (asfalt). Nadalje omenja slanico s 0,4 g rudninske snovi v 1 litru vode: prej je baje bil vrelec bolj slan in so ga uporabljali pri kuhi ter z njim mesili testo; nato pa ga je dal erar zazidati. Šlebinger spravlja ta vrelec v zvezo z naftnimimi vrelci v Medmurju, točno ga pa ne lokalizira; ali je zamenjava z Rucmanci ali pa se nanaša na izvir ob cesti proti Presiki, ki ga omenjata J. Šuman in M. Ljubša?

Danes je že pozabljeno, kje je pod Staro goro še pred sto leti izviral slani vrelec, v pozabo pa gre tudi spomin na nekdanje izpiralce zlata, ki so iz dravskih naplavin potrpežljivo izpirali drobna zrna zlata, kot to še tu pa tam vidimo pod Dubravo v Medmurju. Leta 1667 je v Ormožu omenjen izpiralec zlata Mihal Rauholer, leta 1717 pa v Središču Čulek.

Zaradi popolnosti moram omeniti tudi opuščene premogovnike, ki so izkoriščali tanjše plasti premoga nižje kalorične vrednosti v Presiki na ljutomerskem področju, na ormoškem pa v Podgorcih in Ključarovcih.

Drava ni samo prinašala zlatonosni pesek, ampak je ob visokih vodah menjavala strugo in neusmiljeno odnašala orno zemljo, spodkopavala ceste in hiše. Danes vidimo nekdanje rečne rokave ali meandre zamočvirjene in zatravljene pri Središču in ob cesti med Trgoviščem in Cvetkovci, kjer je odnesla tudi dobršen del stare rimske ceste. Zato se današnja cesta vijuga ob robu brežine nad rečnim rokavom, kjer pa poteka v ravni črti, sledi poteku stare rimske ceste. Te mlade aluvialne brežine lahko torej štejemo med geomorfološke zanimivosti.

Od zavarovanih redkih rastlin najdemo tu le še posamezne primerke močvirskega tulipana (*Fritillaria meleagris*) ob ustju Pesnice. Beli narcis (*Narcissus stellaris* ali *N. poeticus*) uspeva samo še na medmurski strani Trnave v Presiki po vrtovih in tratih.

Redek in zanimiv je trnasti grm rakitovec (*Hippophaë rhamnoides*), ki mu domačini pravijo vučji trn in ga najdemo v aluvialnih naplavinah ob Dravi, kjer je dovolj svetlo, v Otoku, Jurkovcu in pod Središčem, povsod zelo blizu Drave. Prav v Otoku pa na tratih zgodaj spomladi azurno modro vzcvetijo za-

spančki (*Gentiana verna*, spomladanski svišč), katerih seme je Drava prinesla s seboj izpod alpskih vrhov, saj je njihovo najbližje rastišče šele na Peci! Tudi drugi svišč, napihnjeni (*Gentiana utriculosa*), je redke gost obdravskih trat in doma v Alpah. Močvirski svišč (*Gentiana pneumonanthe*) pa je že udomačen v Panonski nižini in ga najdemo včasih na travnikih v zavetju grmovja ob gozdnih robovih. V samih gozdovih je še precej pogosten svečnik (*Gentiana asclepiadea*).

Običajni spremljevalci potokov in stoječih voda so perunika (*Iris pseudacorus*), rumeni blatnik (*Nuphar luteum*), trstika (*Phragmites communis*) in rogoz (*Typha latifolia*). Medtem ko so pravkar našteje rastline »domačini«, pa štejemo med »prišleke« iz Amerike pred poldrugim stoletjem zaneseno orjaško zlato rozgo (*Solidago gigantea*) in divjo sončnico (*Rudbeckia laciniata*), ki jih najdemo ob vsakem jarku ali ob gozdnih robovih v gostih rumeno cvetočih živih mejah, ki segajo ljudem tudi čez glavo. Prav v teh se posebno radi skrivajo fazani, zajci in jerebice.

Kot tujka, ki je ponekod pri nas podivjala, je omembe vredna tudi kustovnica (*Lycium halimifolium*), srečamo jo največ v vinogradniških legah, kot npr. na Gradišču.

Od redkih živali, ki so skozi vse leto zavarovane, velja omeniti belo štokrljo (*Ciconia ciconia*), ki gnezdi samo v Središču 85 na hiši J. Marčeca in v Grabah 33 na župnišču, medtem ko sta gnezdi v Zavrču opuščeni, odkar je spodnji tok Pesnice reguliran. Le v Otoku se meseca avgusta pojavijo jate po 25 štokrelj, ki se tu pasejo po travnikih in zbirajo za selitev.

Najboljši pevec med pticami je mali slavec (*Luscinia megarhynchos*), ki je med vojnami še pel v okolici Velike Nedelje, zaradi krčenja živih mej in grmovja ter uporabe strupov v poljedelstvu pa izumira.

Posebnost Panonske nižine je kobilar (*vuga*, *Oriolus oriolus*), ki se skriva po drevju in se spomladi oglašča z značilnim vpraševanjem »kje si pa ti biu?« ter zlatovranka (*Coracias garrulus*), ki jo pogosto vidimo posedati po brzozavnih žicah. Za zlatovranko omenjata J. Meško in F. Simonič l. 1888, da jih nikjer nista videla toliko posedati na žicah kot v bližini Ivanjkovcev, v okolici Dunaja pa jih sploh ni.

Čaplje, divje race, sloke se še pojavljajo ob Dravi, divje gosi, vidre in somi pa zelo redko. Bobri so v Dravi izginili v 17. stol., zadnji jelen je bil ustreljen 1852, pred sto leti so bili volkovi še v Otoku in še pred devetdesetimi leti so bile jerebice pogostne (danes izumirajo zaradi strupov), medtem ko so se pojavili že prvi fazani.

Zanimivo je še, da so bili v prejšnjem stoletju potoki polni rib, posebno Pesnica, in Cvetkovčani so jih »neizmerno mnogo polovili«: bili so »pre tak razvajeni, da če en teden rib ne jedó, ne mogo se ničesar do sitega najesti« — lovili so jih noč in dan (tudi danes jih še marsikateri raje ponoči lovi...), prodajali surove in pečene in marsikateri je toliko skupil, da je lahko plačal letni davek!

Pred stoletji so gojili mnogo rib v umetnih ribnikih pri Veliki Nedelji (skupaj 18 ha), v Žerovincih, Ivanjkovcih in drugod. Velikonedeljski gospodarji so še v začetku prejšnjega stoletja v Žerovincih kar ob cesti »pečenjarili« ribe in jih prodajali potnikom in voznikom.

IV. DREVESA — VETERANI IN REDKOSTI

Med drevesne orjake štejemo domače kostanje: ob vinski cesti, že v Plešivici, šiри veje slikovito raščeni veteran, ki ima obseg debla nad 410 cm. V Vel. Brebrovniku 93, pod Simonič-Blumenauovo domačijo, rastejo trije domači kostanji z obsegi debla 315, 345, 470 cm, ki po ljudskem izročilu spominjajo še na turške čase, vendar pa so ti primerki stari največ poldrugo stoletje, ker je znano, da domači kostanj in lipa izredno hitro priraščata.

Od nekdanj slavni hrastov veteranov ni ostalo skoraj nič! V Središču stoji za mlako v Gradišču dob z obsegom debla 380 cm in je posebno slikovito raščen; to najboljše vidimo pozimi, ko gole veje steza v višino in se zrcali v vodni gladini jarka, ki je ostal od srednjeveškega gradu. Skrotovičene gole veje se izrazito rišejo na sivem nebu, kot da bi nas hotele vprašati z Zupančičevimi verzi: »Veš, kako raste hrast? / Ničesar ne čuti, / le zemljo pod seboj, / in njenih sokov / skrivnostno pretakanje. // Ničesar nima v misli / le neba visokost / in svojo mero v njej...«

V narodnih pesmih opevane lipe tudi niso več tako pogostne: nekoč so kot dobri hišni duh varovale domačije pred sončno pripeko, vetrom in neurjem, danes pa so marsikomu napoti, ker listje zamaši strešne žlebove, korenine razganjajo zidove ali pa preveč senčijo. Največja lipa raste v Sodincih 2 ob znamenju na križišču in ima obseg debla 440 cm, kar pa za lipe ni veliko! V Veličanah 63—64 raste ob cesti Marčič-Dogševa lipa z obsegom debla 405 cm, Vrbnajkova lipa v Senčaku meri 330 cm. Značilne so večinoma mlajše lipe ob kapelicah in znamenjih v Šalovcih, na Žvabu, ob cerkvi v Tomažu, markantna je visoka lipa v Vel. Brebrovniku 99. Pozabili smo že, da so na Cerovcu pri Vrazovi domačiji posadili dve spominski lipi (menda leta 1910 ob velikih spominskih slovesnostih ob stoletnici Vrazovega rojstva), še posebno zanimiva pa je usoda Šinkove lipe, ki raste na vrhu Gradišča v Središču. Leta 1872 je domačin in učitelj J. Šinko uredil šolski vrt, sredi tega pa zasadil lipo in pod njo postavil mizo in klop. Šolski nadzornik Končnik je ukazal Šinku lipo odstraniti. Šinko je potem lipo presadil na sredo Gradišča, kjer sedaj zeleni že točno sto let! Čeprav že toliko stara, nima lipa v premeru niti 70 cm, spodnji del debla je votel, vendar bi lahko še kljub temu dolga stoletja zelenela: znano je, da so lipe posebno trdožive in se kljub udaru strele ponovno obrastejo ter rane zacelijo. Menda je prav usoda te lipe spodbudila B. Flegeriča, da je spesnil pesem Stari lipi, v kateri je potožil zaradi zapostavljanja Slovencev.

V Novi vasi rastejo blizu kapele kostanj s premerom 80 cm in dve lipi s premeroma debla 70 in 80 cm v slikoviti grebenski legi. Presenetj nas edinstvena debelina hruške pri J. Vrbnjaku v Senčaku 1, ki ima obseg 350 cm, torej v premeru kar 120 cm.

Kot posebnost velja omeniti kitajske pajesene (*Ailanthus altissima*), ki rastejo pred šolo v Središču, dalje nad 30 cm debelo in 9 m visoko turško lesko, (*Corylus colurna*), ki jo je ob sušilnici v Rucmancih 58 zasadil pokojni postajni načelnik J. Slekovec; ta leska je pri nas dokaj redka, ime pa že samo pove, od kod je doma. Iz Kalifornije izvira mamutovo drevo (*Sequoiadendron giganteum*), visoko blizu 15 m in s premerom debla nad 60 cm, edini primerek, ki raste v občini tik meje v Lahoncih 87, na posestvu Mirka Rajha; drevo je zasadila takratna lastnica Julijana Kreber iz Ptuja baje na »grobu« ljubljenega psa — torej tudi neke vrste spominsko drevo. Nas pa zanima le dejstvo, da so

sekvoje največja drevesa na svetu, ki v Kaliforniji dosežejo višino do 150 m in starost do 3000 let; v vsem slovenskem Podravju poznamo samo še 15 sekvoj — od Josipdola na Pohorju do Lahoncev — naša raste prav na razvodju med Dravo in Muro. Vsajena je bila okoli leta 1910, odlikuje pa se po hitri rasti in daleč vidni lepi stožčasti krošnji, iglice so privilegije k stebelu ter razporejene v treh redih ob njem.

Topol (*Populus nigra italica* ali *P. n. pyramidalis*) je v Prlekiji bolj znan z imenom jagned ali palma. Še med vojnama je bil najbolj značilen oblikovalec panonskih pejzažev, zlasti vinogradniških grebenov. Zaradi starosti in delno bolezní so ti topoli večinoma izginili iz podobe krajine. Mnogo so jih posekali tudi umikajoči se Hitlerjevi vojaki, da ne bi rabili rdečearmejskim topničarjem za viziranje. Edino pri Jeruzalemu je zavzet obratovodja pred leti zasadil drevored piramidnih topolov na grebenu, pozneje pa so nasledniki, žal, tudi te po »vrtnarsko« oklestili in pustili veje samo v vršičkih.

Stari jagnedi so danes tu že zelo redki, nekoč pa so kot nemi stražarji varovali domačije po bregih pred udari strele. Zanimiva je ugotovitev, da so jih udomačili pri nas šele po napoleonskih vojnah in še leta 1812 je časopis priporočal vinogradnikom saditev teh topolov, ki so odlični strelovodi, hitro rastejo in v nasprotju z umetnimi strelovodi ne povzročajo nobenih stroškov za vzdrževanje. Posebno po vinskih vrhovih so hiše izpostavljene strelí, zato so se topoli nekdanj tako udomačili.

Posebno imenitni so bili Središčani, ki so leta 1900 naročili iz cesarskega Dunaja sadike javorov, kos po 6 kron, in zasadili drevored ob poti od glavne ceste do župne cerkve. Tudi ulico od šole do Gradišča ob Črncu je nekoč spremljal drevored jagnedov, na samem Gradišču se je takrat bohotilo trnjevo grmovje, verjetno črni trn (*Prunus spinosissima*), ki še danes prevladuje v vseh živih mejah.

H koncu velja še omeniti, da ima inštitut za gozdno in lesno gospodarstvo Slovenije evidentirane raziskovalne ploskve zelene duglazije (*Pseudotsuga menziesii*) tudi na tem območju: v Vel. Nedelji, v Vel. Hrašici v odd. 2 a na površini 0,15 ha; v Šardinju v odd. 6 na 0,119 ha; pri Tomažu na površini 0,0535 ha. Poskusni nasad črnega oreha (*Juglans nigra*) gozdarskega inštituta v Otoku pa so pred osmimi leti posekali in preorali.

V. OKRASNI NASADI

Kot prvega bi opisal najmanjši in najmanj znani Lastavčev vrt v Vel. Nedelji 5, danes last Ludvika Kuhariča; vrt lahko štejemo med parkovne vrtove zaradi zanimivih eksot, ki tu rastejo. Hiša in park pričata, da sta nastala še v časih stare Avstrije; nekaj od minule lepote je še ohranjeno, predvsem cela vrsta zanimivih drevnin.

Pri vrtnem vhodu nas sprejme rdeči hrast (*Quercus rubra*), priseljenec iz Severne Amerike, ki jeseni s prelivajočimi oranžnimi in rdečimi barvami posebno živo izstopa iz sočnozelenega in rjavorumenega ozadja. Za hrastom širi mogočno in senčno krošnjo rdeča bukev (*Fagus silvatica atropurpurea*), ki posebno spomladi z zamolklo rdečo barvo in srebrno sivo gladko skorjo debela

poživlja sončno zelenino ostalih dreves in trat. Za bukviyo pa se pne kvišku srebrnkasta kupola ogrske ali srebrne lipe (*Tilia tomentosa*), ki pokaže svojo plemenito barvo na spodnji strani listja, ko veter zavalovi čez zoreča žitna polja.

Ob nekdanji vrtni uti nad hišo zeleni malolistna lipa (*Tilia cordata*) in ob njej skupina grmovnic: pušpan (*Buxus sempervirens*), ruj (*Cotinus coggygria*) posebno lepo oktobra, ko njegovo listje zakrvavi v jesenskem ornatu, dalje forzicija (*Forsythia intermedia*), ki se s cvetjem pozlati, še preden požene listje, hkrati z domačim rumenim drenom. Nekaj divjih »vsiljivcev« se je pridružilo tej »imenitni družbi« grmovnic: ostrožnica (*Rubus caesius*), trdoleska (*Euonymus europaeus*), rdeči dren (*Cornus sanguinea*), nadaljuje pa skupino plemenitejša družba lipovke (*Syringa vulgaris*), devcije (*Deutzia scabra*), dobrovite (*Viburnum lantana*) in enega poslednjih juvenilnih naslednikov poljskega bresta (*Ulmus carpinifolia*), saj sta to vrsto lubadar in holandska bolezen v poslednjih treh desetletjih v Evropi domala iztrebila.

V vrtu nas ob hlevu presenetijo visokorasla magnolija (*Magnolia accuminata*), ostrolistni javor (*Acer platanoides*), ki je v Panonski nižini dokaj redek, mali jesen (*Fraxinus ornus*), ki se aprila ozaljša z velikimi grozdastimi socvetji bele-krem barve, dalje običajni črni jesen (*Fraxinus excelsior*) ter precej redki mali jesen z belo obrobljenimi listi (*Fraxinus ornus albovariegatus*), orjaška vrba žalujka z meter debelim deblom (*Salix babilonica*), več pacipres, ena od njih dvodebelna (*Chamaecypariss sp.*), rdeče in belo cvetoča magnolija (*Magnolia soulangiana*), iz Alp priseljeni bor cemprin (*Pinus cembra*) ter jeseni v zlato rumeni barvi žareči tulipanovec (*Liriodendron tulipifera*), tako imenovan zaradi liraste oblike listja in tulipanom sličnih cvetov, ki pa nas s skromno zeleno okrasno barvanimi cvetovi, skritimi med listjem, okoli prvega junija komaj opozori na svoj skriti okras; šele jeseni, ko odpade listje, postanejo vidni plodni »storžki«, ki čez zimo ostanejo na drevesu. Tulipanovec doseže v svoji domovini v Tennesseeju višino tudi nad 50 m. Vzduž vrtne ograje nas spremljata menjaje se divja trta, ki se jeseni odlikuje z vinsko rdečim listjem, ter plezavka akebija (*Akebia quinnata*), ki se izkaže v maju z vijoličastimi cvetovi ter pozneje z vijoličnimi plodovi.

Za zelenjavnim vrtom vidimo ob kurniku soseda Laha pri nas redki balzamov topol (*Populus balsamica*) s pol metra debelim deblom.

Jeruzalemski park leži sicer že v ljutomerski občini, vendar se ozki jezik Plešivice zajeda daleč proti jugu v ormoško občino, in ker imamo tu gori enega najzanimivejših nasadov redkih tujih rastlin, ga vključujemo v ta opis. Ta vrtni park je nastajal v letih 1937—1945, z njim je zrasla in živela njegova skrbnica Becova, ki je s požrtvovalnostjo in ljubeznijo bedela nad njegovo usodo, dokler nista po mnogih perturbacijah vodja obrata in kombinat Jeruzalem podprla njeno prizadevanje. Danes občudujemo izletniki lepoto pokrajine in parka od cvetoče pomladi do barvite jeseni, ki je prav tu najlepša.

Poskusil bom naštetii vsaj glavne dendrološke zanimivosti (opis vseh bi zahteval poseben članek strokovnjaka, k temu pa vse vrste niti še niso determinirane), da bi si lahko predstavljali, kolikšno bogastvo lepote je tu zbrano: te redkosti in krasote očarajo predvsem poznavalce in ljubitelje. Ob vsem tem moramo vedeti, da uspevajo na Jeruzalemu nekatere vrste in različki samo zaradi milega podnebja v vinogradniških legah, pa še tu v izredno ostrih zimah nekatere drevnine pomrznejo. Nadalje moramo vedeti, da je nasad pred pristavo najlepši in parkovno urejeni del, drugi del pri čebelnjaku, zahodno od cerkve, je sicer tudi pester, vendar brez parkovno-arhitektonskih kvalitet, ki jih nado-

mesti delno samo razgled v vinogradniško pokrajino proti Svetinjam. Tretji nasad ob nekdanjem spodnjem, lesenem kopalnem bazenu, vzhodno od pristave in dvesto korakov oddaljen, pa je ohranjen samo v skromnem ostanku eksot.

S terase gostišča v poznobaročni pristavi ali »zidu«, kot tu pravijo gosposkim zidanicam, se nam odpre posebno popoldne lep razgled proti jugovzhodu na vinogradniške grebene Temnarja, Gomile, Kajžarja, Koga in v sončni svetlobi popoldneva se bleščijo pobeljene stene zidanic po vrheh in goricah. Tako je vinogradniška krajina vizualno sestavni del parkovne arhitekture: skozi vrzel med iglavci, kjer je rasla mogočna vrba žalujka, se nam odpre »okno v svet«.

Sicer mnogi še pogrešajo odstranjeno senčno vrbo, ki je z lomečimi se vejami že zavirala rast sosednjih drevnin, vendar se preostala drevesa sedaj lažje razvijajo; tesno skupaj sajene sadike so se v 35 letih že toliko razrasle, da so postale čudovita drevesa naravne rasti. V najlepši del parka stopimo po stopnicah med dvema košatima tisama, začne pa se ta del parka že ob samem zidu pristave: ob leseni pergoli se vzpeta kvišku popenjavki, na levi ob steni glicinija (*Wisteria sinensis*), na drugi, parkovni strani pa je druga še vedno uganka ljubiteljev. Za pergolo raste v skupini dreves japonski pahljačasti javor (*Acer palmatum*), košato in grmasto razraslo drevesce, zraven pa sicer ne tako redki, zato pa zanimivi ginkijevec (*Ginkgo biloba*) s pahljačasto narezanimi listi, ki ga botaniki kot golosemenko kljub temu štejejo med iglavce; drevo je doma na Kitajskem in Japonskem, kjer ga posebno radi sadijo v tempeljskih vrtovih. Ginkijevec se že od daleč loči od drugih dreves zaradi značilne redke krošnje in izrazito od debla ravno vstran štrlečih vej, jeseni se obarva žareče indijsko rumeno, vendar se v vetru ali dežju listje osuje v nekaj urah in na tleh je videti, kot bi sončno zelena trata bila vsa posuta s cekini.

V severovzhodnem kotu tega parka dominirajo: dve atlaški cedri (*Cedra atlantica*), zelena in srebrno igličasta (*C. a. glauca*), ki sta prišli iz Maroka in Alžira. Ob njih, žal, že hira pri nas redki in izjemni barvarski hrast (*Quercus velutina*) z rahlo usnjatimi listi, ostrimi ostnatimi konicami, ki so podaljšane v kratko resico; listi se že na prvi pogled razlikujejo od rdečega hrasta in tudi jeseni se obarva naš primerek z rumeno oranžnih odtenkih. Takoj ob cedri in hrastu pazljivi občudovalec presenečeno odkrije spaček smreke z deblom, skrivljenim kot vprašaj, in z vejami mlahavo povešenimi; to je smreka povešavka ali žalujka, če hočete (*Picea abies inversa*), visoka komaj 6 m. Med grmovjem, ki zakriva smreko, se posebej odlikuje z jesensko barvo japonski javor (*Acer japonicum*) in velik grm pamele.

Osrednja tlakovana pot nas čez stopnice pripelje h glavni skupini iglavcev: koloradska jelka (*Abies concolor*), Pančičeva omorika (*Picea omorika*), stebrastrni klek (*Thuja occidentalis columna*), pritlikava pacipresa (*Chamaecyparuss pisifera filifera f. nana*) pa pritlikava tisa z izredno velikimi iglicami kakor toreja, grmaste paciprese in nad sepom ob vinogradu plazeči planinski bori, ki so se nekoč grmasto razrašali, sedaj pa imajo polovico debel počaganih, količki in žice pa pričajo, da so morali nekoč pokonci rasti, kot se »spodobi« za bore...

Mimo lepo raščene breze (*Betula verrucosa*) krenemo proti jugovzhodnemu delu nasada mimo bodike (*Ilex aquifolium*) z zimzelenimi usnjatimi listi do floridskega dreva (*Cornus florida*), ki se spomladi odlikuje z nežnimi belimi cvetovi in jeseni še bolj z žarečimi, vijolično škrlatno obarvanimi listi. Ob drenu se skriva skromni trolistni citronovec, grm s trnastimi listi (*Poncirus trifoliata*), doma iz vzhodne Azije, od koder so uvozili vrtnarji v prejšnjem stoletju mnogo

najlepših vrtnih okrasnih drevnin. Očitno je bila vrtna kultura pri Kitajcih in Japoncih že davno na visoki stopnji! Ob trati nas razveseli v zgodnji pomladi okrasna jablana (*Malus purpurea* eleyi in *Malus pumila nedzwetzkyana*), cve-toča kot ogromen vinsko rdeči šopek. Na sredi trate pri meteoroloških instrumen-tih raste za zdaj še majhna popenjavka bignonija (*Bignonia tomentosa*), na robu pa rdečelistna leska (*Corylus maxima purpurea*), za zidom trgovine pa se skriva živa meja slikovitih ozkolistnih vrb (*Salix repens rosmarinifolia*). Ob zasutem kopalnem bazenu rastoči rdeči japonski javor je pred leti shiral.

Na zahodnem grebenu je manj urejeni park eksot, ki pa tudi skriva celo vrsto zanimivih drevnin: atlaško cedro, himalajski bor (*Pinus excelsa*), rakito-vec (*Hippophae rhamnoides*), duglazije (*Pseudotsuga menziesii*), zeleni bor (*Pinus strobus*) in še mnogo drugih.

Podroben opis nasadov bi izpolnil celo knjižico, zato naj se zadovoljimo z omembo, da najdemo v njih celo zbirko raznovrstnih češminov, sirski slez, dev-cije, pamele, vajgelije, ruj, lovorikovec, pisardijevo slivo, medvejko, japonsko kutino, dišeči les, octovec, judeževo drevo, kovačnik, kostenike, brogovite, hor-tenzije, hamamelis, rumeni jasmin, potonike, tise, brine, kleke, libocedrus, kav-kaško jelko, kosterjevo srebrno smreko, kanadsko čugo in morda še sami kaj odkrijete.

Spomladi in poleti cveto tudi mnoge trajnice, zahvaljujoč stalni negi oskrb-nice Becove in razumevanju kombinata Jeruzalem, ki nam s tem omogočata tu uživati redko veselje, saj šteje nasad med najlepše in najpestrejše v Sloveniji, gotovo pa je najlepši na Štajerskem.

Le skromen izbor iz gornjega bogastva je najti še v Svetinjah ob nekdanji Fischerauerjevi hiši (octovec, *Rhus typhina*) in pod miklavško cerkvijo (grmasti bori, brini in paciprese), zato se tudi tako težko poslovimo od Jeruzalema, ko ga enkrat spoznamo.

Vendarle parka in okolja z enim ali dvema obiskoma še zdaleč ne spozna-mo: Jeruzalem moramo videti v vseh letnih in dnevnih časih, v raznih vremen-skih razmerah, ko se iz dolinske megle dvigajo obžarjeni vrhovi ali ko v gosti megli izstopajo silhuete posameznih dreves, ko pozna jesen obarva drevje in ko mraz z ivjem okraši listne robove lovorolistne slive, ko pojo čiriči (črički) ob toplih poletnih večerih ali ko jesenski mlačni veter zbudi pesem klopotcev, po-samič ali v zborih — vsi ti efekti so sestavni del razpoloženja tega parka, in ker se pri nobenem drugem parku tako ne ponovijo več, ustvarjajo edinstveno doživetje, ki ga izletniki zlahka ne pozabijo.

Malokdo od domačinov ve, da imamo v Ormožu številne zanimivosti, ki so ne-vajenim očem skrite! Že ko pridemo po Ptujski cesti, nas na vrhu lešniškega klanca nasproti vhoda v bolnišnico pozdravita dva črna oreha (*Juglans nigra*). V Šonajevem vrtu je košata bukev in magnolija. V Brodarjevem vrtu na Ptuj-ski c. 20 je kar cela zbirka redkih in zanimivih drevnin od ginkijevca in hima-lajskega bora, japonskega pahljačastega javora, srebrnih smrek in jelk, tis in brinov (*Juniperus squamata meyeri*), Pančičeve omorike (ki so ji oklestili spodnje povešene veje in je s tem izgubila značilnost svoje naravne vzrasti) do Pisardi-jevih sliv. Za Pančičevo omoriko moramo vedeti, da ima vrhnje veje zavihane navzgor, spodnje pa več ali manj povešene, iglice pa imajo na spodnji strani dve srebrnkasti črti; po teh značilnostih jo zagotovo prepoznamo. Zanimiva je še zgodovina odkritja te vrste smreke, ki je danes tako rekoč modno drevo vrtov in parkov po vsem svetu zato, ker je omorika zelo vitke in pokončne vzrasti ter zelo primerna za majhne vrtove, nadalje, ker je od smrek najodpornejša proti

dimu in plinom v zraku in zato v industrijskih naseljih najprimernejša. Odkril je to smreko geograf Pančič v Srbiji v soteski Drine pri Zaovini leta 1877. Tu se je ta vrsta edino ohranila skozi ledeno dobo in zato je tudi oblikovala značilno vitko krošnjo s poševnimi vejami, ki zlahka stresejo breme snega.

V Strelčevem, sedaj Grošljevem vrtu nas med duglazijami, čugami, pacipresami, srebrno lipo in drugim zanima predvsem popenjavka bignonija (*Bignonia tomentosa*); druga uspeva pred hotelom Jeruzalem, ki se vzpenja ob terasi. Med parkovnim in sadnim drevjem je skoraj skrita kriptomerija (*Cryptomeria japonica*) z značilnimi srpasto ukrivljenimi iglicami: ta 8 m visoki primerek je najstarejši na vsem Štajerskem, ker so ostala mlajša drevesa v hudih zimah večinoma pomrznila. Iz te ugotovitve sledi sklep, da je ormoško podnebje dovolj blago, da uspevajo tudi nekatere za mrz občutljive vrste drevnin; katere so to, pa bomo v nadaljevanju še spoznali.

V Šumakovem vrtu lepo uspeva drugi primerek himalajskega bora (*Pinus griffithii* ali *P. excelsa*), žal si že več let brezuspešno prizadevamo, da bi ga rešili pred grozečimi žicami elektrovoda, ki so potegnjene prav skozi vrh drevesa! Ta bor je tudi občutljiv za mrz, odlikuje pa se po izredno dolgih in v šopih povešenih iglicah, ki so zraščene po 5 skupaj in so do 30 cm dolge; kadar se deževne ali rosne kapljice naberejo na koncih iglic, je videti resnično, kot da bi se solzil, zato so ga Nemci tudi imenovali »solzni bor«. Za vogalom Šumakove domačije raste ameriška bodeča igličasta smreka (*Picea pungens*), ki jo po naših vrtovih pogosteje srečamo kot srebrno različico.

Takoj za koncem Šumakovega vrta ob cesti na Hardek pa nas pozdravita kot posebna redkost zimzelena hrasta (*Quercus turneri pseudoturneri*). Hrast te vrste je vso zimo zelen in ga zato vsako leto sneg hudo polomi; šele spomladi, ko odganja novo listje, odvrže tudi on staro listje. Ta hrast je cepljenec sredozemskega hrasta — črničevja na dob (*Quercus ilex x robur*). Matično drevo najdemo na Hrvaškem v parku v Opeki, kjer je vrtnar Kukovec delal, ko je služil pri baronu Brandisu, pozneje pa v Ormožu sadil zanimive redkosti. Kar začudimo se, ko krenemo po peš poti vštric hardeške ceste naprej, kaj vse raste v živi meji, okoli mlake in domačije Kukovca — mnogi ljubitelji bi mu zavidali lepe drevnine in trajnice. Prav pri njem sem naletel na prvo torejo (*Torreya californica*), ki je še posebno občutljiva za mrz in ima zelo dolge in široke iglice ter se po tem razlikuje od sorodnih tis; toreja ima v nasprotju s tisami tudi oreškaste plodove, vendar naša je še premlada in ni fertilna.

Pa še lepi novi Ozmečev vrt z lepimi drevesi in negovano živo mejo iz klekov omenjam zaradi popolnosti: tik Šumakove domačije in hardeške šole je nekoč tekla rimska cesta iz Ogleja skozi Ljubljano in Ptuj, mimo Ormoža ob pokopališču na Humu, čez Presiko in Muro na Dunaj in v Budimpešto in še po 16 stoletjih lahko hodimo in delno vozimo po tej cesti!

Sprehajalna pot po nasipu in mestnem jarku skozi gozdni nasad od sodišča in hotela do košarkarskega igrišča je danes opuščena, prav tako pot skozi drevored divjih kostanjev in katalp nad Kolodvorsko ulico.

Za konec si oglejmo še grajski park, ki je do nedavnega slovel kot eden najlepših pejsažnih parkov v Sloveniji: arhitektonska ureditev, razgibanost površine, redke in zanimive drevnine ter razgledi na Hrvaško in na Hum, to so dejavniki, ki so ustvarili kvaliteto in slavo tega parka.

Naštevanje zanimivosti začnimo pri bencinski črpalki, kjer smo spomladi 1964 zasadili več vrst brinov (*Juniperus sabina cupresifolia*, *J. chinensis* Pfitzeriana, *J. c. prostrata*) češmine (*Berberis thunbergii atropurpurei*, *B. vulgaris*

atp.), pritlikavo kosteničevje (*Lonicera nitida*), stebraste tise (*Taxus baccata fastigiata*), srebrnolistne oljčice (*Eleagnus angustifolia*), magnoliji (*Magnolia cobus*), hortenzije (*Hydrangea arborescens*), dosajena sta bila octovca (*Rhus typhina*), od starih dreves pa je posebno lep 25 m visoki zlati jesen (*Fraxinus excelsior jaspidea*), ki jeseni že zelo zgodaj obarva listje v zlato rumeni barvi. Ta vrsta je pri nas posebno redka in na deblu se lepo vidi mesto, kjer je bil cepljen; ker so ga ob gradnji črpalke močno oklestili in posekali korenine ter preblizu zabetonirali, je že pred leti začel hirati. Za jesenom je oranževец (*Maclura aurantiaca*), 7 m visok drevesast grm s trnastimi vejami, oranžam podobnimi plodovi, ki jih v Braziliji uživajo, pa pri nas ne dozori. Ob njej so ostro, belo in zeleno igličaste Lavsonove paciprese, pred Ogradovim dvoriščem pa še velik ginkijevец; namesto hibe, ki se je zaradi betoniranja posušila, je zasajena mlada hiba na drugi strani ceste v varnem okolju smrek in duglazij.

Prav tu se ob cesti h gradu dviga mogočen velik jesen, pod katerim so še ostanki baročne kamnite klopi in mize. Na parkirišču pred stolpom sta dva mlajša krilata oreškarja (*Pterocarya fraxinifolia*), ki bosta morda kdaj senčila parkirajoče avtomobile, če jih ne bodo le-ti prej povozili...

V grajskem parku imamo še nad 140 vrst drevnin in naštevanje vseh bi preveč obremenjevalo naš spomin, zato se omejujem le na najzanimivejše vrste in primerke. Predvsem so to orjaški jeseni severno od Ogradove delavnice, kjer so kmalu po vojni podrli veterana, starega 600 let; preostali, ki še stojijo in so tudi orjaki, dajo slutiti, kolikšen je bil podrti primerek, ki bi danes štel med največje v Evropi — če bi še rasel.

Ob peš poti in mostičku za jeseni so zasajene mlade kriptomerije, onstran mostička ob potočku pa pritlikave vrbe (*Salix repens*), na vrhu pobočja pred prvo hišo so v skupini kanadska čuga, zelena duglazija in ameriški klek. Južno od te skupine raste v pobočju nad potočkom belolistni dren (*Cornus alba spae-thii*) in ob samem potočku močvirski cipresi (*Taxodium distichum*), iglavca, ki pozlatita in odvržeta jeseni iglice enako kot macesen. Prav to dejstvo je krivo, da so pred leti nepoučeni drvarji poleg suhega in polomljenega drevja pozimi požagali tudi zdravo, 60 let staro močvirsko cipreso v dolini pri spodnjem mostičku.

Od zgornjega mostička navzdol se nam odpira lep razgled po dolinici, ki jo z obeh strani spremljajo skupine parkovnih dreves; med temi se posebno postavljajo orjaški jeseni, nad njimi pa se dviga streha grajskega stolpa. Plosko dno doline priča, da je bil tu nekoč majhen ribnik.

Prav pri spodnjem mostičku se začne najlepša sprehajalna pot. Ob mostu raste rogovnjak (*Gymnocladus dioica*) z vejami, ki so podobne rogovju, skorjo ima kot akacija in tudi listje ter belo metuljasto cvetje kaže, da sta si ti dve vrsti sorodni. Senčno dolino pod spodnjim mostom obstopajo visoka drevesa: macesni, pajeseni (*Ailanthus glandulosa*), rdeči hrasti, kleki, tise, dobi, domači kostanji, gabri idr. Pogrešamo edino kitajska zlata pamacesna (*Pseudolarix amabilis*), ki ju omenja C. Jeglič v knjigi o Volčjem potoku kot redka primerka pri nas in ki sta po vojni še krasila park z zlato rumeno jesensko barvo.

Najbolj senčna pot obkroži grad na zahodni in južni strani, preči dolino čez spodnji mostiček, spremlja nato dolino navzdol do malega pomola z mizo in klopmi, nato pa zavije počasi ob pobočju navzgor med starimi dvestoletnimi hrasti proti vinski kleti. Od te poti se odcepi bolj svetla in sončna varianta že takoj za mostičkom proti severovzhodu navzgor na planoto, kjer srečamo več zanimivih grmovnic in dreves, bore cemprine, stari dob, tulipanovec (*Lirioden-*

dron tulipifera) in negnoj (*Laburnum anagyroides*), onstran poti pa spet en zlati jesen.

Če se od južnega križišča poti ob veliki trati ozremo proti severozahodu, se nam za hip pokaže vrh stolpa, na desni pa bomo med jeseni in hrasti zagledali drevesasti brek (*Sorbus torminalis*). Ko krenemo proti severu in ponovno minemo tulipanovec in stari hrast, se onkraj osrednjega križišča še pred platanom ustavimo ob cemprinih, ker nas tu čaka osrednje presenečenje parka! Večjo trato končuje proti severovzhodu lepo učinkujoča skupina rdečih borov, belih gabrov in sedemdebeleni jesen, ki ima še nezarasle brazgotine, posledico granat v zadnji vojni. Takoj ob njem raste redki rumenocvetni divji kostanj (*Aesculus glabra*). Na drugem, zahodnem krilu te falange so topoli, jablane, virginijski brin (*Juniperus virginiana*) in rumeni dren. V sredi med tema dvema skupinama pa šine iz vrzeli v zeleni steni v višino vitki, stebrasti — ne jagned, ampak hrast, čudovite pokončne vzrasti (*Quercus robur pyramidalis*), kot ga pač nikjer ne bomo več srečali!

Vredno je, da se na tem mestu nekoliko ustavimo in občudujemo poglede v vseh smereh. Sedaj, ko nas je ta hrast prevzel s svojim strumnim navpičnim vzpenjanjem, ki ga pozimi, ko so vidne tudi strmo vzpenjajoče se gole veje, še bolj občudujemo, se nam vse drugo ne bo zdelo pozornosti vredno.

In vendar prav na tem mestu doživljamo in občudujemo višek vseh faktorjev parkovne arhitekture v razgledih, ki se s tega mesta odpirajo! Proti zahodu se iznad krošenj mogočnega drevja vzpne oktogonalni vrh grajskega stolpa, ki je v spodnjih dveh tretjinah višine prvotni, pred 700 leti zgrajeni, štirioglati stražni stolp na takratni ogrski meji ter še danes pomemben akcent ne samo v mestnih vedutah, ampak tudi v parkovni arhitekturi.

V vzhodni smeri gledamo čez kopališče na Hum, vendar nam strehe novega naselja pred opekarno že zakrivajo pogled na vinogradniška pobočja in s tem je park izgubil precej atraktivnosti.

Južni pogled se ustavi ob steni stoletnih hrastov, ki spremljajo senčno krožno pot ob južnem robu planote.

Če se tudi mi podamo po sprehajalni sončni stezi, ki prihaja od gornjega mostička po sredi parka in se na jugu združi s senčno potjo, bomo takoj za južnim razpotjem krenili na levo mimo konca nekdanjega lipovega drevoreda proti vzhodu mimo grobnice nekdanjih lastnikov gradu proti vinski kleti. Vso pot nas spremljajo skupine grmovja ali dreves, strmo pobočje proti železnici pa pokriva strnjen sestoj naravnega gozda iz dobov, belih gabrov, bukev, lip, domačih kostanjev, črems pa tudi akacij in drugih vrst drevnin.

Ko zaobidemo novo kopališče, ob katerem je zasajena vrsta novih drevnin, tudi likvidambarji so vmes (*Liquidamba styraciflua*), občudujemo imenitno lego v obdajajočem grajskem parku. Ob sodobni vinski kleti, ki je pa večidel pod zemljo v globokem jašku, se z zanimanjem ustavimo. Okoli kleti nastaja nov nasad žlahtnih grmovnic (ognjeni trn, hriperikumi, brini, tise, pamele, vrtnice idr.) — nekoč pa so tu rasli orjaški hrasti. Iz terase na vrhu kleti se nam odpre mikaven razgled na nižino onstran Drave in Ivanjščico ter zadnje vzhodne izrastke Haloz okoli Zavrča; pogled na park, grad in mesto pa nam zakriva visoko drevje ob robu parka.

Po tem bežnem ogledu parka nas zanima še zgodovina nastanka, za kar nam sicer manjkajo pisani ali tiskani viri, odlično pa nam rabi 2 m dolga in 44 cm široka ledinska karta ormoške gospoščine iz leta 1801 v gradu, ki poleg

glavne ceste Hajndl-Središče prikazuje tudi bližnje površine in grajski park, ki nas sedaj zanima.

Iz načrta je razvidno, da sta že takrat bila mestni jarek in okop zasajena z drevjem med sodiščem in košarkarskim igriščem, da je bil na obeh straneh Ljutomerske ceste med grajsko vrtnarijo in marofom kostanjev drevored, za drevoredom na severni strani ceste manjši ribnik, na južni strani pa njive in grajska vrtnarija. Okoli novega otroškega vrtca so bile grede in sadovnjaki že takrat, velik grajski sadovnjak severovzhodno od današnje bencinske črpalke pa je bil obdan z zidano ograjo. Notranje grajsko in Ogradovo dvorišče sta bila povezana še z dvema dvoriščema, obdanima z gospodarskimi poslopji.

Vzhodno od doline v grajskem parku sta dva vzporedna drevoreda vodila od nekdanje vrtnarije do južnega roba planote, vmes so bili vrtovi ali grede, vzhodno od drevoredov, kjer je danes kopališče, pa je grajski vrt segal do ulice, ki še danes vodi od Ljutomerske ceste do vinske kleti. Ob tej novi ulici je grajski parkovni kompleks končeval »špalir«¹ z vrtnimi vrati. Kakšen je bil ta »špalir«, žal opis ne pove, risba pa kaže, da je nadomeščal živo mejo, saj se je skozi vrata v špalirju šlo iz parka proti opekarni z mlako. Ledina proti novi vinski kleti se je imenovala »njiva za špalirjem«².

Nadalje je zanimivo, da je južno od današnje opekarne bila apnenica, vzhodno od te pa gozd — zgornji Zverinjak, nekoliko severneje od zg. Zverinjaka je bil že opuščen ribnik blizu današnje tovarne »J. Kerenčič«. Še dalje južno od današnje opekarne je bil gozd Zverinjak pri konjedercu; konjederčija z vrtom je ležala v jugozahodnem kotu gozda Zverinjaka, ki nosi še danes to ime. Potok izpod opekarne se je izlival v manjši ribnik, četrti ribnik pa je bil pri opekarni sami.

Zanima nas seveda gozd Zverinjak; ta toponim najdemo še vzhodno od Vidma pri Krškem na Brežiškem polju; vemo, da so Celjski grofje imeli zverinjak pri današnjem Joštovem mlinu ob Ložnici, v Mariboru je bil zverinjak na južnem pobočju Piramide, v Murski Soboti pa še danes pravijo gozdu okoli novega kopališča »fazanerija«³.

Zakaj so nekoč fevdalni gospodje imeli zverinjake v bližini gradov in v podaljških grajskega parka? Gotovo prvotno zato, da so imeli »pri roki«⁴ svežo divjačino za kuhinjo, pozneje pa tudi za zabavo in baharijo; spomnimo se samo grajskih pavov. Vendar moramo vedeti, da je cesarica Marija Terezija izdala celo vrsto predpisov o lovu: po 31. 12. 1771. so smeli divje svinje držati samo v dobro zavarovanih zverinjakah, zunaj njih pa so jih smatrali za roparice in so jih lastniki lovne pravice morali takoj postreliti. Dekret so l. 1776 ponovili in zagrozili s kaznijo 150 goldinarjev! Ko so l. 1849. s cesarskim patentom uredili lovne pravice, so bili izvzeti samo zagrajeni zverinjaki. Zakon o lovopustu iz leta 1876 je spet izvzel divjad v zverinjakah in fazanerijah, za te prepoved odstrela v varovalni dobi ni veljala.

Sedaj nam je torej razumljivo, kako so si fevdalni gospodje zagotovili divjačino tudi v »prepovedanih«⁵ dnevih in zakaj se je ormoški zverinjak ohranil v ljudskem jeziku do današnjih dni.

Končno nam ledinska karta izpričuje, da je graščina imela pri Starem marofu pri Godenincih ograjen vrt in drevored, v Središču pa niso vrisani ne vrtovi ne drevoredi.

Ormoška gosposčina je imela seveda tudi vešala, ki so bila postavljena severno od glavne ceste in zahodno od Lešnice ob prvem desnem ovinku v današnjem gozdu, kjer je bila cesta rekonstruirana. Na taka mesta, ki so bila

daleč vidna, so najraje postavljali vešala in obešenci so v opozorilo vsem prihajajočim, potepuhom, tolovajem in zmikavtom viseli dolgo časa na njih. Danes je seveda to že vse drugače in ob cestah postavljamo lične cestnoprometne znake...

VI. SKLEP

Iz vsega gori povedanega sledi, da podoba krajine ni nekaj, kar je »od boga dano«, ampak je sinteza učinkov mnogih naravnih dejavnikov in delovanja ljudi v zgodovinskem razvoju.

Medtem ko naravne dejavnike povezujejo in usmerjajo določene zakonitosti v naravi, se nasprotno človek temu vedno težje prilagaja ali si jih hoče celo podrediti. Večinoma hoče človek naravo oblikovati in izkoriščati po svoji volji, pri tem pa z rastočimi tehničnimi možnostmi vedno odločnejše vpliva na naravni razvoj ali ga celo moti. Ti človeški vplivi niso vedno preudarno usklajeni z naravnimi zakonitostmi, zato doživlja človeštvo tudi poraze. Vsak poseg v naravo tudi ni načrten, ampak močno vplivajo nanj politična dogajanja, ki odsevajo celo v podobi krajine.

Po teh ugotovitvah nam bo seveda razumljivo, da moramo pri razglabljanju o podobi krajine poznati naravoslovne in zgodovinske vede (slednje vključujejo tudi zgodovino agrarizacije, trgovine, industrializacije idr.) in seveda tudi življenje ljudstva, mišljenje in medsebojne odnose — vsega tega pa ni mogoče obravnavati v okviru tega sestavka.

O značaju slovenskogoriških prebivalcev so doslej razmišljali nemško piščoči avtorji R. G. Puff l. 1853, J. Matl l. 1954, v negativnem smislu pa večina ostalih nemških piscev. V slovenskem tisku se je prvi zamislil J. Pajek l. 1884 v Črticah, za njim M. Murko, F. Baš, A. Slodnjak in A. Trstenjak. Vsi našti avtorji poudarjajo med karakternimi potezami Goričanov in Prlekov odkritost, zgovornost, nagnjenje k veselju, petju, pitju in melanholiji, nekoliko bahavega postavljanja in ponosa, zavzetost za narodno stvar in nagnjenje h kolektivnim nastopom, delu in proslavljanju. Menim, da je vse to hkrati odsev življenja in dela ter politične preteklosti.

Seveda je zanimivo primerjati razgibani »temperament« goriških vrhov in ljudskega značaja, ki prav tako valovi med kulminacijami razpoloženja in resignacijami, dalje primerjati zgovornost in bogat ter šegav besedni zaklad z domačno klepetavostjo klopotcev in škorcev: vse to pa ustvarja enoten vtis te pokrajine, iz katere izžareva tisti fluid, ki že od nekdaj očara vsakega tujca. Prav tujci so posebno polni hvale o pokrajini, ki je tako obdarjena s čari in sadovi zemlje.

Vendar so rojaki iz te dežele doma spoznavali tudi senčno plat življenja in zato nas ne sme presenetiti, če primerjamo slovenske pesnike sodobnike. V času, ko je v Ljubljani »veseli menišič« Vodnik pel samozadovoljno »Krajnc, tvoja zemlja je zdrava... Za vsako povelje mam židano voljo... pa delam, pa baham...«, je L. Volkmer v Slovenskih goricaх spesnil prvo slovensko socialno pesem, opisujoč težavno življenje viničarjev »Tak žalostno za me vesela bratva mine... Nič dobrega ne bo. Srce se mi poveni: Kaj če dobim slovo (odpoved viničarskega razmerja)!«

In ko je Prešeren resignirano tožil ob smrti A. Smoleta: »Ne bo več žgala rana te ognjena, da domovini sin se odtuja, da se boji slovenskega imena, da milih dragih glasov ne spoštuje, ki jih nekoč ga mati je učila, le tujca jezik, šege občuduje«, tedaj je Š. Modrinjak zavzeto in odločno pozival: »Zadnji človek je na sveti, ki svoj rod za nič drži... Erjav kakti Judež bodi, naj te pes za plotom je (grize, popade), med Slovence naj ne hodi, ki je prav Slovenec ne...«

Posebno nas presenečata s socialno pravičnostjo Nemeč J. C. Hofrichter in Slovenec A. Perger. Kakor ugotavlja Hofrichter l. 1850, so lastniki naših vinogradov večinoma tujci, Nemci, ki si prilaščajo pravico uživanja, in ogorčen je nad njihovo željo za uživanjem. A. Perger je izlil svoja čustva in ogorčenje v edinstveno elegijo »Ljutomer«, ki nam je žal ostala ohranjena samo v nemškem prevodu, tega pa je B. Flegerič prevedel v slovenščino v Slekovčevi kroniki Ljutomera l. 1896 v takratni okorni metaforiki:

»... tvoja je osoda, prekrasni moj dom! / da drugi si zlato sadje, / ki ga mnogo rodiš, prilaščajo, / dočim ti dičen, a neznan / in zaničevan vzdihuješ! // Ta bridka osoda tudi / pritiska tvoje bivalce, / ki imajo vse dare, / ki jih dobrotna narava / deli svojim ljubljencem, / v preobili meri. // Vse duševne sile, / s katerimi ponaša se kako ljudstvo, tukaj cveto brez gojitve. / Celó jezik, kteremu / roga se tujec, njega ne umeč, / vstvarile so gracije...«

Saj res, prleško narečje (ki povezuje osrednja slovenska narečja s sosednjo prekmursko skupino in kajkavščino — tudi to je posebno poglavje), ki zaradi sočnih ljudskih metafor in šegavosti v izražanju zavzema posebno mesto med slovenskimi dialekti — tudi ta jezik je svojevrsten odsev in dopolnilo podobe krajine! Medtem ko na sosednjem Hrvaškem sam Krleža opeva »Vuhko reč (mehko besedo) KAJ«, se na Slovenskem še vedno nismo otresli kopitarjevsko-vrazovsko-ojdipskega kompleksa in ne gojimo narečne literature, ki v drugih jezikih tako bogati narodne kulturne zakladnice!

V pokrajino in zgodovinsko izročilo se vključujejo tudi številni sledovi iz predzgodovine: kamnite sekire — perunove strele, grobne gomile, obrambna gradišča, še bolj pa sledovi rimske dobe v ajdovski cesti, ki ji sledimo v gozdovih po visokih nasipih, v odprtem svetu pa po še vedno prevoznih cestah in kolovozih, morda pa tudi po t. i. »mešni poti« iz Desnjaka mimo Koračice k Tomažu, ki še ni pojasnjena, ali v sledovih ogrske meje v nekdanjih strelskih dvorcih in morda s tem povezanih, danes samo še v šaljive namene služečih vaških grbih.

Končno je tu še ljudski intelekt, ki se je oblikoval skozi stoletja in se izraža tudi v drobnih iskrih domislicah, ko tolmači, kaj se pogovarjajo kure in pure, cepci in klopotci; to je krajina, ki govori tudi iz neživih predmetov, kjer razmišljajo živali in kjer je še nedavno vsa zemlja pela v jesenski večer — čiriči in žabe, klopotci in fantje na vasi; danes je ta pesem že zamrla, umirajo zbori klopotcev in žab in kmalu bomo s kemizacijo utišali tudi pesem čričkov v vinogradih, ki je nekoč inspirirala slovenske pesnike in komponiste.

Pred 70—90 leti je večni popotnik Slovenskih gorc Božidar Flegerič nemirno potujoč razmišljal o usodi svojega ljudstva, sedaj smo mi na vrsti, da se zaskrbljeno vprašamo: ali bosta lepota in pesem Slovenskih gorc že za časa naše generacije onemela in postala preteklost?

Tako nekako se je A. Perger pred poldrugim stoletjem vprašal, zaskrbljen za usodo tega izkoriščenega ljudstva, ko je občudoval to našo edinstveno vinogradniško krajino, »kjer mir kraljuje v najširšem prostranstvu in prevzelo

ga je vznichenje nad razgledom, ko so poslednji žarki zahajajočega sonca obžarili strehe in je še sedel prevzet od tolike lepote in v to vznichenje je kanila grenka kaplja otožnosti zaradi težkega položaja rojakov, ki mu takrat tujci niso hoteli priznati narodne samobitnosti, pač pa so si ti tujci prisvajali sadove dela, ki jih je z muko prigaralo to ljudstvo.«

Preseneča nas ugotovitev, da so bile te besede napisane že sto let prej, kot je v teh krajih začel buditi izkoriščano ljudstvo Jože Kerencič s Koga.

LITERATURA

- Belec B.: H geomorfologiji vzhodnih Slovenskih goric in Medmurskih goric, Geografski vestnik 1957
Belec B.: Ljutomersko-ormoške gorice, 1968
Geršak J.: Ormoški spomini, 1902
Hofrichter J. C.: Luttenberg, 1850
Kos M.: K postanku ogrske meje med Dravo in Muro, ČZN 1933
Kovačič F.: Trg Središče, 1910
Mally G.: Luttenberg und die Kollos. Steierm. Zeitscht. 1838
Meško J. — Simonič F.: G. Plohl, 1888
Rakuša F.: Domoznanstvo ormoškega okraja, 1888
Šinko J.: Moji spomini. 1937
Škrabar V.: Ledinska karta v ormoškem gradu, ČZN 1935
Šuman J.: Slovenski Štajer. 1868

KAZALO

	Stran
Franc Novak: Ob sedemstoletnici mesta Ormož	5
Jože Curk: Oris naselitvene zgodovine Podravja	7
Marjana Tomanič-Jevremov: Eneolitska naselbina na Pavlovskem vrhu pri Ormožu	20
Zorka Šubic: Antična stavba v Pavlovcih pri Ormožu	32
Anton Klasinc: Ormož skozi stoletja v luči arhivskih virov	50
Anton Klasinc: Gradivo za zgodovino Ormoža in njegovega okraja	101
Vladimir Bračič: Ormož in njegova gosposčina leta 1542	134
Jože Curk: O fevdalni arhitekturi na ormoškem območju	142
Peter Klasinc: Ubožni špital v Ormožu	152
Borut Belec: Razvoj zemljiškoposestnih razmer v katastrski občini Tomaž v obdobju 1824—1961	158
Marjetica Šetinc: Zlatarski in pasarski izdelki na ormoškem področju	165
Vitomir Belaj: Pámetova v Slovenskih goricah	193
Mira Ilijanić: Kasnogotički pečnjaci iz varaždinske tvrđave	196
Vida Rojic: Poročila nemških orožniških postaj o partizanih na ozemlju sedanje ormoške občine v letih 1943—1945	201
Jakob Emeršič: Bibliografija Ormoža in okolice	213
Ivan Cvetko: Vinogradništvo ormoško-ljutomerskega področja	244
Ivan Hren: Ormož v ljudski revoluciji	261
Ivo Rajh: Ormož in njegov dosedanji razvoj	268
Teodora Čeč: 75 let ormoške bolnišnice	274
Ciril Porekar: Ormož na prelomnici devetnajstega v dvajseto stoletje	276
Mirko Šoštarič: Podoba krajine in narava v ormoški občini	287

**ORMOŽ
SKOZI STOLETJA**

Uredil
Jože Curk

Opremil Janez Vidic

Založila
Založba Obzorja Maribor

Za založbo Jože Košar

Natisnilo maja 1973
CP Mariborski tisk
v Mariboru

ŠTUDIJSKA KNJIŽNICA PTUJ

9776

Domoznanski oddelek

NACIJSKA KNJIŽNICA
IVANA POTRCA
PTUJ

ORMOŽ

/1

9776/1

94 (497.4 Ormož) (082)

0103782

COBISS ◊

